

RAST – L. IV,
ŠT. 7–8 (21–22)
DECEMBER 1993

RAST

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

	VSEBINA	str.	RAST št. 7–8 (21–227)
UVODNIK	Četrti letnik nared	431	Jože ŠKUFGA
LITERATURA	Deset najprepričljivejših naše povojne književnosti	433	Ivan GREGORČIČ
Poezija	Tri pesmi Ko prihaja jesen Ni več popoln EA—BAT—B Enigma	442 443 444	Miklavž KOMELJ Sonja VOTOLEN Mitja BUKOVEC
Prevod	Pesem Na mesto dež sladko prši Čas ljubezni Sagesse	445	Paul VERLAINE (prevod: Janez KOLENC)
Proza	Malajc in malajstvo Brazgotina	447 451	Lojze KRAKAR Milan MARKELJ
KULTURA	O literarnem mentorstvu Balada o našem narodu, njegovem jeziku in kulturi Nemška bombna napada na Novo mesto septembra in oktobra 1943 Jožetu Gregoriču v spomin Jožef Rozman Trebanjski (1801–1871) »Pisanje, to je napor, delo in vztrajanje (Branka Jurca o pisatelju Ivanu Potrču) Slovenska literarna nagrada Kresnik 2. bienale slovenske grafike Otočec 1992 »Na nič odtisnjene radiranke samote« (Besede ob otvoritvi Borčičeve razstave v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici ob Krki O Maksu Pleteršniku (Zapis iz župnijske kronike v Pišecah) Prezbiterij kapiteljske cerkve v Novem mestu Izjava	456 459 465 469 476 481 486 491 498 501 508 515	Ivan GREGORČIČ Janez KOLENC France BARAGA Emilijan CEVC Drago NAHTIGAL Jože ZUPAN Bogi PRETNAR Marijan TRŠAR Milček KOMELJ Franc ORNIK Robert PESKAR Janez KOLENC
NAŠ POGOVOR	Brušena čaša Janka Jarca (Ob profesorjevi devetdesetletnici)	517	Jože DULAR
DRUŽBENA VPRAŠANJA	Slovenija med izolacijo in evropskimi integracijskimi izzivi Lastnina in lastninjenje (3. del)	544 552	Marjan RAVBAR Igor VIZJAK
RASTOČA KNJIGA	Vino in zdravje	560	Peter KAPŠ
ODMEVI IN ODZIVI	Kostanjeviški razstavni utrip Ob predstavitvi knjige Dolenjska	576	Ida TOMŠE

DOM

82

RAS

Dropt/1937

	in Bela krajina	582 Janko KRALJ
	Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji	584 Danilo BREŠČAK
	Marija Gabrijelčič: Bogatimo besedni zaklad – z miselnimi vzorci	585 Slava MENCIN
	Razstava ob 95-letnici Leona Štuklja	586 Zdenko PICELJ
	Novosti Dolenjske založbe	590 Franci ŠALI
KRONIKA	September–november 1993	592 Peter ŠTEFANČIČ
	Sodelavci te številke	604
	Letno kazalo	605 Peter ŠTEFANČIČ
SLIKOVNO GRADIVO		
Fotografije oseb	Maksim Gaspari	580
	Jože Gorjup	577
	Jože Gregorič	475
	p. Gabrijel Humek	580
	Janko Jarc	517–542
	Vladimir Lamut	577
	Maks Pleteršnik	503
	Ivan Potrč	481–485
	Leon Štukelj	586–588
Tematske fotografije	Kapiteljska cerkev v Novem mestu	433, 507, 514
	Prireditev Kresnik na Muljavi	487–489
	O Maksu Pleteršniku	501–506
	Vino in zdravje	560–574
	Kostanjeviški razstavní utrip	576–580
Reprodukcije likovnih del	Bogdan Borčič	441, 455, 500, 543, 559, 575 589
	Avgust Černigoj	490
	Božidar Jakac	516
	France Mihelič	496
	Mojca Oblak	493
	Borut Pečar	483
	Karel Plemenitaš	494
	Nataša Ribič	492
	J. R.-Tintoretto	507
	Karel Zelenko	495

NASLOVNICA: Kelih prošta Petra Urha, delo ljubljanskega pasarskega mojstra Leopolda Tratnika, 1896; foto: Zvone Pelko, Studio VISIO Ljubljana (iz monografije Prošti novomeškega kolegiatnega kapitlja 1493–1993, Dolenjska založba, Novo mesto 1993)

ČETRTI LETNIK NARED

Da, nared, z veliko truda in nemajhnimi težavami. Pomembni so rezultati. Ni jih možno ne zanikati in ne prezreti.

Rast je revija splošnega tipa, nespecializirana, vsebinsko odprta, raznorodna, idejno pluralna, hote zamejena z notranjo členitvijo, ki pravi, da je to revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja. Nekateri jo imajo bolj za literarno-kulturni obzornik, spet drugi za medij, ki se kar intenzivno odziva na posamezne segmente iz dolge in zapletene verige družbenih vprašanj. Odlikuje jo to, da v nobenem pogledu ni enosmerna in da potrjuje zvestobo svoji začrtani okvirni zasnovi in notranjemu vsebinskemu ustroju. V začetku svoje pojavnosti je obetala več odzivnosti s področja literarnega ustvarjanja, kasneje pa je postajala bogatejša s prispevki o kulturi, njenih dosežkih in problemih. Predvsem pa je pomembno to, kako posamezniki revijo sprejemajo, osvajajo, občutijo in vrednotijo.

Kaj se je doslej dogajalo in zgodilo z Rastjo in zanjo? Do konca tega letnika se je nabralo kar 22 števil, od teh jih je bilo šest dvojnih, lani dve in letos štiri. Skupen obseg ji je v štirih letih narasel na 1960 strani. Če bi jih preoblikovali v knjižne podobe, bi iz njih nastale kar štiri zajetne knjige. Za tak njen obseg se je s svojimi napisanimi stvaritvami potrudilo kar 291 avtorjev. 99 ustvarjalcev je objavilo 319 pesmi, 34 prozaistov pa 47 proznih prispevkov. O kulturi, njenih duhovnih širjavah in problemih, je v 86 zapisih razmišljalo 79 avtorjev. V Naš pogovor je bilo pritegnjenih 14 vidnih osebnosti in kar 15 spretnih in pronicavih zapisovalcev se je zavzelo, da so portreti tudi nastali. »Rastoča knjiga« še ni doživela pričakovanega vzpona. Do sedaj se je morala zadovoljiti s 16 prispevki, ki jih je napisalo 14 avtorjev. Tej rubriki se naznanja razcvet in samo želeti je, da bi se to že v naslednjem letniku tudi zgodilo. V Odmevih in odzivih pa sta bila izpod peresa 74 zapisovalcev objavljena 102 prispevka. Med to tekstovno imovino Rasti pa je treba prišteti še kroniko, ki je po daljšem presledku letos spet pričujoča, in seveda ne nazadnje stvaritve s področij likovne ustvarjalnosti ter slikovno in dokumentarno gradivo. Brez teh izjemno bogatih prispevkov bi bila vizualna podoba revije precej enolična, puščobna, nerazgibana in estetsko šibko dorečena. Čeprav je zaradi tega končni obračun za izid posamezne številke finančno primerno povečan, nihče ne razmišlja o tem, da bi reviji odvzeli tovrstno sporočilno funkcionalnost. Nasprotno, težnje so, da bi Rast še učinkovitejša rastla z likovno tvornostjo.

Revija ima trenutno manj kot 600 naročnikov in naročnic. Uredništvo meni, da bi dosegli lep uspeh, če bi se v prihodnjem letu naročniška bera povečala vsaj za sto novih bralnih zavezanec. Da so še možnosti za njeno širjenje, za njene poti do novih bralcev, kažejo tudi podatki o njeni trenutni udomačitvi pri rednih naročnikih. Največ jih beleži novomeška občina, kar 327, torej več kot polovico, trebanjska 40, krška 24, metliška in sevnjska po 20, črnomaljska 15, litijska 11, kočevska 9 in brežiška 8. Nad 80 izvodov gre v Ljubljano in druge kraje Slovenije, nekaj primerkov pa redno obišče bralce tudi zunaj meja naše domovine.

Uredniški odbor je odgovoren za nastajanje in oblikovanje revije, zato si ne more naložiti še odgovornosti, da bi se naraščajoči proizvod v večji nakladi približevali bralnemu občinstvu. Svet revije, na katerega je uredništvo tudi za te premike upajoče računalo in se računa, pa ždi na obrobju dogajanj in se ne premakne.

Zbirni podatki, povzeti iz štirih življenjskih let revije, pa povedo, da so to publikacije najbolj bogatili avtorji iz Novega mesta in Ljubljane pa tudi iz krajev trebanjske, kočevske, črnomaljske in krške občine. Posebej simpatično je spoznanje, da so revijo zaznali tudi ustvarjalci iz drugih predelov Slovenije.

Ob prehodu v peti letnik posebej poudarjamo željo, naj prav vsi dosedanja sodelavci in naročniki z naklonjeno mislijo in tvornim hotenjem čim več prispevajo k temu, da bo revija še v večji meri deležna dragocenega duhovnega bogastva in zaupanja. Zasluge zanjo imajo lahko samo tisti, toda prav vsi, ki jo vsebinsko in gmotno negujejo, ki jo oblikujejo in ki jo sprejemajo kot del svoje nepogrešljive duhovne lastnine.

V tem letu so bile posamezne številke bolj podobne skromnejšemu zborniku kot pa revialni publikaciji. Toda na več kot štiri številke tudi v prihodnjem letu ne moremo računati, ker so dvojne številke cenejše, pa tudi uredniški odbor letno ne bi zmozel urediti več posameznih števil. Naj bo ponovno povedano, da so prav vsi, ki so vpeti v zahtevne procese urednikovanja revije, do vrha in čez obteženi z rednimi delovnimi dolžnostmi. Nihče pa v uredništvu ni nezamenljiv. Vsak trenutek lahko katerokoli »mesto« zasede kdo drug, ki bo pri delu uspešnejši, bolj inovativen, produktivnejši, primernejši.

Ilustrativno zanimiv je dogodek s prijetnim nesporazumom. Neki bralec, ki je 3. (dvojni) številko tega letnika bežno premeril pri sosedu, prispevki v njej pa so ga pritegnili, si je to »knjigo« zaželel. Ne revijo, je bilo njegovo vneto zatrjevanje, knjigo želim, knjigo z naslovom Rast. Želji je bilo ustrezno, ni pa znano, ali jo zagretež bere kot knjigo, revijo ali kot zbornik.

Večkrat so bila že izrečena kritična mnenja, da ni vzpostavljenih načrtnih sodelovanj med vsebinskimi tvorci revije in njenim uredništvom. Zato želimo, čeravno predlog morda ni preveč vabljen, da se naši dosedanja (pa tudi novi) sodelavci odločijo in pisno sporočijo uredništvu ali posameznemu resornemu uredniku svoje načrte za sodelovanje z Rastjo, recimo vsaj za leto naprej. Na takšne pobude bodo zagotovo dobili povratne informacije s pritrdilnimi mnenji in morda z dodatnimi razmišljanji in predlogi. Najbolj nerodovito za vzpostavitev tvornega sodelovanja je čakanje na eni ali na drugi strani. V končni fazi je za revijo pomembno to, da je pravočasno deležna duhovnega bogastva, ki ga želi, pričakuje in potrebuje.

V zadnjih mesecih so bila v sečišču vehementnih razprav vprašanja, povezana s stališči

vlade za dogovor o možnem proračunu, veljavnem v letu 1994. Brez kulture ni možno zagotoviti življenja vrednot, pomembnih za posameznika in nacionalno skupnost. Pričakujemo, da bo ustrezne in potrebne pozornosti deležen tudi revialni tisk. In Rast se v tem kontekstu zahtev in pričakovanj ne bo mogla zadovoljiti z obrobno odpravnino.

V tej podvojeni številki, ki je od vseh dosedanjih najbolj obsežna, sodeluje nad 30 avtorjev. Nismo ji hoteli (in ne mogli) nameniti skromnejšega obsega. Do bralcev prihaja kot obvezen zadnji zvezek tega letnika in hkrati kot iskren novoletni poklon. Namenjena je branju in presojam. Zato je tudi nastala. Seveda pa ne more biti drugačna, kot da potrjuje svojo samohodno začrtano pot in neutajljivo identiteto.

Velikan svetovne telovadbe, »legenda svetovnega športa« in častni občan Novega mesta Leon Štukelj je novembra letos dopolnil 95 let življenja. Njegovo rojstno Novo mesto se mu je ob tej priložnosti pozorno zahvalilo. V prostorih Dolenjskega muzeja je bila tudi razstava, na kateri so vzbudili občudovanje zlasti dokumenti o njegovih enkratnih športnih dosežkih. Ob otvoritvi je jubilar z žlahtnim nagovorom obudil spomine na svojo mladost v Novem mestu in na vrhunsko športno kariero, ki jo je začel bogato potrjevati, ko je še bival v mestu ob Krki. Pogovor s slavljencem, pripravil ga je Marko Rožman, je bil objavljen v prejšnji številki Rasti.

Ivan Gregorčič, inventiven literarni urednik, je povprašal »55 slovenskih pesnikov, pisateljev, kritikov, publicistov in literarnih zgodovinarjev različnih generacij«, da se odločijo za izbor desetih najpomembnejših del iz naše poveljne književnosti. Do zaprosenega roka je prispelo 17 odgovorov. Tehtanja in odločanja so izpostavila 52 avtorjev. Zanimivi sta končni razvrstitvi o največkrat izbranih avtorjih in delih. Okusi in kriteriji se torej tudi ujemajo. V nekaterih primerih zelo prepričljivo.

Razmišljanja Janeza Kolenca o našem narodu in jeziku so s trpkimi spoznanji naslovljena na vse, ki podcenjujejo resnico o tem, da si je slovenski narod v prvi vrsti izboril svobodo in samostojnost z močjo lastnega jezika in svoje leposlovne književnosti. Zarišče te trajne duhovne moči je Prešeren. Kdor ga nosi v svoji zavesti, se mu upira vse, kar onesnažuje slovenski jezik z nepotrebno tujo navlako. Pred nedavnimi je Slavistično društvo Slovenije v Celju (ponovno) odločno napovedalo konec vsem podcenjevanjem slovenskega jezika v javni rabi. V teh prizadevanjih pa ne bo uspehov, če bodo eni zavestno gradili, drugi pa brez odgovornosti in sramu podirali. V srčki nacionalnega česa je materni jezik nezamenljiva vrednota. Po tej vrednoti smo prepoznavni pod domačim krovom, s celovito avtentično kulturno podobo pa nezamenljivo zaznavni tudi na tujih tleh.

V Rasti so zlasti odmevni portreti vidnih, zaslužnih osebnosti. Za to številko je izbranca upodobil slavist, pesnik in pisatelj, narodopisec in muzealec širokega profila prof. Jože Dular. Z izjemno človeško pozornostjo in strokovno doslednostjo je izoblikoval sijajen zapis o življenju in delu poklicnega sopotnika prof. Janka Jarca, ki bo konec decembra letos praznoval svojo 90-letnico. Ta učeni mož, zgodovinar pa vnet in viden kulturni delavec, avtor številnih zgodovinskih razprav, po duši pesnik, po prepričanju svobodomislec, dosledno zvest resnici in pravici in od tega leta dalje častni občan Novega mesta, nenehno dokazuje svojo duhovno vitalnost, tudi s tem, da je za Rast pripravil vrsto tehtnih in strokovno zahtevnih prispevkov. Naj bo prof. Janko Jarc še dolgo naš sodelavec in naš vzornik! Za prijazno dejanje mu štejemo tudi to, da je postal prvi naročnik te naše revije. Prijetno je spoznanje, da tudi s to odločitvijo ni zgrešil svojega koraka.

V tej številki je marsikaj historično obarvano, veliko pa je v njej tudi močne, sveže ustvarjalne izpričnosti. Ne more zatajiti svoje dosežene enkratnosti in ne žlahtnega sorodstva z letnikom, ki ga sklepa.

Do sedaj še ni bilo glasu o tem, da je revija v tem prostoru nezaželen, odvečna desetnica. Raste brez upehanosti in s tem zagotavlja možnosti, da bo v prihodnjem letu pritegnila še več ustvarjalcev in zavezancev, ki ji bodo s svojo zagretostjo omogočali rojevanje in pogumno življenjsko utripanje. Presegati mora doseženo in samo to ji bo dajalo zagon za nove poglobitve in razsežnosti. Pri tem ji naj bodo vodilo tudi misli iz verzov Smoletove Antigone, ki so nasprotje vsemu, kar bi lahko a priori omejevalo duhovna prostranstva človekovega bivanja in odzivanja, tudi v Rasti.

»Nisem le to, kar sem, in svet ni samo to, kar vidim, čutim in otipujem.
Zakoni drugi vodijo življenje,
zato sem tu, da jih spoznam,
zato sem tu, da zvem, kdo sem.«

Tisti, ki za revijo ustvarjajo, ki jo urejajo in izdajajo, vedo, koliko skrbi in naporov mora mimo, preden se njen posamezni izdelek postavi na noge. Zato globoka in iskrena zahvala vsem za vse, kar ste v tem letu reviji naklonili, kar ste zanjo napravili. Z enakim spoštovanjem se zahvaljujemo našim bralkam in bralcem, njim še posebej za sprejete obveznosti v trenutkih, ko revija zase tudi kaj zahteva, nadalje Ministrstvu za kulturo pa občinam, ki revije niso prezrle, in vsem drugim sponzorjem ter ne nazadnje novomeški tiskarni, ki že štiri leta skrbi za njeno založništvo in zahtevno tehnološko izvedbo.

»Ljudje ljubijo staro vino in nove pesmi«, je prikupno izročilo starogrškega pesnika Anakreonta, ki je opeval ljubezen, vino in prijateljstvo. Naj tem simpatičnim poudarkom dodamo še Prešernovo Zdravljico, zanosno pesem o svobodi, najbolj dragocenem bogastvu, ki ga človek lahko ima.

Na zdravje! Naj bo novo leto srečno in uspešno. »Na »nove pesmi« pa Rast v letu 1994 prav resno računa. Pa ne samo na pesmi. Srečno!

Detajl ročne vezenine v obliki grozdja na baldahinu; foto: Zvone Pelko, Studio VISIO Ljubljana (iz monografije Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993, Dolenjska založba, 1993)

DESET NAJPREPRIČLJIVEJŠIH NAŠE POVOJNE KNJIŽEVNOSTI

(anketa)

V našo književnost so od leta 1945 do danes vstopali že številni rodovi književnikov, ki so jih nosili različni miselni in estetski tokovi, in odlagali v njeno zakladnico dela, ki so širila in bogatila polja slovenskega duha ter prežarjala bralce z močnejšim ali šibkejšim sijem umetniške energije. To moč umetniške energije je zaznavala in razbiralasprotna kritika, pogosto tudi sama vpeta v sprotne tokove; po svoje so jo sproti odslikavale tudi nagrade, ki pa po vsej verjetnosti tudi niso bile vedno brez »neumetniških« konotacij. Literarna zgodovina, ki literaturo presoja s treznejše distance, je bila svoje čase presenetljivo ažurna s svojim dovolj celovitim pretresom literarne bere do 1965, manj izčrpno celovita pa s presojami literature po tem letu.

Kanon reprezentativnih del povojnega obdobja se je torej gotovo oblikoval sproti vsaj v glavnih obrisih, se pa gotovo spreminja tudi na podlagi tektonskih premikov globalnejše zavesti in premikov zavesti posameznika. Energija nekaterih del se glede na moč energije v času nastanka verjetno ohlaja, pri drugih ohranja, pri tretjih morda žari kot iskra pod razpihanim pepelom. Vsekakor pa je z razgrnitvijo »zamolčane« literature razgled popolnejši.

Uredništvo revije Rast se je odločilo, da z anketo med poznavalci, ustvarjalci in presojevalci izmeri, katera so tista dela naše književnosti, nastala od leta 1945 pa do danes, ki po njihovi presoji izžarevajo največ (trajne) umetniške energije.

Zato se obračamo tudi na vas in vas vljudno prosimo, da navedete deset umetniško najrelevantnejših del – po vaši presoji seveda – naše povojne književnosti (lirike, pripovedništva, dramatike, esejistike). Svoj izbor lahko tudi komentirate, vendar vas prosimo, da to storite v telegrafsko zgoščeni obliki.

Čeprav se zavedamo, da se vam lahko postavi vprašanje o smiselnosti oziroma relativnosti take ankete, upamo – le kaj je na tem svetu absolutnega!? – da nam ne boste odrekli sodelovanja in nam najkasneje do 8. novembra 93 poslali svoj odgovor.

Literarni urednik:

I. G.

S takim dopisom smo se obrnili na 55 slovenskih pesnikov, pisateljev, kritikov, publicistov in literarnih zgodovinarjev različnih generacij, dveh tudi iz zamejstva. Žal se našemu vabilu ni odzvala niti pričakovana polovica povabljenih. Marsikdo verjetno zaradi podobnih razlogov, kot jih navaja pisatelj Miloš Mikelc, sicer letošnji dobitnik nagrade »Kresnik« za roman Veliki voz: »Nalogi, ki mi jo predlagate, nisem kos. Nisem bral vseh slovenskih novitet vso to dobo od 1945 do danes. Pa tudi če bi jih bil, ne vem, ali bi si predrznil naštetih deseterico del, »ki izžarevajo največ (trajne) umetniške energije«.

V prozi jih je najbrž še najmanj. Prežih ni več pisal, Ciril Kosmač, Miško Kranjec (Strici so mi povedali), ...?

V dramatiki Kreftovi Kranjski komedijanti, Borove Bele vode, Hiengov Osvajalec, Jančarjev Disident Arnož, Partljičev Ata, socialistični kulak, ...?

Res pa imamo poezijo močnejšo kot katerikoli narod v Evropi ta čas. Naključje, posebni vzroki? Ne vem. Torej je treba »deset umetniško najrelevantnejših« izbrati samo iz poezije? Katere verze Jožeta Udoviča, Ceneta Vipotnika, Lojzeta Krakarja, Iva Minattija, Kajetana Koviča, Janeza Menarta, Toneta Pavčka, Gregorja Strniše, Daneta Zajca, Ervina Fritza, Tomaža Šalamuna, Toneta Kuntnerja, Milana Jesiha, pa sem najbrž še koga izpustil; nehote.

In naposled »izžarevajo trajno energijo« tudi pričevanja Edvarda Kocbeka, eseji... in so »umetniško relevantna« poglavja iz memoarskih in pričevanjskih knjig...

Ne, temu nisem kos.«

Zadrega oziroma stiska Miloša Mikelna pa potrjuje vendarle prijetno dejstvo in zavest, ki jo v svojem pismu izraža tudi Tone Pavček: da je slovenska povojna literatura primerno bogata. Kajetan Kovič to (prijetno) stisko izraža takole: »Nekaj knjig, ki so mi pri srcu, sem moral »žrtvovati«; če bi jih lahko naštel 17, bi bilo lažje in morebiti bolj pravično.« Stisko iz občutka odgovornosti na tehtnici pravično – krivično tehta tudi Neža Maurer: »Kljub vsemu je 10 naslovov – absolutno krivično.« A se je reši s sproščujočo življenjskostjo (značilno za žensko?): »No ja, mnogo nas je vprašanih – drugi bodo navedli druge.« (podčrtal I. G.)

Nekateri so jih našteali čez predvideni okvir; pa naj bo tudi to analogno potrdilo tega, kar katerakoli umetnina najbrž vedno je: gomazeči red, ki uhaja in sega daleč čez svoj fizični rob...

Prisrčno se zahvaljujemo vsem sodelujočim, ki so s svojim izborom (iz)postavili na ogled tudi svoj estetski okus in merila, pri tem pa nakazali mozaični kolobar najprepričljivejših del naše povojne literature. In morda kakšnega našega bralca povabili k (ponovnemu) branju izbranih del.

Janez KOLENC (1992),
pesnik

- Edvard Kocbek: *Listina*, 1967,
najboljše pričevanje o NOB-eju, čeprav nekoliko naivno.
Edvard Kocbek: *Strah in pogum* (Črna orhideja), 1951.
Dominik Smole: *Antigona*, 1960,
pesniško bogastvo, sodoben problem: država in posameznik,
osebni etos.
Drago Jančar: *Dedalus in Klementov padec*, 1988,
močni drami z zajetjem globokih človeških prestresov.
Gregor Strniša: *Odisej*, 1963,
Dane Zajc: *Požgana trava*, 1958
samosvoja bisera sodobne slovenske pesniške besede.
Josip Vidmar: *Obrazi*, 1979,
slikovit prikaz nekaterih znanih ljudi, čeprav je do nekaterih krivičen in omalovažujoč.
Fran S. Finžgar: *Leta mojega popotovanja*, 1957,
odkrit prikaz sebe in dobe, ki jo je preživel; po mojem najboljša
avtobiografija pri nas.
435 Branko Hofman: *Noč do jutra*, 1981.

Andrej HIENG (1925), pisatelj

Gregor Strniša: celoten opus;
morda bi izpostavil dramo Samorog (1976), ki povzema precejšen kompleks njegovih siceršnjih, tudi lirskih inspiracij.
Kajetan Kovič: **Labrador**, 1976
Andrej Brvar: velik del celote
Miklavž Komelj: prve pesmi
Lojze Kovačič: celoten opus;
zapleteno strukturirana avtobiografska poema, v kateri bi morda izpostavil Preseljevanja, 1974
Andrej Hieng: romanu **Čudežni Feliks**, 1993,
bi dal prednost pred Obnebjem metuljev, ker »ta male« otroke zmerom crkljamo. (Bog mi grehe odpusti zaradi neskromnosti!)
Vitomil Zupan: **Menuet za kitaro**, 1975.
Saša Vuga: **Erazem Predjamski**, 1978
Dominik Smole: **Antigona**, 1960
Drago Jančar: **Veliki briljantni valček**, 1985

Franc ZADRAVEC (1925), literarni zgodovinar

Edvard Kocbek: **Groza**, 1963
Ivan Minatti: **Nekoga moraš imeti rad**, 1963
Kajetan Kovič: **Letni časi**, 1992
Dominik Smole: **Antigona**, 1960
Drago Jančar: **Veliki briljantni valček**, 1985
Ciril Kosmač: **Balada o trobenti in oblaku**, 1956
Boris Pahor: **Nekropola**, 1967
Miško Kranjec: **Strici so mi povedali**, 1974
Florijan Lipuš: **Zmote dijaka Tjaža**, 1972
Lojze Kovačič: **Kristalni čas**, 1990

Jolka MILIČ (1926), pesnica in publicistka

Naj navedem deset umetniško najrelevantnejših del naše povojne književnosti. Omejila se bom le na pesnike, ker je še zanje izbor desetih imen in naslovov preveč ozek, kaj še da bi v to deseterico stlačila, skupaj z liriki, tudi pripovednike, dramatike in esejiste. Tudi ne vem, in me – če sem odkrita – niti ne zanima, kakšne sorte je izžarevanje njihove umetniške energije: trajne, in bo kljubovalo zobu časa in tekom let morebiti na lepoti še pridobivalo, ali bo začelo počasi bledeti oz. kot kakšen avgustovski utrinek že čez nekaj generacij popolnoma ugasnilo.

Meni so zlasti ti pesniki (a bodi na vsem začetku rečeno in poudarjeno: ne samo oni) s svojo poezijo prežarili ves povojni čas in nepopisno obogatili moje življenje:

Najpoprej bom omenila Srečka Kosovela in Franceta Balantiča, to pa zato, ker sta v slovensko zavest stopila dokaj pozno (Kosovel zaradi le delno objavljenega opusa, saj so Integrali in še marsikaj zagledali luč sveta oz. objave šele leta 1967 (revialno malo prej), Balantič pa zaradi kratkovidne politične zapore še kasneje. Brali smo ga dolgo (in zunaj kupovali) na skrivaj, a uradno je bilo, ko da ga ni, saj ga je bilo res bolj malo in komaj kje. No, čeprav so njune pesmi nastale pred letom 1945, oba lahko vključimo med pesnike, ki smo jih bodisi prvič ali vnovič brali šele pred nekaj desetletij, z današnjo dojemljivostjo. Oba sta mi s svojo izvirnostjo in muzikaličnostjo globoko segla pod kožo in se neizbrisno zapisala v srce. Pri Balantiču se mi zdi enkratna njegova metaforika, zlepa ne dobiš na Slovenskem tako čutno razkošnih, da ne rečem opulentnih, pa bujno »nasladnih« pesmi. Sprašujem se, kdaj mu bodo

naši kritiki in bralci, – belo ali rdeče nastrojeni – pred branjem odstranili domobransko suknjo. Jo vsaj odmislili.

Naprej! **Gregor Strniša** z *Odisejem* in *sploh* (oz. že z *Mozaiki*) ni mogel iti neopazno mimo, prav tako **Edvard Kocbek** (*Zbrane pesmi*), **Zajc** (*Pesmi*, *zbrana poezija*), **Kovič** (osebni izbor iz vseh zbirk), **Makarovičeva** (idem) (*Šalamun* (idem) in... naj preskočimo kakšno desetletje... **Alojz Ihan** (*Srebrnik*).

Sem naštela vseh deset? Nisem. Eden manjka. A koga naj dam v to svojo zadnjo možnost? Preveč jih je, ki jih rada imam in visoko cenim. Recimo Branko Hofman, Ivo Svetina, Boris A. Novak, Grafenauer od Štukatur, Fritz s svojo obešenjaško zajebantsko razigranostjo in melanholijo, Brvar, Udovič, Mozetič, Möderndorfer, Krakar, Aleš Debeljak, Minatti, Menart, Uroš Zupan in še in še... Med njimi bi lahko bilo tudi nekaj ali precej žensk, a ne bom naštevala. Pravzaprav jaz sodim med tiste zaljubljenke ali zaljubljenke poezije, ki radi prebirajo tudi tako imenovane »minorne« neantologijske pesnike. Minorne v italijanskem nevtralnem pomenu besede, brez podcenjevalnega prizvoka, kot ga ima ta tujka pri nas, ko jo prilepimo umetniku. Po tej plati sem precej podobna argentinskemu pesniku Borgesu, ki je prav manjšemu ali manj pomembnemu pesniku posvetil eno svojih najbolj občutenih pesmi.

France PIBERNIK (1928),
pesnik in publicist

poezija:

Jože Udovič: *Ogledalo sanj*, 1961
Kajetan Kovič: *Vetrnice*, 1970
Ivan Hribovšek: *Pesmi*, 1990

proza:

Edvard Kocbek: *Strah in pogum*, 1951
Vitomil Zupan: *Potovanje na konec pomladi*, 1972
Zorko Simčič: *Človek na obeh straneh stene*, 1957
Alojz Rebula: *V Sibirskem vetru*, 1968
Lojze Kovačič: *Deček in smrt*, 1968

drama:

Dominik Smole: *Antigona*, 1960
Drago Jančar: *Veliki briljantni valček*, 1985

Boris PATERNU (1926),
literarni zgodovinar

poezija:

Edvard Kocbek: *Groza*, 1963
Jože Udovič: *Ogledalo sanj*, 1961
Kajetan Kovič: *Sibirski ciklus*, 1992
Dane Zajc: *Rožengruntar*, 1977
Svetlana Makarovič: *Izštevanja*, 1977
Milan Jesih: *Soneti*, 1989

proza:

Pavle Zidar: *Sveti Pavel – Oče naš*, 1965, 1967
Ciril Kosmač: *Tantadruj*, 1959
Lojze Kovačič: *Resničnost*, 1972
Alojz Rebula: *Senčni ples*, 1960
Florijan Lipuš: *Zmote dijaka Tjaža*, 1972
Vitomil Zupan: *Menuet za kitaro*, 1975

dramatika:

Dominik Smole: *Antigona*, 1960
Gregor Strniša: *Samorog*, 1967

Tone PAVČEK (1928), pesnik Srečko Kosovel: **Integrali**, 1967 (Razmejitev obzorij Kosove-
love in slovenske poezije v šir in dalj modernega občute-
nja verza.)

Edvard Kocbek: **Tovarišija**, 1949 (Zgodovinsko in pisateljsko
pričevanje o resnici nekega časa, ki je in ostaja nad vsemi
dnevno političnimi resnicami.)

Edvard Kocbek: **Groza**, 1963 (Temeljna pesniška zbirka po-
vojnega časa, visoka v svojih spoznanjih, globoka v svoji
temni izpovednosti, sijoča v svoji polnosti in popolnosti.)

Miško Kranjec: **Strici so mi povedali**, 1974 (Čisto zrenje neke-
ga časa, kot ga je lahko naslikala moč pisateljskega in
človeškega obračuna s sabo in s smrtjo.)

Ciril Kosmač: **Tantadruj**, 1959 (Moderna fantastika absurda
hrepenenja po smrti v nenadkriljivi poetičnosti.)

Lojze Kovačič: **Prišleki**, 1984 (Kronika časa, dana s kovači-
čevsko natančnostjo izrisa družine z obrobja, tujske, ne-
sprejete; osvetlitev zgodovine z drugo, pisateljsko sug-
estivno optiko.)

Kajetan Kovič: **Labrador**, 1976 (Hladna pokrajina Labrador-
ja naseljena s strastmi in slastmi vseh kontinentov člo-
veškega in s klasično-moderno držo pesmi.)

Dane Zajc: **Požgana trava**, 1958 (Trava, ki ni pogorela, ki je
vžgala nov val poezije in ostaja prižgana slej ko prej.)

Dominik Smole: **Antigona**, 1960 (Pesniška, filozofska in poli-
tična drama, ki gre ob bok Cankarjevi dramatiki.)

France Balantič: **Pesmi** (Neizdan je bil ves čas prisoten kot
pesem in kot romar med nebom in zemljo.)

Neža MAUER (1930),
pesnica

Fran Milčinski-Ježek: **Pesmi**, 1988

Lojze Krakar: **Med iskalci biserov**, 1964

Kajetan Kovič: **Vetrnice**, 1970

Svetlana Makarovič: **Pelin žena**, 1974

Saša Vegri: **Mesečni konj**, 1958

Matej Bor: **Šel je popotnik skozi atomski vek**, 1958

Lojze Kovačič: **Deček in smrt**, 1968

Dominik Smole: **Črni dnevi in beli dan**, 1958

Vladimir Kavčič: **Pustota**, 1976

Niko Grafenauer: **Mahajana**, 1990

Kajetan KOVIČ (1931),
pesnik

Niko Grafenauer: **Majhnica**, 1987

Edvard Kocbek: **Groza**, 1963

Ciril Kosmač: **Tantadruj**, 1959

Lojze Kovačič: **Resničnost**, 1972

Miško Kranjec: **Strici so mi povedali**, 1974

Danilo Lokar: **Podoba dečka**, 1956

Svetlana Makarovič: **Sosed gora**, 1980

Ivan Potrč: **Onkraj zarje**, 1987

Gregor Strniša: **Odisej**, 1963

Vitomil Zupan: **Menuet za kitaro**, 1975

Helga GLUŠIČ (1934), lite-
rarna zgodovinarka

proza:

Ciril Kosmač: **Pomladni dan**, 1953

Vitomil Zupan: **Menuet za kitaro**, 1975

Drago Jančar: **Galjot**, 1978

mladinska proza:

Svetlana Makarovič: **Pekarna Mišmaš**, 1974

poezija:

Gregor Strniša: **Mozaiki**, 1959

Kajetan Kovič: **Labrador**, 1976

Milan Jesih: **Soneti**, 1989

dramatika:

Dominik Smole: **Antigona**, 1960

Dušan Jovanovič: **Osvoboditev Skopja**, 1978

Drago Jančar: **Veliki briljantni valček**, 1985

Andrej INKRET (1943), kritik
in publicist

Lojze Kovačič: **Prišleki**, 1984

Dominik Smole: **Antigona**, 1960

Dušan Pirjevec: **Evropski roman**, 1979

Edvard Kocbek: **Zbrane pesmi**, 1977

Listina, 1967

Vitomil Zupan: **Menuet za kitaro**, 1975

Drago Jančar: **Galjot**, 1978

Rudi Šeligo: **Molčanja**, 1986

Tomaž Šalamun: **Poker**, 1966

Marjan Rožanc: **Ljubezen**, 1979

Dušan Jovanovič: **Osvoboditev Skopja**, 1978

Niko Grafenauer: **Štukature**, 1975

Milan Jesih: **Soneti**, 1989

Aleš BERGER (1946), kritik
in publicist

poezija: Božo Vodušek: **Odčarani svet**, 1939

Dane Zajc: **Pesmi**

Milan Dekleva: **Panični človek**, 1990

Aleš Debeljak: **Slovar tišine**, 1987

proza: Vitomil Zupan: **Menuet za kitaro**, 1975

Lojze Kovačič: **Pet fragmentov I.**, 1981

Drago Jančar: **Severni sij**, 1984

esejistika: Marjan Rožanc: **Manihejska kronika**, 1990

Marko Slodnjak: **Bolečina in moč**, 1990

Drago BAJT (1948), publicist

Ciril Kosmač: **Balada o trobenti in oblaku**, 1956

Tantadruj, 1959

Dane Zajc: **Požgana trava**, 1958

Jože Udovič: **Ogledalo sanj**, 1961

Edvard Kocbek: **Groza**, 1963

Gregor Strniša: **Zvezde**, 1965

Ljudožerci, 1972

Alojz Rebula: **V Sibilinem vetru**, 1968

Lojze Kovačič: **Deček in smrt**, 1968

Rudi Šeligo: **Triptih Agate Schwarzkobler**, 1968

Marjan Rožanc: **Demon Iva Daneva**, 1969

Iz krvi in mesa, 1981

Niko Grafenauer: **Štukature**, 1975

Kajetan Kovič: **Labrador**, 1976

Drago Jančar: **Galjot**, 1978

Peter KOLŠEK (1951),
pesnik in kritik

Edvard Kocbek: *Strah in pogum*, 1951
Ciril Kosmač: *Balada o trobenti in oblaku*, 1956
Dominik Smole: *Antigona*, 1960
Dane Zajc: *Požgana trava*, 1958
Gregor Strniša: *Odisej*, 1963
Tomaž Šalamun: *Poker*, 1966
Kajetan Kovič: *Labrador*, 1976
Lojze Kovačič: *Pet fragmentov*, 1981
Drago Jančar: *Desident Arnož*, 1982
Milan Jesih: *Soneti*, 1989

Aleš DEBELJAK (1961), proza:
pesnik in publicist

Lojze Kovačič: *Prišleki*, 1984
Drago Jančar: *Galjot*, 1978
Vitomil Zupan: *Menuet za kitaro*, 1975
Marjan Rožanc: *Ljubezen*, 1979

poezija: Edvard Kocbek: *Groza*, 1963
Kajetan Kovič: *Labrador*, 1976
Dane Zajc: *Jezik iz zemlje*, 1961
Tomaž Šalamun: *Balada za Metko Krašovec*, 1981
Gregor Strniša: *Zvezde*, 1965

esejistika: Dušan Pirjevec: *Evropski roman*, 1979

Lidija GAČNIK-GOMBAČ
(1961), pesnica

Vlado Žabot: *Bukovska mati*, 1986
Drago Jančar: *Galjot*, 1978
Peter Božič: *Očeta Vincenca smrt*, 1979
Rudi Šeligo: *Triptih Agate Schwarzkobler*, 1968
Dominik Smole: *Antigona*, 1960
Gregor Strniša: *Ljudožerci*, 1972
Maja Vidmar: *Način vezave*, 1988
Boris A. Novak: *Stihožitje*, 1977
Veno Taufer: *Pesmarica rabljenih besed*, 1975
Dane Zajc: *Jezik iz zemlje*, 1961

Izbrana so bila dela 52 avtorjev, in sicer 40 pesniških, 40 proznih (med njimi 3 za mlade bralce), 8 dramskih in 6 esejističnih.

Največkrat izbrana dela:

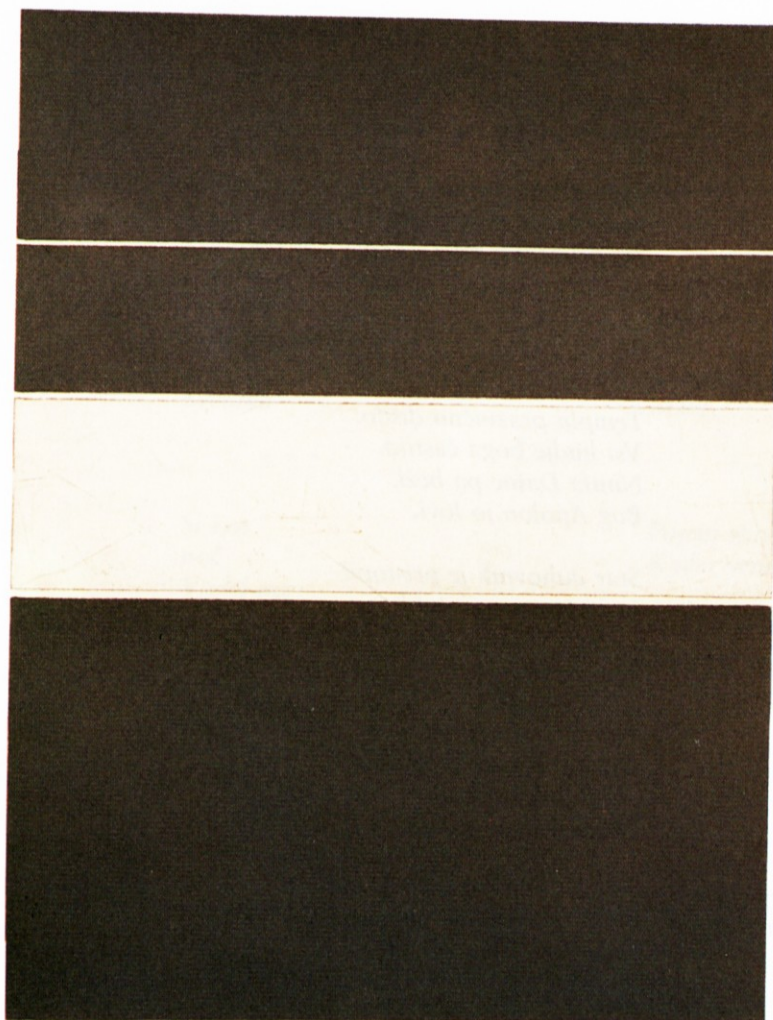
Dominik Smole: <i>Antigona</i> (10)	Dane Zajc: <i>Požgana trava</i> (4)
Vitomil Zupan: <i>Menuet za kitaro</i> (7)	Edvard Kocbek: <i>Strah in pogum</i> (3)
Edvard Kocbek: <i>Groza</i> (6)	Lojze Kovačič: <i>Deček in smrt</i> (3)
Kajetan Kovič: <i>Labrador</i> (6)	Lojze Kovačič: <i>Prišleki</i> (3)
Drago Jančar: <i>Galjot</i> (5)	Ciril Kosmač: <i>Balada o trobenti in oblaku</i> (3)
Drago Jančar: <i>Veliki briljantni valček</i> (4)	Miško Kranjec: <i>Strici so mi povedali</i> (3)
Milan Jesih: <i>Soneti</i> (4)	Gregor Strniša: <i>Odisej</i> (3)
Ciril Kosmač: <i>Tantadruj</i> (4)	Jože Udovič: <i>Ogledalo sanj</i> (3)

Največkrat izbrani avtorji:

Edvard Kocbek (14-krat)	Gregor Strniša (11)
Drago Jančar (13)	Dane Zajc (9)
Lojze Kovačič (12)	Ciril Kosmač (8)
Kajetan Kovič (11)	Vitomil Zupan (8)
Dominik Smole (11)	Svetlana Makarovič (5)

Anketo pripravil:
IVAN GREGORČIČ

Bogdan Borčić: —92—3—, aqvatin-
ta, 1992

Miklavž Komelj TRI PESMI

*Barve, zmešane z oljem,
so na platnu lahko
bolj zares celo veselje
kakor lastno telo.*

*Božam te, gledam, božam,
da nikoli tako.
Lepa si kakor roža.
Daj, da te božam bolj.*

*Glejva si v vonje, glejva
si v plameneče oči.
Rad bi ljubil vse, kar obstaja,
sovražil vse, česar ni.*

* * *

*Ribja usta govorijo
valovito melodijo.
Pojem pesem o nastanku,
pojem pesem o pristanku.*

*Poje deklica sirena
in za ladjo raste pena.
Po pristanku smrt koraka
in zaman na ladjo čaka.*

* * *

*Templji praznično dišijo.
Vsi ljudje boga častijo.
Nimfa Dafne pa beži.
Bog Apolon jo lovi.*

*Star duhovnik je pristopil
in se žrtvovanja lotil
v slavo večnega boga,
lepega Apolona.*

*Nimfa Dafne je zavpila:
Mama! Kaj se je zgodilo?
Moje roke zelenijo.
Moja usta žvrgolijo.*

Vprašaj me,
če...

Saj ne vidiš
da s smehom

padam
ko ti odkimam

* * *

Nastaviš mi nos
za poljub

Rad si da sem
kot punčka

za cmokce za lahko noč

A ti nisi mama

* * *

S ceste me
gleda

Zapiram se za
polkno
pa zleze
med špranje

Svetilka

* * *

Si kot
noč
Vselej me
je
strah

da me bosta
do jutra
davila

Kdaj bom naspana
kot hribi
Kdaj mi bo kot njim
zarja s sramežljivo
meglico prala trepalnice
Kdaj bo dovolj rose
za vse moje
stopalne odtise

* * *

Nisem ujela mokrega
lista

Prej sem legla
in se mu
dovolila
pokriti

Tako sem rada jesenska

* * *

Ni več ivanjščic
Ni trav
ki sva jih polegla

za posedeti je
hladno

Si rekel v času
otave

* * *

Pojem slino
Kadar sem te lačna

In sem sita
Do prve norosti

Mitja Bukovec NI VEČ POPOLN

Vonj
po razpadlem
truplu
je zmotil
vsebino
moje lobanjaste
strukture;
kot metulji
so zdaj
moje
možganske celice
razlite
po nebu
tega
jutra.
Razlika
med postavami
v meni
utemeljuje
sum,

da se je
zgodil
umor.
Zanj ni več
oblaka!

Po poti
se približuje
krepak
srnjak;
njegove oči
so kot
dve popolni
sliki
v meni.
Povprašuje
po njej.
Bila je
šum dreves
v njegovem ušesu.

EA--BAT--B

Plešem v noč
z japonsko
masko na obrazu,
pridružitve
roza samurajev,
ki si
z meči
dajejo ritem.

s katerim
si utrjujem
strukturni
pogled
na pomladno
nebo.
Praprot
anatomske
preučuje
pomen življenja.

Večno sem
na vrhuncu
mišljenja,

...skozi množico
do stene
novega prizora.

ENIGMA

O, kako
bi rad
legel
k počitku,
a zaslon
še vedno
kriči.
Razpokano
deblo
oljke
preštevava
divje glasove
komaj rojenih
metuljev.

Zdrobljeni
pajkožerci
so padli
s sveta
in se
vsi prerajeni
razkazujejo
modnim
muham
sodobne
psihe.
Noč je
in ti
spiš,

zvezde
so za
petintrideset
stopinj
primaknjene
k robu
odseva.

Enigma!
Enigma
und
der
Zug.

Paul Verlaine PESEM
Prevod

Paul Verlaine, francoski pesnik, roj. 30. marca 1844 v Metzu, umrl 8. januarja 1896 v Parizu, je eden začetnikov novoromantične lirike, znan kot razpoloženski in subtilni osebnoizpovedni lirik. Napisal je več pesniških zbirk: Poèmes saturniens (Saturnijske pesmi), 1866; Fêtes galantes (Galantna slavja), 1869; Romances sans paroles (Romance brez besed), 1874; Sagesse (Modrost), 1881; Jadis et naguère (Nekoč in danes), 1884, kjer je v pesmi Art poétique (Pesniška umetnost) razložil svoja pesniška načela; Parallèlement (Vzporedno), 1889. Pisal je tudi prozo: Les poètes maudits (Prekleti pesniki) in Mes prisons (Moje ječe), avtobiografska proza, 1893. Verlaine je vplival na moderno poezijo 20. stoletja. Od Slovencev so ga prevajali: F. Bevk, A. Debeljak, G. Koritnik, J. Lovrenčič, V. Mole, J. Udovič.

Nataša Petrov

O dolgi vzdih
iz strun mi v tihi
jeseni
srce prebadajo,
z nenehno žalostjo
pojeni.

Vse zadušljivo,
bledó grozljivo,
ko ura bije.
V spomin na dni,
ki jih več ni,
mi solza lije.

In se predam,
da bogve kam
me bo odgnal
piš zla,
kot da
sem list odpal.

Iz Ariettes oubliées

(Arthur Rimbaud)

NA MESTO DEŽ SLADKÓ PRŠI

Srce mi jok rosi,
ko dež nad mestom joče,
o žalost, ki teži,
srce naj zaduši?

O sladki zven dežja
po zemlji in po strehah.
O pesmica dežja
v dolgočasje zla.

Brez vzroka je ta jok,
srce se sebi gnusi.
Izdaja ni mu vzrok,
brez vzroka je ta jok?

Najbolj pa zlo boli,
z ničem utemeljeno.
Ljubezni, mržnje ni,
srce pa vse boli.

*V obzorju zameglenem luna rdeča
in v valoveči megli se uspava,
poljana v dimu, zona vztrepetava
zeleno ločje, žaba v njem kričeca.*

*Zaprle čaše vodne so cvetlice,
topoli, stisnjeni, vzravnani,
v grozljivem svitu le na pol spoznani
in proti grmom letajo kresnice.*

*Brez šuma se budijo uharice,
veslajo v nočni zrak njih težka krila,
zenit je luč zamolkla napolnila.
To noč je. Venus pne se iz meglice.*

SAGESSE

*O, ljubi me! Jaz sem poljub, jaz sem vesolje,
jaz ustnica sem, veka tvojih sem želja,
moj bolni, in sem stresajoča mrzlica.
O, za ljubezen je potrebno mnogo volje.*

*Veš, brez ovinkov dvigne te ljubezen moja,
ta tvoja kot kozličkova ne zmore tja,
te bom kot orel zajca nesel do neba,
nebo le roži z roso daje slast opoja.*

*O svetla noč! Oči te moje v lune soju,
o postelja svetlobe, vode vir v megli,
nedolžnost ta in moj ta mir v pokoju.*

*O, ljubi me! Ti dve najdražji sta besedi,
čeprav sem vsemogočni, sem le brez moči,
ne zmorem več, da ljubi me, kot le želeti.*

Prevedel: Janez KOLENC

Lojze Krakar MALAJC IN MALAJSTVO

V nekem gimnazijskem učbeniku, ki je bil v rabi pred drugo svetovno vojno, je nekdo spisal tudi nekaj o Malajcih: kako živijo v neki daljni angleški koloniji, da so črnkasti in pomešani z indijskimi ter kitajskimi priseljenci, da prebivajo v nekakšnih tarzanskih džunglah, obdelujejo plantaže, so si rasno, versko in značajsko različni kot angleški oglati funt, zeleni ameriški dolar in naš takratni preluknjani dinar, pa še, da so strastni lovci in kar se dá bojeviti.

Prav, smo si mislili, naj živijo, kakor živijo. Ampak šolska berila imajo neko neusmiljeno moč, tako da je fantazija mularije iz četrtega razreda novomeške gimnazije nenadoma odkrila med sošolci nekoga, ki smo mu vsi enostavno rekli Malajc. Njegov obraz me spremlja še dandanes, čeprav se nikakor, četudi bi si razbijal glavo ob hrastov plot, ne bi mogel spomniti njegovega imena in priimka. Če bi mi zdajle ponujali na televiziji koš deviz, naj pridem na najpopularnejši kviz in se spomnim, kako se je Malajc pisal, bi pogorel kot malajska koča iz slame, zraven pa bi se mi krohotali še tam po Nemčiji. Potem bi si moral – seveda – pri Nemcih sposoditi marke, da bi plačal odškodnino za snemalne kamere, za »Oberkraineralpenkwintet« in za lepoticke, ki bi bile profesorji v komisiji za ocenjevanje mojega znanja.

Da, spominjam se, to je bilo v jeseni leta štiridesetega na novomeški gimnaziji. Koliko Krke je od takrat že steklo skozi to mesto! Toda meni se še zdaj včasih nenadoma zazdi, da vidim okrog sebe neke Malajcem podobne ljudi, pripadnike plemena, ki mu od takrat – kdo vé, zakaj – pripadam tudi jaz.

Odkar imam odprte oči, se namreč razgledujem po svetu in opazujem sebe ter množico, ki se drenja okoli mene. In vse dosedanje razgledovanje mi dopoveduje, da je mogoče prav to ljudstvo tisto malajsko pleme, ki mu pripadam: sam sem namreč enako naiven, kakor so tisti, ki me obkrožajo in se sami sebi smejejo takrat, kadar se svet okoli njih joče, jočejo pa, ko se sosed krohoče.

Kadar kje preberem kakšen salomonski oglas, vidim tudi, da je to pleme vsaj približno podobno pradednim indijanskim domorodcem, ki so jim konkvistadorji ljubeznivo dajali zrealca, od njih pa jemali in natovarjali na svoje ladje gore zlata. Ob tem ne vem, kaj bi storil: se zjokal kot otrok, ko je svojčas učiteljica dvignila nad njim šibo, da bi mu ta zapela »novo mašo«, ali pa naj se smejem, kakor sem se nekoč na novomeški gimnaziji, ko me je profesor Peter Prosen s kazalcem desnice pribil nazaj na klop in nekam otožno dejal:

»Zapomnite si: stultus sine causa ridet!«

To je bilo že zdavnaj.

Toda svet se vrti in zdi se, da se je dandanes spet dovertel tja, kjer je bil takrat, kakor da bi mu kdo kazalec na uri zavrtel nazaj v tisto davno leto. V leto, ko nas je še ravnal kot mlada drevesca profesor Peter, ki sicer ni bil vrtnar, ampak klasični filolog, v leta, ko smo po novomeških cestah z nogami mešali peščeno blato kakor cestarji beton za neko pot kdove kam, v leta, ko smo živeli še v neki plemenski družbi in je bil naš poglavar Malajc.

Profesor Peter je bil Gorenjec in dober kot gorenjski ajdov kruh, ampak kaj, ko smo bili mi po eni strani križemgledi in bojeviti kot mlado malajsko pleme, po drugi strani pa tako plašljivi, da smo imeli pred njim takšno spoštovanje, kakršno ima ta narod že od pamtiveka

pred vsakršnim škratom, ki ima poškrubljen ovratnik in mu nekaj dopoveduje s svečane tribune.

Res je imel tudi Peter Prosen poškrubljen ovratnik, ko je vsako jutro sedel s časopisom v roki v osrednji novomeški kavarni, mimo katere smo hodili v šolo, toda vladarske poškrubljenosti ni imel. Vseeno nas je kar zazeblo, ko smo ga zagledali, pa še danes ne vem, zakaj. Kakor čreda brez pastirja smo drug za drugim zavili na drugo stran ceste, samó da se mu ne bi bilo treba prikloniti v pozdrav skozi okno, za katerim je bil Peter zatopljen v svoj časopis. O, malajska majhnost!

Peter je bil sicer postaven in že prileten, mi pa preplašeni pred njim kakor srnjaki, preden se odpravi nadnje zelena lovska družina, da jim razredči rod in potem v lovski koči razkazuje njihove rogove. Zato so tudi razni poglavarji držav strastni lovci: narodi bežijo pred njimi ko zajci, vladarji pa streljajo tjavdan in po svojih palačah razkazujejo, kateri narod ima več rogatih kozlov.

Včasih se mi zazdi, da je tudi to moje plemo podobno neki lovski družini, pokriti z zelenimi klobuki in s federpuši na njih. Prireja namreč gonje, strelja na vse strani, razstavlja rogove, toda ko se splaši, se poskrije za grmovje pred prvim lončenim škratom z rdečo kapo, ki mu ga je nekdo kot strašilo nastavil na pot. A škrat z rdečo kapo sam preplašeno gleda lovsko družino, oblečeno v zeleno žabjo volno: gleda jo kot kakšno lončeno malajsko božanstvo, zraven pa premišljuje: zakaj ti lovci v žabji volni bežijo? Saj ne streljam, si misli, saj ne jem ljudi!

Tudi mi smo bili v tistih predvojnih časih podobni zeleno pobarvanim malajskim škratom ali bolje: pobalinski lovski družini, ki je hodila v šolo loviti petice in trojke, ukore in pohvale, sončne zajčke in črne cveke. Ko pa smo kje na cesti zagledali Petra, smo pozabili na petice in ukore, na zajčke, ki smo si jih z ogledalci čarali na stene, pa tudi na to, da je Peter tu zaradi učenja, ne pa kakšen zeleno oblečeni lovec na srnjake.

Ko bi nas vsaj gnjavil z matematiko, ne: učil nas je latinščino!

In čeprav se jezika Malajcev nismo učili, sem jaz v tisti jeseni kar dvakrat padel iz malajščine. Na vse štiri!

Petrove latinščine se sicer nisem bal, trepetal pa sem pred gospo matematiko, ki me je tako preplašila, kakor da stojim pred parkljem, ki spremlja Miklavža. Primazala mi je namreč takšen črn cvek, da sem bil res po malajsko črnkast od njega. Zdi se mi, da sem se z gospo matematiko spričkal že kmalu po rojstvu, pa se še do dneva današnjega nisva pobotala in se na cesti ne pozdravlja. Kajti ko jo zagledam, me vsakič zaščipa v križu spomin na tisto težko butaro, ki mi jo je naložila, in sem že v osnovni šoli pod njo komaj lovil sapo, kakor da nosim domov namesto zvezka v torbi – hrast na plečih.

Kaj šele v gimnaziji!

Takrat se je namreč ta gospa parkljevka spravila name s tako lovsko strastjo, kakor smo si – poučeni iz učbenika – predstavljali Malajce, ki so gledali divje in prežali izza grmovja.

Za vse življenje sem si namreč zapomnil, kaj mi je prav v tistem četrtem razredu zagodla ta gospa na svojo bambusovo piščal. Zagodla mi je takšen ples, da od njega nisem dobil žuljev samó na podplatih, ampak tudi v glavi. V prvi šolski nalogi me je tako zdelala, da so bili listi v zvezku rdeči, kakor da se je ravnokar končala bitka sredi malajske džungle.

Doma sem sicer pokazal tisto rdeče bojno polje, pa so mi rekli, da si moram kopje za novo bitko pač izmisliti sam. V glavi sem ga že skoraj

ošilil, a ko sem se v nedeljo zvečer vračal od doma na železniško postajo, mi ga je izbil iz rok neki možakar, ki je pogrkaval in mi na postaji zapridigal s svojim pogrkavanjem:

»Ti si pa baraba ratal!«

Glas o mojem cveku se je namreč razširil po celi semiški fari.

Ob tisti »barabi« sem pozelenel kakor zelje, ki smo ga prejšnji dan pobirali po njivi in spravljali v kad za kisanje. Baraba, sem si mislil, naj ti bo! Torej sem podoben tistemu razbojniku, ki ga je nahujskana množica zahtevala od Pilata namesto Kristusa! Kaj sem pa kriv, sem premišljeval, če je moja naloga vsa okrvavljena. Sem mar koga ubil? Parkljevka matematika pa me je začela nenadoma tako žgečkati po podplatih, da sem se komaj pripeljal nazaj v Novo mesto in se s tisto malajsko gospo v sanjah pretepal še vso noč, dokler ji nisem zjutraj zabrusil:

»Ne boš me več lovila! Tako se ti bom zakadil pod noge, da boš čofnila v blato prav sredi Glavnega trga!«

Res sem se v tistih dnevih potem tako zakadil vanjo z glavo, da je tudi ona padla na vse štiri. Natanko sem ji pregledal vse ude – in ko sem ugotovil, da je še živa, sem ji napovedal boj do zmage: ti ali jaz, Baraba ali Pilat! Stopiva v tvojo malajsko džunglo, pa bova videla, kdo od naju bo prišel ven cel.

Sprejela je dvoboj in odšla sva v njeno goščavo, kjer sva se obdelovala tako dolgo, dokler nisem uvidel: gospa matematika je omagala.

Zato je bila moja naslednja šolska naloga iz nje bela kot plenička za grofovske dojenčke. Na njej ni bilo niti enega madeža iz najinega boja v njeni džungli, gospa pa je postala črna od sramú kot dimnik, kadar pozimi najbolj zakurijo peč, da sušijo krače in klobase. Najino pričkanje se je potem nehalo, kakor minejo tudi prijateljstva.

Vendar v spominih še zmeraj prijateljujem s profesorjem Petrom. Ta ni ustanavljal zelenih lovskih družin za pohode skozi malajske goščave, da bi se obogatil s slonovimi okli, ampak je vsakega dijaka izbezal kakor zajčka iz grma in mu vljudno dopovedoval, naj se uči latinščino, kajti z njo tudi navaden zajček lahko postane nadzajček.

Tisti, ki smo bili še vsi preplašeni od matematike, smo mu verjeli, drugi pa so se na njegovo dopovedovanje rahlo požvižgali, kakor se požvižga papiga na slona v džungli. Med tistimi, ki so Petrovo pripovedovanje o zajčkih in nadzajčkih jemali bolj za hec, je bil tudi moj sošolec Malajc.

Malajc!

V odmorih med šolskimi urami so hodniki novomeške gimnazije kot čebelji roji vsevprek brenčali od ene same besede: Malajc! Bil je namreč popularen kakor kakšen as v nogometu, brihten za tri, pa tudi navihan za tri. Njegova beseda bi obveljala celó takrat, če bi se takole kdaj spomnil in nam rekel, naj zažgemo gimnazijo.

Z Malajcem smo bili prijatelji vsi – in obenem nobeden: Malajc jo je namreč mahal po svoje in bil v tem podoben mačku, ki dvigne rep in odcaplja, kamor se mu zahoče. Toda Malajc je bil obenem podoben tudi magnetu: kakor se je kje pojavil, tako so se sošolci premikali okoli njega kakor drobcí železa in se prilepljali nanj, on pa jih je kot zajčke podil po neki namišljeni džungli sem ter tja. Res je bil malo črnkast in podoben pripadniku nekega malajskega plemena iz šolskega učbenika, toda s svojo poltjo je znal brez šminkanja zaigrati celó ledenobelega Eskima ali od sile črnega Afričana: takšnemu se koža sveti sinje kakor

na gosposkih poročnih čevljih, stokrat namazanih z globinom in z biksanih kakor zrcalo. Najbrž, premišlujem, si je tudi globin za milijarderske poroke izmislilo kakšno pramalajsko pleme v kdove katerem kotu džungle...

V četrtem razredu gimnazije je sedel Malajc v zadnji klopi, jaz pa v predzadnji. Videl sem, da njemu za Petrovo latinščino ni kaj prida mar, ker je gledal skozi okno in si mislil nekaj petnajstega. Naenkrat pa mu je šinilo nekaj v glavo: dregnil me je v hrbet in z obema kazalcema široko razpotegnil ustnice. zavrtel sem se kakor vrtavka in iz Malajca je zablestela vame obredna maska nekega vrača, ki me hoče začarati v žabo. Zraven pa je Malajc še zamigal z ušesi in jaz sem v tistem trenutku res postal neko malajsko bitje, ki ni bilo več jaz, ampak nekakšen škrat ali pradavni indijanski domorodec, ki z zrcalom riše na kamniti tempelj sončne zajčke, medtem ko mu osvajalci odnašajo iz kolibe nagrabljeno zlato.

In naenkrat me je začel tako neznansko lomiti smeh, kakor da se zaganja monsunki vihar v najtrše in najmočnejše drevo v džungli ter ga kolje na dvoje. Toda Malajc ni niti trenil z očmi in je gledal vame kakor v votli zrak. Peter Prosen pa si je vse to bistroumno ogledoval, saj ni bil predsednik kakšne zelenoklobučne lovske družine, ampak novomeški Cicero, ki poučuje svoje učence, da se to ime ne izgovarja Čičero, ampak Cicero.

Pritekel je proti predzadnji klopi, se ustavil pred mano, dvignil kazalec in velel:

»Vstanite!«

Vstal sem kot izstreljen in ga gledal kakor zajček, ki ima rdeče oči. Petru pa je šlo skoraj na jok, ko me je vprašal:

»Čemú se smejete? Vi ste eden mojih najboljših učencev, pa ravno sredi moje ure zganjate neumnosti. Povejte, čemú se smejete?«

Smeh, nesmiseln kakor streljanje s fračo na visoko letečega orla, me je skorajda že zlomil, kakor zlomi slon trstiko, če nameri korak čeznjo. Malajc pa je medtem tako ravnodušno gledal Petra, kakor da gleda odkopavanje nekega starorimskega božanstva, okrog katerega se učenjaki ravnokar prerekajo, za katero stvar je bilo odgovorno na rimskem forumu.

Jaz bi v tistem trenutku najraje pobegnil iz razreda, kakor pobegne zajčja familija pred lovsko družino, da bi se na hodniku odkrohotal in spet sedel v svojo klop. Toda preostalo mi ni nič drugega, kakor da sem iz suhega grla izjecljal:

»Gospod profesor, nece veceem...«

Videl sem: Petru so se ovlažile oči. Njegov belo poškrabljeni ovratnik, ki ga je za direktorjevim najvišje spoštovalo vse mesto, je nenadoma posivel, iz Petrovega grla pa se je izvilo:

»Zapomnite si: stultus sine causa ridet!«

Razred je planil v smeh, jaz pa sem se sesedel tako globoko, kakor bi se sesula še najbolj trdno zidana egipčanska piramida ob potresu najvišje stopnje. Ojoj, pa to naše malajstvo, je hroplo v meni!

Res ni Malajc mislil ali slutil nič hudega, toda vse tisto dogajanje je imelo za Petra in zame, pa še za koga, trajne posledice. Zboleli smo namreč za neko malajsko boleznijo, od katere včasih ljudje počrtnijo in obenem pozelenijo, kakor da se jih loteva kuga. Pa ni kuga: samó strah je. Strah pred duševno pritlikavostjo, pred nekimi rdečepapirimi škrti, ki

tako preplašijo še dobrosrčne lovce, ko krmijo pozimi srne, da srne pre-pustijo volkovom, sami pa zbežijo v svoje koč, spletene iz malajskega protja.

Še dandanes, po dolgih letih, me včasih kdo vpraša:

»Sine, kako živiš?«

»Kakor Malajc.« Preplašen, da ne pride odkod spet kakšen lovec ali kolonizator z dvocevko, pa mi odpihne iz glave še tisto, kar me je nekoč naučil Peter.

Kajti kadarkoli in kjerkoli kakšen rdečekapi škrat z obema kazalcema razpotezne ustnice in začne pred svojim plemenom zganjati traparije ter plemenu dopovedovati nekaj petnajstega o kdove čem, to pleme nena-doma poka od veselja in smeha, namesto da bi se zjokalo pred kakšnim dobrodušnim Petrom.

Milan Markelj BRAZGOTINA

Na čelu je imela brazgotino, zarisano nekoliko poševno proti desni obrvi. Pravijo, da je v otroških letih padla s kolesom, zdravniki pa rane niso zašili ali pa starši ponesrečenega otroka sploh niso peljali v ambu-lanto. Kdo bi vedel, kako je res bilo? Vsekakor je brazgotina ostala na njenem čelu od otroških let naprej.

Elija je v sopari rahle pijanosti in vzdražen od nekoliko mističnega počutja, ki se ga je večkrat prijelo pod večer, ko so bifeji polni usihajo-čih upanj in poslavljalajočih se neizpolnjenosti, zatrjeval, da je Metina brazgotina zrasla iz očetovih grehov; kri nedolžnih je prešla na nedolžne v spomin in opomin. Zločini očetovi so proniknili v telesce otroka in se zgostili na njegovem čelu kot znamenje, da je otrok iz morilskega rodu. Dejanja so zabrisali, zakopali so jih v molk, neprediren kot temina zasutih brezen z žrtvami, zato si sporočila iščejo nenavadne poti. »Cvet zla je pogнал na njenem čelu! Prav to! Tako je treba videti stvari! To je nji-hova prava resničnost... Na nedolžnem čelu nedolžnega otroka!«

Ah, Elija, Elija, koliko trpkosti si je nabral v srce in dušo!

Vselej, kadar je Meta zardela, naj je bilo zaradi telesnega napora ali zaradi močnejšega čustvenega vzgiba, je v zardelosti obraza brazgotina zasijala, da je bila videti kot nekakšna biserna proga prek čela. Dekle je poskušalo na razne načine prikriti neljubo zadevo; puščala si je šop raz-mršenih las na čelo ali nosila nekakšno kitajsko pričesko, da so gosti lasje zakrivali brazgotino. Včasih pa si je – kdo bi vedel, ali iz posebno slabe volje ali nenadnega vzgona kljubovalnosti – gladko počesala lase s čela nazaj in brazgotino povsem razgalila.

»Meti, saj se skoraj nič ne vidi,« so jo tolažile sošolke in sošolci, kadar je pogovor napeljal na telesne napake, na preredke lase, mozolja-sto kožo, debelost, telesno višino, celulitis, pretanke ali premočne noge, na odvečne dlake, sploh na vse tiste pomembne reči, ki grenijo najstni-kom odraščanje in sprejemanje lastne podobe.

»Vidi se, vidi! Jaz menda že vem, kaj se vidi in kaj ne,« je Meta včasih odgovarjala, včasih pa molčala in temno zardevala.

»Navsezadnje je takšna brazgotina vsakdanja stvar, in si zaradi nje ni vredno beliti glave. Vsi smo bolj ali manj bogato obdarjeni z brazgoti-nami, ki krasijo naša telesna in duhovna obličja,« ji je nekoč razlagal polzapiti študent, eden tistih, ki valjajo svojo leno genialnost po mestnih

bifejških in ležerno raztresajo okoli sebe polprežvečene modrosti. Svetoval ji je, naj se z brazgotino sprijazni in jo sprejme ali pa naj preprosto pozabi, da jo ima. Sanjavo ji je pripovedoval zgodbo o grbavcu, velikem ljubimcu, ki je imel strahotno grbo, a ker zanj ni vedel, je bilo, kot da je nima. Osvajal je ženska srca, padale so mu lepote v naročje, kot bi bil najstasitejši mladenič. Šele na smrtni postelji je začutil, da ga nekaj tišči, in odkril je, da ima že vse življenje grbo. Študent je lepo pripovedoval; videti je bilo, da zgodba ni zrasla na njegovem zeljniku, a Meti njegov poduk in prizadevanje, da bi ji pomagal, nista kaj prida hasnila. Brazgotine se je še bolj zavedala, še bolj jo je prepojila. Če je v prvih obdobjih občutljivosti za telesno napako, brazgotina vplivala na njene male odločitve, je kasneje stala tudi že za tistimi, katerih teža spreminja življenjska pota. Bilo je, kakor da se je dekleta vsa strnila v zaraslino na svojem čelu in da Elijeva roža zla srka življenjske sokove naravnost iz dekletove duše.

»In kaj potem, če se vidi? Naj se vidi! Naj bo ta hudič na meni!« si je Meta govorila v samotnih urah. Sklanjala se je čisto blizu k ogledalu, rahlo upognjene glave, da je lahko preučevala zaraslino. Zamišljala si je, kakšna bi bila videti brez nje, sanjalarila je, da ji je čez noč izginila, da so v Ameriki odkrili takšno kremo, ki odstranjuje brazgotine. Potem pa je z nekakšno grenko naslado ugotavljala, da brazgotino še vedno ima, da ni nobenih krem proti brazgotinam in da se prav nič ne zmanjšuje.

»In kaj potem, če se vidi? In kaj, če jo imam?« si je kljubovalno šepetala, v srcu pa ji je bilo ježno in hudo, da so se ji zarosile oči. Rada bi se zaobrnila v času in postala drobceno dekletce, ki se je je potikalo okoli, polno otroškega zaupanja v dobroto sveta in v odprtost življenja za lačno otroško srce. Takrat ni bila brazgotina prav nič pomembna, bilo je, kot da je ni, kot da je neopazna senca. Ni stopala v igro in ne v otroška sanjarjenja. O srečna otroška leta! Brazgotine začno skeleti šele potem, kasneje, ko se začne dobrota življenja nezadržno zapirati, ko srce postaja zasigano od izjalovljenih upanj in želja.

Bila so obdobja, ko je sklenila vzeti zadevo v roke in ukrepati. Volja v nji se je vzpela in verjela je, da bo končala tihi boj z brazgotino. Prepuščala se je poletnemu soncu, se mazala s kremami, da bi kar najbolj porjavela, vendar je brazgotina tudi na porjavelem čelu kraljevala s posebno barvo in bila prav tako, če ne celo še bolj, opazna. Ko je morska barva izginjala z obraza, pa je bila še grša kot sicer. Pozimi in zvečer je debelejša plast pudra zakrila brazgotino, vendar se je Meta precej potila in puder se ni najbolje obnesel. Razmišljala je o lepotni operaciji. Toda kljub temu da je vedela, da bi jo ta najbrž res rešila nadloge, se zanj ni mogla odločiti. Ob misli, da bi morala priznati, da jo brazgotina moti, da bi se je rada znebila, ji je postalo čudno nelagodno in globoko v sebi je začutila odpor do početja, kot da bi z njim storila neodpustljivo zlo sama sebi, kot da bi se z njim zaničkala. Občutila je čuden sram pred takim dejanjem.

Lahko bi rekli, da jo je prav brazgotina potisnila v zgodnje ljubimkaje. Medtem ko je večina njenih sošolk ob prvih kapljicah menstruacijske krvi še sanjalarila o skrivnostih spolnega akta, je Meta že zbiralala izkušnje s starejšimi moškimi. Predajala se jim je brez razmišljanja, brez pomislekov. Bila je sicer vsakič razočarana in se počutila ogoljufano, a nekaj časa ji je le godilo, da si jo moški želijo. Spoznala je sicer hitro, da jim gre le za to, da se spraznijo vanjo in da jih privlači predvsem njena rosna mladost, vendar se jim je vseeno predajala. Ko je oklepala z

nogami moška telesa in prenašala njihove sladostrastne sunke, je čutila, da zmaguje nad brazgotino. Umakniti se je morala, ponikniti v ozadje, skoraj da je ni bilo več. Toda le za kratke, kratke trenutke, za katere potem ni nikoli vedela, ali jih je zares preživela ali pa so bili čudno ukradeni iz tujih sanj.

Sošolci in sovrstniki, ki so zvedeli za Metine izkušnje, so jo tudi poskušali dobiti za kavs, vendar so ostali praznih rok. Z njimi ni hotela ljubimkati. Zato so v golobradi užaljenosti in nevoščljivosti dekletke proglasili za kurbico, hkrati pa so se drug drugemu hvalili, da so jo že nategnili, in drug drugemu seveda verjeli po teži lastne laži.

Govorice in natolcevanja so šla svojo pot in prispela tudi do Metinega očeta. Vzel je širok policijski pas in šestnajstletnico preškrpal kot psa. »Kurbe pri nas ni bilo, ni in je ne bo... Zapomni si, kurbe pri nas ni... Ti je jasno, kaj pravim...« je tiho cedil skozi stisnjene zobe in vmes udarjal po dekletu, ki se je zgrbila v kupček nemoči. A ni kričala in jokala, le tiho je zastokala vsakič, ko je usnje zarezalo po rokah, sklenjenih nad obrazom in glavo, ali po telesu.

Očetova roka je bila težka, znala je udariti trdo, trdo in predvsem neusmiljeno. V udarcih je bila izkušnja, veliko takih težkih, neusmiljenih udarcev je morala že zadati, veliko krikov je zadušila, ko je mečkala ustnice v krvavo palačinko – tako zanesljivo se je spuščala in udarjala, udarjala. Meta je že nekajkrat skusila očetov usnjeni pas in grobost pri pretepanju, zato je vedela, da je najbolje, da se zvije v klobčič, si zavaruje obraz in se prepusti kaznovanju. Oče se je v trenutkih pretepanja čudno spremenil; odmaknjen in nekoliko plašen izraz, ki ga je imel ves čas, je izginil, pojavila pa se je nenavadna odločnost, grobost. Oči so mu jekleno zasijale, ustnice so se mu stisnile v tanko črto, vse poteze na obrazu so kot okamenele. Bilo je, kot da se je prebudil skrit obraz in preoblikoval tistega iz vsakdanjih ur očetovega upokojnega posedaanja na klopici pred hišo, ko je miroval in zrl v votli nič pred seboj. Še mladega so ga upokojili in poslej ni bil za nobeno rabo. Neizrazit, nevpadljiv človeček, za katerim pa je bilo slutiti nekaj temnega, neprijetnega. Stalo je za njim, ležalo na dnu njegovih odsotnih pogledov, počivalo v njegovih raskavih, močnih dlaneh. Kadar je prijel za pas in se lotil kaznovanja, je Meta začutila, kot da je iz teme stopila na dan neka druga oseba, ki ni bila in je hkrati vendar bila njen oče. Bala se je te skrite sence v očetu, a ne zaradi udarcev, ki so silno boleli, ne, strah je bil globlji od telesnih bolečin. Duša se ji je čudno krčila v grozi, kadar je iz očeta zevalo zlo.

»Nehaj, nehaj vendar! Saj jo boš ubil,« je nemočno stokala mati za mizo v kotu. Ni si upala stopiti k očetu. Leta so jo naučila, da se njegova jeza enako kruto in brezobzirno obrne tudi proti nji. Tudi ona je zateklila ustnic in polna črnjavk včasih sklanjala obraz v tla, da bi vsi ne videli, s kakšno surovino živi, in da ne bi ljudem privoščila zadovoljstva nad svojim trpljenjem. Saj je bil drugače kar dober mož. Skoraj ves denar od lepe pokojnine ji je dajal, zase je pustil le malo, za pijačo in cigarete pa kdaj za kakšno cunjjo. Oblačil se je tako in tako najraje v izprano uniformo brez činov in drugih oznak. Ko bi le ne bilo te krutosti v njem, kako lepo bi se imeli, ji je šlo po glavi, ko je brez vsakega upanja jokaje tožila: »Pusti jo vendar, lepo te prosim!... Nehaj... Pusti jo...« In vedela je, da je ne bo pustil, da bo odložil prav vse udarce do zadnjega na ubogo dekletko. Ni poznal usmiljenja.

Mati je vedela za njegovo skrivnost, vedela, kaj pokriva gosta tema

njegovega molka, kam se izgublajo njegovi odsotni pogledi. Enkrat samkrat se je v pijanosti izdal in povedal, kaj so počeli v hosti. V kratkih besedah, sunkovito izdihanih iz sebe, pomečanih s prav tako kratkimi krobhoti in vzkliki, ji je z nekaj potezami narisal grozoto likvidacij. Bolj skopo bi ji ne mogel povedati, a začutila je vso globino groze in strahoto dejanj, da se ji je mrzlo naredilo okoli srca. Samo tisti večer je govoril o tem, potem pa je zapahnil vrata molka za vselej. In ni si ga upala nikoli vprašati kaj več, še namigniti ne na nenadejani nočni pogovor. Oba sta se naredila, kot da tistih besed ni bilo nikoli. Morda ju je pogreznjenost v molk in drhtenje zla po svoje celo zbližalo in je postalo njuna skrivna, globoka in močna vez.

Mete kazen seveda ni spametovala. Nikoli je ni. Kako bi tudi jo? Udarci so padali in boleli, njenega razbolelega središča pa se niso dotaknili.

V nji se je nabirala volja, rasla je kot gladina reke v dolгих jesenskih deževjih. In vse pogosteje ji je pred oči prihajala podoba, ki se ji je nekoč v nekem tistem trenutku kakor v polsnu prikradla.

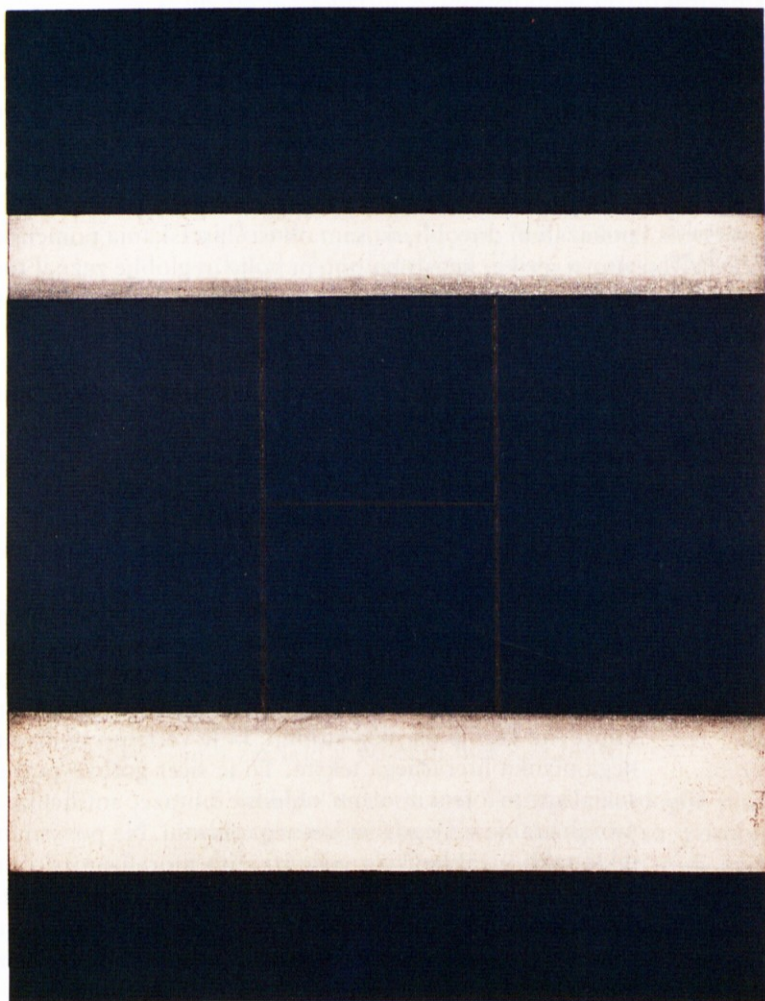
Bilo je proti večeru enega tistih otožno lepih poznopoletnih dni, ko so sence globoke in je pri srcu sladko od daljnih slutenj. Dekletce je bila in igrala se je pred veliko hišo, kjer so stanovali. Krasila grobek, v katerega je položila crknjenega martinčka. Staknila ga je na zidu. Najbrž so ga bili pokončali fantje, ki se jim igre rade zasukajo v nasilje, nji pa se je zasmilil, ko je tako nebogljjen in zapuščen ležal na kamnih. Malce se ji je crknjena žival smilila, malce pa je bila lepa priložnost za igro. In tako se je zamotila s pokopom in urejanjem grobka v pesku ob zidu. Od nekod je prišel oče. Z njim je bil temni vonj po pijaci in meglice v njegovih očeh. »Kaj pa počneš, punca? Se igraš?« jo je vprašal. Prijazen je hotel biti z otrokom; tako malokdaj ji je namenil kakšno besedo. »Ubogega martinčka sem pokopala. Fantje so ga ubili,« je zaupljivo povedala očetu. Pričakovala je, da jo bo pohvalil, da bo deležna katere od redkih prijaznih besed, ki so kdaj pa kdaj le ušle izza tesno zaprtih in stisnjenih ustnic, pričakovala je, da mu bo ledeni stisk prebil vsaj bežen nasmešek. A priletel je udarec. Trd, teman, strahoten in nenadejan sunek, ki se je z ostro bolečino razletel v prasket svetlobe in se nato zgostil v temo... Zavedla se je v materinem naročju. Materine solze so se mešale z njenimi...

Ali je takrat že imela brazgotino?... Spomin na padec s kolesom je bil tako meglen in tanek, tako daljen, da je vanj verjela bolj zaradi drugih kot iz lastnega prepričanja. Jo je oče za trajno zaznamoval z udarcem? In če jo je, zakaj je to storil? Zakaj toliko grobosti, toliko zla v tistem udarcu?

Čudna volja v nji je tiho in nezadržno rasla. Dnevi so postajali temnejši, topli dih poletja se je trgal z jesenskimi sapami in jutra so izza gora polzela v mesto vse bolj hladna.

Na čelu je imela brazgotino, zarisano nekoliko poševno proti desni obrvi. V otroških letih je menda padla s kolesom, zdravniki pa rane niso zašili ali pa starši ponesrečenega otroka sploh niso peljali v ambulanto. Kdo bi vedel, kako je res bilo? Ko so jo mestni gasilci potegnili iz umazano rjave reke – taka je vedno po dolgotrajnih poznojesenskih deževjih, ko se nabrekla vali okrog sivega mesta, nacejena od dolгих mračnih dnevor, kalna, kot bi se vanjo splaknila vsa utrujenost mesta in ljudi – ko so jo potegnili na breg in je tam ležala čudno tuja, nenaravno položenih udov, kredasto belega obraza pod redkimi prameni mokrih las, brazgotine skoraj ni bilo videti.

Bogdan Borčić: —H—, barvna aqua-
tinta, 1992

Osrednji cilj pouka materinščine v splošnoizobraževalnih in srednjih šolah je gotovo usposobiti učenca za pragmatično rabo jezika v različnih govornih in pisnih položajih. Šolajočemu je potrebno uzavestiti spoznanje, da je jezik zapleten (u)stroj, ki deluje na različnih jezikovnih ravneh in ga je zato kot sistem treba tudi gledati z različnih zornih kotov – z različnih jezikovnih ravni. K poznavanju teh ravni pa ga je treba voditi tako, da to poznavanje ne bo samo sebi namen, ampak bo v funkciji čim boljše izrabe delovanja tega jezikovnega (u)stroja – torej čim boljši rabi jezika posameznika v vsakodnevni poklicni in zasebni rabi.

Toda jezikovna raba še zdaleč ni izčrpana s svojo racionalno-sporazumevalno funkcijo. Z besednim jezikom človek že dolgo izraža poleg spoznavno racionalnega tudi svoj čustveni, iracionalni in fiktivni svet¹, za kar »usposablja« drugačno besedo, rabi njen drugačen in nov odtenek, zven in barvo. To mavričnost je človek iz jezika izvabljal že davno in jo izvablja vedno znova z igrivo iskateljsko slo in energijo, z namenom in željo, da beseda to posebno energijo izžareva v bralca, ga čutno, čustveno, miselno pretresa kot posebna elektrika, ga polni in presvetljuje. Sodobnega mladega človeka, prežetega s fascinantno bleščavo pozunanjenih vizualnih senzacij z ekranov sodobne površnosti in otopelosti, je potrebno voditi k čarobni magiji besede, ga voditi k mirni, mirujoči in pomirjajoči besedi, ki kroži nad tolmuni človekovega duha, se vanje potaplja, iz njih črpa, jih presvetljuje, odslikuje in pogloblja. Iz njih pride beseda očiščena, kristalizirana, prepojena z zgovornim bogatim »molkom«, ki preplavi bralca v globinah njegovega bistva.

Učenca bomo najlažje pripeljali do teh področij duha, če mu bomo pokazali in dovolili, da sam okusi slast iskanja pomenske in zvočne barvitosti jezika, ker jo bo potem bolje in globlje zaznal tudi v delih pravih mojstrov umetnostne rabe besednega jezika: v delih pesnikov in pisateljev.

To pa seveda ne gre kar tako brez problemov; šola je s svojo imanentno naravo prenašalka vzorcev, šablon obstoječega mišljenja in obstoječe kulture v najširšem pomenu. Pravzaprav je vsako kultiviranje prevzemanje vzorcev in s tem vkalupljanje. Kakor je to neizbežna družbena nujnost, je pa hkrati tudi brušenje, s katerim lahko odstranjujemo ostrejšje robove posameznikove mlade osebnosti, v kateri so morda shranjene dragocenosti, kot so pristnost, spontanost, originalnost – to pa so živi viri ustvarjalnosti.

Kako socializacija in vzgoja otroka vodita k posnemanju obrazcev vedenja, mišljenja in ravnanja odraslih, se dobro vidi tudi iz njegovih pisnih izdelkov. V njih zelo rad moralizira, kar je gotovo posledica pravljичnega dojemanja sveta v kategorijah dobrega in zlega, pa tudi književne vzgoje na nižji stopnji, ki je verjetno podrejena izrabi moralnega učinka literarnega teksta. To je sicer gotovo potrebno za moralno socializacijo otroka, a mu oblikuje obrazec mišljenja, ki mu narekuje moraliziranje v njegovem lastnem pisanju. Na povsem nemoralizatorski tekst tako v zaključku zapiše izrazito moralizatorski privesek.

Pri spisih otroci radi kalkulirajo: kaj bo učitelju oz. odraslim všeč. Tako se rojeva hipokrizija, ki je seveda smrt pristnosti, ta pa je eden osnovnih čarov literature otrok nasploh. Kako hipokrizijo preprečevati in ohranjati pristnost?

¹ In šola bo morala poleg racionalno mišljenjske razvijati bolj enakovredno tudi domišljijško, intuitivno in čutno zaznavno plat otrokove duševnosti. To pa seveda ni samo ozko šolski in izobraževalni problem, ampak problem globoke civilizacijske zavesti. Dokler bodo generatorji te zavesti temeljili pretežno na racionalno računarskih temeljih in bodo usmerjeni k tehnični, ekonomski in potrošniški rasti, bo najbrž tudi šola kot sistem in del te globalne zavesti usmerjena bolj na mišljenjske razsežnosti otrokove duševnosti. Mnogi posamezniki tako ali drugače prebijajo ta globalni sistemski krog in le upati je, da bo količina teh posameznikov narasla do potrebne specifične gostote, ko bo lahko spremenila tudi sistem globalne zavesti. Da bo specifična gostota tako mislečih naraščala, je gotovo, saj jo bodo k temu silili pereči problemi civilizacije našega planeta: od ekologije okolja do ekologije duha.

Ključ zanjo je v širokem in spontanem učitelju, ki s čim bolj pristnim odnosom do učencev vzpostavlja medsebojno zaupanje, z demokratičnim in ustvarjalnim stilom dela zdravi oziroma sporoča tudi druge vrste zavrtosti, ki blokirajo ustvarjalnost. Na začetku takega ustvarjalnega dela lahko besede kot na primer: Tudi mi bomo napisali pesem, humoresko, itd., sprožijo ob spominu na izvrstna tovrstna besedila pravih literatov blokado iz strahu, tudi podzvestnega in neizrečenega: Tega pa jaz ne zmorem. Otroka je treba neprisiljeno prepričati, da je tega še kako sposoben. Zato pa mora biti v takorekoč brezmejno ustvarjalno domišljijo in energijo otrok prepričan v prvi vrsti mentor sam. Če je izbruh ustvarjalne domišljije že doživljal (morda tudi pri sebi), bo to prepričanje brez težav vлил v zavest in podzavest učencev. Dobro je ob tem tudi nakazati, da ne bo prav nič hudega, če otroku ne bo uspelo kot velikemu pesniku ali če mu sploh ne bo uspelo. Mu bo uspelo morda drugič ali morda kaj drugega. Karkoli! Sploh je za ustvarjalno pisanje pomembno – in morda celo bistveno – ustvariti ustrezno miselno, čustveno in razpoložensko štimungo, otroka nekako »nažgečkati«, da se sprosti njegov ustvarjalni studenec, da se odpre polje njegove lastne ustvarjalne domišljije. Za to pa so gotovo potrebni impulzi od zunaj, toda samo kot pot do trenutka in točke, od koder bo sam znal iskati v sebi. Pripraviti ga je treba do tega, da bo našel svojo struno, svoje notranje oko, s katerim se bo oziral po prostranstvih svojega duha in temu duhu iskal ustrezen stil – svoj zorni kot, ustrezen svojemu temperamentu, svojo barvo očal, skozi katera bo gledal svet; nekateri so po duhovni strukturi pač bolj realisti, drugi bolj fantasti, nekateri analitični, drugi sintetični, tretji fragmentarni...

Da je potrebno vodenje, se kaže že pri določanju vsebinskega polja pisanja: pogosto učenci kar želijo temo, še raje že kar definirano in s čim bolj konkretnim naslovom. Vsak učitelj slovenskega jezika iz izkušenj ve, kako zelo je uspešnost pisanja otrok odvisna od ustrezno ustvarjalno definirane naslova. Naslov enostavno lahko blokira ali odpira, lahko rahlja otrokovo miselno in doživljajsko polje, ga gleda rodovitnega ali pa ga pusti v stanju celinaste pustote. Drugače povedano, otrok navadno po svojem miselnem in doživljajskem morju še ne zna potovati in vreči sam sidro, kjer bo lovil. Tega ga je treba šele privajati, sicer se bo lahko počutil izgubljen na brezmejni širni ravnini, ki je na videz dolgočasna in pusta, brez spuščene obzora, včasih megljena, a se v njeni podtalni globini lahko dogaja marsikaj.

Toda treba mu je dopovedati, da stvar literature ni v velikih idejah, ampak, da se poezija skriva v drobnih rečeh. Do teh pa lahko vodi dolga in tudi krčevita ustvarjalno spoznavna pot in akumuliranje, a je končno stezica do nje (zlasti pri poeziji) skana iz iskrecih niti lagodno razlitega sanjarjenja, ob katerem nam rastejo oči in v njih rastejo stvari okrog nas, rastejo v posebni luči, da jih odslikamo v besede tako, da jih preko njih zaznajo v posebni luči tudi bralci.

S tem pa se dotikamo že ožje tehnologije pisanja, pri kateri lahko veliko pomagajo zlasti tisti mentorji, ki so sposobni zlesti pod kožo literaturi i preko nje intuitivno pronikniti tudi pod kožo ustvarjalca in podoživljajsko rekonstruirati ustvarjalni postopek, ali pa mentorji, ki so sami ustvarjalni in reflektirajo svoj literarni postopek (kar za njihovo lastno ustvarjalnost ni vedno najbolje). Oboji pa morajo seveda znati predvsem »pogledati« pod kožo ustvarjalcu – učencu.

Mentorjevi posegi so pri tem samo diskretna kazanja elementov, tehnik, postopkov (kot na primer športnega učitelja pri elementih rokometne igre), ki pa jih bo učenec v svoji konkretni situaciji organsko pretočil v svojo igro s svojo kreativno iznajdljivostjo, domišljijo in energijo. Pri tem gre tudi za opozarjanje na balast, da na primer pesem avtor sleče iz preobloženega besedičenja oziroma izlušči tisto, kar deluje literarno: kot žareča iskra, kot kristal, v katerem se lahko lomijo miselne, čustvene in čutne asociacije bralčevega podoživljanja. (In prav nič hudega ni, če gre pri tem le za uspele fragmentarne forme.) Pri mentorskem delu ne moremo mimo vrednotenja, ki mora biti taktno, vendar ne lažno prizanesljivo, ker le-to ustvarja blokade in zadrego v odnosih, sproža ustvarjalno poplavo brez kriterijev in ne goji samokritičnosti in kritičnosti, ki sta potrebni v medsebojnih pogovorih med mladimi ustvarjalci samimi in mentorjem.

Sicer pa premočrtno jasnih, racionalno logičnih metodičnih poti in obrazcev za uspešno literarno mentorstvo najbrž ni, ker sta nastajanje literature in literatura sama imaginativni in zato racionalno neulovljivi – s presežkom, ki sega čez rob racionalnega. Mentor mora z lastno pedagoško intuicijo sproščati ustvarjalno intuicijo otrok, jih »nažgečkati« da se v njih sproščata iskrivost in igrivost, ki jo poraja tudi maloprinčevsko gledanje s srcem oziroma instinktom, zaznavanje z naostrenimi čuti in čutili, ki uspejo registrirati drobne giblaje vidnega in »nevidnega« sveta okrog nas in v nas. To ostrenje pa se mora dogajati ob tenkočutnem in kvalitetnem delu v celotnem procesu književne in jezikovne vzgoje. Literarno ustvarjanje v šoli naj bi bilo organski del (ali nadgradnja) jezikovno književne vzgoje, ki ob mentorski pomoči mladega ustvarjalca pripelje do lastnega ustvarjalnega »odprtega« morja. Tam bo splaval, se potapljal, se vračal z biseri ali brez njih; ali pa se bo vrnil za vedno na kopno in tam užival ob biserih, ki so jih našli drugi.

In v tem je smisel literarnega mentorstva.

Janez Kolenc BALADA O NAŠEM NARODU, NJEGOVM JEZIKU IN KULTURI

26. 12. 1992. Dan, ki mi bo ostal do smrti v spominu. Mnoge datume pozabim, celo take, ki so se mi zdeli ponovno rojstvo, za katere sem se zaklel, da jih bom vsako leto praznoval, ali – pozabil sem jih. Tega dne ne bom. Zakaj ne? Dobil sem prvo literarno priznanje, bogve čemu in po kakšni zaslugi, vaje sem pač že skorajda od rojstva, da sem povsod zapostavljen in odrinjen. Stremuharjev je kar dosti, meni pa do pehanja ni dosti. Samota mi kar prija, vsaj nisem pokoren vsakdanji modi; nič me ne priganja in odgovoren sem le sebi in Času, v katerega sodbo popolnoma verjamem. Moda mine, a ostane, kar je vredno. Vredno pa je to, kar je vkoreninjeno v dno človeške bitnosti, ne pa, kar zraste iz bolne špekulacije trenutkov. S takimi špekulacijami ponavadi priplujejo nesposobneži, ki se imajo za večvredne. Ne mislim tu kramljati o svojem pogledu na umetnost in na lepoto, mislim govoriti o dnevu, ki me je postavil jasno in odločno pred vprašanje: Zakaj govore naši politiki in gospodarstveniki tako slab jezik?

V sobi za pogovor pred nastopom smo se dogovorili z radijskim napovedovalcem, da nas bo vprašal, kaj nam pomeni Trdinova nagrada. Zbiral sem med oddajo g. Pavčka, kaj bi povedal jaz novega, da bi se ne ponavljala, kajti pesnik je povedal res lepo o pomenu in namenu nagrad za ustvarjalce. V moje razmišljanje je nenadoma udarilo: Zakaj govore in pišejo... To vprašanje me je težilo, kar sem se zavedel lepote materinega jezika in kar sem se zavedel, da so mi ga v Jugoslaviji prejšnji hoteli vzeti. Ta jezik me je naučila mati, dala mi ga je za spoznavanje in poimenovanje sveta okoli sebe, za povezovanje misli z drugimi ljudmi. Takrat se ni zavedala, da mi ga je dala tudi za izpoved: izpoved iz blodenj in spoznanj, da se bom v tem jeziku izpovedoval in se tako življenjsko reševal, kajti sem take narave, da moram pogledati tudi v pekel, da spoznam, kaj je raj, in da tako lahko preklinjam zlo. Da se očistim, se moram povaljati v blatu. Za vse to mi je dala mati jezik, s katerim bom pel in pripovedoval in ki ga bom posredoval mnogim rodovom kot učitelj.

In zdaj vprašanje: Zakaj tako slab jezik?

Ni mi bilo treba dolgo iskati odgovora v sebi. Ta odgovor mi sili na konec jezika, kot sem že omenil, dolga desetletja. A sem ga moral vedno tiščati v sebi, ker nisem smel ali mogel zakričati, priložnosti ni bilo, kajti priložnost je pri nas bila in je še – le za izbrane, ki trobentajo v rog hvale in so za tako dejanje dobro plačani.

Pred nedavnim sem bil priča velikim zgodovinskim prelomom: naš narod se je dvakrat osvobajal. Prvič izpod hitlerjanskega fašističnega jarma in drugič izpod jugoslovanskega bratskega smrtnega objema. Moral bi se še enkrat osvoboditi, kajti najhujšega sovražnika še daleč nismo premagali: samega sebe, hudiča, ki ždi v nas samih. Ta jarem je ostal, ta nas vsak dan huje teži. Nisem se bal Hitlerjevega jarma, kajti veroval sem vedno v Čas, ta pa izvrže vse, kar je neživljenjskega; fašizem in komunizem sta spačka, ki ju porodi bolna človeška kultura. Nisem se bal srbohrvatiziranja, kajti Slovenci smo tako daleč od južnega življa, kot sta si dan in noč. Četudi bi zavrgli svoj jezik in se imenovali Jugosloveni, bi ostali Slovenci. Tudi mene so vzgajali v srednji šoli v

jugoslovenskem duhu, ko pa sem prišel na jug v vojsko, sem z grozo spoznal, da sem prišel v popolnoma tujo deželo, v kateri ne bi mogel pognati korenin niti skozi stoletje ali več. In srbska soldateska, ta je bila največja propaganda proti Jugoslaviji. O tem sem govoril, pisati seveda nisem smel. Mi Jugoslovenci ne bi mogli postati, čeprav smo imeli hude priganjače v to smer: bili so pripravljeni kot kramarji za dinar prodati na jug vse, tudi našo dušo. Da ne govorim o naših politikih, ki so za ministrski stolček lizali pete Beogradu.

Naš narod je bil tisoč let pod nemškim vplivom in kot tak res sprejel nekaj besed nemškega izvora, a je vse besede uklonil slovenski sklanjatvi ali spregatvi in slovenskemu načinu izraza. Ohranil pa je tudi veliko prvobitnosti iz davnih praslovanskih časov, morda več kot drugi slovanski jeziki. Torej imamo v sebi neverjetno življenjsko moč in to moč so spoznali tako Trubar, Prešeren, Cankar in drugi, kot na primer Janez Evangelist Krek, za katerega sem trdil in bom, da je bil edini res pravi slovenski politik. Ni čudno, da mu je zapel Župančič tak slavospev. Trubarju kot Prešernu bi bilo lažje pisati nemško, saj sta morala pisani oz. umetniški jezik šele ustvarjati.

Vendar sta prav ta izžela iz sebe vso življenjsko moč za prebujo slovenskega življa. Ni čudno, da je Cankar napisal; Narod mehkužnih bi že davno izdihnil svojo dušo, ti pa samo zmaješ z ramami in praviš: Ta burka je stara že tisoč let. In od kod so jemali ti velikani svoj izraz? Iz ljudstva. Navadile so butare se pleča, podplat je koža čez in čez postala, grenkega se vina — ni ta metaforika izpeta naravnost iz narodove duše? Kako je Cankar napadal hinavski jezik ilircev, ki je zavestno težil uničiti svojevrstni slovenski izraz. In zakaj danes ne ponatiskujemo delo dr. Antona Breznika Jezik naših časnika, ki jasno razgalja revnost današnjega jezika, ki ga preplavljajo prikrita ali neprikrita srbohrvatizacija, zabeljena s potrebno in nepotrebno navlako tujih besedi, kar samo dokazuje slovensko hlapčevstvo.

Pred nedavnim sem dobil na kulturnem ministrstvu dovoljenje za oprostitev davkov za pesniško zbirko. Ali napisano je bilo tako, da sva s tiskarjem ugibala, kaj to pomeni. Bralo se je, pisane slovenske besede — kitajsko neumljivo. Prav tako sem dobil izbris iz zemljiške knjige. Bral sem in bral, a ne razumel. Nazadnje rečem: »Oprostite, tega ne razumem.«

»Kako da ne?«

»Ne razumem. Povejte, kaj ste hoteli napisati, pa vam bom jaz sestavil dopis.«

Sestavil sem dopis, uradnik je pogodrnjal, pretipkal, podpisal, videl pa sem, da je v sebi priznal: preprosto in jasno... a meni se je pokazal užaljenega.

Enako se mi je storilo s tistim potrdilom v roki. Odšel sem, a v zemljiško se nisem več vračal.

Učil sem se mnogih jezikov, a takoj povem po pravici: ne znam pošteno nobenega. A, če sem se že kaj učil, bi moral znati brati naše časopise, strokovna dela, poslušati naše napovedovalce, pa moram priznati: ne razumem. Kako pa drugi, ki niso nikdar slišali za latinščino, staro grščino, ki se niso učili francoščine, danes pa ne — angleščine?!

V jeziku našem — tujem si žlobudravši kriv, da kolne te Slovenec poslušavši (ali bravši).

Oprosti, Prešeren, diši močno po tebi, ali prikrojil sem svojo osnovno misel na tvoj umotvor.

Ne vem zdajle, kateri naš pisec je napisal, da pokaže svoje znanje jezikov prav tisti, ki vedno in povsod govori in piše pravilno – materin jezik. In to je sveta resnica. Za razrednika sem imel prof. dr. Milana Grošlja. Kaj jezikov je znal kot materin jezik! Ali nisem ga nikdar skozi več let slišal izgovoriti ene same tujke po nepotrebnem. Učil pa me je latinščino.

Danes? Prej smo srbohrvatili, potem uvajali francoske tujke, zdaj – je naš jezik že mešanica srbsko-slovenske angleščine, kajti srbsčina še vedno tiči, bolj prikrito, v našem izrazoslovju, medtem ko se angleščina kot pubertetnica mikavno kaže po vseh naših glasilih in ekranih. Zakaj ne spode s televizijskega ekrana puhloglavca, ki ne zna več reči ljubljansko nočno življenje? Zakaj ne spodimo direktorjev, ki dajejo svojim izdelkom tuja imena? Pa ne samo izdelkom – podjetjem. Bil sem profesor in večkrat na popravnihi izpitih. Pred izpitom ni znal, a ko sem ga slišal med paglavci, istega učenjaka, je bila vsaka druga beseda – spakendranka iz angleščine.

Govoričimo o svobodi. Je to res prava svoboda, da sami zapostavljamo svoj jezik? Kako se zatirani narodi bojujejo na vse načine, da ohranjajo zadnjo dragotino, s katero se žele obdržati: jezik. Mi? Smo res vredni take svobode, o kateri pisarimo, a je ne doživljamo, ker imamo na čelu take in take?!

Vsakemu narodu in jeziku priznam pravico do izvirnega, ne ponarjenega življenja. Kako se sami Francozi, pa so večji kot mi in z bolj znano kulturo, bojujejo proti anglosaškemu vdoru. Bil sem v vojski v Makedoniji. Hodil sem s Cigankami in Makedonkami prat »veš«. Zakaj? Pele so makedonske ljudske pesmi. Čudovite! In če bi slišal in videl le to, bi Makedonce spoštoval in jim želel poln nadaljnji razvoj.

Imel sem strica, ki je bil skorajda nepismen. Pred davnimi desetletji je odšel za bratom v Ameriko.

»Stric, kako ste ga pa našli?« Čudil sem se, kako se je upal v New York, jaz bi se ne.

Imel sem harmoniko in ko sem prišel v New York, sem šel v gostilno, pa zaigral Kuretno, Pojdem na Štajersko in zbralo se kaj kmalu nekaj ljudi, ki so me po kranjsko vprašali, od kod sem in me tako pripeljali do brata.«

Torej razpoznavna ljudska pesem, ki združuje vse Slovence. In danes? Kolikokrat sem kot profesor brez posluha učil kako pesem in jo naučil, imeli so ure petja, pa se niso naučili ene same ljudske pesmi.

Že učni načrt nosi v sebi osnovo raznarodovanja, In to – načrtno! Kako bi mogli misliti, da je branju ljudske pesmi odmerjena kvečjemu kaka urica. Potem ni čudno, da je na izletu voznik vprašal: V kakšnem jeziku pa govore? Kaj niso Slovenci?

Da – Slovenci – s kakšno sramoto sem moral priznati. Peli so vedno – kljub mojemu odporu – srbohrvaške ali angleške limonade. Bo mladina s tako miselnostjo, ki prezira največji narodov zaklad: jezik in ljudsko pesem, iz katere so se učili naši največji mojstri, sposobna ohraniti materin jezik skozi rodove? Ne bo čez desetletja na tem ozemlju, ki se bo morda imenovalo Slovenija, ljudstvo govorilo jezik, podoben opičjemu riganju? Vsak jezik je lep, ali jezik, nametan iz vseh čudnih zmesi, je kaj čuden.

V Zagrebu sem vprašal na postaji neko uradnico, bil sem z razredom, kdaj bo povratak. Njihova beseda, le naglas. Pa kako me je usekala nazaj: povratak. Naš človek tega ne bi naredil. Nisem za šovinizem, sem

pa, da vsakdo brani svojo govorico.

Jezik je popisal milijone knjig. O pomenu knjige, upam vsaj, res ni treba govoriti. S knjigo je človek ohranil spomin, s knjigo je zaobjel vse čase in vse celine, s knjigo napreduje. Pride do spoznanja, zapiše, nadaljevalec—potomec naprej in zato tako skokovit napredek v nekaj stoletjih, kar je človek odkril tisk.

Stil pisanja, način pisanja — je človekov značaj. Kako je iskal svoj izraz Flaubert, kako naš Ciril Kosmač. Flaubertu je bila umetnost religija, upravičeno, kajti prav z umetnostjo se razodeva neskončna Lepota. Lepota pa je skrita prav v vsakem jeziku, le odkriti jo je treba. Bral sem Župančiča v Tesnièrevem prevodu. In francoski jezik je bil do nedavnega diplomatski jezik in jezik najlepše umetnosti. »Kakšna barbarščina je proti slovenščini!« sem vzkliknil, še danes pomnim.

Cankarja se v bivši nisem nikdar učil. Spoznaval sem ga sam. Bral sem njegove črtice tudi v francoščini. In takrat sem vzljubil lepoto materinega jezika. Ker se mi je odkrila taka širna možnost izraza, le znati je treba, odkriti vire lepote, kot so to delali Prešeren, Cankar, Župančič, Kosmač. Kako je slednji pisal — v preprostem stilu, da je človeka zamikalo: še jaz bi poskusil tako. Pa kako si se opekli — kajti ta način pisanja je bil dan le Cirilu Kosmaču. Iz načina pisanja sije človekov značaj. Stil je človek sam. Ali se v zverženosti ne zrcali strahotna puhloglavost? Ali v nametavanju tujk — želja po neki veljavi, ki je ne zasluži?

Še zdaj nisem prišel do odgovora, zakaj govore in pišejo tak jezik? Deloma sem odgovoril: zaradi plehke izobrazbe.

In ta plehkost izvira iz površnosti, ta površnost pa je otroku priučena z našo šolo.

Učil sem. Po nekaterih šolah je bilo materinščine štiri ure, drugod tri, celo dve. Nekaterim ravnateljem se je zdelo še to preveč. Učni načrt. In ta učni načrt je zapovedoval, da sem se leto za letom držal za glavo: Literatura dve uri, jezik dve, če si učil na šoli, kar je bilo veliko, s štirimi urami materinščine. Edinstveno v Evropi. In v literaturi: kratka vsebina dela, naštevanje del in malo življenjepisa. In ko sem spraševal, sem se prav trudil, da nisem več slišal »rodil se je, napisal in umrl...«

Tudi jaz sem se rodil, sem včasih obupan zakrulil v razred.

Čtiva. Ta so problem zase. Daš najboljša dela, nimaš časa ne pregledovati napisanega, še manj pa je časa za pogovor o delu. In dijaki preberejo — kratke vsebine, da se izognejo in da se lahko nauče še druge predmete. Jaz sem učnemu načrtu večkrat, ne le večkrat, kar vedno — ušel. Kako se lahko razgovoriš o Prešernovem Pevcu, Župančičevi Melanholiji, Menartovi Vojni pesmi, Kosovelovi Brinjevki. Ne le o teh in ob takih urah sem vrnil vero in odstrl pogled v poezijo. Misel, ideja dela, stil, način izpovedi. Pri kolikih delih si lahko govoril o človeški etiki, verah, spoštovanju drugih kultur in narodnostih in neposredno krenil hudiča, ki je v vsakem človeku več ali manj prisoten: nacionalni šovinizem. Kaj je ta povzročil gorja in kaj zla je kriv prav v današnji dnevi, ko je človeka ponižal v kanibala.

Učitelj materinega jezika bi moral dopolnjevati vse druge učitelje. Kolikokrat sem predaval zgodovino, zemljepis, matematike ne, ker je ne znam. Pustil pa dijaku, da je predaval, v vsakem razredu dobiš koga, ki se za kaj zanima, o računalništvu, fiziki. Spomnim se, kako je strmeli ljubljanski inšpektor pri maturi, dr. Metod Mikuž, ko mu je moj dijak na maturi iz slovenskega jezika ves v ognju izpredaval o Nikoli Tesli. Navdušen ga je potegnil na zgodovinski oddelek. In danes je živina na

zgodovinskem področju. In o Nikoli Tesli smo res govorili pri slovenski uri, predaval pa je o njem prav omenjeni dijak. Spomnim se, kako smo v času trdega komunizma govorili o veri, kako sem jim zabičeval, da je vera notranja etika posameznika in v to se nima pravice nihče vtikati. Kako so me gledali: dal sem jim etiko, dal sem jim tudi pogum. Nič se mi ni zgodilo, čeprav sem pozneje zvedel, da so skrbno zapisovali...

Le tako osveščen mlad človek bo postal Človek, ki bo hotel braniti svojo človeško dostojanstvenost. In tako se tudi Slovencem ne bi bilo treba več bati za svoj obstoj in živeti z manjvrednostnim občutkom.

Slovenci bi se počutili majhne, pa če bi nas bilo sto milijonov, ker smo majhni v sebi. Pa kaj vse imamo?! Kdo pa nam je razkril, da imamo največjega jezikoslovca, kot je bil dr. K. Oštir? Kdo ti bo povedal, da imamo dr. Rajka Nahtigala. Debelo so me gledali, ko sem nekje predlagal v Novem mestu ulico tega velikega rojaka iz Novega mesta. Pač pa imamo ulice, da se sprašujem, od kod so pobrali ta čudovita imena. In slikarji in matematiki, znanstveniki, ki po svetu dali ogromno zakladov, so prišli iz naše dežele. Mladi rod jih ne pozna.

Torej: pouk materinščine je popolnoma zgrešen. Premalo ur, da se učitelj ne more niti dobro okreniti, ker ima, če ima štiri ure tedensko, le dve uri za jezik, dve za književnost. Seveda pa mora naš učenec znati kuhati, plesti korbe, hoditi po ulicah, ravnati z mitraljezi in podobno.

Seveda bi se moral spremeniti tudi univerzitetni študij in vzgajati predvsem široko razgledanega učitelja, pred katerim bo imel učenec spoštovanje, in bo tako tudi lahko vplival na mladostnikov razvoj. Zdaj se ga le boji, kolikor se ga sploh boji, obenem pa ga mnogi celo prezirajo, saj vedo, kako malo so učitelji cenjeni v naši družbi. Zato kaj žalostni pojavi, ker vdira amerikanščina tudi k nam, da so tatovi in roparji še pravi otroci. Družina in šola nimata nobenega vpliva, naš mladi rod ni kultiviran, nima vesti in lahko bi mu še marsikaj prisodil.

Tak narod mora biti vedno siromašen – duhovno in fizično in tak narod je vedno pred tem, da bo propadel. Barbarski narodi so do sedaj še vedno propadli: Huni, Vandali, žive pa še vedno – vsaj duhovno stari Grki.

Torej je naša šola bolj škodljiva kot koristna. In ni čudno, da jo dijak, ko jo zapusti – prezira. Le redkokateri se rad vrača, le prvo leto, ker ga še plaši univerzitetni študij, ki temelji vsaj na delni svobodi, privlači ga pokorščina, ki ga usmerja. A ko se ujame, takega študenta ni več na srednjo šolo in nanjo misli z omalovaževanjem. Spet jo spoštuje, ko spozna življenje. Takrat ceni tiste profesorje, ki so prekoračili učni načrt in česa vsega se spomni, da te preseneča, ko ga srečaš. In takrat spoznaš, da nisi živel zaman. Mislim, da sem se dotaknil marsičesa, kar povzroča propadanje ponosa. Če nisi ponosen na materin narod, potem tudi ne na jezik in jasno je, da tak človek prezira vse, kar je last njegovega naroda.

Po vsej sili hočemo v Evropo. Čeprav smo v njej že od šestega stoletja, jaz pa verjamem v teorijo, ki dokazuje, da smo tu precej dalj. In kaj vse počnemo za to Evropo, pripravljeni smo celo, da bomo podredili materin jezik – popoldanskemu sončenju v vinogradih ali kje na njivi. Po vsej sili hočemo hlapčevati. V Novem mestu onesnažuje – in s kakšnim posmehom – Francoz, nekje je za našo obletnico neodvisnosti visela – nemška zastava. Prav Nemec je spodil v Novem mestu slovenskega direktorja. Včasih sem šel v IMV, še v Jugoslaviji. Peli so telefoni, pogovori – vsi v srbohrvaščini. Je tak narod res vreden življenja? Ima kdo pred takim človekom spoštovanje? Ni čudno, da se nam posmehujejo

Hrvati, da nas malo cenijo Italijani. Ni treba biti silen z orožjem, si pa lahko dostojanstven. Mi pa smo hlapci.

Tudi v odnosu do najdragocenejšega, kar imamo, kar dokazuje, da smo velik narod, do materinega jezika. Kajti prav iz tega odnosa se vidi naš ukrivljeni hlapčevski hrbet. In v to bi morala poseči tudi zakonodaja. Res – žal mi je, da je treba prisiljevati, pa so naši nekateri tako brezvestni, kar so dokazali že kar večkrat, da ne gre, vsaj v začetku ne, drugače. Osnovni zakon: Nihče nima pravice sramotiti, zapostavljati naš jezik, ampak je dolžnost vsakogar, da mu pomaga rasti, živeti in razvijati se. In prepričan sem, da bomo na bodoči rod lahko gledali z mirnimi očmi, polni ponosa bomo legli, ko bomo omagali, kajti naše delo bo s spoštovanjem sosedov nadaljeval naš vnuk.

MATERINA BESEDA

*Motika in grablje in travnik in mrva
in pesa in repa, drevesa,
besede, predane mi s sijem očesa.
In krušna peč, v drvarnici drva
in miza domača in vse
k besedi osnovni: mama dodeljeno
in z njenim nasmehom blagoslovljeno.*

*Ko bil sem fantič, ob tebi sem, vdova
v temnozelenem, poglabljaj pogleda,
ko me preplavljala je nepoznana, nova
razganjajoča sila, ob tebi sem grede
zrl pramenov neba in globine voda
in mati ti rekla je jelša.*

*In dom, ki govori iz nemih mi ust,
skrivnostna vez, ki veže žive
in mrtve – ljubezen. O kako pust
in mrtev bi bil brez koprive
kraj plota in vrtnic, vse poimenovano
po njej in meni predano.*

*Beseda, ki mi pove,
da v Braziliji kakor podgane more
brezdomne otroke,
Beseda tabernakelj skrivnosti,
ki iz vere v življenje globoke
poje modrosti.*

*Edina, ki lahko prodira v globine
izvirov in nudi oživljajočo svežino.
In zdaj naj – s tujko na njenem grobu klečim?!*

France Baraga NEMŠKA BOMBNA NAPADA NA NOVO MESTO SEPTEMBRA IN OKTOBRA 1943

Minilo je petdeset let od nemškega bombardiranja Novega mesta septembra in oktobra 1943.

O tem dogodku nista poročala ne Slovenec ne Jutro. Edina novica, ki jo zasledimo tiste dni v slovenskih dnevnikih, ki je veljala tudi za Novo mesto, je podatek o vremenu, in sicer so v sredo (dan po prvem napadu) izmerili v Ljubljani temperaturo 30°¹. Dva dni po drugem nemškem zračnem napadu pa Jutro prinaša novico o sinčku nekega koroškega trgovca, žrtvi letalskega zločina. S tal je namreč dvignil »peresnik«, ki mu je v roki eksplodiral in mu zadal hude poškodbe². O tem se je takratnemu časopisju zdelo vredno poročati, o letalskem zločinu nad Novim mestom pa ne.

Po vojni je nemško bombardiranje Novega mesta spričo revolucionarne pomembnosti narodnoosvobodilne borbe nekako izgubilo svojo težo in še do danes ni zaslužilo, da bi ga kdo posebej obdelal³.

Ob petdesetletnici je prav, če se vsaj s kratkim zapisom spomnimo na tragični dogodek. Podajamo ga po pričevanju priče dogodka, nekdanjega ravnatelja novomeške gimnazije Ivana Dolenca, kakor ga je zapisal v knjigi svojih spominov z naslovom Moja rast⁴. Takole piše: Prvo bombardiranje:

»Takoj prve dni po 10. septembru si lahko videl, da so razmeroma pogosto prihajali nad Novo mesto nemški avioni in si ogledovali mesto. Ker niso metali bomb, jih je prebivalstvo precej ravnodušno gledalo in so le nekateri slutili, kakšen namen ima to ogledovanje.

Da ti ogledi niso bili brez namena, se je pokazalo 14. septembra. Nekaj minut po dvanajsti uri je priletelo nad mesto šest letal in preden je kdo mogel misliti na zavarovanje v zaklonišču, so že začele padati bombe. Večkrat je padlo kar troje bomb druga za drugo...

Bombardiranje je trajalo malo časa, morda četrte ure, a povzročilo je veliko razdejanje v mestu in 31 smrtnih žrtev. Bombe so padale predvsem na prostor med žensko bolnišnico in hotelom Koklič. Koliko bomb je padlo, ni mogel nihče natančno povedati; nekdo je štel lijake, ki so jih izkopale bombe, in jih je naštel 34...

Popoldne med 15. in 16. uro se je napad ponovil, a v mnogo manjšem obsegu. Letal iz zaklonišča nisem videl; pravijo, da sta bili samo dve. Prepadenost, ki je zavladala v mestu, je razumljiva. Ko se je zmračilo, si lahko videl vse polno ljudi, ki so z vprežno živino ali na samotežnih vozičkih vozili nekaj pohištva in živil iz mesta na kmete. Mesto je kakor izumrlo...

Ruševine so pospravljali cigani iz novomeške okolice, ki so jih partizani privedli v mesto na prisilno delo. Pogrebi žrtev so bili v vsej tišini samo zvečer ob udeležbi najožjih sorodnikov.«

Drugo bombardiranje

»Ljudje so si od bombardiranja dne 14. septembra že nekoliko opomogli in ta ali oni se je celo že vrnil v Novo mesto. Mnogi so upali, da smo Novomeščani svoj del že dobili in da nam bo odslej z letalskimi napadi prizaneseno. Zato nas tudi ni navdajalo z nikakšnim posebnim

¹ Slovenec 71 (1943), št. 210.

² Jutro 23 (1943), št. 224.

³ Polde Cigler, 90 let ustanovitve GD Novo mesto (1966, ponatis 1976); Milan Dodič, 225 let novomeške gimnazije (1971); Zdenko Picelj, Osvoboditev Novega mesta (1985); Janko Saje, Vloga bolnišnice usmiljenih bratov (1985); Anton Štampohar, — nazadnje v: — Novo mesto skozi čas (1990); dogodek bolj ali manj obširno omenjajo, a v glavnem prepisujejo, nekaj od Dolenca, nekaj drug od drugega...

⁴ Knjiga je izšla šele po avtorjevi smrti. Najprej v zdomstvu. Izdala jo je leta 1973 Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu. Leta 1991 jo je ponatisnila založba Mohorjeva družba v Celju. Besedilo o bombardiranju mesta obsega strani 105–110.

strahom dejstvo, da so na roženvensko nedeljo (3. oktobra) letala precej pogosto brnela nad mestom. Kakor skoraj vsak dan po večkrat smo tudi to nedeljo na znak sirene bežali v kleti, pri tem pa se šalili, da mora dobro vzgojen državljani poslušati svarila oblasti za primer zračnih napadov.

Ni pa nam bilo do šale, ko smo nekaj minut po petih popoldne po kleteh zaslišali prvo eksplozijo in je pri priči ugasnila luč... Nad mestom je osem letal opravljalo svoj strašen posel. Najhuje so bile prizadete ulice med Kapitljem in Glavnim trgom. Vtis, ki ga je napravil pogled s Kapitlja na velike lijake, ki so zijali na prostoru, kjer je prej stala hiša, naj označim z besedami prošta Čerina: „Novo mesto je bilo!“... Sreča v nesreči je bila, da se večina meščanov še ni vrnila v mesto in da je znaten del bomb padel na docela ali vsaj deloma prazne hiše. Tako so bile npr. v veliki mestni hiši na Ljubljanski cesti, kjer so stanovali predvsem sodniki, od sedmih tam stanujočih strank samo štiri osebe doma, pa še te niso iskale zavetja v zaklonišču, ki je bilo popolnoma porušeno, ko sta na poslopje padli dve bombi ter presekali hišo čez sredo.«

»Če je bilo mogoče strah pred bombardiranjem še stopnjevati, se je to sedaj zgodilo. Tudi mnogi od tistih, ki do doslej še vzdržali v mestu, so se razbežali po deželi, tako da je zelo manjkalo delavcev za odkopavanje mrličev in je trajalo več dni, preden so samo v ženski bolnišnici spravili izpod ruševin močno razbita in že razpadajoča trupla. Okoliške vasi so bile prepolne beguncev... Ko so 21. oktobra prišli Nemci, je bilo mesto kakor mrtvo.«

Popis žrtev bombardiranja

Po dokumentih, ki jih hrani novomeški kapiteljski arhiv⁵

Žrtve prvega bombardiranja (14. septembra)

– Pokopana 15. septembra:

Dva neznana vojaka (partizana), stara okrog 23 let

– Pokopani 16. septembra:

Požnel Franc, star 32 let (rojen v Logatcu)

Malovič Marija, stara 70 let, iz Prečne

Malovič Stana, stara 36 let, njena hči

Bevc Vinko, star 52 let, trgovec iz Bele Cerkve, tam pokopan

Bevc Slavka, stara 21 let, njegova hči, tudi tam pokopana

– Pokopani 17. septembra:

Sedaj⁶ Viljem*, star 61 let, vodja elektrarne

Sedaj Katarina, stara 56 let, njegova žena

Sedaj Lado, star 18 let, njun sin

Rosenwasser Edvard*, star 76 let, lesni trgovec iz Zagreba, ki je stanoval pri družini Sedej.

Klementi⁷ Alojz, star 27 let, gasilec, iz Prečne in tam pokopan

– Pokopani 18. septembra:

Kiler Marica*, stara 42 let, žena polkovnika Kilerja

Kiler Milena, stara 17 let, njuna hčerka

⁵ Dokumenti so pomanjkljivi. Nahajajo se v fasciklu Mrliško ogledni listi, vendar teh prav za to obdobje, ker je bilo preveč mrtvih, niso pisali. Matičnih knjig pa kapiteljski arhiv nima, saj so jih po vojni župnijam vzeli državni matični uradi za svoje potrebe. Marsikateri arhiv še hrani reverz s pojasnilom, da bodo knjige vrnili, ko jih prepišejo...

⁶ Pri Dolencu Sedej

^{*} Z zvezdico označujem podatke, izpopolnjene po Dolenčevi knjigi.

⁷ V spominski loži poleg Študijske knjižnice Klemenc

⁸ V kapiteljskih popisih Sekulac

Mirtič Slavka*, stara 38 let, mizarjeva žena
Mirtič Zlatko, star 11 let, njun sin
Mirtič Alojzij, star 3 mesece, njun sin
Sekolec⁸ Bogomila*, stara 30 let, žena domobranskega častnika in biv-
šega novomeškega Slovenčevega urednika
Sekolec Lucija, stara 5 let, njuna hčerka
Sekolec Marija, stara 3 leta, njuna hčerka
Kmet Stanko (Ferdinand), star 32, gasilec, iz Trebnjega in tam pokopan

⁹ Po drugem spisku 64.

¹⁰ Po drugem spisku 67.

– Pokopana 20. septembra:
Finžgar Frančiška, stara 61⁹ let
Finžgar Marija, stara 58¹⁰ let

¹¹ Dolenc jo imenuje absolventko
nižje(!) gimnazije.

– Pokopana 21. septembra:
Škarja Danica, stara 18 let, roj. v Preddvoru, gimnazijka¹¹, podlegla
ranam 20. septembra, pokopana v Novem mestu
Knol Rudolf, star 60 let, tiskar v Novem mestu

– Pokopan 30. septembra:
Knol Zdenko, star 8 let, njegov sin, umrl zaradi tetanusa

– Pokopani v domačem kraju, brez drugih podatkov o pogrebu:
Šulc Franc iz Prečne
Kleindienst Franci iz Šmihela
Simič Anton iz Št. Petra (Otočca)
Lindič Jožefa iz Šmarjete
Dingauser¹² Marija iz Šmihela

¹² V kapiteljskih popisih Dinhavzar

Dolenc v svoji knjigi navaja še eno žrtev:
Brejc, poštni uradnik, podlegel ranam

Žrtve drugega bombardiranja (3. oktobra)

Žrtve v mestu:

– Pokopani 4. oktobra:
Tratnik Jožko, star 12 let
Kolar Andrej, star 81 let
Zaletel Alojzija, stara 18 let, roj. v Zagradcu

– Pokopani 6. oktobra:
Muškatelec Terezija, stara 32 let, iz Novega mesta
Muškatelec Anton

¹³ Logar, po podatkih iz kapitelj-
skega arhiva.

¹⁴ V kapiteljskih popisih Judita

Logar¹³ Friderik, bivši novomeški okrajni glavar
Logar Alojzija, njegova žena
Logar Edita¹⁴, njuna še neporočena hči
Kammer Lizika, stara 8 let, roj. na Dunaju, hčerka Kammer Lije

– Pokopani 12. oktobra:
Trobec Monika, stara 58 let
Trobec Ivana, stara 17 let
Dvoje neznanih trupel

– Pokopani 13. oktobra:

Kammer Lija, stara 40 let, roj. na Dunaju, žena dunajskega lekarnarja, umrla za ranami 12. oktobra v bolnišnici v Srebrničah, pokopana v Novem mestu

Žrtve v bolnišnici:

– Pokopani 5. oktobra:

Artač Marija, roj. Žizek, stara 32 let, iz Očeslovcev (Radenci), pokopana v Novem mestu

Rus-Vardjan Amalija, stara 59 let, roj. v Črnomlju, upokojena učiteljica iz Ljubljane, pokopana v Ljubljani

Golob Marija, stara 28 let, bolniška služkinja iz Brusnic

Gangel Jakopina*, sta 69 let, vdova po pokojnem pisatelju Ganglu, pokopana v Metliki.

Turk Marija, roj. Gangel, stara 39 let, na obisku pri svoji materi, pokopana skupaj z njo v Metliki

– Pokopana 9. oktobra:

Luzar Terezija, stara 40 let, iz Šentjerneja, pokopana v Šmihelu

– Pokopani 11. oktobra:

dr. Štolfa Vera, stara 30 let, zdravnica, hčerka davčnega inšpektorja iz Ljubljane

Kokovica Ana*, roj. Blažič, stara 38 let, pismonoševa žena

Kokovica Metka, stara 4 leta, hčerka

Küssel Marija, stara 40 let, iz Novega mesta

Povše Milka, stara 19 let, iz Dolenjega Podboršta, Mirna Peč

Gregorič Jože, star 31 let, umetnostni zgodovinar, od partizanov postavljen za stražarja bolnišnice

– Pokopani v domačem kraju brez drugih podatkov o pogrebu:

Mavsar Marija, roj. Gornik, stara 37 let, iz Rumanje vasi (Šmihel). Dan poprej je pokopala mrtvorjeno deklico.

Turk Marija, stara 17 let, pokopana v Prečni

Dolenšek Ana, stara 17 let, pokopana v Mokronogu

Gašperšič Amalija, pokopana v Mirni na Dolenjskem

Žrtve bombnih napadov imajo v Novem mestu dve spominski obeležji. Njihova imena so zapisana na spominski plošči v spominski loži poleg Študijske knjižnice z 58 imeni. Med njimi povečini manjkajo imena žrtev, ki niso bile pokopane v Novem mestu, tako je od žrtev napada v ženski bolnišnici zapisanih le polovica, je pa dodanih 12 drugih imen. Po podatkih iz kapiteljskega arhiva je bilo žrtev 61, od katerih jih je 57 poimensko navedenih. Dvainšestdeseto žrtev omenja Dolenec.

Emilijan Cevc JOŽETU GREGORIČU V SPOMIN*

* Govor akademika dr. Emilijana Cevca v proštijem domu novo-meškega kapitlja 2. oktobra 1993 na spominski prireditvi ob 50-letnici smrti umetnostnega zgodovinarja in konservatorja Jožeta Gregoriča

Želeli ste, da nocoj, na večer pred 3. oktobrom bridkega spomina, spregovorim nekaj besed o vašem rojaku, kolegu, prijatelju, človeku – umetnostnem zgodovinarju Jožetu Gregoriču.

Na večer pred 3. oktobrom izpred petdesetih let, ko se je mesto, ki je tudi meni zelo pri srcu, razcvetelo v razvaline in kri pod semenom so-vražnih letal, ki so prihrumela čez bajeslovne Gorjance. Smrt so sejala.

Jože Gregorič, vodja reševalne skupine, se je bil že vrnil v rodni dom po koncu alarma. – In nov napad. Sveta zavest dolžnosti ga je klicala vnovič na pomoč. Še sedem pomočnikov zraven. Zavarovati bolnice v ženski bolnišnici pod Kapitljem. Tudi v strahu smrtne nevarnosti, a reševati je bilo treba ljudi.

Izpod oboka sesutega stopnišča so rešili le, kar je od njihovega samo-darovanja ostalo zemskega. 3. oktober 1943.

* * *

Ne zamerite mi, prosim, če se mi v spomine rajnega kolega vpletajo tudi osebni spomini. Spremljajo me čez petdeset let življenja.

Mnogi ga niste poznali. Mnogim je najbrž le eno tragično ime med žrtvami vojnih strahot. V resnici je bil odličen, mlad znanstvenik, eden kulturnih nosilcev Novega mesta in predvsem plemenit človek.

Bilo je pred dobrimi dvainpetdesetimi leti, ko sem kot novinec prvič prestopil prag umetnostnozgodovinskega seminarja na Univerzi, seminarja, ki je obsegal vsega dve sobi, majhnih, da se je deset ljudi le stežka gibalo v njih – bili pa sta rojstni sobi slovenske umetnostne zgodovine. Vsaka je imela le po eno okno na večno zasenčeno Gosposko ulico, kar je narekovalo nenehno prižgano žarnico. V prvi je sedel za polno delovno mizo profesor France Stele, v drugi, naphani z nekaj tisoč knjigami, pa sem naletel na mladega, slokega moža, resnega, a prijaznega. Njegove oči so prišleka ostro presojele. Malce neukročeno so se mu urejale lasje nad visokim čelom. Bibliotekar seminarja, Jože Gregorič. Mirna resnost je dihal iz njega, skoraj presojojoka strogost. Šele pozneje se nam je razkrila dobrotnost njegovega dolenskega srca in tedaj smo doživeli tudi njegovo človeško toplino. Človek reda in discipline, ki je oboje terjati tudi od mladih študentov, od katerih je bil sam že osem let starejši. Kakor pa je bil v seminarskem ozračju umirjen in zadržan, se je znal v družbi razživeti, zapeti, se poveseliti, biti kar otroško prisrčen.

Iz revščine je zrasel, bil pa je bogat v srcu. Izžareval je skoraj plemiško nobleso duha in človečnosti. Tedanje univerzitetne razmere niso dopuščale, da bi si bil mogel pridobiti mesto plačanega asistenta, dasi je to nalogo v polni meri opravljal. Od leta 1937 do 1941 je bil volonterski bibliotekar, ki pa se je izkazal kot odličen pomočnik in študijski usmerjevalec, brž ko je spoznal, da se študiju resno posvečamo. Desna roka profesorja Steleta. Kmalu se nam je spremenil v ljubega prijatelja. Najprej smo se ga skoraj malce bali, nato spoštovali, nazadnje smo ga imeli iskreno radi. Za marsikaj mu tudi sam dolgujem hvaležnost.

Pravi Dolenjec po božji volji. Preprost, skoraj malo zadržan, da nisi vedel, ali v zadregi ali v tehtajočem premisleku – takoj pa ves raznet, ko je spregovoril o strokovnem delu, in kar razžarjen, ko je omenil svoje Novo mesto.

Novo mesto, kjer se je rodil 30. avgusta leta 1912, kjer se je šolal v gimnaziji do leta 1927, ki ga je, menda po stričevem nasvetu, preselilo na gimnazijo v Maribor, kjer je 1933 maturiral. Kot navdušen Slovenec se je vpisal na Univerzi najprej na slavistiko, kmalu pa ga je pritegnila umetnostna zgodovina. Posvetil se ji je z vsem srcem, kajti polovičarstva ni poznal.

Osebnostno sem imel srečo, da sva se kmalu spoprijateljila, saj so naju povezovali tudi skupni spomini na Novo mesto, na njegove ljudi in umetnostne dragotine. Gregoričevo umetnostnozgodovinsko raziskovanje, katerega srčika je zadevala prav novomeške umetnostne probleme in posebej do tedaj umetnostnozgodovinsko še docela neraziskano kapiteljsko cerkev, je prepredlo najine pogovore, vmes pa utrinki o jaslicah, ki jih je doma postavljaj, o cvetju, ki ga je gojil... Ni manjkalo anekdot o uglednih Novomeščanih. Vendar pa je njegov interes v sami umetnostnozgodovinski stroki segal daleč čez obzorja mesta, kajti bil je razgledan čez domače geografske in časovne meje. Pač, neke meje ni prestopil. Po zdravem instinktu in razumno je slutil nevarnost od juga. Bizantinizem mu je skrival nevaren naboj balkanske hegemonije. Ne spominjam se, da bi ga bil kdaj videl na predavanjih in seminarjih o bizantinski umetnosti, dasi jih je z vso znanstveno poštenostjo vodil tak učenjak, kot je bil profesor Vojeslav Mole. Tudi v tem razmerju je bil neizprosno dosleden in pošten.

V Novem mestu smo, na Kapitlju. Tule v bližini, vrh Brega, je bil preprosti Gregoričev dom z materjo, h katerima se je vedno hrepeneče vračal. Tu se mu je razigralo otroštvo, tu je bilo eno lepih torišč njegovega strokovnega dela. Novomeška »katedrala«, dolga stoletja veličastna krona Novega mesta, ga je vabila s skrivnostjo zgodovine. Z drugim novomeškim entuziastom, z arhitektom Marjanom Mušičem, sta preiskovala sleherni kapiteljski kamen in dobesedno »slišala«, kako je v stoletjih pognala in se razvijala veličastna cerkev sv. Nikolaja. Kar je bilo dotlej o njej objavljenega, ni zadelo resnice. Nekega dne – morda je bilo po dežju, ko so bili ometi bolj »presevani«? – je arhitekt Gregorič v naglici poklical: Glej, pod ometom je slutiti starejša okna. V stenah ladje, ki je veljala za baročni prizidek k starejšemu gotskemu prezbiteriju. K sreči sta našla vso podporo prošta Karla Čerina in kapitlja. Odbila sta omete in zidovje je spregovorilo. Kakšno veselo vznemirjenje! Ladja se je predstavila z okni iz 14. stoletja kot častitljiva, v baroku močno prezidana arhitektura zrele gotike, prezbiterij kot ponosen, a poznejši prizidek iz prve tretjine 15. stoletja; v spodnjem delu stolpa sta s precejšnjo verjetnostjo zaslutila ostanek nekdanje romanske utrdbe vrh hriba.

S kakšnim veseljem je Gregorič objavil to odkritje! Spomladi leta 1937 je v Kroniki slovenskih mest (IV.) objavil premišljeno analizo te cerkve, Stavbna zgodovina kapiteljske cerkve v Novem mestu, podprto z vso zgodovinskorazvojno logiko, toda še brez pravih otipljivih dokazov. Zdaj pa so bili ti na dlani. V istem letniku Kronike je v 4. številki izšlo Gregoričevo poročilo Najnovejša umetnostno-zgodovinska odkritja v Novem mestu, ki se ponosno začinja: »Uspeh preiskav v kapiteljski cerkvi je popoln. Zmota, ki se je vse od Vrhovca dalje vzdrževala v naši zgodovinski literaturi, je končno odstranjena. Odkritje gotskih oken v ladji je neizpodbiten dokaz, da je ladja starejša kot prezbiterij...« Zadnji je nastal šele leta 1429 ali malo pred tem. Študiji je dodal še nova spoznanja o stavbni zgodovini frančiškanske cerkve, ki da je bila svoj

čas triladijska, kar mu je dokazala preiskava njenega podstrešja. Sedanjjo podobo je dobila šele ob prezidavi po požaru leta 1664 po načrtu kronista Matija Kastelca. Seveda je tudi kapiteljske raziskave pospremlilo godrnjanje preprostih o nepotrebnem »razkopavanju«. Te glasove je Gregorič potolažil s poljudnejšo razlago v cerkvenem (dekanijem) glasilu Križ v začetku leta 1938: Novoodkrita okna v ladji kapiteljske cerkve. »V kamen in zid je zapisana preteklost mesta, ki ji leži ob vznožju.« Vsekakor so bila ta odkritja več kot le lokalno pomembna; razvoj naše gotske arhitekture je z njimi dobil novo, trdno oporišče.

Seveda pa je Gregoričevo pero posvetilo Kapitlju tudi že pred tem ljubo skrb. Ni ga privabljala samo arhitektura, marveč so ga klicale tudi umetnostne lepote poznejših stoletij. Da je bila med prvimi na vrsti Tintorettova oltarna podoba sv. Nikolaja, je razumljivo. Potem ko je bil leta 1937 obiskal veliko Tintorettovo razstavo v Benetkah v palači Că Pesaro, je napisal za Zbornik za umetnostno zgodovino (1938) izčrpno, z arhivskimi podatki podprto razpravo Tintoretto v sv. Miklavž v Novem mestu. S primerjavo sorodnih umetnikovih del je razčlenil kompozicijo slike, njene barve, svetlobo in celo nanose čopičev tako samega Tintoretta kot njegovih sodelavcev. Pri tem je ugotovil, da je slika res Tintorettovo lastno delo, pomočniki pa so sodelovali le pri nekaterih detajlih – pri svetniških simbolih, mitri sv. Mohorja, kadilnici sv. Fortunata, pri krajinskem ozadju z morjem in ladjo. Slika »nosi pečat (Tintorettovega) genialnega duha« in združuje vse odlike mojstrovega sloga. Ko pa je na koncu dodal še za tedanji čas značilno odklonilnost oltarne arhitekture, v katero je zdaj slika vdelana, je bil pač še estet svojega časa. Danes bi si ne upali več trditi, da je oltarna arhitektura, delo prizadevnega podobarja Matije Tomca iz leta 1868, nedostojen okvir imenitne slike in da naj zato »izgine iz cerkve«. Psevdogotskih oltarjev ne presoja več z obsojajočo kritičnostjo, marveč z zgodovini zvestejšimi očmi. – O Tintoretu je Gregorič spregovoril tudi sožupljanom v Križu leta 1940.

Mojstru slik na stranskih oltarjih, baročnemu slikarju Valentinu Metzingerju, je posvetil Gregorič spoštljivo poročilo v Križu leta 1938. Temu mojstru so v našem baročnem slikarstvu odkazali ugledno mesto že Viktor Steska, Ivan Vurnik in Marijan Marolt, Gregorič pa je bil po pravici prepričan, da o njem še ni bila povedana zadnja beseda; hotel je njegov opus temeljiteje osvetliti, a ta želja je odšla z njim v grob. Venomer na mrtvi straži spomeniškovarstvene zavesti je iskal stike z domačini še z vrsto informativnih člankov v Križu, predvsem z drobtinami s kapiteljske mize – o grbu prošta Štemberga (1938); o restavratorskih delih v kripti (1940); o slikanih oknih v prezbiteriju ob-bedasti jugofilski gonji proti njihovi zgodovinski vsebini; o svetnih in cerkvenih odličnikih, pokopanih v cerkvi (1938); o novoodkritem gotskem relikviariju; o 450-letnici kapitlja; o podružnici sv. Martina v sosednjem Zalogu kot eni najlepših cerkva v okolici Novega mesta z lepo baročno opremo iz 17. stoletja itd. Naj so bili ti članki še tako poljudni, niso izgubili strokovne resnosti – vse do tistih v Slovencu in Trgovskem listu. V Trgovskem listu je 1938 izšel članek Umetnost Dolenjske, ki je bil takoj nato ponatisnjen v turističnem zborniku Dolenjska s pregledom njenih umetnostnih spomenikov in še posebej spomenikov Novega mesta. V Kroniki se je izpel 1939 o Kulturni sliki Novega mesta in njegovega zunanjega lica. Še vedno živa je tudi njegova obdelava kranjskih mest in trgov z opisi njihovega urbanističnega razvoja (Kronika 1940). Tanka

občutljivost za kulturno podobo mest in trgov mu je narekovala tudi kritično razmerje do vseh tvegano importiranih tujkov v njihovi sredi, tudi v Ljubljani, kjer je neko kičasto zgradbo poimenoval kar »kurnik«.

V kritičnem pregledu nekaterih pomembnejših knjig lokalnega zgodovinskega značaja, objavljenem 1938 v Zborniku za umetnostno zgodovino, se je posebej pomudil ob Steletovi študiji o umetnosti v kamniškem okraju (Zbornik: Na bregovih Bistrice). Preudaril je, da ta v vsej naši dotedanji umetnostnozgodovinski literaturi predstavlja tisti vrh, ob katerem se bodo odslej morale meriti vse tovrstne študije umetnostnozgodovinskih orisov kakšnega zaključenega ozemlja. Prav je imel in sam je bil prvi, ki je po učiteljevem zgledu napisal za svoj čas odlično in pregledno študijo Umetnost na Dolenjskem in vloga Novega mesta. Besedilo je bilo že postavljeno za natis za novo številko Kronike v letu 1941, ki pa je utonila v valu izbruha vojske. Na srečo se je ohranil vsaj krtačni odtis na osmih straneh. Gregorič je nakazal umetnostno življenje Dolenjske od antike do 19. stoletja, dežele, kulturnogeografsko in po naravnih danostih razdeljene v tri velike regije, ki jih je avtor določil z bistrim očesom za subtilne variante umetnostne govorice in slogovnih razločkov, predvsem pa je poudaril kulturno mejo, ki poteka čez Dolenjsko med kraško-primorskim in severnim kulturnim območjem; posebno mesto zavzema v tem sklopu Kočevsko z nemškim etničnim značajem, a vendar podrejenim splošnemu kulturnemu ozračju sosedsstva (recimo Bele krajine). Novo mesto zaradi poznega nastanka in različnih zgodovinskih kriz v starejšem času ni moglo doživeti večjega umetnostnega razcveta, ker ni imelo kulturne tradicije, ki bi mu za kontinuiteto umetnostnega življenja ustvarila trdne temelje. Ustanovitev kapitlja pa predstavlja tudi v njegovi umetnosti nov moment – mesto je postalo s tem tudi kulturno, ne samo cerkveno središče dežele. S tem je Gregorič izpopolnil Steletovi študiji Umetnost Dolenjske (v Etnologu) in Umetnost v Primorju. Gregoričeva študija, ki dokazuje avtorjevo temeljito poznanje dolenjskega sveta in njegovih umetnostnih dosežkov, še ni izgubila pomena. Vredna bi bila objave.

Da nam je z Gregoričem ugasnil tudi kritičen umetnostni presojevalec, dokazujejo njegova poročila o umetnostnih razstavah v Domu in svetu v letih 1939 in 1941. Leta 1939 je poročal o obisku italijanskih umetnostnih razstav v Bresciji (bresciansko renesančno slikarstvo), v Milanu (Leonardo da Vinci) in v Benetkah (Tizian, Tintoretto, Veronese) pod skupnim naslovom Po italijanskih umetnostno zgodovinskih razstavah. Med domačimi je ocenil razstave G. A. Kosa, M. Maleša in F. Goršeta, »Neodvisnih«, v letu 1939 pa malce zadržano razstavo kluba »Lade«; dodal je še daljšo oceno Steletove Ptujске gore. Značilo je, da se je ob umetnikih poskušal poglobiti tudi v njihovo osebno doživljanje, ne samo v čisto oblikovne probleme njihove ustvarjalnosti – razumljivo, saj je bil z nekaterimi mojstri tudi osebno prijateljsko ali vsaj človeško ožje povezan, tako npr. z Božidarjem Jakcem, Mihom Malešem, G. A. Kosom, R. Jakopičem...

Več let je bil Gregorič zvest sodelavec Zbornika za umetnostno zgodovino; še leta 1940 – dve knjižni oceni.

Naštevajte? Res je, toda iz srčne zavzetosti porojenih sadov. Na videz brez poezije, dasi mu je bila tudi ta draga spremljevalka. Toda še tako strokovna besedila so napisana v čisti slovenščini, ki se ji začudimo. In kdo bi si upal trditi, da ni bilo poezije v srečevanju z razodetjem umetnosti, tiste velike, pred katero svet strmi – in tiste, ki je kot poljsko eve-

tje pogнала z naših tal in bila zato Gregoriču še posebno pri srcu.

Potem pa se je tudi nad slovensko domovino razvnela groza vojske. V vsej naglici smo morali pod bibliotekarjevim razstvom preseliti seminar v nove in ustrežnejše prostore v pravkar dograjenem poslopju Narodne in univerzitetne knjižnice. Še malo in Gregorič se je umaknil v rojstno mesto, obložen z nalogo, da v vedno večjih vojnih stiskah kot eksponent Spomeniškega urada bedi nad umetnostnimi spomeniki Dolenjske in Novega mesta, kolikor bi le dopuščale razmere. S tem nadzorstvom in sporočili direktorju Spomeniškega zavoda dr. Francetu Mesesnelu in hkrati prof. Steletu je ohranjal stike med Ljubljano in dolensko metropolo – in delal na terenu in za študijsko mizo. Od časa do časa je prihajal še v Ljubljano, kjer smo ga z veseljem pozdravili. Obiski pa so bili vedno redkejši. Eden je bil zadnji. Laška kapitulacija. 3. oktober. Gregorič je omahnil v božje naročje. S kakšno žalostjo smo kolegi, skupaj s prof. Steletom, sprejeli sporočilo o smrti. Umetnostnozgodovinska stroka je izgubila odličnega strokovnjaka, mi vsi nadvse poštenega in spoštovanega kolega, Novo mesto kulturnega glasnika, zaljubljenega v njegovo zgodovinsko in estetsko pričevalnost.

Našel je mir na pokopališču v Ločni, med Krko in Trško goro; v daljavi nad mestom mu pozdravlja grob kipeča silhueta Kapitlja.

V 19. letniku Zbornika za umetnostno zgodovino je prof. Stele objavil rajnikov nekrolog. V njem je posebej poudaril kot najzrelejši sad Gregoričev diplomski oris srednjeveške cerkvene arhitekture v Sloveniji od romanike do leta 1430. To delo je bilo leta 1940 tudi odlikovano z veliko univerzitetno nagrado. Gregorič je v nalogi dosežene rezultate še vdilil dopolnjeval, zbiral načrte in ilustrativno dokumentacijo; to so bile že priprave za prihodnjo disertacijo. Nikoli je ni dokončal. Zbrano gradivo je ostalo neizrabljeno. Toda s to nalogo je po Steletovih besedah »ustvaril osnovni red v problematiki naše srednjeveške arhitekture«. Z nekaj manjšimi dopolnitvami prof. Steleta je razprava izšla postumno v prvem povojnem letniku Zbornika za umetnostno zgodovino leta 1951. Avtor je z njo nakazal za obdelavo tega gradiva najustreznejšo metodo, temelječo na tipološkem načelu, torej urejeno po tipih cerkva – samostanskih, večjih farnih, podružnih. Pri samostanskih je zasledoval za posamične redove značilne cerkvene florise od benediktancev v Gornjem Gradu do cistercijanov v Stični, Vetrinju, Kostanjevici in do kartuzijanov v Žičkem samostanu in Špitaliču, v Bistri, Jurklostru, v Pletterjah. Med vidnejšimi farnimi cerkvami se je pomudil v Šmarju pri Ljubljani, Št. Vidu pri Stični, ob kostanjeviški župnijski cerkvi, ob starotrški pri Ložu in mariborski stolnici, proštjski na Ptuj, med podružnicami pa je odmeril vidnejše mesto Zgornji Dragi pri Stični. V gotiki je ob skupini cerkva beraških redov – dominikancev in minoritov na Ptuj prešel, mimo omembe manjših na obe novomeški cerkvi, kapitelsko in frančiškansko, vnovič na mariborsko stolnico, na župnijske cerkve v Laškem in v Celju, zaključil pa je s slovesnim finalom Ptujске gore. Vsekakor velja Steletova pripomba, da je (seveda za svoj čas) »dosegel najboljšo sintezo o naši zgodnjersrednjeveški arhitekturi«. – Problem, ki ga je posebno vznemirjal, pa je tičal spet v Novem mestu – nastanek in značaj kripe kapitelske cerkve. Vrsto tedaj dostopnega primerjalnega gradiva je zbral, a zadnjega, zanj prepričljivega odgovora še ni našel.

Gregorič nam je zapustil zgled izredno delavnega in kritičnega raziskovalca, odgovornega za sleherno besedo. Umetnostno zgodovino je pojmoval zares kot znanost, kot zgodovinsko vedo, ki porablja zato

tudi zgodovinarsko metodo. Spomeniki in njihovi pisani viri so mu bili prvo izhodišče, njihova slogovna analiza in določitev glavni namen, podprt z vso historično dokumentacijo kulturno – geografska vključitev pa je bila tista življenjsko odločujoča silnica, ki je navsezadnje določala tudi njihovo vključitev v lokalno in etnično pričevalnost. S tega zrelišča je presojal pomen umetnostnih realizacij v določenem času, v določenem prostoru. Iz tega je sledila tudi velika skrb za njihovo ohranitev. »Bil je rojen konservator,« je zapisal prof. Stele in to ni bilo najmanjše priznanje. Oborožen je bil s konkretnim znanjem, s spoznanji, pridobljenimi na terenskih študijskih obiskih spomenikov, »obdarjen z raziskovalnim čutom in s spoštovanjem dokumentarične pristnosti spomenika, kakor so le redki med umetnostnimi zgodovinarji« (Stele). Ni zaman užival polnega zaupanja Spomeniškega urada, saj je kot njegov zaupnik vneto bedel nad spomeniki od urbanističnih celot do arhitektur, slik in plastik in do arhivarij. Po Vrhovcu je bil menda prvi, ki se je lotil urejanja kapiteljskega arhiva v zavesti, da bo v njem odkril še prenekatero besedo o zgodovini svojega mesta.

V kulturnem utripu Novega mesta je bil živo navzoč. Kulturni napredek mesta pred vojsko je bil z njim najtesneje povezan tako pri rojevanju misli in ustanovitvi novomeškega muzeja skupaj s profesorjem Jankom Jarcem in Alojzijem Turkom in drugimi. Zelo rodovitno je bilo sodelovanje z arhitektom Marjanom Mušičem in s slikarjem Božidarjem Jakcem. Skoraj bi smel reči, da mu je bila smrt milostna, ker ga je odpoklicala prav v trenutku, ko je Novo mesto doživelo največjo tragedijo – prizanesla mu je bolečino žalosti nad njegovimi razvalinami. Toda kako ga je mesto pogrešalo, ko je bilo treba po vojski zaceliti njegove rane! In ko je vabilo k razkritju še nekaterih dotlej prikritih prič svoje preteklosti.

Bil je delaven član Umetnostnozgodovinskega društva. Za poživitev seminarske aktivnosti in povezave med kolegi je pobudil ustanovitev Kluba slušateljev umetnostne zgodovine, ki je lepo zaživel, a bil po vojski prezirljivo zatrt. V letih 1939 in 1940 je bil aktiven sourednik *Kronike slovenskih mest*.

Zadnji čas pred odhodom v Novo mesto je skrbno zbiral napise na starih nagrobnikih; po Ljubljani sva jih celo skupaj prepisovala – v kakšen načrt jih je želel vplesti, ne vem več. Toda koliko drugih v prihodnost zaupajočih načrtov je še leglo z njim v grob!

Vsaj eno človeško »napako« rajnega prijatelja pa naj le omenim. Ostra samokritičnost mu je večkrat ustavila ne samo pero, marveč tudi osebno situacijo. Je bil to strah pred nedorečenim rezultatom ali nezaupanje do samega sebe? Iz tega je izvirar kar bolesten strah pred izkušnjami. S svojim znanjem in ob polnem učiteljevem zaupanju bi, kakor prejšnje, tudi diplomsko izkušnjo gotovo opravil bleščeče. Ker se sam k tej ni drznil prigrasiti, ga je vpisal profesor sam, saj bi bila po misli vseh le nujna zunanost. Toda tisti, ki k diplomski izkušnji ni prišel – je bil Jože Gregorič. Spominjam se, kako smo to skupaj s profesorjem Steletom obžalovali – kmalu potem je prišel nesrečni oktober... V smrt se ni preselil s papirnato diplomom univerze, pač pa z odlično diplomom življenja in dela.

Nocojšnja počastitev Gregoričevega spomina naj nam spet priklič v zavest njegovo misel in ideale. Razstava njegovega opusa v Študijski knjižnici in v kapiteljski knjižnici naj dopolni, kar so moje besede opustile. Ganilo me je, ko sem zagledal njegove terenske notese – tistega

Emilijan Cevc
JOŽETU GREGORIČU V
SPOMIN

značilnega žepnega formata, kakršne je porabljal tudi prof. Stele. Tudi v tem mu je bil zvest. In tu je nekaj primerkov podobic, z vso skrbjo zavarovanih, iz njegove zbirke grafik in teh lističev ljudske vernosti. Gregoričev preprosti dom je varoval mnogo takih dragotin.

Ali bo v zmedu današnjega časa in sveta ta prireditev, majhna, a iskrena, prižgala iskro novih pobud? Tu na Kapitlju je Gregorič še povsod navzoč – kakor je navzoč v vedno manjši družini tistih, ki smo z njim sodelovali, upali in sanjarili.

Hvaležni smo mu za vse.

Jože Gregorič leta 1941 po preselitvi
umetnostnozgodovinskega seminar-
ja v nove prostore; foto: Franc Preša

KULTURA
Rast 7–8/1993

Drago Nahtigal JOŽEF ROZMAN TREBANJSKI (1801–1871)

Ob pregledu zgodovine Trebnjega iz prejšnjega stoletja naletimo tudi na za večino Trebanjcev popolnoma neznano ime: Jožef Rozman Trebanjski. Iz razpoložljive literature smo sestavili sliko o njegovem delu in življenju, z željo boljšega poznavanja naših ljudi in preteklosti.

Jožef Rozman se je rodil 11. februarja 1801 v Ljubnem na Gorenjskem. Podatkov o njegovih starših ni.

Ljubno je bilo takrat na višku svojega razvoja. Daleč naokrog so bili znani ljubenski lončarji z raznovrstnimi izvirnimi lončarskimi izdelki iz izvrstne terciarne gline iz bližnjega Ljubenskega griča. Poleg tega pa je Ljubno slovelo po vsej slovenski pokrajini kot znamenita božja pot k Mariji Udarjeni¹. Kasneje se je lončarstvo počasi opustilo, bližnje Brezje pa je preusmerilo romarje k Mariji Pomagaj in Ljubno je nazadovalo. Sedaj ga s pomočjo krajinovarstvenih in kulturnovarstvenih organizacij skušajo obnoviti.

V tem, za Ljubno bogatem času, je odraščal Jožef Rozman. Tu je tudi obiskal prvo šolo, ki jo je vodil graščinski služabnik iz Radovljice Jakob Hanžič. Ta je poučeval pisanje, branje in računstvo v nemškem jeziku. Gotovo se je mladi Jožef v tej šoli izkazal kot zelo nadarjen in vreden nadaljnje šolanja. Že leta 1810, star komaj devet let, je odšel v Ljubljano, kjer je šest let hodil v gimnazijo. Bil je med najmlajšimi, toda med najbolj marljivimi dijaki. Na ljubljanski gimnaziji je prišel v stik s pozneje zelo znanimi in pomembnimi slovenskimi možmi, kot so France Prešeren, Friderik Baraga, Matija Čop in drugi, kar je gotovo vplivalo na njegovo kasnejše pisateljevanje in zavzemanje za slovenski jezik.

Po končani gimnaziji je v Ljubljani obiskoval dve leti filozofije in v letu 1819 kot edini odšel na študij bogoslovja v Salzburg. Študij je končal 1823. leta in bil posvečen za duhovnika leto dni kasneje v Salzburgu.

Jožef Rozman je bil vseskozi zelo dober študent. Kljub veliki nadarjenosti pa je bil študij brez bogatih staršev, sorodnikov ali podpornikov skoraj nemogoč. Sklepamo lahko, da je moral imeti močno podporo v duhovniških krogih. Tudi sam je bil kasneje podpornik mnogim študentom. Tako je bil v Salzburgu adjunkt v semenišču in po končanem študiju ordonanc nadškofa Avguština Gruberja.² Po letu dni se je vrnil na Slovensko in bil kaplan v Šentjerneju (1825–1826), Semiču (1827–1828) in Šmartnem pri Litiji (1829–1831). Leta 1832 je postal župnik v Borovnici, kjer je bil do leta 1842, ko je odšel v Cerknico. V Cerknici je bil imenovan tudi za dekana. V letu 1848 je prišel v Trebnje, kjer je bil dekan kar triindvajset let.

Trebnje je bilo takrat nekoliko večja vas, ki je štela okoli sto prebivalcev in manj kot štirideset hiš. Že takrat pa je dajal pečat naselju mogočni grad in seveda gotska cerkev z vitkim zvonikom. Prebivalci so se ukvarjali povečini z obdelovanjem zemlje, nekaj pa je bilo obrti in uradništva. V gradu, katerega lastniki so bili Gressli³, je bil sedež lokalne uprave in sodnijske oblasti pa tudi poštno središče.

Stari viri navajajo tri centre takratnega življenja v Trebnjem. Prvi je bil seveda grad, kjer se je zbirala oblast in najvišji trebanjski veljaki. Kljub temu da je bil takratni lastnik narodnjak, se je uporabljal v glavnem nemški jezik.

Drugo središče je bila Pavšičeva gostilna, kasneje Pehanijeva (danes

¹ Legenda pripoveduje, da je leta 1692 mladi zidar Gregor Eržen pri obnovi cerkve v svoji objestnosti udaril s kladivom po glavi kip Marije Pomočnice. Leseni sohi je iz čela pritekla kri, ki se je ustavila šele po fantovi vrnitvi iz Rima, kamor se je odpravil po papeževo odvezo, rana pa se pozna še danes. Po tem dogodku so pričeli množično prihajati romarji in Ljubno se je razvilo v eno največjih romarskih poti pri nas.

² Avguštín Greber, rojen 1763 na Dunaju, umrl 1835 v Salzburgu, duhovnik na avstrijskem Koroškem, vladni sodelavec za šolske in cerkvene zadeve, dober šolnik in latinik, zmeren in prilagodljiv cerkveni voditelj. Od 1815 do 1824 je bil 23. ljubljanski škof. V letu 1824 je odšel za nadškofa v Salzburg. Takoj ob prihodu mu je bil za pomoč dodeljen Jožef Rozman.

³ V času prihoda Jožefa Rozmana v Trebnje je bila lastnica gradu Amalija Gressel, sestra misionarja Friderika Barage. 1860. ga je izročila svojemu sinu Karlu, ki je umrl 1863. leta. Grad je prevzela njegova vdova Marija plem. Barisanijeva, ki pa ga je leta 1896 zaradi dolgov prodala.

⁴ Tomšiči so bili znana učiteljska in pesniška družina v Trebnjem. Matija, organist, učitelj in ljudski pevec, doma iz Vidma pri Dobropolju, je bil učitelj v Trebnjem od leta 1814. Za učiteljski poklic je vzgojil še tri sinove: Janeza, Bernarda in Emanuela. Četrty sin Franc je bil gradbeni inženir, hčerki pa sta bili Franja, kasnejša žena generala Maistra, in Matilda, kasnejša gostilničarka na Rakeku. Matija Tomšič je zasnoval tudi takrat znano Tomšičevo krčmo. 1850 je gostilno in učiteljevanje prevzel sin Emanuel, ki se je s šolstvom ukvarjal do leta 1868, z gostinstvom pa do smrti leta 1881. Kakor oče Matija je bil tudi Emanuel znan veseljak in pisec predvsem hudomušnih in priložnostnih pesmi.

⁵ Simon Vilfan, zgodovinar in nabožni pisec, rojen 1802 v Škofji Loki, umrl 1881 v Novem mestu. Služboval je po več krajih po vsej Sloveniji, nazadnje od leta 1867 kanonik in od leta 1869 prošt, župnik in dekan v Novem mestu. Z Rozmanom sta se srečala že na ljubljanski gimnaziji, saj je bil Vilfan, Prešernov sošolec, tri leta za njim. Kot novomeški prošt pa je bil nadrejen tudi trebanjski dekaniji.

stavba pri Dolenjki), kjer so se zbirali uradniki in njihove žene, ki so ob dobri hrani in kartah prebili marsikatero popoldne in večer.

Tretje središče je bila Tomšičeva krčma, kjer so se zbirali veseljaki ob petju in pitju. Lastniki gostilne so bili Tomšiči⁴, znana učiteljska in pesniška družina.

V tako družbo je prišel Jožef Rozman. Kljub različnosti prebivalcev pa do razprtij ni prihajalo in so živeli dokaj mirno in bili tudi dokaj enotni pri skupnih delih.

V Trebnjem je bila takrat šola – trivialka, kjer se je učilo v nemškem jeziku in so jo obiskovali večinoma otroci premožnejših staršev. Rozman se je zavedal pomena izobraženosti in je takoj pristopil k organiziranju nedeljske šole, kjer je otroke učil pisati in brati v slovenskem jeziku. Najbolj nadarjenim pa je omogočil nadaljnji študij. Lahko si predstavljamo, kako veselo je bilo v Trebnjem med počitnicami, ko so se iz šol vrnili študentje, domači fantje in župnikovi podpiranci. Vsako leto jih je bilo preko dvajset in so resnično razgibali trebanjsko življenje.

Jožef Rozman je slovel kot dober župnik. Ljudje so radi prihajali k njegovim obredom, saj jih je privabljal s svojimi klenimi, razumljivimi in lepimi nagovori. Po svojih govorniških sposobnostih je slovel daleč naokoli in so ga pogosto vabili ob raznih slovesnostih kot govornika po vsej dolenjski deželi.

V trindvajsetih letih župnikovanja v Trebnjem si je pridobil velik ugled in sloves med verniki in duhovniki po bližnji in daljni okolici. Umrl je 10. julija 1871, pokopan pa je na trebanjskem pokopališču. Kljub slabemu vremenu se je pogreba udeležilo 37 duhovnikov z novomeškim proštom Simonom Vilfanom⁵ na čelu, ki je pogreb tudi vodil, in res ogromno vernikov.

Kljub veliki priljubljenosti in službi v dobrih župnijah Rozman ni zapustil posebnega premoženja, saj je bil zelo radodaren. Kar pa je zapustil, se je po njegovi volji razdelilo med njegove župnije in uboge, del pa je namenil za Alojzijevišče – škofovsko ustanovo za šolanje fantov.

Sdaj pa ostanéjo véra, upanje, ljubésen, to troje; nar vézhi pa med témi je ljubésen. 1 Kor. 13, 13.

Daj nam danf naŕh
vfakdanji krùh!

ali

MNOGE MOLITVE,

v' ktérìh po

Jésufovím nauku Ozhéta,
ki je v' nebéhìh, víga prómimo,
kar v'fak dan sa duŕho in teló
potrebújemo.

Spíŕal

JOSHEF ROSMAN,

fajmaŕhter v' Borovnízi.

V' LJUBLJANI.

Natífuil Joshef Blasnik, 1835.

Na prodaj per Janesu Klemensu, bukrovetu.

⁶ Razdelitev je povzeta iz Zgodovine slovenskega slovstva (1898) dr. Karla Glaserja, v kateri Josip Benkovič v posebnem poglavju Bogoslovje razdeli cerkveno literarno delovanje v dogmatiko in moralo, duhovno pastirstvo in katehetiko, eksegezo in homiletko ter ascetiko.

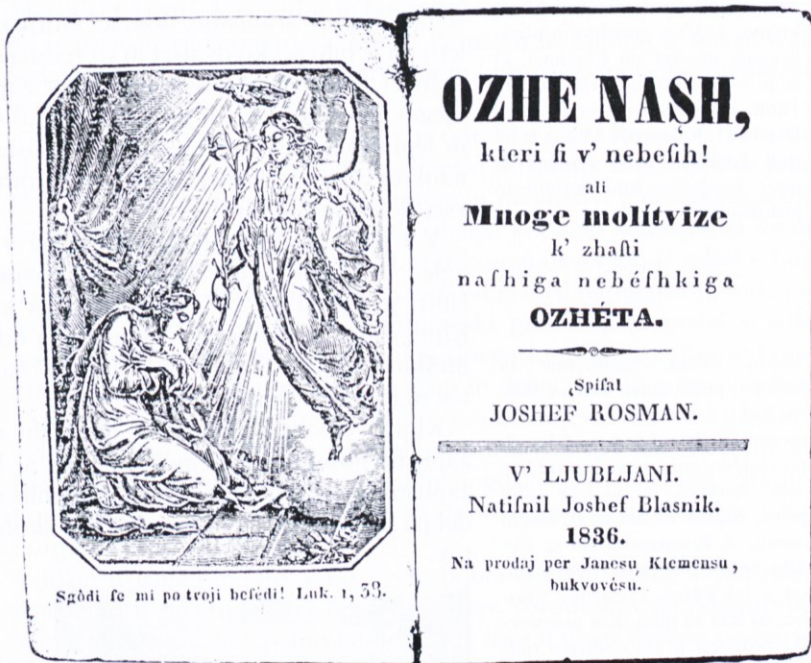
⁷ Bohoričica je črkopis po Adamu Bohoriču (1520–1598), ki so ga uveljavili slovenski protestantski pisci v 16. stoletju in je bil v rabi do srede 40. let 19. stoletja. (primeri: j = s, s = z, j h = š, sh = ž, zh = č, z = c). Zamenjala ga je gajica, črkopis, ki ga je po češkem vzoru v 30. letih 19. stol. vpeljal hrvaški preporoditelj Ljudevit Gaj (1809–1872) in se je razširil tudi za slovenščino in velja še danes (znaki s strešicami).

⁸ Friderik Irenej Baraga (1797–1868), misijonar in škof med severnoameriškimi Indijanci, naš rojak, doma iz Male vasi pri Dobrniču. Napisal je več knjig v slovenščini, nemščini in indijanskih jezikih. Za Slovence je najpomembnejši molitvenik Dušna paša (1830), ki je izšel v 10 ponatisih v več kot 100.000 izvodih ter je bil v tistih časih med najbolj razširjenimi in priljubljenimi molitveniki in knjigami nasploh. Rozman in Baraga sta bila znanca že iz ljubljanske gimnazije, kaplanovala sta v sosednjih župnijah (Semič, Metlika), lastniki trebanjskega gradu so bili Baragovi sorodniki, ob drugem obisku Barage v domovini (1852) pa mu je Rozman pripravil slavnostni sprejem v domači fari.

Jožefa Rozmana vodi naša literarna zgodovina kot nabožnega pisatelja, in sicer s področja homiletike in ascetike⁶. Kot temeljito ločnico delovanja na obeh področjih lahko imamo njegov prihod v Trebnje.

V obdobju pred prihodom v Trebnje je v bohoričici⁷ napisal tri molitvenike:

- Daj nam dans naš vsakdanji kruh! ali mnoge molitve v katerih po Jezusovem nauku Očeta, ki je v nebesih vsiga prosimo, česar vsak dan za dušo in telo potrebujemo (1835, 1847, tretji natis v gajici 1851)
- Posvečeno bodi tvoje ime, ali nauki in molitve za mlade ljudi zlasti otroke. Pridjan je tudi katekizem (1836)
- Oče naš, kateri si v nebesih, ali molitvice k časti našiga nebeškiga Očeta (1836, 1844, tretji natis v gajici 1854).

Do začetka 19. stoletja je slovensko slovstvo obsegalo v večini le nabožne knjige, največ molitvenike, ki so bili vir opismenjevanja preprostih ljudi. Tradicija se je kljub razvoju drugih literarnih zvrsti in šolstva nadaljevala tudi v 19. in v začetku 20. stoletja, ko smo dobili ogromno število molitvenikov domačih avtorjev, med katerimi so najpomembnejši Baraga⁸, Veriti, Slomšek, Jeran, Kosar idr., ter mnogo bolj ali manj uspešnih prevodov v prvi izdaji in mnogo ponatisov. Po letu 1940 je izdajanje molitvenikov skoraj prenehalo, zato pa se je povečalo izdajanje drugih knjig z versko vsebino.

Molitveniki so po vsebini navadno zelo enolični. Vsebujejo običajno mašne, spovedne, obhajilne in druge molitve ter nekaj cerkvenih pesmi, ki se vrste v različnih zaporedjih, s tem da so prilagojeni posameznim stanovom (za otroke, za žene,...) ali posameznim cerkvenim pobožnostim (šmarnice...).

Tudi Rozmanovi molitveniki spadajo v ta okvir in po svoji kakovosti ne izstopajo, dodan pa je katekizem pri molitveniku Posvečeno bodi tvoje ime in mali krščanski katoliški nauk pri molitveniku Oče naš, kateri

⁹ Andrej Einspieler (1813–1887), politik in narodnoprosvetni delavec, duhovnik v različnih krajih na Koroškem, profesor slovenskega jezika na realki v Celovcu. Bil je med najvidnejšimi slovenskimi publicisti na Koroškem, ki so delovali za uveljavitev slovenskega jezika. Izdal je več časopisov v slovenskem in nemškem jeziku, kjer se je zavzemal za slovenski jezik in podpiral zahteve glede jezikovnih pravic v splošni rabi.

¹⁰ Jožef Rozman Konjiški (1812–1874), duhovnik, nabožni pisatelj, semeniščni ravnatelj in učitelj katehetike in pedagogike, višji nadzornik ljudskih šol, zagovornik slovenščine v splošni rabi. Od leta 1859 župnik in dekan v Konjicah. Objavljal je v Drobntincah, Novicah in raznih nemških listih. Spisal: Keršanski katoliški nauk okrajšan (1852), Cvetje kersanske slovenske zemlje (1857), Abecednik za slovensko-nemške šole (1854), Malo berilo za prvošolce (1854), Družbene bukvice za dekleta (1860), Družbene bukvice za žene (1864), Kronika Konjiške nadfare in dekanije (1868).

¹¹ Pri sodelavcih Slovenskega prijatelja zasledimo le Jožefa Rozmana Trebanjskega in Jožefa Rozmana Konjiškega. Pri Duhovnem pastirju, v katerem sta Ludvik Škofca in Valentin Bernik v Dvojnem kazalu Duhovnega pastirja našela s podpisom J. Rozman v 20 letih izhajanja kar 60 homiletičnih spisov, pa sta sodelovala vsaj še Jožef Rozman Celovski (1870–1941), duhovnik in urednik Mohorjeve družbe v Celovcu, in Janez Rozman (1832–1909), župnik v Kočevju in Ljubljani.

¹² Avgust Pirjevec (1887–1943), publicist, literarni zgodovinar, pisec več poljudno pisanih življenjepisov pomembnih Slovencev od Trubarja do Cankarja.

si v nebesih, kar povečuje njuno uporabno vrednost.

S prihodom v Trebnje je Rozman pisanje molitvenikov opustil, saj je bilo takrat že mogoče dobiti mnogo različnih med ljudmi priljubljenih molitvenih knjižic. Prišel pa je v stik z Andrejem Einspielerjem⁹, urednikom Slovenskega prijatelja. Kot zaveden Slovenec, dober govornik in pisec je pričel s pisanjem in objavljanjem pridig v omenjenem časopisu.

Slovenskega prijatelja, časopisov za cerkev, šolo in dom, je Andrej Einspieler pričel izdajati v letu 1856 v Celovcu kot naslednika Šolskega prijatelja, časopisa za šolo in dom, ki ga je izdal od leta 1852. V začetni dobi je bil namenjen slovenski homileтики, posvetnim dopisom, politiki in polemiki z Nemci, od leta 1858 pa izključno homileтики. Izhajal je do leta 1883.

Pomen Einspielerjevega Slovenskega prijatelja je v tem, da je omogočil rabo slovenščine, to je ljudske govorice v cerkvi. V nemških šolah izobraženi duhovniki so imeli namreč v tistem času veliko problemov s slovenskim pridigovanjem in ravno Slovenski prijatelj jim je prvi nudil potrebno pomoč za pridige.

V Slovenskem prijatelju so svoje prispevke objavljali avtorji iz celotnega slovenskega območja. Svojih prispevkov večina ni podpisovala. Tako še do danes ni narejen popoln seznam vseh avtorjev, še manj pa ugotovljeno avtorstvo posameznih pridig, kar še čaka literarne zgodovinarje in slaviste na podlagi primerjanja stilističnih in jezikovnih posebnosti posameznih piscev.

Z letom 1884 je poslanstvo Slovenskega prijatelja prevzel Duhovni pastir, ki so ga izdajali duhovniki v Ljubljani, z isto programsko usmeritvijo. Iz zaupščine Jožefa Rozmana je bilo nekaj govorov objavljenih tudi v tem časopisu.

Števila Rozmanovih pridig, objavljenih v obeh listih, ni mogoče ugotoviti. Istočasno je namreč pričel z objavljanjem tudi Jožef Rozman, župnik v Konjicah¹⁰, kasneje pa še nekateri drugi Rozmani¹¹. Le v posameznih primerih si je pripisal vzdevek Trebanjski, večina prispevkov pa je bila podpisana le s priimkom in začetnico imena ali le z začetnicama imena in priimka. Celo sam Andrej Einspieler, ko je ob koncu življenja delal seznam sotrudnikov Slovenskega prijatelja, ni več ločeval dela med obema Rozmanoma. Tako so literarni zgodovinarji in popisovalci slovenske homilelike že takrat pa do danes različno ocenjevali delo tega ali onega Rozmana.

Iz vsega razpoložljivega gradiva je mogoče sklepati na avtorstvo Jožefa Rozmana Trebanjskega le za sedem pridig v Slovenskem prijatelju, ki jih omenja Avgust Pirjevec, in za dve v Duhovnem pastirju, ki ju navaja Josip Marn.

Avgust Pirjevec¹² v članku Homileti »Slovenskega prijatelja«, objavljenega v Časopisu za zgodovino in narodopisje (št. 34 iz leta 1939), opisuje pomen Slovenskega prijatelja in sodelavce, kot so jih navajali njegov urednik in kasnejši popisovalci. Za vsakega avtorja je navedel tudi nekaj najosnovnejših podatkov. Rozmana Josipa Konjiškega in Rozmana Josipa Trebanjskega (Jožef = Josip) je navedel skupaj, s tem da Trebanjskemu pripisuje sestavo tistih pridig, ki so lokalizirane na Dolenjskem, ostalih pa ni ločeval. To so:

- Keršanski nagovor pri pogrebu rajnega gospoda Jakopa Okorna, fajmoštra v Žuženberku 21. jan. 1853 (1860),
- Pridiga za veliki Šmaren dan pri novi maši v Žuženberku 1855 (1860),

- Keršanski nagovor pri posvečenju dveh stranskih altarjev na Mirni, drugo nedeljo po Binkoštih 1856 (1863),
- Pridiga pri blagoslovljenju popravljene in olepšane cerkve v Šent-Rupertu na Dolenskem 25. listopada 1855 (1866),
- Keršanski nagovor pri blagoslovljenju nove kapele na Šent-Ruperskem britofu 1859 (1867),
- Keršanska beseda pri pogrebu visoko častitega gospoda Vincencija Vovk-a, fajmoštra in islužnega dekana v Šent-Rupertu 16. svečana 1868 (1869),
- Keršanski nagovor pri pogrebu rajnega g. Šimana Jereba na Selih (1870).

¹³ Josip Marn (1832–1893), slovenski literarni zgodovinar, jezikoslovec, duhovnik, profesor slovensčine na ljubljanski gimnaziji, predsednik Slovenske matice. Napisal je več razprav s področja zgodovine slovenske književnosti in o vprašanih slovenskega jezika. Najpomembnejše je obsežno delo *Jezičnik slovenskega slovstva v 30 letnikih*, kjer je zbral kar 350 biografij.

¹⁴ Luka Pintar (1857–1915), jezikoslovec, slovstveni zgodovinar, knjižnični ravnatelj in urednik, eden najbolj znanih prečernoslovcev.

¹⁵ Henrich Costa (1796–1870), zgodovinar in publicist, prijatelj Valentina Vodnika in urejevalec njegove zapuščine.

V nasprotju z Avgustom Pirjevcem pa Josip Marn¹³ v *Jezičniku* 24 iz leta 1886 med cerkvenimi govorniki omenja Jožefa Rozmana Konjiškega in Jožefa Rozmana Trebanjskega vsakega posebej. Pri Trebanjskem navaja vse tri molitvenike in da se je nekaj njegovih pridig izročilo Duhovnemu pastirju. V skladu z njegovim načinom pisanja so navedeni odlomki iz dveh pridig iz Duhovnega pastirja leta 1885:

- Praznik vseh svetnikov: Tudi nam je mogoče sveto živeti,
- Spomin vernih duš v vicah: Kaj nas grobi uče.

Slovenskega prijatelja J. Marn omenja samo mimogrede.

Na koncu popisovanja literarnega dela Jožefa Rozmana Trebanjskega nikakor ne smemo mimo njegovega prispevka kot ljubitelja in zbiralca slovenske literature. V ta okvir lahko uvrstimo zapis prvotnega besedila Prešernove pesmi *Romarska* in zapis Vodnikove pesmi *Peter Mali*. *Romarsko* pesem od svete Šmarne gore je objavil L. Pintar¹⁴ v članku *Satura*, ki je izšel v *Ljubljanskem zvonu* leta 1908. Vodnikovo pesem *Peter Mali* pa je Rozman poslal dr. Henrichu Costi¹⁵, ki jo je objavil v *Vodnikovem Spomeniku* leta 1859 in je od takrat dalje v vseh večjih zbirkah Vodnikovih poezij.

To je bil pregled dela in življenja Jožefa Rozmana Trebanjskega, kolikor je bilo pač mogoče dobiti iz obstoječe literature. Za nas, Trebanjce, je bil vsekakor mož vreden spomina.

LITERATURA:

¹ Slovenski biografski leksikon, 1960

² Dr. Karol Glaser: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1898

³ Voditelj v bogoslovnih vedah, 1907

⁴ Josip Marn: *Jezičnik* 24, 1886

⁵ Franc Kidrič: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1929

⁶ Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, 1908

⁷ Fran Šuklje: *Sodobniki mali in veliki*, 1933

⁸ Časopis za zgodovino in narodopisje, 1939

⁹ Zgodovinski zbornik, 1888

¹⁰ Novice, 1871

¹¹ Zgodnja danica, 1871, 1854

¹² Dr. Franc Simonič: *Slovenska bibliografija*, 1903

¹³ *Ljubljanski zvon*, 1908

¹⁴ *Vodnikov Spomenik*, 1859

¹⁵ Slovenski Prijatelj, 1860, 1863, 1866, 1867, 1869, 1870

¹⁶ Duhovni pastir, 1885

¹⁷ Ludvik Škufca: *Dvojno kazalo Duhovnega pastirja 1884–1893*, 1893

¹⁸ Valentin Bernik: *Dvojno kazalo Duhovnega pastirja 1894–1903*, 1905

¹⁹ *Enciklopedija Slovenije*

²⁰ *Mohorjev koledar*, 1988, 1993

²¹ Mala splošna enciklopedija, 1975

²² Franc Verbinc: *Slovar tujk*, 1970

²³ Franc Režum: *Naši kraji*, 1992

»PISANJE, TO JE NAPOR, DELO IN VZTRAJANJE«

Branka Jurca o pisatelju Ivanu Potrču

Ivan Potrč (20. novembra 1965);
foto: Dragiša Modrinjak

Akademik Ivan Potrč, pisatelj, dramatik in mladinski pisatelj, pesnik človekove duše, kot so ga imenovali, je zaznamoval 1993. leto: Na Novo leto je dopolnil osemdeset let, v maju smo dobili izbor njegovega mladinskega dela Dva admirala in druge zgodbe (kot zapoznala čestitka založbe Mladinska knjiga, ki ji je avtor posvetil največ življenjske moči), 12. junija pa se je njegovo življenje sklenilo.

Tudi čas bo zapustil bogato sled, saj je Ivan Potrč s svojim pisateljskim delom ostal zvest pokrajini na robu Slovenskih goric – Štuki pri Ptuj – od tod je izšel; čim bolj ji je bil veran, tem močnejši je bil. Življenje rodne pokrajine ga je zaznamovalo, četudi je več kot pol življenja preživel v Ljubljani.

Pisatelj Potrč je že ob sedemdesetletnici dobil obsežen izbor svojega dela – v sodelovanju z literarnim zgodovinarjem Frančkom Bohancem, nedvomno najboljšim poznavalcem njegovega dela, izšlo je pri Državni založbi Slovenije.

Ker bo med izborom treba iskati tisto najboljšo, je morda prav, da bežno prelistamo knjige:

Prva knjiga prinaša Potrčevo zgodnjo prozo – naslov je po zbirki črtic Kočarji, dopolnjuje jo še daljša povest Sin in Kitajske novele.

Navzkrižja, naslov druge knjige, prinašajo tematiko med vojno, pred njo in po njej: Zločin, Srečanje, Svet na Kajžarju.

Temeljno delo tretji knjigi Grudje predstavlja roman Na kmetih, preveden v več kot trinajst jezikov (upravičeno Bohanec imenuje Potrča evropski pisatelj), pomemben delež v tej knjigi pa je mladinsko delo, strnjeno z naslovom Prepovedano sadje.

Četrta knjiga je posvečena dramatiki – znanemu ciklu o Kreflih je dodana še drama Na hudi dan si zmerom sam.

Povojna novelistika je zbrana v peti knjigi Koraki, združena v ciklih Sergej in Jakop, Disonance med viharjem, Prislunhimo reki, Tesnoba in Po poteh.

Zadnja knjiga Besede pa prinaša bogato pisateljevo odmevnost v življenju – s polno človečnosti.

Temu izboru bi prav gotovo morali dodati še zadnje Potrčevo večje delo roman Tesnoba, ki ga je pisatelj oblikoval v sebi več kot deset let, že med hudo boleznijo pa ga je »izbruhnil kot vulkan«.

O Potrčevem delu sva se pogovarjala s pisateljevo življenjsko sopotnico Branko Jurca.

– *Odkrivanje tančic s pisateljevega ustvarjanja je ena izmed temeljnih nalog, ko je pisateljski cikel sklenjen. Bi lahko odstrli še kakšno tančico?*

»Potrč je bil res pisatelj, lahko rečem, pisatelj s celega – pa naj je pisal za odrasle ali za mladi rod.

Pred mano sta pismi, ki mi ju je pisal, našla sem ju med njegovo literarno zapuščino. Naj za osvetlitev navedem samo odlomka:

S svojim sedanjim tekstom sem si naložil veliko delo, mogoče celo težje, kakor se mi je skraja zdelo – ali pa sem mislil. Knjiga je bila zamišljena, medtem pa so prišli novi liki, ki niso dozoreli, ki so pravzaprav šele začeli dozorevati. No, upam, da je zdaj čas neke podobe zazoril in da bom držal besedo... Človek bi dandanašnji tudi velikokrat upanje izgubljal – ali sam ga ne smem, ker ga moram napisati, kakor sem želel,

Jože Zupan
»PISANJE, TO JE NAPOR,
DELO IN VZTRAJANJE«

le da bo malo bolj zagrenjeno, a to naj kar bo za vse tiste in one... ..me pa še gnev velikokrat martra, ali ...ali tako je, da MORA ČLOVEK RAD IMETI LJUDI, ko piše.

Potem bi rad še neko poglavje končal, če me pač utrujenost ne bo pobrala. Pisanje mi še kar gre in nekam zatrdno upam, da bom vsaj rokopisa končal ta mesec. Ampak PISANJE, TO JE NAPOR, DELO IN VZTRAJANJE; a kar se same botre fantazije tiče, s tabo je, zvesta ti je in razvneha te, samo da nisi utrujen in da si spočit. Lili (Novy) je rekla, da moraš biti za pisanje tako spočit, da se ti ne ljubi več lenariti... lenariti...

Večkrat mi je rekel, da lahko piše, samo če mu beseda zapoje. In pritrditi mu moramo, da mu je pisateljska beseda vselej svojstveno zapela – naj je pisal za odrasli svet ali za mladi rod, vedno smo vedeli, ta beseda, ta pripoved je Potrčeva.«

– *V slovenskem kulturnem prostoru vidimo predvsem Potrčev svet odraslih, premalo pa se ustavljamo ob njem kot ob mladinskem pisatelju, čeprav je tudi za mlade vreden pisateljevega imena. Bi se ob že objavljenem še kaj našlo?*

»Tudi za mlade bralce je pisal že pred drugo svetovno vojno. V tistem času je bil časnikar pri Večerniku, dnevniku, ki je izhajal v Mariboru. Tekla so leta in Ivan Potrč se je znašel v partizanih in v Davči na Gorenjskem. (Velikokrat je pravil, kako dobri so bili ljudje, ki so v hiši sezidali bunker za partizane.)

Bilo je leto 1943. Partizani so sklenili, da bodo izdajali list za mladi rod, poimenovali so ga Pionir. Želeli so si, da bi za list pridobili pisateljska peresa in Ivan Potrč je bil že pisatelj, torej, so mu rekli, naj napiše kaj za Pionirja.

Ivan je bil z ženo Ljubo pri partizanih, sinček Vanč pa je ostal v Rušah pri babici in dedku. In tako je otroku iz partizanov lahko napisal samo pravljice. Otroku je mogel dočakati svobodo samo v pravljičnem svetu. Pravljice, ki so natisnjene v zbirki Matjaževa knjižnica Pravljice o Vanču, so nastale pri partizanih.

Tako so te pravljice, ki jih je napisal Potrč Vanču in vsem otrokom, edine pravljice za otroški svet, ujet v vojne strahote, ki jih je v okupirani Evropi otrokom podaril nadarjen pisatelj.

Za otroke in mladi rod je pisal še po vojni. Pripovedi so objavljale revije Ciciban, Pionir, Pionirski list, Tovariš... Prav zdaj, ko pregledujem njegovo zapuščino, sem našla tudi zapis O pisatelju, ki mu je krava požrla slovnico... Takih zapisov je še kar precej. Tu naj še posebej omenim noveli, ki govorita o njegovih rosnih in mladih letih: Sergej in Jakop in Czek.

Mislim, da bi zdaj morali pregledati bero njegove mladinske literature in jo izdati.

Naj rečem še to: Mladinska knjiga bi lahko izdala tudi kakšno slikanico Ivana Potrča.«

– *Pisatelj Ivan Potrč je s sodelavci postavil temelje Mladinski knjigi. Pripomogel je, da so izšla številna dela za mlade, hkrati pa omogočil številnim pisateljem in ilustratorjem, da so se uveljavili.*

KULTURA
Rast 7–8/1993

»Res je, Ivan Potrč je bil trideset let glavni urednik Mladinske knjige. Spominjam se, kako je delala Mladinska knjiga v tistih naših hudih

Jože Zupan
»PISANJE, TO JE NAPOR,
DELO IN VZTRAJANJE«

časih po vojni v Nazorjevi ulici, kjer je imela res le nekaj sobic. Kasneje so se preselili v Čopovo ulico, prostora za založbo je bilo že več, prišli so uredniki, založba se je začela razcvetati, končno pa so se preselili na sedanjo Dunajsko cesto. Mladinska knjiga se je razvila v eno izmed najbolj pomembnih založb na Slovenskem. Uživala je velik ugled v svetu.

K razcvetu založbe je prispevala Zorka Peršič kot direktorica in poleg Ivana Potrča še vrsta odličnih urednikov, posebej za otroke in mladi svet. Ti so bili Kristina Brenkova, Uroš Kraigher, Ivo Minatti... Ivan Potrč je cenil ljudsko pesem. Cenil je tudi Levstika, še posebej Najdihojco in Martina Krpana. Na njegovo pobudo so v Mladinski knjigi sklenili, da bodo najboljšim umetnikom podeljevali Levstikove nagrade – za literaturo, ilustracijo in poljudno znanost.

Res so bila vrata Mladinske knjige umetnikom na široko odprta in se je naša lepa beseda in ilustracija za mladinski tisk že v tistih davnih časih samostojno predstavila svetu.

Avtorjem Zlatih knjig je dajala Mladinska knjiga v znak priznanja – plaketo z Martinom Krpanom na kobilici – izdelal jo je Zdenko Kalin na Potrčevo pobudo.«

Borut Pečar: Ivan Potrč

– *Pisatelj Ivan Potrč s svojim delom potrjuje, da nimamo pisateljev za odrasle in otroke, pač pa je samo problematika, ki določa, ali je delo namenjeno odraslim ali odraščajočim. To je še posebej vidno v zbirki Zebe – čeprav verjetno otrok in odrasel drugače občutita krivico, ki se je komu zgodila.*

»Ivan je pogosto govoril, da so pri našem malem narodu skoraj vsi dobri pisatelji pisali tudi za otroke in mladino: Fran Levstik, Fran Saleški Finžgar, Oton Župančič, Prežihov Voranc, Igo Gruden...

Pisatelji so čutili potrebo, je govoril Potrč, pisati tudi mlademu rodu z ljudsko primero, ki bi bila vredna cekina.

Razveselil se je vsakega pisatelja, ki je imel veselje pisati za mladi rod. Cenil je Bevka, Seliškarja, razveselil se je Ele Peroci, ki je pisala lirične pravljice in s tem razširila obzorja naše mladinske literature. Še zdaj se spominjam, kako je bilo, ko je dobil na redakcijsko mizo tekst Vitomila Zupana Potovanja v tisočera mesta; avtor ga ni smel podpisati s svojim imenom, saj je prišel iz ječe, odvzete so mu bile državljanske pravice; ko je Ivan roman prebral, je vzkliknil: To je odličen mladinski roman in tiskali ga bomo!

Če je sam pisal realistično prozo za otroke, je imel kot glavni urednik velik posluš tudi za pisatelje, ki so se vsak na svoj način odzivali mlademu rodu.«

– *Dva admirala in druge zgodbe je izbor, ki ga je z bogato spremno besedo spet mojstrsko opravil Franček Bohanec. Pisatelj je strnil svet spominov na lastna doživljanja, hkrati pa je junak zgodbe tudi najstarejši sin Vanč.*

»V zadnji njegovi knjigi za mladi rod Dva admirala je junak prvih zgodb Dva admirala in Ničla njegov najstarejši sin Vanč, ki je gozdarski inženir, živi v Rušah. Pripovedi sta nastali po vojni. Otrok je živel z mamo in očetom ter z babico in dedkom. V zgodbi Dva admirala je pisatelj razprl domišljjski svet dveh fantičev, v zgodbi Ničla pa je Vanč že tisti deček, ki si ne pusti natakniti vajeti, temveč živi bogato razgibano življenje mulca, kakor lahko rečem.

Jože Zupan
»PISANJE, TO JE NAPOR,
DELO IN VZTRAJANJE«

Obe zgodbi sta bili objavljeni v povojnem Tovarišu. Zbudili sta pozornost; večkrat je kdo rekel, zakaj ju ni natisnil.

Druge zgodbe pa je pisatelj napisal iz svojega otroštva. Vsaka izmed njih je vredna mojstra lepe besede.

Tudi o otroštvu najinih otrok Matjaža in Marjetice je od časa do časa pisal; zapisovala so se mu duhovita doživetja.

— Večkrat se dogaja, da so bila sprva dela napisana za odrasle bralce, kasneje pa so jih mladi sprejeli za svoje — spomnimo se Finžgarjevega romana *Pod svobodnim soncem*, ki danes spada že v klasičen izbor mladinske književnosti. Menim, da se bo nekaj podobnega zgodilo tudi s Potrčevo zbirko novel *Ko smo se ženili*, prepričan pa sem, da bodo mladi kmalu odkrili bogastvo in lepoto novele *Onkraj zarje*. To je brevir ljubezni in večnega hrepenenja — ali s pisateljevimi besedami: »To zlato življenje, še tako zlato, je vselej tudi neusmiljeno, nikoli ne prizanesi, do kraja izterja... Tja me je odnašalo to, kar ni bilo nikoli do kraja doživeto, upanje, ki nikoli ne ugasne, kakor nikoli ne zamre spomin, ko srce ni bilo potešeno, znova in znova zaživi... To noro srce, dokler poganja kri, ne preneha in ne preneha upati.«

»Novele iz njegovih mladih let, zbrane v knjigi *Ko smo se ženili*, so dobre. Recenzenti in kritiki so povedali, da spadajo v evropsko bero novel. Če bi založniki ponovno izdali te novele, bi morali dodati vsaj še novelo *Sergej in Jakop*.

Potrč se je večkrat hudomušno nasmehnil, ko je govoril o teh novelah. Rekel je: Opisoval sem tisti čas, ko je fantiča razganjalo hrepenenje, a saj je bil to najlepši čas, lahko rečem zdaj, ko sem že dodobra razbrazdal življenje.«

— Bila sta pisateljski par, ki je znal ohraniti vsak zase svojo prisotnost in samostojnost. Sta bila drug drugemu prvi bralec in kritik — ali je bilo upoštevano mnenje obojestransko?

»Najine pisateljske poti niso potekale ne enako ne vzporedno, ampak po svoje. Vsaka pisateljska osebnost je svojstvena. O tem, kaj bo pisal, mi Ivan vnaprej ni nikoli govoril in tudi jaz njemu ne. To je za vsakega pisatelja intimna skrivnost, ki je ne moreš deliti z drugimi. Ko pa je naredil zadnjo piko, je prišel k meni. Če je bilo jutro, me je zbudil in ves vesel rekel: Branka, napisal sem, preberi, boš povedala, če sem zadel.

Jože Zupan
»PISANJE, TO JE NAPOR,
DELO IN VZTRAJANJE«

Naj je bilo jutro ali noč ali dan. Seveda je bil kot pisatelj ves vznemirjen. Povedala sem svoje mnenje in mi je prisluhnil.

Kako bi bila vesela, če bi vzel v roke mojo pripoved, jo hitro prebral in mi povedal mnenje, a lahko rečem, da sem večkrat čakala še in še... in brez zamere, saj je bil zakopan v uredniško delo; ko pa sem bila že huda, se je nasmehnil in duhovito rekel: Nič ni škode, če se je medilo...«

– *Pisatelja Ivana Potrča sem večkrat srečal. Zdi se mi, da sta premalo poudarjeni njegovi bistveni lastnosti; bil je skromen in naraven. Sam je bil vzet iz življenja, iz življenja so bili vzeti njegovi liki v književnih delih.*

»Ja, res. Ivan Potrč pa je bil še posebej vesel, ko so v utemeljitvi za njegov sprejem v Akademijo znanosti in umetnosti napisali, da je obogatil leksikon slovenskega pripovedništva z bogastvom štajerske govornice. Anton Ingolič je bil njegov profesor. Večkrat sem ga slišala, ko je pripovedoval, da je dobil v roke Potrčev spis. Šel je skozi tekst, zaznamoval je polno napak, a ko je prišel do zadnje pike, si je rekel: Fant je talentiran, govori po svoje. Kot profesor ga ne smem zamoriti. Dijaku je dal odlično oceno.

Juš Kozak, takrat urednik Ljubljanskega zvona, je tiskal dijaku prvo novelo. Kako so se sošolci čudili, kako se je čudila cela gimnazija: Dijak Janžek – v Ljubljanskem zvonu mu je izšla novela!

Potrč bo ostal še dolgo živ, kakor se godi dobrim pisateljem.«

Bogi Pretnar SLOVENSKA LITERARNA NAGRADA KRESNIK

Mit ustvarjanja ali ustvarjanje iz mita?

»Nagrada Kresnik je zasnovana kot sestavni del širše turistične propagande in kulturne akcije, ki vsebinsko s svojim sklopom prireditev temelji na medsebojni povezanosti slovenske umetniške ustvarjalnosti, ljudskih izročil ter staroslovanskih običajev in obredja,« je ob njenem rojstvu konec leta 1990 opredelil nagrado Društva slovenskih pisateljev in za ta namen posebej ustanovljenega Sklada Kresnik pisatelj Vlado Žabot kot njen idejni oče. Kot romanopisec je iskal zlasti način za potrditev romana kot zvrsti, ki je bila nekaj časa v zatonu, po drugi plati pa si je prizadeval z javno promocijo, kakršno pomeni vsaka nagrada, pritegniti k slovenskemu romanu tudi slovenskega bralca.

Odtlej je bil Kresnik podeljen že trikrat. Najvišje priznanje za najboljši slovenski roman, izdan pri kateri od domačih in zamejskih založb ali v samozaložbi (če kajpak odštejemo Prešernovo nagrado), omejuje le koledar. Pomeni namreč, da založbe ali posamezniki na razpis, ki izide 15. marca, lahko prijavijo knjige, ki nosijo številko minulega koledarskega leta. Po drugi plati pa tudi vemo, da marsikatera založba še januarja, tudi februarja pošlje na knjižne police knjigo, ki naj bi bila uradno izšla prejšnje leto. Tako žirija sprejme v presojo tudi te knjige, saj je formalni zahtevi po letnici zadoščeno.

Žirijo vsako leto imenuje upravni odbor Sklada Kresnik. Od prvega Kresnika, Kresnika 91, ki je zajel romane z letnico 1990 in 1989, se je pač kot pri novorojencu, ki odrašča v otroka in mladeniča, marsikaj spreminjalo. Iz Prekmurja, kjer je bila prva podelitev pospremljena z vrsto kulturnih prireditev v najširšem pomenu, tudi ljudskih, in ki se je kar tri dni razlivala in plala sem in tja ob bregovih Mure, se je na pobudo upravnega odbora Sklada Kresnik preselila pod okrilje in pokroviteljstvo grosupeljske občine, na Jurčičevo domačijo na Muljavo. Dom pisca prvega slovenskega romana se je spremenil v prijeten etnografski muzej na prostem in ponuja taki prireditvi, kot je Kresnik, ne le simbolično, ampak tudi scenografsko ustrezno podobo. Tu je torej nagrada za najboljši izvirni slovenski roman doživela svojo drugo in tudi tretjo uspešno reprizo, Kresnika 92 in Kresnika 93.

Ali smemo temu reči repriza? Iz debate v debato se je podoba nagrade dograjevala, izpopolnjevala in trdneje utemeljevala, kakor se je tudi nagrada sama trdneje sidrala v občem slovenskem kulturnem prostoru in tudi v zavesti javnosti. K temu je veliko pripomoglo, da se je za idejo Vlada Žabota ogrel časnik Delo, ki je dal Kresniku tudi potrebno gmotno osnovo. Res da je prvo leto takratni kulturni minister dr. Andrej Capuder, kot so pisali, obljubljal zmagovalcu dvajset tisoč mark, vendar je ta obljuba ostala na ravni anekdote. Tako je bil drugi Kresnik, Kresnik 92, šele po zaslugi Dela »težak« tri tisoč mark, za pisateljske gmotne razmere že izredna finančna podpora. Še toliko bolj pa letošnji Kresnik, Kresnik 93, saj je Delo najboljšemu namenilo deset tisoč mark.

Nagrajenci so torej doslej trije: prvo leto je žirija, ki so jo sestavljali dr. France Zadavec, Janko Kos, Silvija Borovnik, Aleš Berger, Peter Božič in Tomo Virk, soglasno podelila Kresnika 91 Lojzetu Kovačiču za

Kristalni čas; drugo leto je, že na Muljavi in po malce drugačnem protokolu, žirija, ki ji je predsedoval Peter Božič, njeni člani pa so bili še dr. Franc Zadravec, Aleš Berger, Matej Bogataj, Tomo Virk, Peter Kolšek in Vlado Žabot, morda malce manj brez težav in v en glas kot prva, odločila, da obvelja za najboljšega med 32 slovenskimi izvirnimi romani, ki so izšli z letnico 1991, roman Ferija Lainščka Namesto koga roža cveti. Letos pa je bil v pičlejši beri 20 romanov po mnenju žirije, ki ji je predsedoval dr. Franc Zadravec in so bili njeni člani še Peter Božič, Tomo Virk, Matej Kos, Igor Bratož, Peter Kolšek in Vlado Žabot, najboljši Veliki voz Miloša Mikelna.

Samostan Stična vsako leto gostom Kresnika na široko odpre vrata. Opat dr. Anton Nadrah v samostanski galeriji v pogovoru s Petrom Božičem, Alešem Bergerjem in Danetom Zajcem.

V želji, da bi postala nagrada kot dogodek manj omenjena samo na pisateljske vrste in na en sam dan, pač pa, da bi se napetost in pričakovanja stopnjevala, se je sklad lani odločil, da bo žirija izmed prispelih knjig najprej izbrala pet finalistov, o zmagovalcu pa odloča šele na sam večer podelitve, simbolično zaklenjena v Jurčičevo rojstno izbo. Zato je prav, da navedemo tudi finaliste zadnjih dveh let – lani so bili to poleg Lainščkovega romana Namesto koga roža cveti še Oštrigeca Marjana Tomšiča, Carmen Metoda Pevca, Srčne pege Florjana Lipuša in Iskanje drugega dr. Andreja Capudra. Letos pa poleg Mikelnovega Velikega voza še Malikovi Lovci na Rembrandta, Zaznamovana Nedeljke Pirjavec, Sneg na zlati veji Igorja Škamperleta in Kajnov rod Iva Zormana.

Četudi se je po zunanji vizualni in organizacijski pa seveda tudi lokacijski plati spreminjal, ohranja Kresnik vendarle svoje temeljne stalnice.

Prva je gotovo namen: promovirati slovensko romaneskno ustvarjalnost. Druga nič manj gotovo ime, o katerem Vlado Žabot razmišlja takole: »Dostikrat slišimo, da je temelj slovenstva dobro stoječa kmetija in z njo ljudska povest; ali pa, da je to slovenski jezik. Moje mnenje pa je, da gre v slovenski specifikki predvsem za specifikko odnosa do temeljnih naravnih elementov in same narave: slovenski človek in slovenski jezik sta zato to, kar sta, ker je v svojem temelju specifičen naš odnos do zemlje, vode, zraka, zlasti pa do ognja. Vez do slovenskih korenin pa je ravno ta intimna vera preprostih ljudi. Prepričan sem, da mora roman izhajati zlasti iz te intimne in šele potem zajemati tudi iz družbe.« Zato

ime Kresnik, tudi Sončni fant ali Svečar, ki ga nekateri Žabotu tako ljubi domači Prekmurci še videvajo pred kresnim večerom švigati po prekmurskih ravninah kot spomin na davna (in še ne povsem pokopana) verovanja.

Plamen, ki je zdaj dober in zdaj nevaren, gotovo z vso pravico metaforično ponazarja tudi pisateljevo ustvarjanje. In tako ostaja še ena nepremakljiva stalnica nagrade Kresnik: vsako leto jo podelijo nepreklicno tisti konec tedna pred kresno nočjo. Počasi pa se koledar suče tako, da bo čez nekaj let sobota in z njo podelitev prav na samo kresno noč, kar bo zagotovo Kresnikova kulminacija. Ogenj ima ogromno opraviti namreč v protokolu prireditve, saj je njen vrhunec obredno prižiganje mogočnega kresa pri Jurčičevi domačiji. Čast prižiganja pripade zmagovalcu, ki ga spremljajo obredno oblečena bela dekleta z vency na glavah in baklami v rokah ter s pesmijo, ki se še poje ob kresovanju v Razkrižju in okolici Ljutomera.

Dekleta iz Razkrižja in Ljutomera še znajo obredne kresne pesmi, s katerimi pospremljajo zmagovalca od Jurčičeve domačije h kresu, vrhuncu prireditve.

Daleč od tega, da bi bila manj pomembna od podelitvenega ceremoniala, je še ena stalnica: simpozij, delovna debata pisateljev dopoldan na dan same podelitve. Prvo leto je bila ta debata posvečena romanu in identiteti ter hkrati identiteti romana, drugo leto slovenskim proznim ustvarjalnim izkušnjam včeraj in danes, torej v starih in novih družbenih razmerah, letos pa so se lotili krize subjekta.

Žal ni nikoli dovolj sredstev, da bi lahko ugotovitve izdali v zborniški, torej otipljivi in ohranljivi obliki. Res pa je tudi, da je le peščica referatov pripravljena vnaprej, ob pomoči enega ali dveh moderatorjev, lepše rečeno usmerjevalcev pogovora pa potem debata prosto pljuska od ugotovitve do ugotovitve. Te ostanejo zabeležene na magnetofonskem traku, za dodelavo in objavo pa zmanjka res tudi časa, a še mnogo bolj denarja.

Denar je pač temeljna neprijetnost. Dve leti se z organizacijo požrtvovalno, ampak največkrat na robu finančne suše, poleg zagnanih posameznikov iz vodstva organizacijskega odbora Sklada Kresnik, ukvarja Zveza kulturnih organizacij Grosuplje, ki se mora zadovoljiti z dokaj skromno denarno podporo svoje občine, potem pa je treba od vrat do vrat. Ministrstvo za kulturo molči. Časopis Delo prispeva že dovolj zajetno vsoto za zmagovalca, zato ni mogoče pričakovati, da bi nosil še stroške spremljevalnih prireditev. Teh pa je, kljub kratki tradiciji, vedno

veliko. Nekaj, namenjenih le pisateljem, druge spet so vabljive za širok krog obiskovalcev in so pravzaprav že kulturno-turistične.

Ob pomladnem solsticiju pravzaprav Kresnik zadnji dve leti zaznamuje ne le Muljavo in Muljavce, brez katerih bi bila prireditve težko tako uspešna in hvaljena, ampak dosti širše okolje, sega pa tudi že onkraj literature, saj se pridružujejo izvedbe Jurčičevih romanov na prostem, dvodnevno slikarsko srečanje, koncerti, folklorni nastopi in nastopi šolanih in ljudskih glasbenikov; pri tem pa si prireditelji prizadevajo, da bi počasi in neboleče ravno ta del, podobo spremljevalnih prireditev, dvignili z ravni čistega folklornega in običajskega na raven umetnosti, izvirajoče iz ljudskega.

Slikarski ex tempore na Muljavi je postal stalna in privlačna spremljevalna prireditev Kresnika. Zaključijo ga z razstavo, tričlanska žirija pa tudi tu izbere, koga nagraditi. (Vse fotografije v tem prispevku: Marko Turk, Višnja Gora.)

»Roman na Slovenskem ne usiha, celo nasprotno. Srednja in mlajša generacija pripovednikov skoraj tekmujeta, katera bo kljub nemirnemu in zahtevnemu desetletju v ospredju,« je letos presojal razloge za Kresnika dr. Franc Zadravec. »Roman terja zase veliko zbranosti in sklenjenega časa, če naj bo več kakor samo daljša proza, ki ima samo pod naslovom pripis roman. Če naj bo torej umetnina. Naš čas je medijsko agresiven. Na televiziji slika beži za sliko in številke pogosto povedo več in hitreje kot slabo napisana proza. Roman pa zahteva tudi veliko bralnega časa, še posebej današnji roman, ki je včasih mogoče preveč napolnjen z refleksijami, premalo pa z dejanji epskega subjekta v času in prostoru. Včasih kdo uspe s kratkim romanom, kar mu današnji bralec šteje nemara v dobro.«

Leto za letom se prav zaradi slednjega, kratkega romana ali morda zbirke krajših zgodb, razvija vroča debata med člani upravnega odbora in tudi člani žirije, kaj velja upoštevati med kandidati za Kresnika: zgolj romane v »predpisani« podobi, torej prozne tekste, ki obsegajo vsaj 50 tisoč besed, ali bi kazalo zaobjeti tudi krajšo prozo. Ker je prvo in drugo praktično nemogoče meriti z enakim vatlom, zaenkrat ostaja Kresnik pri, recimo temu, »pravem« romanu. Ni pa rečeno, da ne bo svojega interesa vendarle v kakšni drugačni »podobli« razširil tudi na krajša prozna dela (in jih seveda tudi nagradil). Upravni odbor se še to jesen pripravlja na temeljito sejo, na kateri naj bi dorekli nekaj podrobnosti,

Bogi Pretnar
SLOVENSKA LITERARNA
NAGRADA KRESNIK

se dogovorili (pač v okviru možnega, ne v okviru idej) za nekaj novosti in poskrbeli, da Kresnik ne bo živel le od marca do 21. junija, ampak vse leto.

A tudi blagodejne posledice minulih Kresnikov se že kažejo: Prešernova družba, ki je izdala roman Namesto koga roža cveti, je prodala za polovico več izvodov, kot bi jih sicer, zaradi nagrade je na knjigo postal pozoren tudi režiser Andrej Mlakar in po romanu so zadnje dni septembra v Prekmurju že začeli snemati film. Tudi Veliki voz Miloša Mikelna, izšel pri založbi Mihelač, se je poleti bolje prodajal, kot bi se sicer. To pa bi končno tudi za založnike lahko postala spodbuda, da bi se manj sramežljivo (pravzaprav manj skopo) vedli do Kresnika, ki mu v najboljšem primeru nakažejo nekaj drobiža ali pa še to ne.

Avust Černigoj: Portret Srečka
Kosovela, 1926, linorez (iz kataloga
2. bienale slovenske grafike Otočec
1992)

KULTURA
Rast 7–8/1993

Marijan Tršar 2. BIENALE SLOVENSKE GRAFIKE OTOČEC 1992

Če so bili že ob 1. bienalu slovenske grafike Otočec vsi tisti »neverni Tomaži«, ki so dvomili, da se bo sploh kdaj »zgodil«, presenečeni nad kvalitetnim prerezom sočasne slovenske grafične produkcije, je ob 2. postalo slednjemu od ljubiteljev te likovne zvrsti izražanja dokončno jasno, da smo Slovenci s to novo grafično manifestacijo pridobili izjemno pomembno in za njen organski razvoj neobhodno umetnostno spodbudo. Po vseh težavah, v katerih se je ta drzna zamisel porajala – saj je na začetkih doživljala več nasprotovanj kot podpor tako v širši kulturni javnosti kot v strokovnih umetniških krogih – je bila njena zunanja podoba že na premieri prepričljivo programsko napredna, saj ni stregla samo trenutnim potrebam, marveč je bila namenjena k bistvenim, trajnejšim ciljem. Odpori proti tej »dolenjski« zamisli so vznikali v ljubljanskih umetnostnih krogih iz dvoma, ali je takšna posebna razstava dveletne grafične bere pravzaprav sploh potrebna, ko že premoremo svoj veliki mednarodni grafični bienale in povrhu tega – takrat še – jugoslovanski pregled domače grafike v Zagrebu. Ni bilo malo tistih, ki so zagovarjali tezo o edino pravilnem ravnanju naše kulturne politike, ki naj bi združevala, ne pa še bolj drobila že tako komaj zadostna sredstva za reprezentativno grafično promocijo v svetu in doma. Da ni manjkalo niti pregretyh besed o škodljivem »megalomanskem regionalizmu«, se pravi, o preveličanih ambicijah dolenjskih stanovalcev novega bienala, pa – ne nazadnje – celo naklepanj o sebičnih namenih posameznih njegovih pobudnikov, je bilo kajpa »slovensko razumljivo«.

In vendar je bilo to, kar se je na prvem bienalu v veliki meri nakazalo, na drugem pa dokončno potrdilo, skoraj dobesedna uresničitev vseh bistvenih ciljev, ki so si jih v bienalski program zapisali ustanovitelji. Izkazalo se je, da prav takšna »vmesna« grafična manifestacija odpravlja doslej manjkajoči člen, saj postaja nekakšen izbirni test za hitro razvijajočo se slovensko grafično snovanje. Dosti naših – posebno mladih – avtorjev si do tedaj ni moglo priboriti enakovrednega sodelovanja na mednarodnem ljubljanskem grafičnem bienalu, saj je ta – tudi zavoljo svoje okvirne »jugoslovanskosti« – zavoljo skopo odmerjenega prostora mogel nuditi priložnost razstavljanja le omejenemu številu naših grafikov; dosti kvalitetnih avtorjev je moralo ali čakati na več sreče na naslednjem ali pa bilo, kompromisno, prisiljeno zadovoljiti se z enim samim eksponatom. Če upoštevamo izjemno kvalitetno rast slovenske grafike, lahko trdimo, da zavoljo omejitve na »največ eno jugoslovansko sobo« kar precej odličnih grafičnih listov ni prišlo skozi žirijsko šivankino uho. Lahko bi rekli, da so zgolj zavoljo stiske z razstavnim prostorom ostajali še naprej neznani, če že ne našemu pa zagotovo tujemu bienalskemu občinstvu.

Povrhu tega pa je novi »nacionalni« bienalski pregled omogočil strokovnim spremljavalcem naše grafične zmogljivosti predhodne izčrpne informacije o slogovnih in kvalitetnih nihanjih te izrazne zvrsti in jih že pred mednarodno razgrnitvijo v Ljubljani opozoril na nove avtorje – še posebej mlade – na katere velja pomisliti pri sestavljanju slovenske mednarodne grafične reprezentance. Štefan Galič je – če omenimo samo njega – primer takšnega »odkritja« vse dotlej »manj znanega« in »še ne uveljavljenega« vrhunskega grafika, ki se ima za svoj vstop med

najboljše zahvaliti prav otoškemu bienalu.

Po drugi plati pa so se uresničila in v reprizi lansko leto dokončno izpolnila tudi druga pričakovanja jasnovidnih ustanoviteljev: novi bienale je popolno zaživel v kulturno še nezasičenem dolenjskem okolju, ki je bilo prej – to lahko trdimo – brez kakršnega koli širše odmevnega likovnega projekta. Postal je na novo oživiljena duhovna vrednost tega posebnega ambienta – pravcati »kulturni dogodek«, ki se je z reprizo dodobra umestil v pričakovanje in doživljanje dolenjske kulturne srenje. Pa ne samo nje, vdrugič si je prislužil priznanje vse slovenske likovne javnosti, saj je znal pritegniti vase vse, kar ta hip grafično kaj velja v naši domovini. Postal je zares »naš, slovenski bienale«; pri tem pa si je prihranil svoj posebni dolenjski prizvok kot doslej najučinkovitejša likovna manifestacija na tem toliko časa preveč zapostavljenem, kulturno prej vegetirajočem kot s polnimi pljuči udelejujočem se področju. Nič čudnega, če je kar nekaj uvodničarjev v bienalskem katalogu navrglo misel o prebujeni »drugi novomeški pomladi«.

Nataša Ribič: Blue Moon II, 1992,
jedkanica (iz kataloga 2. bienale slo-
venske grafike Otočec 1992)

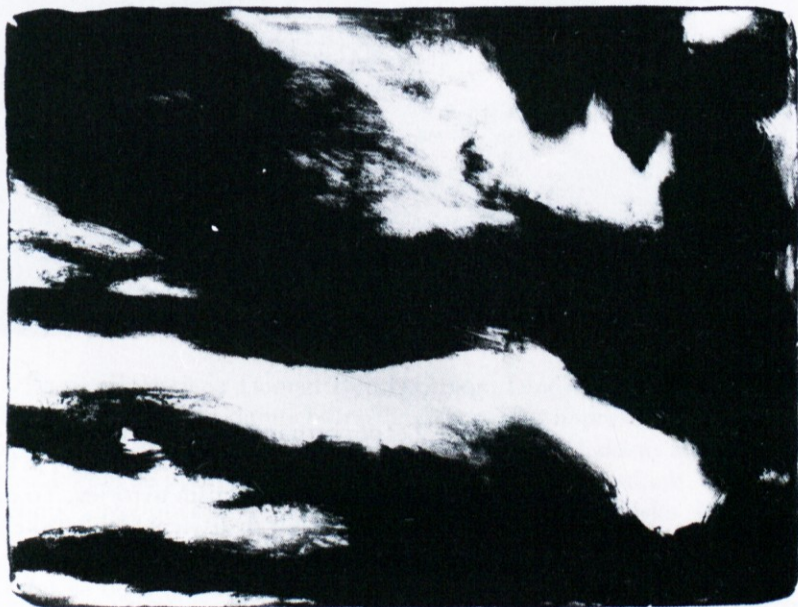
Bilo je kajpa hudo krivično pripisati zasluge za zaživetje te pomembne grafične prireditve zgolj eni osebi – vrsti zagrelih zagovornikov z besedo, organizacijo, s politično, družbeno, gospodarsko in sponzorsko pomočjo gre zahvala za to, da je ta plemenita grafična zamisel »meso postala«. Toda podobno kot je ljubljanski mednarodni grafični bienale vezan na ime njegovega dolgoletnega direktorja prof. Zorana Kržišnika – se je tudi otoški bienale pokrtil z imenom direktorja, akademskega slikarja prof. Branka Suhyja. Od vznikanja začetne zamisli do njene zapletene, s tisoč ovirami otežene realizacije je bil on tista neomajna gonilna sila, ki je z neverjetno vztrajnostjo lomila neštete zapreke, ki so se grmadile pred bienalskim porodom in še dolgo po njem.

Pa še dosti več, prenicljivo je uvidel pravo perspektivo nove razstavne politike v širjenju zgolj »domačega« koncepta z vdevki že »zgodovinskih« domačih mojstrov, prejšnjih nagrajencev pa z občasnimi predstavami »za vzgled« svetovno odmevnih grafičnih avtorjev. Tako mu je

uspelo že v prvi reprizi internacionalno problematizirati grafično bero s takšnima ustvarjalcema, kot sta Johny Friedlaender in še bolj sloviti Jasper Johns. Dolenjsko prestolnico je še dodatno razgibal z vrsto spremljevalnih razstav z različnih likovnih področij, od oblikovalskih, arhitekturnih, fotografskih pa do gostov – hrvaških grafikov in otroške risbe. V teh mesecih je središče Dolenjske dobesedno »likovno zadihalo« in se prvokrat soočilo s svojim novim »imidžem«, ki ni bil več zgolj industrijsko produkcijski, marveč kulturno oplemeniten z novim grafičnim bienalom. Izčrpen bienalski katalog pa bo – ne le z odličnimi reprodukcijami del razstavljalcev, marveč nič manj z vrsto uvodnih razmišljujočih razprav o problematiki grafične ustvarjalnosti na splošno in o slovenski še posebej – ostal pomembno tipografsko, oblikovalsko in vsebinsko relevantno pričevanje, saj je domačim strokovnim peresom pridružil nekaj kompetentnih tujih ekspertov grafike.

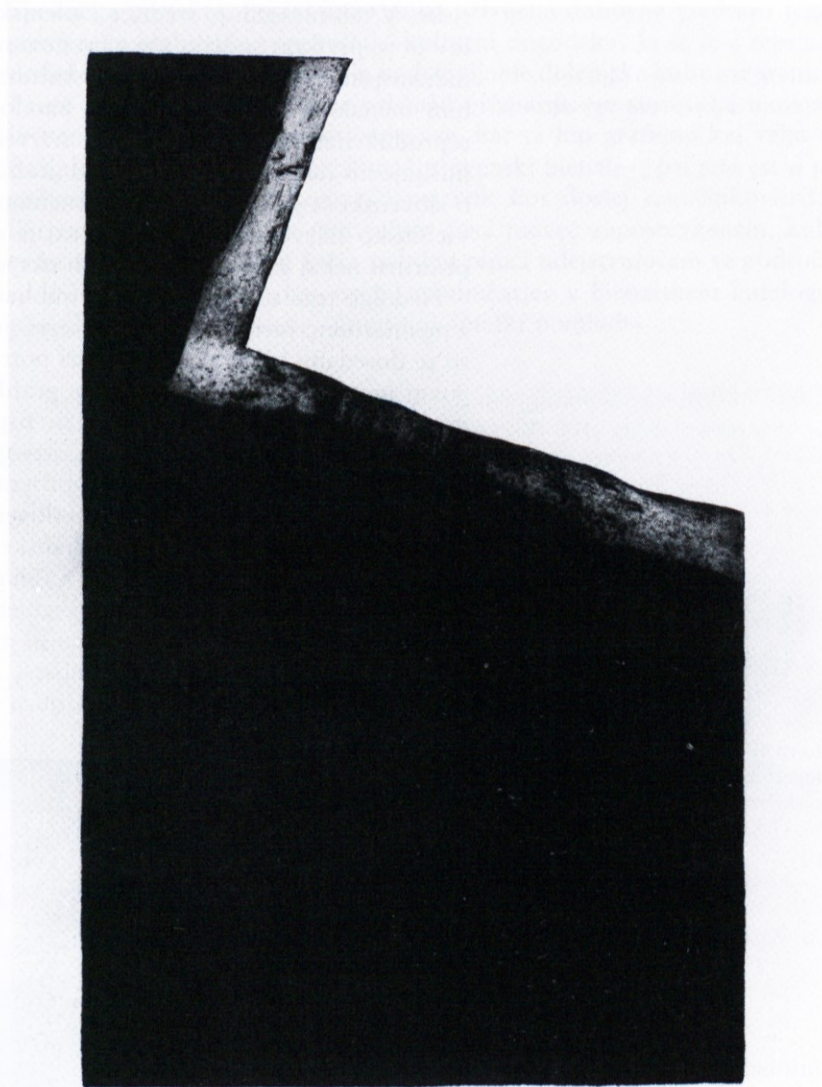
Nedolgo tega sem ugotavljal za ljubljanski grafični bienale, da je prav z mednarodno bienalsko žirijo dosegel presenetljivo »objektivnost«, saj so se dosednji bienalski nagrajenci potrdili s paralelnostjo sočasnih slogovni in novatorski rasti svetovne grafike. Zato smemo upati tudi ob mednarodni žiriji otoškega, da mu bo uspelo z nagradami res najboljšim prognozirati najperspektivnejše za razvoj naše grafike. Ustvaril naj bi se neke vrste njen tekoči »nacionalni program«, vznikajoč iz osebne avtorske nadarjenosti in iz posebnega »slovenskega ustvarjalnega značaja«, ki se je lepo prilegel pojmu »ljublanske grafične šole«. Ta je danes že »slavna zgodovina«, mladi rodovi naših grafikov pa si bodo iskali novih ciljev, skladnih z današnjim domišljanjem, dočutevanjem, kajpa cepljenim na »slovensko« odzivanje času in prostoru, ki jih profilirata. Prav ta »slovenska ustvarjalna značajnost«, že doslej posebej plodovita in izvirna v grafiki, je najboljša napotnica novatorskim iskanjem.

Mojca Oblak: Brez naslova, 1991,
litografija (iz kataloga 2. bienale slo-
venske grafike Otočec 1992)

Marijan Tršar
2. BIENALE SLOVENSKE
GRAFIKE OTOČEC 1992

posebej v njegovem »belem obdobju« – postala njegova slika domala skopo barvna risarsko črtna »grafika«, ne da bi s tem kaj izgubila na izjemni slikovitosti.

Karel Plemenitaš: »Po 2«, 1991, jedkanica (iz kataloga 2. bienale slovenske grafike Otočec 1992)

KULTURA
Rast 7–8/1993

Že po seznamu razstavljalcev 2. bienala slovenske grafike Otočec lahko ugotovimo, da je na njem – še bolj kot na prejšnjem – izrazit in številčen delež najmlajših avtorjev. To daje tej prireditvi in – kakor sem zapisal letos ob dvajsetem ljubljanskem grafičnem bienalu – tudi slovenski reprezentanci na njem novo svežost, pravcato pomladitev. Zakaj starejši mojstri – pa naj bojo še tako izbrušeni in inventivni – le ne morejo iz »svoje kože«; pritegujejo nas predvsem z modifikacijami osebne slogovnosti pa z intenziviranjem avtorskega izraza. Se pravi, ne presenečajo nas več, saj njihov način grafičnega razmišljanja že dobro poznamo. Tudi pri tako izjemnih avtorjih, kot so Janez Bernik, Andrej Jemec, Adrijana Maraževa, Vladimir Makuc in še kateri. Toda tisto, kar

najbolj preseneti pri »najmlajši ekipi«, ni morebiti izredna tehnična zvedenost, marveč nekakšna, rekel bi, generacijska slogovna inverzija. Po pravilu hodi namreč grafična ustvarjalnost zvesto po stopinjah slikarskih slogovnih inovacij in jih v skladu s svojimi posebnimi izraznimi možnostmi prevaja v grafično dikcijo. Toda medtem ko pri starejših »še modernistih«, še bolj pa pri srednji generaciji, ugotavljamo vsaj korekture, vdevke in dodatke v smislu postmodernističnega gledanja (denimo, pri Zmagu Jeraju ali Ivanu Mršniku), pa je najmlajši, komaj akademijski grafični specialki odrasel rod začuda preskočil to postmodernistično estetiko in se rajši navezal na preteklo, že preseženo gesturalno/informelsko obdobje. Tako se srečujemo pri teh avtorjih – še bolj pri avtoricah! – z nenavadno zagnano gesto, liso, črto, ki le redko prerastejo v znake ali pomensko/simbolno oprijemljive like. »Zaobrnjena inovativnost« torej, ki pa učinkuje neverjetno polnokrvno, umetniško sugestivno. Ni se treba čuditi, da je mednarodna žirija mimo priznanih grafičnih osebnosti tudi med njimi našla kandidate za nagrade. Imena Darka Birse, Črtomirja Freliha, Klementine Golija, Mojce Oblak, Karla Plemenitaša, Nataše Ribič, Petre Simončič, Zore Stančič, Marije Starič-Jenkove si gotovo velja zapomniti in jim slediti v nadaljnjem razvoju.

Karel Zelenko: Norčije v postelji,
1991, jedkanica (iz kataloga 2. bi-
enale slovenske grafike Otočec 1992)

Po drugi plati pa Danijel Demšar, Boge Dimovski, Marjan Kravos, Franko Vecchiet in Samuel Grajfoner razvijajo naprej različice bolj ali manj geometrizirane abstrakcije; Boris Jesih pa nekakšno mejno izrazitost komaj še predmetnih oblik v kontekstu z arhetipskimi. V posebni tehniki svetlotiska in holografije sestavlja mikrozojske ikonostaze Vinko Železnikar. Nestor slovenske grafike, France Mihelič, je predstavljen z listi sitotiskov »Metamorfoz«. Karel Zelenko je novoromantično igriv v senčno-svetlobnih predstavitvah svojih »Norčij«... Med posebej eksponiranimi grafičnimi listi so minimalistično asketske akvatinte Bogdana Borčiča, organsko obrisno agresivni barvni sitotiski Lojzeta Logarja pa nenavadne mešanice tehnik barvnega linoreza, suhe igle, jedkanice, vernis monja in akvatinte iz arhetipskega oblikovnega repertoarja Branka Suhyja.

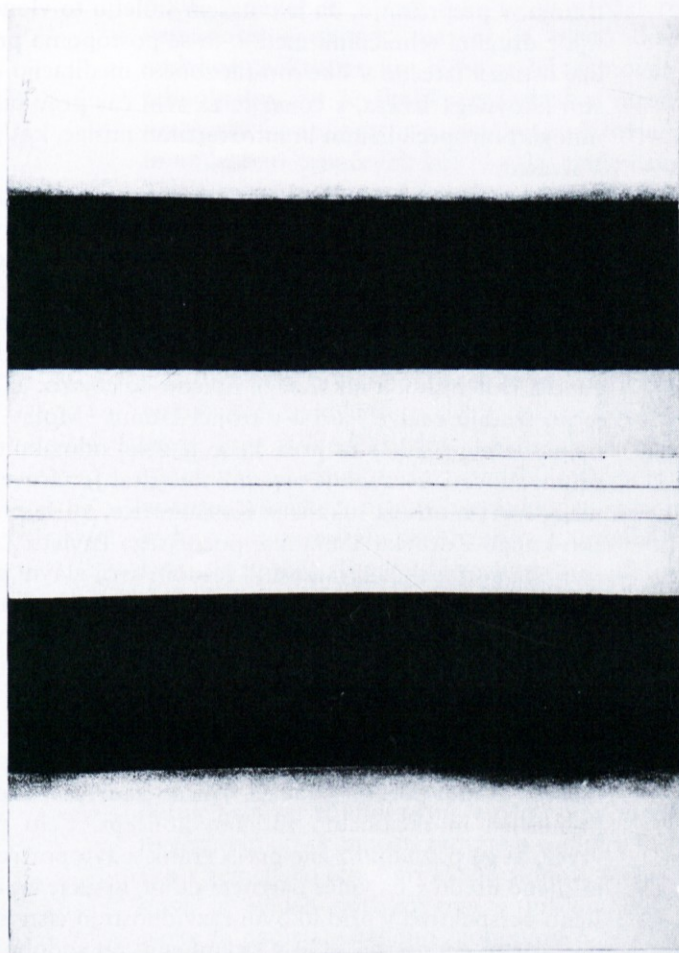
Za izbor hrvaških gostov bi smeli prizanesljivo zapisati, da je šibkejši od nam znanih hrvaških grafičnih reprezentanc – v opravičilo je treba šteti skrajno neugodne vojne razmere. Samostojni razstavi prejšnjih nagrajencev Štefana Galiča in Jožeta Muhoviča pritrjujeta pravilnosti žirijske odločitve, saj hiter slogovni razvoj (pri Muhoviču) in izrazna intenzivnost (pri Galiču) obetata nadaljnjo uspešno rast.

Tako je 2. bienale slovenske grafike Otočec prepričljiv dokaz pravilnosti umetniško-kulturnega programiranja in uspele promocije slovenske grafične dejavnosti. Zdaj, ko so tudi njegovi najbolj ostri kritiki uvideli, da se niso uresničile napovedi o nepotrebnem dupliranju in škodljivem prepolavljanju gmotnih sredstev, ostajamo toliko večji optimisti: ob splošni podpori in razumevanju naše kulturne javnosti bo otoški bienale, prepričan sem, čedalje bolj opravljal dragoceno vlogo natančnega informatorja in spodbujevalca razvojnih tokov naše grafike, te najbolj odmevne predstaviteljice slovenske likovne identitete doma in v tujih umetnostnih arenah.

France Mihelič: Metamorfoze,
1991, sitotisk (iz kataloga 2. bienale
slovenske grafike Otočec 1992)

Bojan Borčič: 92-4, 1992, barvna
akvatinta (iz kataloga 2. bienale slo-
venske grafike Otočec 1992)

92-4 x 7/10 cm, barvna akvatinta, iz kataloga 2. bienale slovenske grafike Otočec 1992

92-4

Bojan Borčič 1992

Milček Komelj »NA NIČ ODTISNJENE RADIRANKE SAMOTE«

Besede ob otvoritvi Borčičeve razstave v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki

Praznovanje Valvasorjevega jubileja, 300. obletnice smrti moža, ki je na Bogenšperku organiziral grafično delavnico, je Kostanjevica povezala z retrospektivno razstavo grafik Bogdana Borčiča; in v takem kontekstu se – v jubilejnem letu ljubljanskega grafičnega bienala, na katerem je prejel nagrado za slovenskega umetnika prav Bogdan Borčič – ta zamisel kaže kot nenavadna, a vabljiva priložnost za razmislek. Topografski Valvasor se je oprijel grafične tehnike za dokumentarno odslikavanje vsega kranjskega in širšega sveta; bil je polihistor, izjemna osebnost, hkrati pa izrazit človek svojega odkrivalskega in prelomnega časa. Borčič pa je iz nasledkov grafične dediščine izpeljal in ohranil njeno bistvo, a se odmaknil od upodabljanja in realističnega dokumentiranja, v prepričanju, da je v našem stoletju to vlogo prevzela fotografija z drugimi tehničnimi mediji, in se postopoma prek racionalne analize usmeril izrecno v likovno-filozofsko meditacijo o bistvu in možnostih likovnega izraza, s čimer je za svoj čas prav tako značilen, četudi mnogo bolj specializiran in introvertiran mislec, kot je bil za 17. stoletje Valvasor.

Njegova pot je usmerjena od zunanosti preko iskanj bistva v motivih direktno navznoter, v meditacijo o osnovnih dimenzijah realnosti in njenem neznanem konstitutivnem ozadju, in to zlasti skozi izsek iz sveta, ki ga je ugledal v vase zaokroženi morski školjki, v katere spiralastih zavojih šumi morje, ki nas vrača k življenjskim začetkom.

Njegovo začetno delo (ki na razstavi žal ni zastopano) je sicer povezano z Dolenjsko, a nikakor ni tipično dolenjsko. V Novem mestu, kjer je po študiju zaživel, je bil v trojici Lamut–Mole–Borčič najmlajši in najmodernejši slikar in prvi, ki se je želel odmakniti od sentimenta in pripovedovati, čeravno je uspešno ilustriral Jurčičevega Kloštrskega žolnirja, torej motiv iz tukajšnje Kostanjevice, ali še pred tem prvo pesniško knjigo Zdravka Slamnika, poznejšega Pavleta Zidarja, ki črpa fantazijo iz gorjanskih škratovskih tesnob; svoj glavni grafični motiv pa je poiskal v dolenjskih strašilih, ki jih je odkril kot magičen privid, ponekod formuliran skoraj v lapidarnem duhu duhovitih panjskih končnic, v katerem je povezal raztrgano dolenjsko slikovitost v malone arhitekturni likovni red in pravljico čudovitost.

Že pri vsem tem je stremel predvsem k čim večji urejenosti, čistosti likovne zamisli, ki ni marala improvizacij ali nekontrolirane ekspresije, marveč je tudi poezijo izražala izrecno zadržano skozi izrazito likovno premišljen in racionalno zadržan koncept. Celo pripovedni semanji vrvež, ki ga poznamo z ene prvih grafik z avtoportretom, je docela premišljeno uredil v na videz naivnem duhu, ki ga je izrabil ne glede na klasično perspektivo v prid likovni razvidnosti in čisti linearni formi. Zato nikakor ni čudno, da se je v stremljenju po sodobnem izrazu, ki bi ga danes označevali z v ploskev usmerjenim modernizmom, ko podoba ni več iluzija resničnosti, marveč le nosilec njenega reduciranega bistva ali

čisto likovnega izraza, nenadoma kar najbolj znašel v svojem primarnem domačem mediteranskem svetu, od koder izvira njegov rod: v dialogu z motiviko dalmatinske Komiže na otoku Visu in njenega ribiškega življenja. Tedanje tonsko subtilne grafične podobe so v resnici ploskve, gledane frontalno ali zvrha, kjer se življenjska begotnost ritmično ureja v statično trajnost in vse bolj v preprosto, a z arhaično večnostjo napolnjeno znamenje, v kakršno se spreminjajo motivi ribiških čolnov, podeželskih središč in krčem ali portalov, simetričnih ribjih okostij, urejeno razsutih ribiških osti in kamnoseških figur, ki so prav toliko izraz sodobne, k znakovnosti usmerjene umetnosti kot spomin na ljudsko starožitnost, znamenje arhaičnih krajev in brezčasnega življenja, ki v svoji nespremenljivi prvinskosti spominja na večnost.

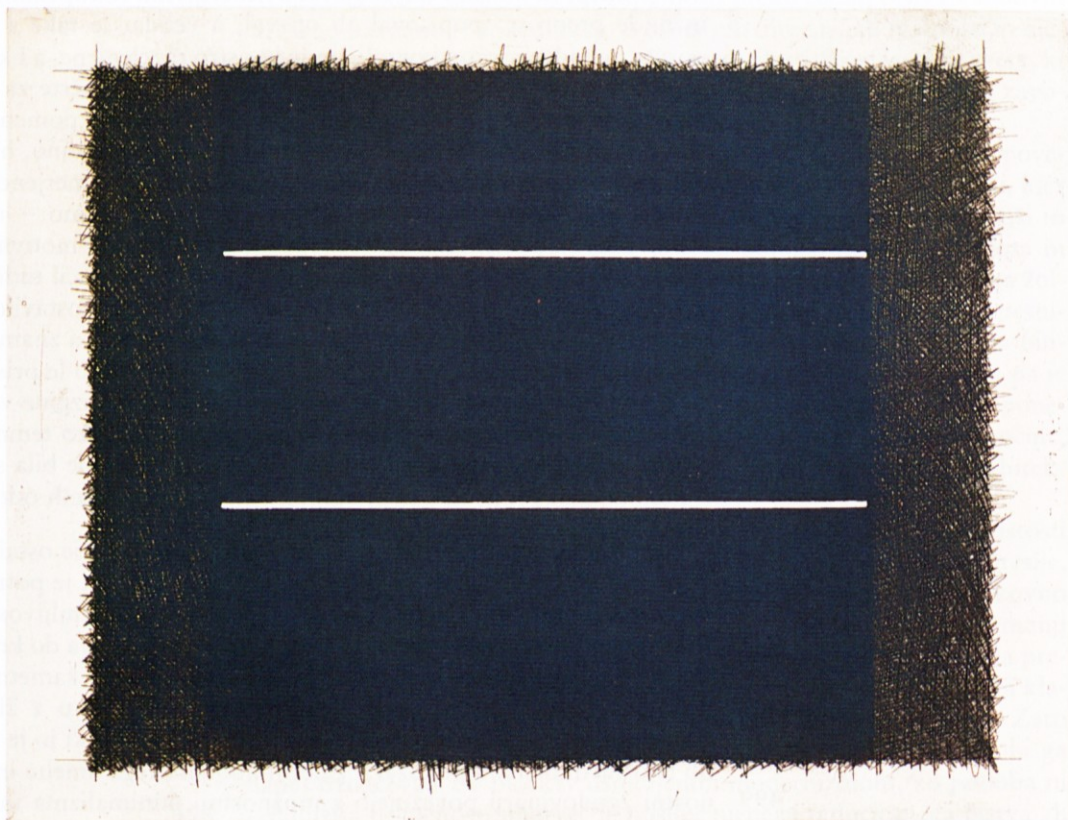
In v tem ribškem svetu se mu je med morskimi sadovi razkrila školjka, ki mu je vzbudila sicer zadržano fantazijo in ga s svojo zapletenostjo okupirala v tolikšni meri, da je jedro njegove umetnosti, kot je razbrati že iz samih naslovov osrednjih zrelih ciklov, postala v bistvu pripoved o školjki. Vznemirila ga je očitno njena abstraktna, a v borrominijevsko matematičnost zapletena forma, polna nerazrešljivih ugank o ustvarjalnih možnostih narave, v kateri je odkrival čisto likovno fantastiko, tudi školjko kot podobo, ki jo vidimo v starih knjigah o čudesih naravnih oblik. Vendar se v tem odnosu ni predal romantični zagledanosti v ustvarjalnost narave, marveč je njeno dognanost soočil s svetom sodobne civilizacije, kot bi bil prišel tekmovati z analitično znanostjo in tehnologijo, saj je školjke razvrščal v mreže in razpredelnice in jih umeščal v koordinate, v računalniško črtovje, jih poenostavljal v spirale in nadrobno označeval, kot bi delal zanje načrte oziroma zapisoval njihov princip, in jih zato dopolnjeval z neberljivimi rokopisnimi pojasnili in ne le preprosto popisoval ali opeval; a vendar je take s školjkami posute na videz močno komplicirane in ostro razčlenjene, a hkrati v preglednosti preproste grafične liste postuliral ne kot načrte za razrešitev naloga za pozidavo zavetij, kakršne nam v simboličnem pomenu predstavlja polžja hiška, marveč jih je formuliral kot samostojno, hkrati poetično estetsko in vse bolj intelektualno pričevanje o izmerjenosti in urejenosti tudi najmanjšega delca narave kot čudesa znano – neznanega sveta. Prav ta intelektualni, skozi specializirano izbrani motivni problem prav »valvasorjevsko« raziskovalni duh pa mu je določil tudi usodo za vnaprej. Školjke v njegovih grafikah se sčasoma poenostavijo, vse bolj reducirajo, okrnijo in spremenijo v kar najbolj asketska znamenja in na koncu v krožce ali pike, ki zaznamujejo ali ugotavljajo le prisotnost ali sledove nekdanje eksistence, in končno izginejo, kot izgine vse na planjavi časa. Namesto njih pa ostane le mnogopomensko temna ali bela planjava nepotešenega duha, ki bi bila prazna, če bi ne bila sugestivna v premerjenih proporcijah in skopih, a rafiniranih barvnih odtenkih.

Prav na tej stopnji, ko je vse konkretno izbrisal, pa je ostal Borčič le še predvsem grafik, mojster same tehnike, na katerega je potrebno gledati s čisto posebnimi očmi, z očmi uma, a tudi z dojemljivostjo za neizrečeno in do skrajnosti zadržano toplino, ki jo izžareva do kraja asketsko v zemeljsko črno-barvnih ali slonokoščenih tonih, v žametni zabrisanosti in sledeh odtiskovanja v fizičnoduhovnem stiku z žlahtnostjo barve in papirja. Gledano zgodovinsko, je ta stopnja (ki jo je nazadnje, ob letošnjem bienalu pokazal v galeriji ljubljanskega Smelta in jo umetnostni zgodovinarji povezujejo z možnostmi minimalizma in tehnično

Milček Komelj
»NA NIČ ODTISNENE
RADIRANKE SAMOTE«

popolnostjo t.i. ljubljanske grafične šole, katere eden glavnih predstavnikov je prav Borčič) logičen nasledek evropskih likovnih smeri, ki ukinjajo vse ekspresivno in analitično in jih zanima le likovnost sama po sebi. V globljem smislu pa je tudi taka umetnost, če je iskrena, lahko samo logični nasledek ikonoklastične resignacije nad vsakršnim upodabljanjem in raziskovanjem ter discipliniranega enakomernega vztrajanja v negovanju grafičnega poklica oziroma filozofsko obarvanega prepričanja, da resnični svet ni podoba, ker je podoba le videz, marveč nema prisotnost skrite neznani ali metafizična spokojnost. Kakorkoli že, v njegovem opusu je breztelesno formulirana, da ne rečem utelešena neznanska doslednost; upodobljeni nič in breztelesna polnost se združujeta v magično obarvana brezčasna stanja, in njegove subtilno izpeljane grafike tudi s samo prazno, le v odtenkih bogato, a do skrajnosti umirjeno površino vsrkavajo oko, da skuša prisluhniti le še dihu tehnike, ki je v grafiki bolj kot v drugih likovnih zvrsteh sama po sebi s svojimi velikimi možnostmi konstitutivni del izraza, in njenim skrivnostnim ali manj skrivnostnim izpraznjenim ozadjem.

Bogdan Borčič: Dve beli črti, jedkarnica in aqvaticinta, 1984

Milček Komelj
»NA NIČ ODTISNJE
RADIRANKE SAMOTE«

To pa so tista ozadja življenja, o katerih ne vemo ničesar in ki jih Bogdan Borčič niti noče upodabljati, a jih vendar obletuje, ker mu je postalo tuje vse zunanje in spremenljivo, da z leti s prav otroško trmoglavostjo vse bolj tišči le k bistvenemu in vztraja v tej odločitvi z žlahtno rokodelsko potrpežljivostjo v mojstrenju grafičnih tehnik, ko odtiskuje, če se izrazim z besedami Nika Grafenauerja, »na nič odtisnjene« ne »bakro-reze soneta«, marveč v ritmične triptihe ali frize sestavljene »radiranke samote«, slutnje neznanega predrojnega ali posmrtnega spomina, kot tehnik in grafični mislec, izrecno išče le še skozi slovnico razmerij, števil in tehnik, skratka v arhitekturi likovnega intelekta; s tem pa se sicer spontano spreminja malone v grafičnega metodika in skozi tehnični likovni proces dozorevajočega filozofa, že malone monotono in formalistično dogmatsko do kraja doslednega, a vendar v najboljših delih tudi nadvse rahlo poetičnega in še vedno tudi nekoliko magičnega brezosebno univerzalnega in hkrati intimistično zavetnega, skozi prosojnost geometrijsko jasne ploskve zazrtega pričevalca o nirvani prepuščenem meditativnem stanju k popolnemu pokoju stremečega in vendar že po zakonih vztrajnosti nenehno dejavnega človeškega duha.

O prof. MAKSU PLETERŠNIKU

(Iz župnijske kronike v Pišecah)
Zapis o njegovem življenju in delu (objavljen v Slovincu,
ohranjen v navedeni kroniki)

Pišece, 13. 9. 1923. Profesor Maks Pleteršnik je danes tu umrl.
Pogreb bo v soboto, 15. 9. 1923, ob 11. uri dopoldne.

»V naših časih narod, kateri neče poginiti, ne pogine.« (1868) »Bene vixit, qui bene latuit« — ta stari pregovor velja pač v posebni meri za Pleteršnika, ki se je, triinosemdeset let star, poslovil od nas. Šel je od nas mož, o katerem so le redki vedeli, da sploh še živi; večini je bil »Pleteršnik« nekaj popolnoma neosebnega. V tem je njegova posebna veličina.

Rojen 3. 12. 1840 na Štajerskem v vinorodnih Pišecah, kjer si je za stara leta miru in pokoja pripravil svoj Tusculum, je Pleteršnik prehodil takrat običajno pot mladega Slovence, ki ga je notranji nagon gnal za višjo izobrazbo. Po končanih gimnazijskih študijah je študiral na Dunaju klasično filologijo in slavistiko ter se pozneje rinil skozi življenje kot suplent v Mariboru, Celju, Gorici in Trstu, dokler se ni leta 1871 stalno zasedel kot profesor na takrat še edini ljubljanski gimnaziji. Že dunajska leta so ga spravila v krog mladoslovencev, v katerem se je, ko je s Slovenskim narodom dobil tudi svoje javno glasilo, takoj v prvem letniku oglasil že s podrobnim nacionalno-političnim programom.

V 25. številki Slovenskega naroda leta 1868 je brez podpisa začel priobčevati serijo člankov pod naslovom Naša prihodnost. V njih je takoj v prvem poglavju s stavkom, ki smo ga postavili za geslo njegovemu nekrologu, krepko podčrtal slovensko voljo do samobitnega življenja vključ v vsej nevarnosti, ki je takrat slovenstvu pretela na zunaj od Nemcev in Lahov, na znotraj pa od vseskozi sovražnega avstrijskega režima. Predvsem poudarja, da se s pretežno nemškim poukom po srednjih šolah mladina muči in nje duševni razvoj zavira. Kot največjo oviro

Pleteršnikov nagrobnik na pokopališču v Pišecah

za napredek slovenstva pa smatra njega duševno in gmotno revščino; kako se naj iz obeh izkoplje, razlaga podrobno v naslednjih poglavjih. Predvsem pričakuje rešitve slovenstva od realizacije programa, ki si ga je začrtal Slovenski narod. Malo število Slovencev ga napoti do tega, da razmišlja o skupnem slovanskem jeziku; vendar pa se mu takoj pojavi pomislek: »Če bi se narečje in njegova literatura celo zanemarila, pretrgala, bi se s časom ona živa zveza med preprostim ljudstvom in izobraženimi stanovci, ki je neobhodno potrebna za zdrav razvitek vsakega naroda«. Zato se o bodočem vseslovanskem jeziku ne izrazi določneje, ampak pravi, da »se nam Slovincem ni treba bati, da bi morali kedaj naš jezik in našo literaturo vreči pod klop«. Pač pa je Slovincem »znanje srbščine skoro neobhodno potrebno«.

To se bo doseglo tem lažje, če se bo samo izpolnjeval paragraf gimnazijskega učnega načrta, ki predpisuje Slovincem, da se morajo učiti tudi »ilirščine«. Slovensko slovstvo pa se naj množi s prevodi iz slovanskih literatur. Da se poslovenijo in postanejo res narodne naše družine, nam treba izobraženih narodnih mater; zato je nujna potreba, da se v Ljubljani osnuje višja dekliska šola. Da se osamosvojijo naši kmetje, jim treba gospodarskega in kmetijskega fonda. Iz narodnopolitičnih razlogov je treba štajerske slovenske kmete odrešiti od graške kmetijske družbe, ki jih samo raznaroduje, in pridružiti kranjski – ideja, ki se je pri nas znova pojavila tik pred vojno!

Ta njegov program je očividni fragment; v listu, ki je imel takrat zelo malo prostora, ob obilici aktualnih problemov in konkretnih potreb ni bilo mnogo prostora za akademične razlage! Pleteršnik pa je svoj program vršil po svoje drugod, s pisanjem sestavkov iz klasične zgodovine in slovanskih literatur po raznih listih, v Slovenskem narodu, Janežičevem Glasniku, Stritarjevem Zvonu in drugod.

V Ljubljani mu je bilo tudi poverjeno delo, ki mu je ovekovečilo med nami ime; sestava slovensko-nemškega slovarja. Ko je bil leta 1860 v dveh debelih zvezkih izšel na stroške ljubljanskega škofa A. A. Wolfa in pod redakcijo Cigaleta nemško-slovenski slovar, za naše takratne razmere nenavadno važna in nujno potrebna publikacija, se je moglo misliti na pendat k njemu, na slovensko-nemški slovar. Delo se je izprva poverilo Levstiku, ki je najprej v *Blätter aus Krain* podal program in načrt, kako misli slovar izvršiti. Ob tem slovarju je Levstik obnemogel: skušal je izvršiti nalogo, ki ji ni bil kos, namreč prirediti vseskozi znanstveni slovar. Nervoznosti naročnikov in javnost, ki si je želela slovarja, in sicer praktičnega čimprej, ni mogel pomiriti niti s članekom: Kdaj počne izhajati slovensko-nemški slovar?, ki ga je leta 1866 priobčil v *Novicah*. Levstik je leta 1868 službo pri slovarju izgubil in po raznih epizodah se je šele leta 1883 poverila sestava slovarja Pleteršniku. On je delo tako energično vzel v roke, da se je slovar proti koncu leta 1892 lahko začel tiskati in da je leta 1895 bil v dveh debelih zvezkih s kakimi 2000 stranmi končan.

Delo, ki ga je prevzel, je bilo na vso moč težavno. Oteževala ga je različna vrednost in nepopolnost nabranega gradiva, poleg tega pa naravnost neverjetna lahkomišelnost pomagačev pri delu. Pleteršnik je ubral srednjo pot: njegov slovar nima ambicije, da bi bil popoln, zgodovinski slovar vse slovenščine, in se ne trudi z etimološkimi razlagami vsega besedja, nad katerimi je obnemogel Levstik. Da se mu je delo res lepo posrečilo, mu je priznal strogi in kritični Oblak v Jagičevem Arhivu (XV. 594–601). Spoznal je njegove pomanjkljivosti in hibe, vendar pa

je dal vso hvalo Pleteršnikovi energiji, umnosti in vestnosti.

»Po svoji sestavi in po svojem gradivu je ta slovar bolj praktičen, po svoji izvedbi pa znanstven; upajmo, da spojitve teh dveh ničel slovarju ne bo na nobeno plat škodila«. Kako eminentnega pomena je bil ta slovar za slavistiko, pa se najlepše vidi na obširni, 72. strani obsegajoči oceni, ki jo je leta 1902 priobčil ruski slavist B. M. Ljapunov v Izvestjih univerze v Odesi. Njemu je »prelepi slovar... eden največjih pojavov na polju slovanske filologije sploh in slovenske posebej v pretečenem desetletju... Pleteršnikov slovar mora biti vsakdanji kruh ne samo za onega, ki se peča s slovenskim jezikom, ampak tudi pri vseh, ki se pečajo s proučevanjem primerjajoče fonetike slovanskih jezikov sploh«. S Pleteršnikovim slovarjem je postala slovenska knjiga prav za prav šele dostopna tujejezičnemu svetu, šele z njim je postala slovenščina integralni del študija za vsakega znanstvenika, ki se peča s študijem skupine indoevropskih jezikov. Angleški vseučiliški profesor, ki je za časa koroskega plebiscita za svoje prijatelje filologe kupil pet Pleteršnikov, ali ruski vseučiliški docent, ki je pred boljševiki rešil v Sibirijo samo svoje golo življenje in oba zvezka »Pleteršnika«, sta za to dve zgovorni priči. Priči tudi za to, da je Pleteršnik že pred svojo telesno smrtjo umrl, da bi živel trajnejše življenje v svojem delu.

Mir njegovi duši! — Slava njegovemu delu!

Dr. Joža Glonar

Rokopis iz župnijske kronike

Rojen je bil 3. 12. 1840 v Pišecah št. 66. Ljudsko šolo je obiskoval v Pišecah št. 62, gimnazijo v Celju od 1854–59. Univerzo je dovršil na Dunaju leta 1863. Služboval je kot profesor na gimnazijah v Mariboru, Celju, Gorici, Trstu in Ljubljani. Nadalje je služboval v Ljubljani na I. državni gimnaziji. Ob vstopu v pokoj leta 1900 je bil odlikovan z viteškim redom Franca Jožefa. Njegovo največje in najznamenitejše delo je Slovensko-nemški slovar, ki je izšel leta 1894 v dveh, 1961 strani obsegajočih knjigah, na stroške pokojnega ljubljanskega škofa Antona Alojza Wolfa.

Profesor Pleteršnik je zbiral in urejeval gradivo za slovar 15 let. S tem slovarjem je pokazal lepoto in bogastvo slovenskega jezika. Za to temeljito znanstveno delo nam zavidajo vsi Slovani. Zadnjo dobo svojega življenja se je pečal največ z nabiranjem in urejevanjem slovenskih krajevnih imen. To delo je zahtevalo od njega neizmerne vztrajnosti in potrpežljivosti. Nabral in uredil je že nad dve tretjini gradiva, ko ga je ugrabila neizprosna smrt — dne 13. septembra 1923. leta. Naš kralj ga je odlikoval z redom sv. Save III. (Dalje glej: Zgodovina slovenskega slovstva, IV., str. 186.)

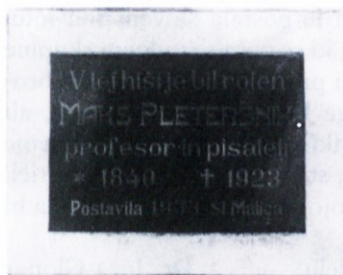
Pokopan je bil na farnem pokopališču v Pišecah dne 15. 9. 1923. Pogreba so se udeležili: sromeljski g. župnik Jožef Pečjak kot ficiator in govornik; g. Josip Wester, inšpektor srednjih šol, govoril v imenu prosvetne oblasti; g. dr. Janko Polec, univerzitetni profesor, govoril v imenu vseučiliških profesorjev v Ljubljani; g. profesor dr. Franc Lončar, govoril kot predsednik Matice Slovenske; g. profesor Davorin Volavšek, govoril v imenu profesorskega zbora Srednje tehnične šole v Ljubljani. Med drugimi so se še udeležili pogreba: dr. Aleš Ušeničnik, duhovnik in univerzitetni profesor, takratni rektor Univerze kralja Aleksandra v Ljubljani; dr. Janko Bezjak, odposlanec prosvetnega oddelka v Ljubljani, in profesor dr. Debevc, zastopnik profesorskega zbora I. državne humanistične gimnazije v Ljubljani.

Prof. Maks Pleteršnik, jezikoslovec in pisatelj

Rajni g. profesor je bil najstarejši otrok Franca Pleteršnika. Omeniti je še, da je Anton Albert baron Moscon v pišeckem gradu leta 1820 vzdrževal privatno ljudsko šolo, ki je žalibog s smrtjo tega redkega človekoljuba in marljivega sadjarja prenehala. Zaslužen učitelj na tej šoli je bil g. Franc Pleteršnik, oče profesorja Maksa Pleteršnika. Otroci po starosti: Maks, Jožef, Marija in Antonija so bili vsi samski in je torej z Marijo izumrla tu plemenita rodbina. Posestvo Pišce 66 je prevzel za njimi g. Maks Hočevan, ravnatelj meščanske šole v Ljubljani kot nečak g. profesorja. Rojen je bil 13. 9. 1883 na Jesenicah na Dolenjskem.

Odkritje spominske plošče prof. Pleteršniku (Slovenec, 19. 9. 1933)

Zgoraj: Spominska plošča na rojstni hiši v Pišecah, postavljena ob 10-letnici smrti.

Desno: Rojstna hiša v Pišecah

Izvršilo se je zelo lepo in prisrčno preteklo nedeljo, dne 17. 9. 1933, v Pišecah, rojstnem kraju Pleteršnikovem. Znano je, da se je bil rajnik eno leto pred svojo smrtjo za stalno preselil iz Ljubljane v svoje ljube Pišce, kjer je hotel v tihoti, v bližini rajnih staršev preživeti svoje zadnje dni. Znano je tudi, kako skromen je bil rajni učenjak in slovstvenik: skrbno se je izogibal vsaki časti, odklonil je bil na primer proslavo 70-letnice, odklonil imenovanje za častnega meščana. V svojih Pišecah pa je bil ves srečen; tu ga je vse ljubilo in spoštovalo. Pišečanje niso sicer čitali njegovega slovarja, ali videli so njegovo lepo, krščansko življenje. Vsako nedeljo in praznik je prihajal častitljivi profesor s svojega grička in krasnega posestva doli v župno cerkev ob 10^h k službi božji. Kakšen zgled! S svojo župnijsko cerkvijo je bil vedno v tesni zvezi. Vselej, kadar je še kot aktiven profesor prišel domov na počitnice, se je oglasil pri župniku in kaplanu. Kaj čuda torej, da je tudi župnija kot taka priredila svojemu največjemu sinu v imenu vsega slovenskega naroda ob desetletnici smrti to lepo slavlje.

Na predvečer je gorelo po gričih župnije deset kresov; posebno mogočen je bil v bližini pisateljevega doma. Okrog kresa je bilo vse živo domačinov, veselo petje se je razlegalo v noč. Pri deseti maši je bila cerkev oblegana; pritisnili so tudi iz sosednjih župnij. Profesor Janko Mlakar je v pridigi predstavil zbranim vernikom rajnega profesorja, čigar učenec je bil tri leta (v 6., 7. in 8. razredu, glej tudi Mlakarjeve spomine v Mentorju za leto 1932/33), kot kristjana, ki je bil dijakom sicer najlepši zgled delavnosti in natančnosti, zlasti pa neustrašenosti glede krščanskega življenja: Kadar je rajni profesor imel nadzorstvo pri šolski maši, so dijaki nazorno videli, kako se je treba vesti med sveto daritvijo. Povedal je govornik tudi nekaj drugih dejstev, najbrž manj znanih: da se

je rajnik leta 1875 udeležil svetovnega romanja v Rim v družbi pokojnega profesorja Janeza Gnezde in prelata Toma Zupana, pa ne samo, da bi gledal starine in umetnine, ampak da bi molil na grobu svetih apostolov; povedal je govornik tudi, kako natančen je bil rajnik glede postne zapovedi. Sploh, iz govora smo dobili jasno sliko, kako je rajni učenjak vse žive dni ostal zvest sveti veri, izročeni mu od najboljše matere.

Popoldne, pri slovesnem odkritju plošče, pa smo čuli, kako je bil rajni profesor vse žive dni zvest svoji ljubezni do jezika materinega. Ogromna množica, tudi iz sosednje Hrvaške, se je zbrala na Pleteršnikovini. Slavnostni govornik dr. Dragotin Lončar je kot predsednik Slovenske Maticе, ki je v njej rajnik toliko let deloval kot odbornik in pisatelj, poljudno pojasnil najprej, kakšno velikansko delo je Pleteršnik izvršil s svojim slovensko-nemškim slovarjem, v katerem je nad 100.000 slovenskih besed in rečenic vzorno raztolmačil (prav toliko jih morda živi med narodom še nezapisanih) in s tem pokazal, kakšna veleumetnina je slovenski književni jezik; in ta živa slovenska beseda naj bi zdaj onemela? Ne! Ne! Govorniku so navzočni navdušeno pritrdjevali.

Sledili so nato pozdravi. Domači šolski upravitelj je povedal, da se bo, ko pride potrditev prosvetnega ministra, pišeška šola odslej imenovala Pleteršnikova narodna šola. V imenu proforskega društva je pozdravil profesor Čopič, v imenu klasične gimnazije ljubljanske, kjer je profesor Pleteršnik najdel učil, profesor dr. J. Arnejc, v imenu bivših učencev pa dr. J. Debevec. Domačin, bogoslovec Davorin Petančič je živahno deklamiral Gregorčičevo Lavoriko na grob možu (nekoliko spremenjeno). Isti mladi gospod je za to priliko izdal tudi drobno brošuro, za kar je izvirnih misli dobil v ohranjenem Pleteršnikovem dnevniku. Slavnosti sta se udeležila oba občinska odbora župnije polnoštevilno, šola z učiteljstvom, domače gasilno društvo. Domača godba je kar dobro igrala, cerkveni pevski zbor je bil zelo radodaren in smo radi poslušali. Prispeli so tudi gostje iz bližnjih Brežic (G. Lipej, dr. Peček, dr. Veble in drugi). Vse zborovanje je zelo spretno vodil domači g. župnik Franc Toplak, ki je s svojima cerkvenima ključarjema bil pripravljali odbor. Končno se je vsem sotrudnikom iskreno zahvalil nečak rajnega profesorja in sedanji posestnik tega doma g. meščansko-šolski ravnatelj Hočevnar z obljubo, da bo vzdano ploščo hiša skrbno čuvala.

Deset let že počiva v tistem grobu na pišeškem pokopališču poleg svojih staršev naš največji leksikograf (in kakor je eden izmed govornikov omenil, sodelavec bližnjega rojaka iz Ljutomera, Frana Miklošiča, največjega slovničarja 19. stoletja) profesor Pleteršnik; književni jezik slovenski, čigar glasnik in učenik je rajnik bil, pa živi in bo živel, ker noče in noče in tudi ne more in ne sme v grob.

Iz župnijske kronike ob deseti obletnici smrti prof. Maksa Pleteršnika

Pri komemoraciji na grobu smo prvokrat peli pogrebne obrede po novem obredniku v slovenskem jeziku. V govoru je poudaril župnik Toplak, da si je rajni profesor po svoji živi veri in vestni delavnosti zaslužil dvojno življenje po svoji smrti: Življenje slave med narodom in življenje izvoljencev božjih. Brzobjavni pozdrav je poslal iz Rogaške Slatine g. dr. Janko Polec, univerzitetni profesor; pismeni pozdrav pa g. Josip Mešiček, nadučitelj v pokoju iz Maribora, ki časti profesorja iz svojih učiteljskih let v Globokem.

O MAKSU PLETERŠNIKU

Ploščo iz črnega švedskega sianita v velikosti 50 x 35 cm je priredil Mulej Joško, kamnosek iz Krškega, za 1000. din, in to z naslednjim napisom:

V tej hiši je bil rojen Maks Pleteršnik, profesor in pisatelj,
* 1840 + 1923; Postavila 1933 Slovenska Matica.

Ker sresko načelstvo v Brežicah ni dovolilo uprizoritve drame Moč zemlje v kritje storškov, je poravnala te stroške Slovenska Matica, književno društvo v Ljubljani.

V spomin na to desetletnico nosi šola v Pišecah naslednji uradni naziv: »Državna narodna šola Pleteršnika Maksa, srez Brežice, Dravska banovina, Pišce«.

Duša te lepe proslave pa je bil g. Davorin Petančič, bogoslovec II. letnika v Mariboru.

Iz župnijske kronike zbral Franc Ornik

Ob 70-letnici smrti (11. septembra 1993) je bil na Pleteršnikovi domačiji v Pišecah slavnostni govornik prof. dr. France Bernik (slika desno); ob tej priložnosti je spregovoril tudi župan mesta Ljubljane Jože Strgar (slika levo)

Tintorettova oltarna podoba sv. Nikolaja v kapiteljski cerkvi v Novem mestu; foto: Zvone Pelko, Studio VISIO Ljubljana (iz monografije Prošči novomeškega kapitlja 1493–1993, Dolenjska založba, 1993)

Robert Peskar PREZBITERIJ KAPITELJSKE CERKVE V NOVEM MESTU

¹ Milko Kos: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*, I, Ljubljana 1975, str. 362.

² Prav tam, str. 362.

³ Listino, ki ni ohranjena, je prepisal prošt Andrej Albrecht. Jože Gregorič, *Stavbna zgodovina kapitelske cerkve v Novem mestu, Kronika slovenskih mest*, IV, Ljubljana 1937 (od tod citirano Gregorič: *Stavbna zgodovina*), str. 23.

⁴ Ivan Steklasa: *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, Ljubljana 1913 (od tod citirano Steklasa: 1913), str. 66–67.

⁵ Steklasa: 1913, str. 60–69.

⁶ Peter Hitzinger, *Nachträge zur 500-jährigen Grundungsfeier von Neustadt (Rudolfswert), Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain*, XX, Laibach 1865, str. 106–109.

⁷ Ivan Vrhovec: *Zgodovina Novega mesta*, Ljubljana 1891, str. 23–24.

⁸ Gregorič: *Stavbna zgodovina*, str. 22–24. Isti, Najnovejša umetnostnozgodovinska odkritja v Novem mestu, *Kronika slovenskih mest*, IV, Ljubljana 1937 (od tod citirano Gregorič: *Najnovejša odkritja*), str. 217–220. Isti, *Srednjeveška cerkvena arhitektura do leta 1430, Zbornik za umetnostno zgodovino*, n.v. I, Ljubljana 1951, str. 28–29.

⁹ France Stele, Gotske dvoranske cerkve v Sloveniji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, XV, Ljubljana 1938 (od tod citirano Stele: *Gotske dvoranske cerkve*), str. 30–31.

¹⁰ Marjan Mušič, Podoba novomeške kapitelske cerkve skozi čas, *Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta*, Novo mesto 1969 (od tod citirano Mušič: 1969), str. 163–179.

¹¹ Ivan Komelj, Umetnostna preteklost Novega mesta, *Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta*, Novo mesto 1969 (od tod citirano Komelj: 1969), str. 201–206.

¹² Emilijan Cevc, Kapitelska cerkev v Novem mestu, referat znanstvenega simpozija ob 500-letnici kolegiatnega kapitlja v Novem mestu (22. 4. 1993).

Med pomembnejše gotske umetnostne spomenike, katerih stavbna zgodovina še ni v celoti raziskana, zagotovo sodi kapitelska cerkev sv. Nikolaja v Novem mestu. Vrsta nerešenih vprašanj o njenem zapletenem stavbnem razvoju in umetnostnozgodovinskem pomenu so kot običajno posledica pomanjkanja arhivskega gradiva in dejstva, da cerkev v zadnjih petdesetih letih ni doživela ustreznih konservatorskih in restavratorskih posegov. Čeprav današnje razmere še ne dopuščajo celovite obravnave, pa je v danih okvirih, kot bomo videli, poznogotska podoba cerkve dovolj zgovorna, zlasti prezbitერიj, ki predstavlja tudi osrednjo temo pričujočega prispevka. Poudariti velja, da se pri razreševanju posameznih vprašanj, predvsem o dataciji, ne bomo opirali le na dosedanje ugotovitve in najočitnejše arhitekturne detajle, temveč bomo upoštevali še nekatere bolj ali manj prezrte nadrobnosti, ki nekaj več povedo tudi o samih graditeljih, s tem pa postane mesto novomeškega prezbitერიja v poznogotski arhitekturi na Dolenjskem posebej zanimivo.

Cerkve se v arhivskem gradivu prvič omenja leta 1428 kot »*sanndt Nicla khirchen*« in »*pharrkirchen*«¹ ter leta 1438 kot »*pharrkirchen zu sand Nicla*«,² vendar je za stavbno zgodovino pomembnejši podatek, da sta bila novembra leta 1429 posvečena prezbitერიj in glavni oltar.³ Številne omembe zasledimo še v drugi polovici 15. stoletja, a je za stavbni razvoj oziroma današnjo podobo cerkve pomenljiva šele ustanovna listina cesarja Friderika III. iz leta 1493,⁴ s katero je bil, kot je znano, ustanovljen kolegiatni kapitelj, kar je naslednjega leta potrdil tudi papež Aleksander VI.⁵

V dosedANJI strokovni literaturi je bila v ospredju pozornosti predvsem problematika stavbne zgodovine in nastanka prezbitერიja, o kateri se je izoblikovala cela vrsta razlag in domnev. Od starejših raziskovalcev naj omenimo P. Hitzingerja,⁶ ki je cerkev s prezbitერიjem postavil v čas ustanovitve mesta leta 1365, ter I. Vrhovca,⁷ ki je gradnjo prezbitერიja datiral na začetek 16. stoletja. Nekaj pomembnejših študij je šele ob nekaterih novih odkritjih prispeval J. Gregorič,⁸ ki je na podlagi prepisa posvetilne listine pomaknil datacijo prezbitერიja na začetek 15. stoletja, kar je v okviru razprave o dvoranskih cerkvah povzel tudi F. Stele.⁹ Tej dataciji je sledil še M. Mušič,¹⁰ medtem ko jo je I. Komelj¹¹ na podlagi stilne analize ladijski del datiral v čas pred letom 1429, nastanek prezbitერიja pa po ustanovitvi kapitlja, v začetek 16. stoletja. Nenazadnje moramo omeniti še prispevek E. Cevca,¹² ki je na podlagi različnih stavbnih konceptov in stilnih razlik posameznih arhitekturnih enot postavil poznogotsko podobo ladijskega dela v čas druge četrtine 15. stoletja, obok prezbitერიja pa širše datiral v 16. stoletje.

Poglavitna vzroka, da se stavbnogodovinske sheme posameznih avtorjev med seboj bistveno razlikujejo, smo že omenili, v glavnem pa so posledica okoliščin, saj se je časovno določljivejših arhitekturnih členov zlasti v ladji ohranilo izredno malo. Ker se bomo, kot rečeno, v okviru tega sestavka omejili predvsem na prezbitერიj, bi o ladijskem delu poudarili le nekaj tistih premis, ki so za našo hipotezo o nastanku prezbitერიja večjega pomena.

To se nanaša predvsem na datacijo ladijske lupine v današnjem obsegu, medtem ko nam na številna vprašanja, ki zadevajo prvotno cerkev

¹³ Mušič: 1969, str. 168–169.

¹⁴ Milko Kos, Ustanovitev Novega mesta, *Novo mesto 1365 – 1965. Prispevki za zgodovino mesta*, Novo mesto 1969, str. 81.

¹⁵ Po domnevi I. Komelja naj bi zvonik sezidali ne prej kot v zreli gotski dobi, na kar bi kazala predvsem zunanja obdelava vogelnih kamnov (Komelj: 1969, str. 201). Temu lahko dodamo, da je razmerje ladijske talne ploskve med širino (13 m) in dolžino (22,5 m) 1 : 3, kar prej namiguje na enotnejši koncept kot pa le na preprosto podaljšanje proti zvoniku.

¹⁶ Komelj: 1969, str. 203. Ivan Komelj: *Gotska arhitektura na Slovenskem. Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora*, Ljubljana 1973, str. 21–23.

¹⁷ Gregorič: Najnovejša odkritja, str. 217–220.

¹⁸ Enako različico, le da je okno dvodelno, zasledimo na prezbitetriji cerkve sv. Ahaca nad Malim Ločnikom pri Turjaku iz prve polovice 15. stoletja.

¹⁹ Komelj: 1969, str. 201–203.

²⁰ Da se ideji o novi ladji niso nikoli dokončno odpovedali, priča nenazadnje tudi poskus gradnje iz prejšnjega stoletja (prim. Blaž Resman, Nova gotika na novomeškem kapitlju, *Dolenjski zbornik*, Novo mesto 1990, str. 201–215).

²¹ Mušič: 1969, str. 168. Domnevno naj bi bil prezbitetriji poligonalne oblike in križnorebrasto obokan. Ohranili naj bi se ostanki opečnatih reber klina-stega profila s obojestranskim žleбом, ki so vzdani v zahodni steni prezbitetrija. Vendar moramo opozoriti, da se rebra iz žgane gline v našem doslej znanim gradivu prvič pojavijo šele konec 15. stoletja (Slovenske Konjice), podobno pa opažamo tudi v sosednjih deželah (prim. Zorislav Horvat: *Katalog gotičkih profilacij*, Zagreb 1992, str. 172). Pomisleke vzbuja tudi sama oblika profilacije. Rebra so namreč ravna in ne ustvarjajo ločne krivulje oboka.

in njeno obliko, zanesljivih odgovorov današnja podoba brez posebnih raziskav ne more pokazati. Tu mislimo na domnevno podaljšanje proti zvoniku,¹³ ki naj bi bil hkrati najstarejši del stavbe, pravzaprav še ostanek stolpa stiškega Gradca, omenjenega prvič v 13. stoletju.¹⁴ Domneve so toliko bolj hipotetične, ker zvonik v današnji obliki komajda kaže srednjeveško poreklo.¹⁵ Bolj gotova je domneva, da je bila ladja ravno stropana, kar bi kazali ostanki fresk, vidni na podstrešju, medtem ko naj bi bil strop po sredini oprt na lesene nosilce, ki bi razmeroma širok prostor delili v dvojne ladji.¹⁶ Kakorkoli pa že sprejemamo te predpostavke, ostaja dejstvo, da so se kot edini dokument gotske faze ohranila le šilasto zaključena okna v severni in južni steni, ki so jih odkrili ob restavraciji v tridesetih letih.¹⁷ Vendar pa prav ta s fragmentarno ohranjenimi krogovičji, ki predstavljajo različico ribjega mehurja, obenem pomenijo najbolj indikativen element za datacijo ladijskega dela ali vsaj temeljite predelave. Motiv ribjega mehurja se je namreč v slovenskem prostoru pojavil okoli leta 1400 z nastopom mojstrov, kamnosekov, ki so k nam zanesli stilne novosti Petra Parlerja in njegovega kroga (Ptuj-ska gora, Pleterje, Šentrupert), in je kasneje ostal priljubljen motiv še celo 15. stoletje.¹⁸ Ni potrebno posebej poudarjati, da tesnejših zvez z omenjenimi primeri ne moremo iskati, pri čemer nam v zvezi s tem niti kamnoseški znak v južnem oknu (sl. 1) ne pove veliko. Pač pa imamo s temi primeri dovolj jasno načrtano spodnjo časovno mejo, in če upoštevamo še omenjene arhivske podatke, je datacija ladijskega dela v prvo četrtno 15. stoletja oziroma pred letom 1428 dovolj upravičena.¹⁹

Leta 1429 so, kot je razvidno iz omenjenega prepisa, tej cerkvi posvetili prezbitetrijo in glavni oltar, kar verjetno pomeni, da je bil takrat na novo zgrajen tudi prezbitetrija. V zvezi s tem se postavlja ključno vprašanje, ali se podatek nanaša na današnji prezbitetrija ali le na starejšega predhodnika. Da je prva možnost malo verjetna, se pravi, da današnji prezbitetrija ni mogel nastati sočasno z večjimi predelavami ladje v prvi četrtni 15. stoletja, kaže vrsta elementov. Najočitnejši so gotovo neskladje med mogočnim prezbitetrijem in razmeroma nizko ladjo, zalomljena vzdolžna os, ki gotovo ni rezultat enotnejšega koncepta ali današnja dvojna slavoločna stena, ki jo zaznamuje v spodnji partiji izredno neposrečena rešitev. Še več, šilasto zaključena, delno zazidana odprtina slavoločne stene, ki je vidna na podstrešju, jasno pove, da so pri gradnji prezbitetrija že mislili na kasnejšo odstranitev starejše – današnje – ladje, kar pa niso nikoli uresničili.²⁰ S tem se poraja seveda novo vprašanje, kakšna je bila potemtakem oblika prezbitetrija, ki so ga posvetili leta 1429. Delno nam je na to vprašanje, čeprav je na voljo malo argumentov, odgovoril že M. Mušič, le da moramo čas nastanka uskladiti z revizirano stavbnozgodovinsko shemo.²¹

Iz povedanega je razvidno, da je moral današnji prezbitetrija nastati bistveno kasneje, kar je s posrečeno stilno analizo ugotovil že I. Komelj. Da pa ne gre le za s stilnimi značilnostmi argumentirane domneve, lahko na tem mestu postržemo tudi s konkretnjšimi, bolj zgovornimi dokazi, ki za datacijo ponujajo trdnejšo oporo. Vendar si še prej natančneje oglejmo prezbitetrijo.

Današnji sklop prezbitetrija, katerega vzdolžna os je za razliko od ladijske pravilno orientirana, sooblikujejo tri prostorske enote: dolgi prezbitetrija s kripto in zakristija na južni strani. Prezbitetrija se zaradi krip-te, ki jo je nedvomno narekoval padajoči teren, na zunaj kaže kot razmeroma vitko stavbno telo, ki ga obdaja venec dvakrat stopnjevanih,

zgoraj diagonalno prirezanih opornikov. Teh se je ohranilo šest, sedmega na sredini severne stene so porušili, medtem ko so opornik na severozahodnem vogalu prizidali kasneje. Dodatno členitev zunanjščine predstavlja profilirani venec, ki teče od zakristije do mesta porušenega opornika, in se s spreminjanjem nivojev prilagaja terenu. Skupaj z malimi okenskimi odprtinami v partiji kripte pomenijo nekakšno cezuro, ki zavira dinamično gotsko rast. Glavni korni prostor osvetljujejo štiri šilasto zaključena okna v petosminskem zaključku ter eno v severni steni. Zanimivo pri tem je, da sta bila slednje in okno v južni stranici v primerjavi z okni v sklepni stranici prvotno spodaj skorajda meter krajši, kar je narekovala profilirana sedilija v južni stranici v notranjščini. Prostornina kora je obokana s tremi travejami križnorebrastega oboka s petosminskim zaključkom. Razmeroma šibka rebra klinastega profila z obojestranskim žlebom rastejo brez cezur in osmerokotno prirezanih služnikov, ki v vzdolžnih stenah počivajo na preprostih geometričnih konzolah, v sklepni stranici pa segajo do tal. Kot smo omenili, spodnji prostor zavzema kripta, v katero vodi iz ladje kamnit, šilasto zaključen portal z usločeno posnetim lokom;²² podoben portal vodi tudi iz kripte v pritlični del zakristije. Gre za nizek triladijski prostor s križnogrebenastimi oboki, ki počivajo na štirih parih opečnatih in kamnitih oktogonálnih sklopah. Pri tem oboki rastejo iz sten povsem neorgansko in z nekaterimi neuspešnimi rešitvami, kakršne vidimo danes, dovoljujejo celo domnevo, da je bil tudi ta prostor prvotno rebrasto obokan, kar pa utegnejo potrditi le ustrezne raziskave.

Zakristija je v primerjavi s prezbitერიem preprostejša. Talni zidec, ki obkroža tudi prezbitერი, uokvirja portalni odprtini – zahodna je danes zazidana – in manjše šilasto okno, ki osvetljuje križnogrebenasto obokan pritlični del. Nadstropni del, v katerega je danes mogoče priti iz prezbitერიja, prvotno pa tudi po kamnitih polžastih stopnicah, ki vodijo na podstrežje, osvetljujejo tri pravokotna okna z bogatim profiliranim ostenjem. Gotovo na tem mestu ne moremo mimo teze M. Mušiča,²³ da naj bi zakristija predstavljala zametek nikoli dokončanega zvonika, kar pa je prepričljivo ovrgel E. Cevc.²⁴ Navkljub nekaterim indikacijam, da zakristija vendarle ne ustreza prvotnim načrtom, temu ne bi mogli dodati ničesar bistveno novega. Merska razmerja se še podrejajo srednjeveškemu idealom²⁵ ter se delno vežejo v sistem zlatega reza. Ostane nam torej, da poskušamo odgovoriti na naše primarno vprašanje, kdaj je bil zgrajen današnji prezbitერი, in hkrati osvetliti njegov položaj v dolenski poznogotski arhitekturi.

Zanesljiv in dokončen odgovor o času nastanka nam nudijo predvsem kamnoseška znamenja – lastnoročne signature graditeljev – kamnosekov, ki jih zasledimo na talnem zidcu prezbitერიja (sl. 2), in zakristije (sl. 3), v kripti na zunanjih in notranjih okenskih špaletah (sl. 4), na obeh portalih, ki vodita v kripto (sl. 5) in pritličje zakristije (sl. 6), ter končno na kamnitih polžastih stopnicah v nadstropju (sl. 7). Ti znaki nam sicer sami po sebi ne povedo veliko, če pa jih primerjamo z znaki na, denimo, kamnoseško obdelanih členih cerkva, ki so časovno natančno opredeljene, je odgovor seveda na dlani.²⁶ Tako torej pet različnih novomeških znakov (sl. 2 a, 4 e, 5 a, 7 a) nastopa na slopih in rebrih ladijskega oboka župne cerkve v Šentrupertu, ki je natančno datiran z letnico 1497 nad glavnim portalom, znak iz okenskih špalet in portala (sl. 4 e) pa še na omenjenem portalu šentruperske cerkve. Poleg tega zasledimo znak (sl. 2 a) tudi na grbovnem ščitku na oboku prezbitერიja

²² Na severni strani je bil kot pendant prvotno še en portal s sorodnim kamnitim ostenjem, ki pa je bržčas že ob barokizaciji zgubil svojo funkcijo.

²³ Mušič: 1969, str. 173.

²⁴ Glej op. 12.

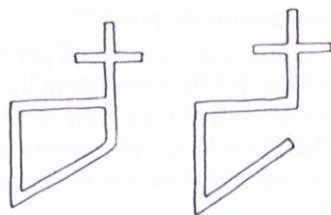
²⁵ Razmerje prostornine prezbitერიja med širino, dolžino in višino je 1 : 2 : 2.

²⁶ Nekaj znamenj je objavil že J. Gregorič (Gregorič: Najnovejša odkritja, str. 218), vendar s primerjavami ni prišel do posebnih ugotovitev, saj znamenja, ki so za nas posebej zanimiva, takrat še niso bila znana.

KAMNOSEŠKI ZNAKI KAPITELJSKE CERKVE V NOVEM MESTU

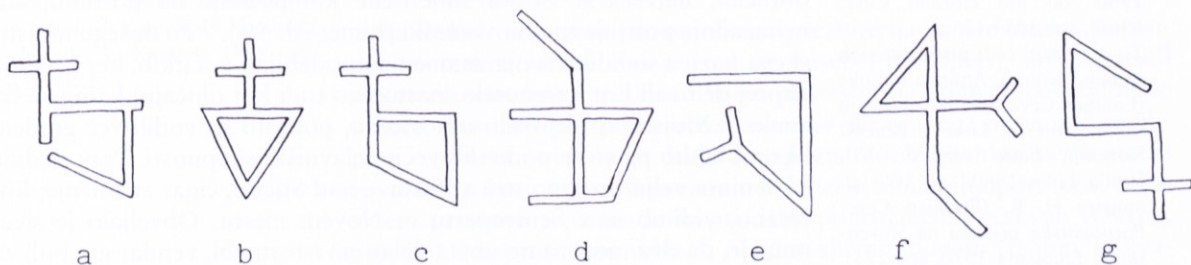
Sl. 1: Ladja –
ostenje južnega okna

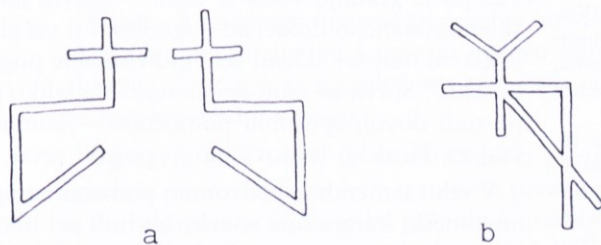
a b
Sl. 2: Prezbiterij –
talni zidec

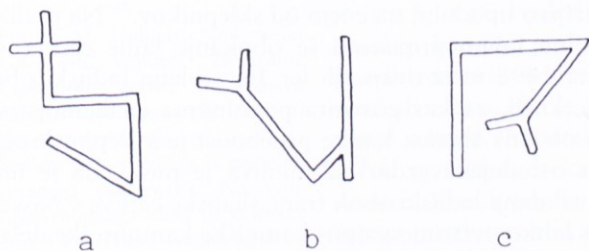
Sl. 3: Zakristija – talni zidec

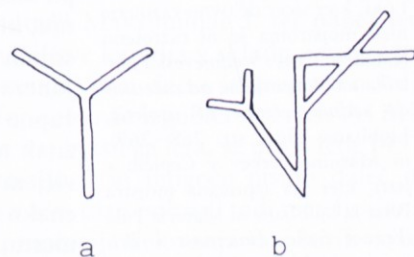
Sl. 4: Prezbiterij – ostenja oken v kripti

Sl. 5: Prezbiterij – portal kripe

Sl. 6: Prezbiterij – portal zakristije

Sl. 7: Zakristija – kamnite stopnice

²⁷ Stane Mikuž: *Umetnostnozgodovinska topografija Grosupeljske krajine*, Ljubljana 1978, str. 452–454.

²⁸ Steklasa: 1913, str. 62–64.

²⁹ Karl Friederich: *Die Steinbearbeitung in ihrer Entwicklung von 11. bis zum 18. Jahrhundert*, Augsburg 1932. Rochus Kohlbach: *Steirische Baumeister*, Graz 1961, str. 477–487. Alois Kieselinger: *Die Steine von St. Stephan*, Wien 1949, str. 167–190. Erich Egg: *Aus der Geschichte des Bauhandwerks in Tirol, Tiroler Wirtschaftsstudien*, 4, Innsbruck 1957, str. 67–71.

³⁰ Prim. Emilijan Cevc, Kranjska župna cerkev v luči stavbarniškega reda, *900 let Kranja*, Kranj 1960 (od tod citirano Cevc: 1960), str. 105–125.

³¹ To je opaziti tudi pri mojstrskih znakih, denimo, Andreja iz Loke (Emilijan Cevc, Stavbar Andrej in slikar Jernej iz Loke v Beneški Sloveniji, *Loški razgledi*, VII, Škofja Loka 1960, str. 100) ali mojstra H. R. (Emilijan Cevc: *Poznogotska plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1970, str. 275). Omeniti velja še Hannsa Wechselpergerja, katerega znak poznamo v treh različicah (Volker Liedke, Burghauser Steinmetzen und Maurer der Spätgotik, *Ars Bavarica*, 43/44, München 1986, str. 108–116).

³² Karl Friederich, nav. delo, str. 18. Poučen primer pri nas predstavljajo znamenja v romarski cerkvi na Ptujski gori (Marijan Zadnikar, Restavracija cerkve na Ptujski gori, *Varstvo spomenikov*, III, 1–2, Ljubljana 1950, str. 21–28).

³³ Najbolj znana primera pri nas sta današnja župna cerkev v Škofji Loki, kjer sicer delovno razmerje med mojstroma še ni razrešeno (Emilijan Cevc: *Srednjeveška plastika na Slovenskem, od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana 1963, str. 268–269), in Marijina cerkev v Čepicah v Istri, kjer sta izpričana mojstra Peter iz Ljubljane in Matej iz Pule (France Stele: *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 20, 47).

³⁴ Josef Opitz: *Die Plastik on Böhmen zur Zeit der Luxenburger*, Prag 1936, str. 32, 121–124.

cerkve sv. Lamberta v Pristavi nad Stično, ki je bila posvečena leta 1497.²⁷ Nobenega dvoma ni, da so bili na delu isti kamnoseki, kajti morebitno naključje je le malo verjetno, saj medsebojno zvezo potrjujejo tudi zgodovinske okoliščine. Jakob Auersperg je bil kot šentruperski župnik od leta 1474 in od leta 1480 kot arhidiakon Dolenjske obnem tudi prvi novomeški prošt.²⁸

Da imajo kamnoseška znamenja pri raziskovanju gotske arhitekture pomembno vlogo, je bilo v strokovni literaturi, zlasti tuji, že dognano,²⁹ pri nas pa je to področje za zdaj še malo raziskano.³⁰ Seveda bi nas zaneslo predaleč, če bi na tem mestu poskušali zapolniti manjkajoče vrzeli, velja pa opozoriti na nekatere ugotovitve, ki so zanimive tudi za naše primere.

Kot je znano, so kamnoseku navadno ob koncu učne dobe svečano podelili znamenje, ki je nosilcu pomenilo podpis, legitimacijo ter znamenje dostojanstva in časti, in ga je smel spremeniti le izjemoma, npr., če se je izkazalo, da imata dva enako znamenje. Slednje načeloma velja, čeprav pogosto zasledimo, da so kamnoseki svoja znamenja zrcalno obračali, največkrat zaradi simetrične kompozicije na portalih, kar nenazadnje potrjuje tudi novomeški primer (sl. 5 a).³¹ Po dosegu mojstrskega naziva so lahko svoja znamenja upodabljali v ščitkih, ker pa so še naprej delovali kot kamnoseki, nastopajo tudi kot običajni kamnoseški znaki.³² Mojstri so delovali samostojno, pogosto so vodili več gradenj hkrati, lahko pa so se podredili večji delavniški skupnosti. Prav slednje bi nemara veljalo za mojstra s Pristave nad Stično, čigar znamenje, kot rečeno, vidimo še v Šentrupertu in Novem mestu. Obveljalo je sicer mnenje, da dva mojstra ne smeta delati na isti stavbi, vendar gre bolj za pravno klavzulo v primeru spora kot pa strogo upoštevano pravilo.³³ Pač pa je gradnjo vodil le eden – glavni mojster, ki je z naročnikom sklenil natančno določeno pogodbo. Pri večjih in zahtevnejših projektih je glavni mojster sklenil celo individualne pogodbe s posameznimi kamnoseki.³⁴ Sprva so samostojna naročila lahko prevzeli le mojstri, kasneje pa tudi dovolj sposobni pomočniki – kamnoseki, kar je leta 1509 – vsaj za Tirolsko bratovščino – potrdil cesar Maksimilijan.³⁵

V teh razmerah je nedvomno pomembna ugotovitev, da so vsaj štirje novomeški kamnoseki sodelovali tudi pri obokanju šentruperske ladje, zato je mikavno vprašanje, kolikšen je delež vodilnega mojstra šentruperskega oboka pri gradnji novomeškega prezbiterija. Če bi se izkazalo, da so naše posamezne delavniške skupnosti nerazdružljiva trdna celota, česar dosedanje raziskave ne kažejo, bi morali reči, da precejšen. Tako pa moramo biti precej previdni. Mojstra poznamo po njegovem znamenju, ki ga je sramežljivo upodobil na enem od sklepnikov.³⁶ Na podlagi stilnih značilnosti mu lahko pripišemo še obokanje ladje cerkve sv. Janeza v Mirni leta 1498 in iz dvajsetih let 16. stoletja ladijski obok župne cerkve v Cerknici, za kar govorita popolnoma enak mojstrski znak ter identična obočna shema, katere posebnost je s slepim krogičjem poudarjena osrednja zvezda.³⁷ Zanimiva je misel, da je imel enako shemo tudi nekdanji ladijski obok frančiškanske cerkve v Novem mestu, ki ga bržčas lahko uvrstimo v opus kamniške kamnoseške delavnice iz časa okoli leta 1480.³⁸ Morebitne tesnejše zveze mojstra šentruperskega oboka s slednjim stilne značilnosti ne potrjujejo, skupen je le motiv oblečenega Jezuščka na Marijinem sklepniku, ki je razen v delih kamniške delavnice drugod neobičajen. Vse kaže, da smo načeli širšo problematiko, ki presega okvir pričujočega prispevka, vendar je bil ta

³⁵ Erich Egg, nav. delo, str. 38. Domnevamo lahko, da je bila tudi pred omenjenim letom tovrstna »črna« gradnja razmeroma pogost pojav, zlasti pri nezahtevnih naročilih.

³⁶ Mojstrski znak, ki je bil doslej prezrt, je upodobljen na stiliziranem ščitku in je podoben črki A z navznoter zalomljenim levim krakom.

³⁷ Prim. France Stele: Gotske dvoranske cerkve, str. 17–21.

³⁸ Prim. Gregorič: Najnovejša odkritja, str. 219–220. Komelj: 1969, str. 206–207. Emilijan Cevc, Poznogotsko kamnoseštvo v okolici Kamnika, *Kamniški zbornik*, 1, Kamnik 1955, str. 111–123.

ekskurz nujen, ker omenjeni primeri kažejo razmeroma bogat figuralni okras, ki ga v prezbiteriju kapiteljske cerkve pogrešamo. Ali se s tem potrjuje zanimiva teza E. Cevca, da so obokali prezbiterij bistveno kasneje ali ga celo preobokali po požaru leta 1576? Tega značaj oboka ali časovno popolnoma nedoločljive konzole nikakor ne izključujejo, vendar bi dokončen odgovor dobili le z ustreznimi raziskavami stavbne lupine.

Potemtakem morebitnih zvez z mojstrom šentrupeškega oboka ne velja iskati, saj je tudi triladijska dvoranska kriptna, kakršne srečujemo kontinuirano že od zgodnjega srednjega veka, premalo indikativna, medtem ko nam kamnoseška znamenja dovoljujejo le domnevo, da je moral pomembnejšo vlogo pri gradnji odigrati kamnosek, čigar znamenje (sl. 5 a) zasledimo največkrat in hkrati tudi na bolj reprezentativnih mestih. V zvezi s tem mogoče ni odveč omeniti, da omenjena znaka (sl. 5 a), upodobljena simetrično drug ob drugem, zasledimo tudi na grbovnem ščitku ladijskega oboka cerkve sv. Boštjana, Fabijana in Roka v Kranju, ki je bila zgrajena okoli leta 1478, vendar na tesnejše zveze za zdaj ne kaže upati.

Kakorkoli že, avtor novomeškega prezbiterija je nedvomno šentrupeško cerkev zelo dobro poznal, še posebej prezbiterij, saj ga zaradi nekaterih sorodnih značilnosti lahko prištevamo celo med najverjetnejše vzorce. To misel potrjuje predvsem motiv skrajšanega okna nad sediljami v južni stranici, ki ga drugod ne poznamo. V obeh primerih gre za tip dolgega kora s tremi travejami ter vencem zunanjih opornikov, ki jih v tem prostoru srečamo le še pri dveh podružničnih cerkvah (Okrog, Stopno). Nasprotno pa velja za obočno shemo, bogato členitev in kvalitetno stavbno plastiko, ki ni bila v tem prostoru nikoli več dosežena. Da pa ne bi sklepali prehitro, moramo upoštevati ne le vlogo naročnika – Jakoba Auersperga, temveč še posebej novo cerkveno funkcijo, ki je s predvidenimi trinajstimi kanoniki gotovo narekovala tip dolgega prezbiterija, čeprav je ta na splošno v tem času zaradi krepitve meščanstva že krepko izgubil veljavo.

Ugotovili smo torej, da se novomeški prezbiterij do določene mere zgleduje po skorajda stoletje starejšem prezbiteriju šentrupeške cerkve, in večkrat poudarili, da je bil pobudnik gradnje prezbiterija bržčas šentrupeški župnik in prvi novomeški prošt Jakob Auersperg. S tem je sicer določen okvirni čas nastanka, vendar moramo kljub temu naše ugotovitve precizirati.

Da bi gradnjo začeli že leta 1493, ko je cesar Friderik ustanovil kapitelj, se zdi malo verjetno, kajti s tem je bil sprožen le pravni akt, ki ga je isto leto po Friderikovi smrti potrdil Maksimilijan I. ter papež leto kasneje. Nemara je do normalne zaživitve kapitlja v skladu z njegovimi pravili preteklo še precej časa. Omeniti velja, da so šentrupeško ladjo obokali v času, ko je cerkev vsaj formalno že izgubila dobršen del nekdanje veljave. Pomembno pa je, da naj bi istega leta, se pravi leta 1497, začeli graditi tudi kapiteljsko proštijo,³⁹ in mogoče nismo daleč od resnice, če rečemo, da so približno v tem času položili tudi temelje današnjega prezbiterija in zakristije. Kronologija delovanja vsaj štirih novomeških kamnosekov, kot jo kažejo njihovi znaki, temu nikakor ne nasprotuje. Pač pa večji problem predstavlja konec gradnje, kajti kamnoseška znamenja – z izjemo kamnitih stopnic – zasledimo le v spodnjih partijah, medtem ko jih v zgornjih, denimo v špaletah oken, ki osvetljujejo oltarni prostor, ne zasledimo.⁴⁰ Ali je to posledica ustavitve del, ki

³⁹ France M. Dolinar, Novomeški kolegiatni kapitelj, *Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu*, Novo mesto 1993, str. 10 [katalog razstave].

⁴⁰ Špalete so sestavljene iz pravilno rezanega peščenjaka. Na vrhu jugovzhodnega okna so vklesane črke FTK (Franc Toman kamnosek ?), ki je izdelal med drugim večino okenskih krogovičij (prim. *Dolenjske novice*, 1900, št. 6, str. 61 in št. 22, str. 210–21). Vprašanje seveda je, kako zvesto posnemajo originalne.

⁴¹ Prim. Ana Lavrič, Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbiterja in zvonika v Crngrobu, *Razprave I. razreda SAZU*, XV, Ljubljana 1986, str. 139–140. Prim. tudi *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern*, Köln 1978, 3, str. 58 [katalog razstave].

⁴³ Prim. Zorislav Horvat, Upotreba »mačka« u srednjovekovnoj gradnji, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 4/5, Zagreb 1979, str. 283–285.

⁴³ Komelj: 1969, str. 204.

⁴⁴ Steklasa: 1913, str. 71–73.

⁴⁵ Glej op. 12.

⁴⁶ Komelj: 1969, str. 205, 211.

bi jo lahko povzročila smrt Jakoba Auersperga leta 1499, ali pa gre zgolj za naključje, seveda ni mogoče z gotovostjo odgovoriti. Ena od možnosti je, da so preprosto obdelane kose, kot so ostenja visokih oken, lahko klesali v ustreznem kamnolomu in jih že gotove pripeljali na gradbišče, kar je bila tudi pri nas ustaljena praksa,⁴¹ ali pa je to rezultat le obnove okenskih odprtín. Vsekakor posebnih cezur ali razlik v načinu gradnje v strukturi zidovja ne zasledimo. Mogoče bi le opozorili, da so približno na sredini začeli graditi z večjimi bloki apnenca – najbolj je to očitno na severni strani – ki so jih dvigovali s posebnimi dviznimi kleščami (*Steinzange*), česar do te višine ni opaziti.⁴²

Določen namig, da se je gradnja vendarle nekoliko zavlekla, nam poleg splošnih neugodnih gospodarskih razmer ponujata pravzaprav le reliefna grba, ki sta vzdana v severozahodnem vogalu, tik pod strešnim vencem. Levi predstavlja avstrijskega dvoglavega orla, desni pa grb Jurija Slatkonje oziroma grb novomeškega kapitlja, ki so ga dobili z novo ustanovno listino Maksimilijana I. leta 1509.⁴³ Čeprav je bil J. Slatkonja imenovan za prošta že leta 1500, je zaradi njegove konstantne odsotnosti manj verjetno,⁴⁴ da bi grbovni kamen nastal pred ustanovno listino. Nekateri momenti celo kažejo, da je nastal šele konec 16. stoletja,⁴⁵ česar pa profilacija kamna ne potrjuje.⁴⁶

Iz doslej povedanega je razvidno, da so morali gradnjo prezbiterja kmalu po letu 1509 zaključiti. To velja v veliki meri tudi za zakristijo, kar zopet potrjujejo kamnoseška znamenja, čeprav se stilistično nekoliko razlikuje. Po značaju je bližja profanim stavbam, kar pravokotna profilirana okna s tipičnim poznogotskim motivom sekajočih se palic, kakršne vidimo tudi na okoliških gradovih tega časa (Hmeljnik, Otočec), le še stopnjujejo. Vendar teh lastnosti ne bi mogli pripisati morebitni razliki v času nastanka, temveč so prej posledica različne funkcije prostorov. Da se najsvetejši del cerkve – kor tudi formalno razlikuje od zakristije s svojo posvetnejšo vlogo, ni nenavadno, še posebej ne v našem primeru, toda glede na nekatera še nerešena vprašanja zlasti o načrtovani podobi, kljub določenemu koraku naprej, kot smo večkrat poudarili, še nismo izrekli zadnje besede.

Reliefna kamnita plošča iz 16. stoletja s cesarskim in kapiteljskim grbom, vzdana v severozahodni del prezbiterja kapiteljske cerkve; foto: Zvone Pelko, Studio VISIO Ljubljana (iz monografije Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993, Dolenjska založba, 1993)

Izjava

V potopisu Le malo po Mirenski dolini (Rast L. III, št. 3, 1992) sem pisal tudi o Lojzetu Grozdetu, ki je bil zverinsko umorjen 1. 1. 1943 na Mirni. Isti dan je bil ustreljen tudi semenišnik iz Šentruperta. Obe smrti so ljudje povezovali z meni kolikor toliko poznanimi imeni. Govorilo se je... Zdaj se je dognalo: Osumljeni, na katerega sem namigoval, pri Lojzetovi smrti ni bil. Zato se že mrtvemu opravičujem, kajti krivice ne bi rad delal ne živemu in ne mrtvemu. Kaj je z drugo smrtjo, ne vem... Tudi o tej krožijo imena, kdo je bil v patroli in streljal. Iz spisa je jasno razvidno, da somišljenika z Lojzetom nisva bila, daleč od tega. Ali poznal sem ga, da dobro vem: Lojze v politiko aktivno ni bil vključen, najmanj pa da bi bil obveščevalec. Med vojno in po njej sem se otepal z mnogimi nevšečnostmi, zato sem imena zamešal, vem pa dobro, da mi je nekdo iz partizanskih vrst, ki je bil blizu teh smrti, izjavil, da so pri Grozdetu našli le molitvenik. Je molitvenik mar obveščevalni dokument? In še danes lagati... Resnica je resnica, je najbolj čista in zato najbolj pitna. Res je vojna ljudi zelo spreminjala in delala poštenjake za morilce, strahopetne za junake ali obratno, ali osnovni etični zakon je bil pri Lojzetu kot v meni tako močan, da preko tega sploh ni mogel. Je bil proti komunizmu in še zelo, ali škodoval človeku fizično ne bi pod nobenim pogojem. Vse drugo je laž, ostudna laž. In čemu se danes skrivati za njo?

Morilec je morilec in žrtev je žrtev, pa naj bo taka ali taka okoliščina. Svetna oblast je prešibka, da bi vse to dognala in sodila. Zato res nima smisla naštevati imen. Morilec je bil in je še dovolj kaznovan sam v sebi. In morilca, tudi političnega ne, nima nihče rad v svoji družini. Zaradi njih to... Mrtvi spe – eni in drugi in se ne bodo nikdar več vrnili. Da bi se ljudje tega bolj zavedali.

Ob tej priložnosti bi rad dodal za osvetlitev še to: Umor je, pa naj bo politični ali kriminalni, le umor. So pa umori raznih oblik: tudi bogateti na drug račun, metati delavce na cesto, jemati pogled v prihodnost... Politika je zame le izmenjava mnenj, kako bi ustvarili boljši jutri, ne pa grabežljiv boj za oblast. In morilci živijo med nami. To je bil, sicer ne tako jasno načrtan kot danes, moj življenjski credo in tak je še danes. Takrat sem boj za osvoboditev sprejel kot nekaj nujnega, ne pa boj za komunizem. In v tem je bila tudi Grozdetova krivda in mnogih žrtev rabljev, ki so vpeljavali komunizem v naš življ, za katerega pa dobro vemo, da je pahnil človeštvo za lep čas nazaj – in to v času, ko je vsaka sekunda predragocena. In ker hočem biti objektivni, priznam, da je socializem prinesel tudi mnogo dobrega, in morda prav zaradi tega, ker je kapitalizem prebrutalen, tako težko slovo.

Moj življenjski credo je le človek, nisem ne zelen in ne rdeč in ne bel... In v tem je bil in je še danes moj greh. Ljudje radi nasedajo ljudem najslabše kakovosti – politikom. In podobno je veroval, kot sem ga poznal, tudi Lojze. Le da je bil bolj dosleden in je pogumneje izpovedoval svojo vero, kar je povzročilo njegovo strahotno smrt; da je bil živ razrezan. In biti rabelj takega slovesa res ni čast. Zato pojasnilo in opravičilo.

Jože Dular BRUŠENA ČAŠA JANKA JARCA

Ob profesorjevi devetdesetletnici

Janko Jarc v novoletni noči leta 1991

Seveda bi se radi zazrli na njegovo življenje danes v njegovi večerni uri. Toda vsako življenje ima svoj začetek. Tudi njegovo.

In če se ozremo na tista najbolj rosna leta, ki človeku ostanejo v najblažjem spominu, potem vidimo, da mu je zibel stekla pred devetdesetimi leti v Črnomlju. Tam je bil njegov oče v državni službi, pa ga je življenjska usoda in tudi volja višjih vse prevečkrat premeščala iz kraja v kraj. Po orožniških postajah, po sodnijah... Z njim pa sta romala tudi žena in sin.

Tako se je zgodilo, da je moral mali Janko kar hitro zapustiti rojstno hišo na črnomaljski Krštini pa mlin starega očeta Josipa Doltarja ob Dobljici in se preseliti v Črmošnjice, kjer je bil oče postavljen za vodjo orožniške postaje. Od tam se je družina preselila v Šempeter na Krasu (Pivka), nato v Ljubljano pa v Gradac v Beli krajini, kjer so Janka tudi vpisali v prvi osnovnošolski razred. Preden pa je dokončal četrtega, se je moral srečati še s šolskimi klopmi v Črnomlju, Žužemberku in Kostanjevici na Krki.

In kaj vse je videl na teh prvih življenjskih popotovanjih, ki so se mu za vedno vtisnili v spomin! Na primer Gradac, slikoviti kraj ob Lahinji, ki pa je pričel usihati, odkar je tamkajšnji vitez Friedau prodal svojo železolitarno v Tropineku Avstrijcem, in tako mnogim domačinom odjedel kruh. Toda tam je ostal slikoviti grad in v okljuku zelene Lahinje, grajski park z drevoredom platan. Pa v njem grajska grobnica, kjer je v kamnitem sarkofagu že več kot pol stoletja počival graščak Gušič. In tam blizu je bil kot skrivnost pokopan tudi njegov konj. Pa spet Črnomelj in nato Žužemberk, kjer je Janko ostrmel pred mogočnim razpadajočim gradom in še nad farno cerkvijo na visoki Zafari. Nato pa so bile na vrsti dolenjske Benetke – očarljiva Kostanjevica na otoku Krke in nekdanji opuščeni cistercijski kloster zunaj mesta, kjer je takrat

domovalo sodišče. Tam, kjer je Obrh ob povodnjih poplavljal travnike pred gradom in so se na majhnih kopnih zaplatah zgnetle grajske podgane, na katere je potem gospod sodnik z visokega okna streljal s flober-tovko. Pa poslikane cerkve in znamenja so bila posejana vsepovsod po dolenjskih hribcih in ravninah! O, bilo je dovolj lepote in zanimivega, kar je burilo domišljijo mladega fanta, ki je vse to zajemal z radovednimi očmi, z odprti srcem in dušo.

Slika zgoraj: Janko Jarc, učenec osnovne šole v belokranjskem Gradcu leta 1910. Od leve: oče Ivan, Janko, mati Marija. Slika desno: gimnazijec Jarc, urednik dijaškega lista Vesna, ob slovesu iz Kostanjevice leta 1919. Od leve: Janko, mati, oče

In potem Jarc — študent v Novem mestu!

Prvo njegovo gimnazijsko leto pa je bilo hkrati prvo leto svetovne vojne. V poletju, na Anino nedeljo leta 1914, se je začela krvava morija, ki se je kljub obljubam, da bo trajala le nekaj tednov, raztegnila na polna štiri leta.

Zato so morali novomeški dijaki s profesorji vred zapustiti šele nedavno zgrajeno gimnazijsko poslopje na Ločenski cesti. Zasedla ga je ogrska vojaška bolnišnica Nagy Kikinda, dijakom pa so za pouk določili nekaj sob v dvoriščnem prizidku starega frančiškanskega samostana. Na drugi strani mesta, onkraj Glavnega trga.

Tam je mladi Jarc pričel zajemati prvo gimnazijsko učenost. Sedem ur latinščine in od tretje šole še grščino. Razredniki in profesorji Mihael Markič, Rudolf Južnič, Karel Kunc, dr. Viktor Tiller in drugi so mu bistrili glavo. Vsi pa so se hitro menjavali, saj je marsikateri izmed njih moral na fronto. Od petega razreda naprej pa mu je bil razrednik profesor Amat Škerlj, ki je dijakom razkrival modrosti in lepoto latinskih in grških klasikov.

Vojna leta pa so tekla. In bolj ko so se iztekala, bolj je vrelo med narodi avstro-ogrske monarhije. Tudi med Slovenci, zlasti med mladino, ki je prisluhnila preroškim besedam Janeza Evangelista Kreka, mladino, ki so jo razvnela majniška deklaracija in ljudska zborovanja. Proč s staro Avstrijo! Nova država južnih Slovanov je na pohodu!

Pod zimo 1918 je bilo končno svetovne morije konec. Potem ko je toliko in toliko ljudi položilo svoje »življenje na oltar domovine«, kot

so takrat dejali. Med njimi mnogi novomeški gimnazijci. Tudi veliko obetajoči pesnik in slikar Jože Cvelbar, doma z Doljne Prekope pri Kostanjevici. Zaljubljen v svojo obkrško deželico in Gorjance, pa so ga, srednješolca, poslali na tirolsko fronto, kjer je v juliju 1916 težko ranjen v Dolomitih zaključil svoje mlado življenje. Na gori Monte Cucco, komaj enaindvajset let star.

*

Janko Jarc pa je bil ob koncu vojne že petošolec. Mlad fant, vendar za svoja leta kar dozorel, saj se je zgodaj srečeval in družil s študenti, ki so bili po letih sicer nekoliko starejši in so tako po končani vojni postali pobudniki in tudi nosilci tistega literarnega, umetnostnega pa tudi socialnega vrenja, ki se je zarisalo v našo zavest kot »novomeška pomlad«. Naj tu omenimo vsaj Antona Podbevška, Mirana Jarca, Marjana Mušiča, Božidarja Jakca in Zdenka Skalickega, ki so bili takrat in tudi kasneje vzorniki novomeškega dijaštva.

Zgledi teh zanesenjakov so zajeli tudi Jarca, ki je že kot petošolec zbral okoli sebe šolske tovariše in spravil v življenje dijaško organizacijo. Na krščansko-socialistični podlagi (vzornik mu je bil pač Krek!) ji je mladi Jarc določil tudi program, in ta naj bi bil »popolna emancipacija posameznika, kot tudi cele organizacije, ker je le na ta način bila dana vsakemu posamezniku možnost izobrazbe do najvišje stopnje.«

Janko Jarc pa je tudi vedel, da je treba tak program uveljaviti s pisano besedo, to je javnim glasilom. Sprva, kajpak, rokopisnim!

Tovariši so se strinjali. In ime časopisa? Nekdo se je spomnil: VESNA! Da, pomlad, mladost! Naj ostane! Tudi svoje združenje lahko imenujejo po njej. Seveda: dijaška organizacija Vesna! In oni — Vesnani!

List je res izšel še isto šolsko leto. Jarc se je namreč spomnil na padlega Jožeta Cvelbarja. Na njegovo rokopisno gradivo, ki ga je videl pri znancu Francu Koretiču, Cvelbarjevemu rojaku iz Orehovice pod Opatovo goro. Skušal bo ostalino dobiti, jo urediti in nekaj napisati o padlem pesniku. Njemu, besednemu in risarskemu umetniku, naj bi bila posvečena prva številka Vesne!

Jarc je res dobil potrebno gradivo. Pri Koretiču in še pri gospe Tonječevi v Šmihelu, kjer je Cvelbar pred leti inštruiral njenega sina in so tam imeli precej pesnikovih pesmi, pisem in dopisnic.

In ko je dobil vse zaželeno, je petošolec Jarc začel pregledovati gradivo in oblikovati spis o Cvelbarju. Potem ga je počasi prepisoval v zvezek.

Vse je delal sam. Sam je bil urednik, sam pisec oziroma prepisovalec! Skriptor, kot so temu učeno rekli. Kajti to je bil rokopisni list, katerega obseg, potem ko je pričel prepisovati še Cvelbarjeve pesmi in prozo, je vidno naraščal. Že več ko sto strani je popisal. Vse, kar je zvedel iz dobljenega gradiva, vse, česar se je spomnil sam ali so mu povedali drugi.

Jarčev oče je z zadovoljstvom gledal na sinovo delo. Lepo je, če bo skušal ohraniti spomin na Cvelbarja. Zato mu je na koncu sam popisane liste zvezal v knjigo s trdimi platnicami. Da bo spomin na Cvelbarja čim dlje trajal.

Pa ni. V tem vezanem zvezku, ki je veljal za prvi letnik Vesne, ne! Po končanih visokošolskih študijah Jarc namreč tega letnika in tudi naslednjih dveh, v katera je kot skriptor vpisal prispevke mladih Vesnanov in

tudi svoje, ni več našel. Zgubili so se. Sicer pa, kot je sam kasneje ugotovil, brez večje škode! Tisto gradivo o Cvelbarju je vrnil Koretiču in gospe Tonječevi, pa ga bo že kdo koristneje porabil. Drugi prispevki pa... Preproste misli, petošolsko zdihovalje, prepesnjevanje vzornikov. Nobene literarne veličine ni bilo med njimi. Sicer pa: mladost, mladost!

Tako je Jarc zaključil svoje mladinsko pisanje in urednikovanje. Toda ljubezen do literature mu je ostala. Tudi do poezije, saj je znal na pamet za cele zvezke tujih in tudi domačih verzov. Tudi svojih, čeprav je kasneje slednje preglasilo zgodovinopisje. Vendar nikoli do kraja zatrlo.

*

Ali naj vseeno povemo eno njegovih pesmi iz tistega časa, ki se je ohranila v nekem zapisu. Saj ni pomembno, če je zazvenela iz spomina na Lovrenčičevo ali katerokoli drugo takratno poezijo. Pa je v njej vendar veliko iskrene bolečine mladega človeka, veliko hrepenenja, odrekanja, vdanosti...

Povsod si ti

*Ko misel trudna v noči se utrne,
v njej si ti,
ko jutro luč očem mi vrne,
v njem si ti.
Naj v žaru poldneva,
naj v siju polnoči srebrne,
naj v snu, ki mi varljiv privid povrne,
povsod si ti.*

*Še ko nad mano zemlja se zagrne,
drhtel nad njo bo tih spomin
na vse, kar se ne vrne
kakor ti.*

Seveda je že bilo tako, da je mladega pesniškega človeka po zgledu drugih dostikrat zajela žalost in je vzdihoval v kakem osamljenem kraju. Potem pač ni nič čudnega, če so se tudi osmošolcu Jarcu leta 1921 na Vernih duš dan utrnili takile kar preveč črnogledi verzi, ki jih je na dopisnici poslal Ivanu Klemenčiču v Zagreb. Svojemu prijatelju, ki je tamkaj študiral na gozdarski fakulteti.

V teh dneh

*V teh dneh,
ko vsaka misel žge v možgane
eno samo besedo,
sem stopil na grobišče svojih mladih sanj.
Vse rože na grobeh so tihe, skrušene,
kot da sem v vsaki jaz
in kot da vsaka nosi moj obraz,
so žalostne.*

Janko Jarc — študent na ljubljanski
univerzi

Tako je morda res bilo katerikrat. Vendar je mladost kmalu odrinila žalost, saj se je Jarc že naslednje leto vpisal na mlado slovensko univerzo v Ljubljani. Ljubezen do zgodovine, literature pa umetnostnih lepot preteklosti — tudi tistih, ki se jim je čudil že kot osnovnošolec — ga je pritegnila na filozofsko fakulteto, kjer je poslušal zgodovinarja Hauptmanna, slaviste Nahtigala, Ramovša, Kidriča in Prijatelja pa umetnostna zgodovinarja Cankarja in Moleta. In še druge, ki so mu odkrivali nov svet, nove življenjske razsežnosti. Poglobil se je vanje, študiral in dozoreval v razgledanega človeka, v strokovnjaka s tankim posluhom za estetske vrednote, v mladega humanista, zanesenjaka in ljubitelja lepote, ki so se mu odkrivala v knjigi, glasbi, umetnosti, naravi... V vsem, kar človeka prevrednoti in mu obogati življenje.

Tako je Jarc koristno in bogato napolnil svoja visokošolska leta, se vmes dve leti izpopolnjeval v Pragi, nazadje pa v Ljubljani diplomiral iz svetovne in narodne zgodovine ter literarne zgodovine jugoslovanskih narodov.

Seveda, zlata Praga — Rim slovanski! Mesto stoterih zvonikov, številnih palač in dvorcev, bogastvo prečudovitih gotskih in baročnih lepote. Kraljevski Hradčani s praškim gradom in katedralo svetega Vida, Karlov most čez Vltavo in Nikolajeva cerkev na Mali strani. In smodniški stolp pred mostom in Orloj s staro mestno uro! Pa Loreto z zvonečo melodijo bronastih zvonov! Ali bogata knjižnica in Karlova univerza, ki je preživela dolga stoletja! Narodno gledališče in Narodni muzej! Pa spomenik svetega Vavčava na konju in štirih božjih zavetnikov češkega naroda, tam na začetku prostranega Vavčavskega trga.

In če se je človek na svoji poti skozi mesto nazadnje od teh in še tisočero drugih lepote — kje so še številni spomeniki, baročne palače in dvorci! — utrudil, je potem lahko posedel in odžejal s pivom v pivnicah Pri Fleku, Pri čaši, Pri svetem Tomažu in še drugod. Seveda, če je kot študent imel kaj kron ali vinarjev v žepu.

Potem pa profesorji in študentje na fakulteti. Zaradi univerze, zavoljo študija je prišel semkaj. In ko je študent imel tudi tam polno glavo predavanj, seminarjev, iskanja po knjigah, se je vrnil na stanovanje v Nerudovi ulici na Mali strani, kjer ga je pričakala prijazna gospodinja gospa Ružena Mynařská. Da, pani Ružena, poštna revidentka, je skoraj matriarsko skrbela za svoje »vračke«, čeprav so bili ti že odrasli fantje, doma tam nekje na jugu nekdanje kranjske dežele.

Pri gospe Ruženi so se namreč kar zvrstili nekateri dolenski in belokranjski študentje. Drug za drugim, po letih so prihajali. Novomeščan Božidar Jakac je bil prvi in ta je privabil Belokranjca Ivana Klemenčiča z Lokvice. Za njim je prišel v Prago Janko Jarc, nato pa še Jože Lazar iz Lokev pri Dobrniču in nazadnje Viničan Oton Berkopec, če se jih spomnimo po njihovih rojstnih letnicah. Kasnejši akademski slikar, gozdarski strokovnjak, botanik, zgodovinar in slavist. Zlasti zadnji, Berkopec, je ostal Jarcu v dragem spominu, saj je bil med njimi najmlajši, hkrati pa tudi njegov najdaljši življenjski sopotnik. Vse pa je, kot je iskreno dejal jubilant, »povezovala in družila zlata Praga, ki je sijala v njihovo mladost.«

Kajpak, veselo, študentsko sproščeno je bilo za te Dolenjce in Belokranjce takrat življenje v Pragi. Prav kot bi vzeli mero po maturantski himni *Gaudeamus igitur* ali po Župančičevih prešernih verzih *Postrani klobuk, pokonci glavó, v molk srca zagrni mrak!*

Pa so bile vseeno tudi trpke ure. Na primer tistikrat, ko je Jarc kot praški študent leta 1928 iz domačega časopisa zvedel, da njegovega spoštovanega gimnazijskega profesorja in vzornika Amata Škerlja ni več. Da je ugasnil v Novem mestu, v hladnem februarškem jutru, še ne star devetinsirideset let.

Tudi visokošolca Jarca je tistikrat zajel hlad sredi viharja, ki je ta čas v Pragi s snegom in dežjem oblival fasade malostranskih palač. S prijateljem sta v tesnobni žalosti obsedela pri kozarcu vina, misel pa jima je tipala v sončne mlade dni, ko jim je, dijakom, spoštovani profesor v šolskih klopih odkrival življenjske modrosti rimskih in grških klasikov Vergila, Horaca, Ovida pa Platona in drugih. S svojimi prečudno lepimi besedami, v želji, da bi jim prikazal uravnovešenost v človeštvu in slehernem od njih. Da bi v vsakem sijala življenjska vedrina, kot je prijazno sijala v profesorjevih razumevajočih očeh.

In mladi Jarc je to jasnino ohranil v sebi, saj je ob prvi obletnici profesorjeve smrti v februarju 1928 v Jutru hvaležno obudil spomin nanj in na njegove besede, ki jim jih je ta, svojim dragim osmošolcem, spregovoril ob njihovem slovesu od gimnazije:

»Vem, fantje, da različno sodite o meni,« je takrat dejal razrednik Škerlj. *»Pa mi ni za vašo sedanjo misel. Ko se vam posrebrijo lasje (in beli prsti so zopet vzdrhtevali preko razumnega čela) in vas bo izbrusilo življenje, boste tudi te dneve gledali v drugi luči. In za sodbo, ki jo boste takrat imeli o meni, mi je.«*

In pri slovesu je še enkrat prijel za čašo in jim spregovoril toplo in iskreno kakor oče, nazdravil njihovim sanjam in mladosti, in vsakemu in vsem zaželel vso srečo na pot.

Dragi Janko, saj so vendar profesorjeve tople in razumevajoče oči sijale tudi v tvoje dolgo življenje, kajneda? In te spremljale njegove spodbudne besede, zgledi in napotki, sicer svojega življenja ne bi tako bogato, tako ustvarjalno napolnil.

Pa še drugi Jarčev vzornik je čez nekaj let, v decembru 1931, odšel za njim. Profesor Jože Kovač! Ni ga učil, v zadnjih Jarčevih dijaških letih sta se srečavala na gimnazijskih hodnikih in drugod. In si postala prijatelj. Jarc, ki je bil njegov občudovalec in kateremu je Kovač ostal skoraj nedosegljivi vzor, je nekje o njem zapisal tele globoke in tudi pretresljive besede:

Človek, mlad in poln življenja, z znanjem, ki ga ima redkokdo, in z besedo, ki mu je pela kot nikomur drugemu, je prinesel novega duha in novih misli. Vse, karkoli je bil kdaj bral, mu je zvesto čuval spomin. Z izredno sposobnostjo podoživljanja in prikazovanja, z intuicijo umetnika in miselno ostrino znanstvenika je znal povedati vse tako razumljivo, točno in lepo, da njegovim besedam ni bilo mogoče dodati ničesar več.

Jarčeva družina po drugi svetovni vojni. Od leve: sin Janko, mati Marija, oče Ivan, mag. ph. Ivanka Morosini

Jarc — profesor v Murski Soboti leta 1929, razrednik petošolcev. V sredini profesorji Stane Melihar, Janko Jarc, I. Hvala

NAŠ POGOVOR
Rast 7–8/1993

Kot razodetje je bil njegov pojav, ko je prišel in kot lepi mladi bog je sipal bogastvo v sprejemljive grede mladih duš. Njegovo skoraj vseobsežno znanje, klasična umirjenost, po kateri je bil tako v sorodu z rajnim direktorjem Škerljem, sta ga približala mlademu človeku. Njegova sugestivna moč je bila tako velika, da bo mogel vse to pravilno vrednotiti samo tisti, ki je iz dneva v dan in od ure do ure v šolski klopi dojemal ves čar njegove osebnosti.

In prijatelj v najlepšem pomenu besede nam je bil. V stiskah in težavah lastne rasti je človek vedno našel pri njem dobro besedo in nikdar ni bilo tako temno, da ne bi v njegovih dobrih, smehljajočih se očeh našel svetlobe za na pot.

In potem še one zadnje ure z njim.

Prej vedno najbolj živahen, je bil takrat najbolj tih in spokojen, vedno tako blizu človeku, takrat nekam ves odmaknjen, njegova vedno tako topla in prijazna roka vsa mrzla in negibna. V soju blede luči ves kot utrzan cvet med rožami, ki so polnile sobo. Nemi smo sloneli ob njem, topa bolečina je kljuvala v duši in žgala v očeh, pod okni pa je ždela globoka brezzvezdna noč...

In zdaj so čudno puste novomeške poti, zastonj ga iščejo oči in zastonj prisluškuje uho, odkod bo zapel njegov lahen korak.

Samo grob nam je še ostal in bolečina, s katero se sklanjamo nad njim...

*

Ko se je Jarc iz Prage vrnil v Ljubljano, je na tamkajšnji univerzi nadaljeval študije in leta 1931 diplomiral. Še prej je dobrega pol leta učil na samoupravni gimnaziji v Murski Soboti, nato pa opravil še tisto nevšečnost, ki mladim ljudem ni bila nikoli preveč pri srcu: odslužil je vojaški rok. V Sarajevu, v šoli za rezervne intendantske oficirje.

Potem je spomladi 1933 kot suplent nastopil službo na državni realni gimnaziji v Novem mestu. Po dobrih petih letih so ga prestavili na ptujsko gimnazijo, kjer ga je v aprilu 1941 zatekla druga svetovna vojna.

O letih, ko je poučeval na gimnazijah, Jarc ni nikoli veliko govoril. Bila so mu pač služba, ki pa jo je opravljal prizadevno in se ga dijaki spominjajo kot življenjsko razumevajočega pedagoga, ki jim je bil blizu in jim dajal veliko več, kot so jim ponujale včasih zares suhoparne šolske knjige. Skušal je zbuditi v dijakih mladega razmišljujočega človeka z lastnimi pogledi v življenje, da bi si poleg že utrjenih poti poiskali še svojih. Tistih, ki poleg ponujene šolske učenosti držijo v resnično, čeprav dostikrat nelahko življenje.

Pa tudi sebi je Jarc takrat zastavil podobno nalogo. Ne samo pasivno sprejemati, temveč pri raziskovanju zgodovinske preteklosti dodajati in ubirati nove poti. Poleg zgodovinskih virov je skušal zajeti tudi gospodarske, družbene, kulturne, umetnostne, društvene, športne in druge. Skratka, želel je prikazati celovito življenje in iz vsega potegniti tudi napotke za naprej.

Tako je Jarc v tem času krepkeje zastavil svoje pero, saj je leta 1935 v Kroniki slovenskih mest (v njej je bil zadnja predvojna leta tudi član razširjenega uredniškega odbora za Novo mesto in Dolenjsko) objavil razpravo o narodnem preporodu ob 500-letnici mesta. Pisal je še o gradu Grm in njegovih gospodarjih, o zgodovinarju Francu pl. Breckerfeldu in drugo. V ta čas (1936) pa spada tudi publikacija Novo mesto in njegova gasilska četa. Sicer drobna monografija, v kateri je avtor poleg kronike domačega gasilskega društva z novimi prijemi prikazal tudi zgodovinsko in kulturno podobo Novega mesta.

Ne smemo pa v teh predvojnih letih pozabiti na pomembno prizadevanje maloštevilnih meščanov, zlasti prof. Alojza Turka, študenta umetnostne zgodovine Jožeta Gregoriča in seveda prof. Jarca, da po zgledu nekaterih drugih slovenskih mest tudi v domačem kraju spravijo v življenje muzejsko društvo, ki naj bi pripravilo vse potrebno za ustanovitev muzeja. Čeprav je takrat Jarc že služboval na Ptuj, je ob redkih vračanjih v domače mesto prizadevno zbiral arhivsko gradivo in muzealije za bodoči muzej. Sodeloval pa je tudi pri arheoloških odkritjih, na primer pri izkopavanju rimskih grobov in pri pomembni najdbi halštatskega oklepa.

V januarju 1941 je bilo končno v Novem mestu ustanovljeno muzejsko društvo, nadaljnja muzejska prizadevanja pa je že v začetku aprila pretrgala druga svetovna vojna.

*

Jarc je takrat služboval na Ptuj. Bil je takoj mobiliziran, vendar se je po razpadu jugoslovanske vojske pravočasno umaknil v Novo mesto in se tako izognil vojnemu ujetništvu oziroma izgnanstvu, kar je doletelo mnoge tamkajšnje izobražence. Pri nemškem napadu je bilo bombardirano tudi Novo mesto, med drugim nova meščanska šola, v kateri je muzejsko društvo hranilo nabrane muzealije. Le po prizadevanju profesorja dr. Turka in dveh njegovih dijakov je bil takrat iz goreče stavbe rešen vsaj del tega dragocenega gradiva.

V Novem mestu je Jarc v juniju prevzel vodstvo pisarne Rdečega križa, kmalu pa se je zaposlil kot začasni honorarni učitelj na novomeški gimnaziji. Tu je tudi pričel sodelovati z Osvobodilno fronto, že v juliju 1942 pa so ga z mnogimi profesorji in dijaki vred aretirali in odpeljali v koncentracijsko taborišče v Monigo in nato v Gonars. Od tod se je v aprilu 1943 bolan vrnil v Novo mesto.

Jarc v italijanski internaciji; delo
Franca Kunaverja

*

Jarčeva italijanska internacija! V Monigu, Gonarsu!

Dosti že vemo o težavah, lakoti, grozotah in smrti v taboriščih zadnje vojne. Tudi o Monigu in Gonarsu, kamor je z Jarcem vred zaneslo še stotine in tisoče drugih. V kraje negotovosti, trpljenja, vročine, mraza, domotožja... Med usode preprostih, neukih pa tudi razgledanih ljudi. Profesorja doktorja Turka na primer in slikarja Lamuta, ki si je naslikane božične jaslice koloriral z lastno krvjo, ker barv ni imel. Pa njegova slikarska kolega Rajko Šubic in Franc Kunaver sta bila tam in pesnik Manko Golar ter učitelja Drago Mehora in Matko Ljubič. Te in še nekaj drugih je Jarc v Monigu zbral okoli ilegalnega lista Novice iz za žice in ga z njihovimi prispevki tudi izdal. Rokopisno je izšla ena sama številka, ki pa se ni ohranila.

Pa je sreča, da čas briše tudi hudo. Da dobro včasih le preglasi težave in grozote. Da ostane le spomin. Kot v temle Jarčevem sonetu, ki ga je napisal, ko je bil že rešen taborišča in je v kandijski bolnišnici nemočen nestrpnost pričakoval, da bo že vendar zanj in tudi za druge konec vojnih grozot. Tega inferna, tega pekla druge svetovne morije. Ko si je nestrpnost zaželel miru, da bi si tako kot pred leti s čašo v roki nazdravili v Kozinovem vinogradu na Trški gori. Pa so se mu v tem pričakovanju v bolniški sobi rodili prigodni verzi, ki jih je za godovni dan namenil »trojnemu marjanišču«. Naš dragi jubilarnt ve, da ti verzi niso visoka umetnost. Iz srca so mu privreli in se ohranili na porumenelem lističu. Pa naj zato vsem, ki jih ni več, ostanejo v lep spomin.

Še v kehi lani...

*Še v kehi lani, letos že v špitali,
in vmes izgon nel bel paese
s kupi težav, gorja in jeze —
kam k leti bomo še se pričolnali?*

*Pa da le Dolfeta nažigajo Moskali,
da z Rajne ogenj le k Berlinu leze,
da papež le hiti dajat odveze,
da v govnu le so imperatorski Itali,*

*pa bolj veselo človek šteje dneve,
v prividih lepšo že bodočnost išče,
v nočeh brez sna nje svetle zre odseve.*

*Obtó, ki zbralo vas domače je ognjišče,
samotec bolni kličem vam iz svoje reve:
živi še dolgo naj vse trojno marjanišče!*

15. VIII.43

In kdo je to »trojno marjanišče«, kot je Kozinovo žlahto duhovito poimenoval profesor Jože Kovač? Naj to uganko razrešimo!

Gospa »omica« Marija Rosina, poročena Kozina, je bila to in njuna otroka: profesorica Marija Kozina, poročena Kovač, pa skladatelj in akademik Marjan Kozina.

V prijateljski družbi. Od leve: Marjan Kozina, Tatjana Jakac, Janko Jarc

*

Ko je Jarc čez mesece, ki jih je preživel v kandijski bolnišnici, za silo okreval, so ga po kapitulaciji Italije v septembru takoj mobilizirali v narodnoosvobodilno vojsko. Zbiral je okupatorske arhive in jih pred Nemci reševal na osvobojeno ozemlje.

Ob nemški ofenzivi v oktobru 1943 so ga dodelili v Levstikovo brigado, a ga še isto zimo najdemo v propagandnem odseku belokranjskega okrožja, kjer je sestavljal radijske vesti.

V februarju 1944 je postal pri Znanstvenem inštitutu na Bazi 80 zunanji sodelavec za Belo krajino, v juniju pa njegov stalni arhivar.

10. maja 1945 se je z drugimi člani inštituta preko Gorskega Kotarja in Vipave vrnil v osvobojeno Ljubljano.

To je v kratkem vsa partizanščina profesorja Janka Jarca.

Saj je nosil uniformo. Potem ko so zahodni zavezniki s padali pričeli spuščati tiste rjavkaste obleke, s katerimi se je vsaj na zunaj poenotila partizanska vojska.

Tudi puško si je včasih oprtal. In če se je na pohodu po Beli krajini s tovariši mimogrede ustavil v kaki prijazni zidnici in so se potem dobre volje odpotili naprej, je Jarc s svojim lepim tenorjem nenadoma zanosno zapel. Skoraj junaško! Tisto: Poj, karabinka!

Toda karabinka ga ni ubogala. Nikoli ni zapela! Je že tako. Nikdar se ni Jarc bratil z Aresom. Rajši z muzo Klio ali z njenim vzvišenim gospodom Apolonom. Kaj hočemo! Ni vsak za vse.

Zato pa se je v baraki na Bazi 80 sklanjal nad knjigami in zemljevidi, lovil radijske novice, pisal... Obiskoval belokranjske šole in razumnike ter si pri njih za inštitut izposojal strokovno literaturo, zbiral arhivski material... Vse dotlej, dokler ni v zeleneči pomladi 1945 zapustil roških gozdov.

Jože Dular
BRUŠENA ČAŠA JANKA
JARCA

Prof. Jarc — sodelavec v Znanstvenem inštitutu na Rogu leta 1944. Od leve: Gino Marovich, Jože Udovič, Janko Jarc, dr. Davorin Cvetko, dr. Fran Zwitter, Lojze Ude, Nena Kavec, inž. Lojze Dular, dr. inž. France Avčin; (iz fototeke Dolenjskega muzeja Novo mesto)

V Ljubljani je Jarc v februarju 1946 prevzel službo arhivarja v Inštitutu narodne osvoboditve. Po njegovi reorganizaciji pa je delal v Muzeju narodne osvoboditve vse do 30. maja 1951, ko je prevzel vodstvo Dolenjskega muzeja v Novem mestu.

*

V tistem času so v Novem mestu že oživili pred vojno ustanovljeno muzejsko društvo, hkrati pa skušali najti ljudi, ki bi bili pripravljeni reševati zgodovinsko kulturno ostalino na terenu.

Pri tem reševanju se je zavzeto trudil zlasti upravnik novomeške študijske knjižnice Bogo Komelj. Dosegel je, da so na okraju vsaj formalno ustanovili muzej, kateremu so v novomeški proštiji dodelili skromno sobo in za skrbnika določili ljudskega prosvetarja Slavka Strajnarja. Tjakaj so strpali med vojno rešene muzealije, medtem ko so za druge kulturnozgodovinske predmete (pohištvo, slike, večje uporabne reči), ki so jih rešili iz požganih oziroma razdejanih podeželskih gradov in od drugod, shranjevali v telovadnici nekdanje meščanske šole. Kmalu potem pa je ljubljanski zbirni center večino tako zbranega gradiva odpeljal in je Komelju uspelo za Novo mesto rešiti le borne ostanke.

Taka podoba muzeja se je Jarcu kazala ob njegovem prihodu v Novo mesto leta 1951. Zato mu je bila prva skrb, da najde za muzej primernejše prostore oziroma stavbo, v katero naj bi namestili muzealije in tudi arhivsko gradivo, zlasti ker je oboje pričelo vse bolj pritekati.

Rešitev, ki naj bi veljala vsaj za nekaj časa, sta takrat s Komeljem videla v nekdanji križatiji, ki pa je bila med vojno močno poškodovana. S pomočjo okrajnega in mestnega odbora pa tudi z denarjem iz republiškega proračuna so stavbo po načrtih arhitekta Mušiča še kar hitro obnovili. Tako so mogli že v oktobru 1952 v njej odpreti prvo razstavo.

Bilo pa je vmes še veliko drugega dela, saj je Jarc moral skrbeti še za zbiranje muzejskih predmetov na terenu, za arhivsko gradivo pa tudi za varstvo kulturnih spomenikov v mestu in na osrednjem Dolenjskem. Nadalje je svetoval in sodeloval pri mnogih spomeniških problemih, pri čemer je imel veliko podporo novomeških rojakov Marjana Mušiča in Božidarja Jakca. Tako je ta trojica — arhitekt, umetnik in zgodovinar! — v tistih letih dosegla kar lepe uspehe, potem ko so si vsi trije s svojim

strokovnim znanjem in iznajdljivostjo zagotovili pomoč tudi pri takratnih vodilnih političnih ljudeh. Tako jim je uspelo, da so v mestu pa tudi na deželi mnoge arhitekturno pomembne celote in detajle obvarovali pogube in jim vdihnili novo življenje.

*

Združeni v spomeniško-varstvenih prizadevanjih; Božidar Jakac, Janko Jarc, Marjan Mušič, šofer z akademije; v istrskem Motovunu

Bila je pač sreča, da so se našli ti trije znanci in prijatelji. Zaljubljeni v Novo mesto. Navdušeni zanesenjaki in hkrati ljudje s treznimi pogledi. Modri realisti in prefinjeni esteti. Rane, ki so zevale po trgih in ulicah, je bilo treba čimprej zaceliti in hkrati obnoviti stare urbane, arhitekturne in umetnostne vrednote, ki naj spet zasijejo v svoji stoletja zakriti lepoti.

Prijatelji se sestajajo in posvetujejo. Medtem pa v ateljeju in seminarju univerzitetnega profesorja Mušiča nastajajo v naslednjih letih številni osnutki in projekti, pri katerih uspešno sodelujejo Miloš in Danilo Lapajne ter Vladimir Mušič.

In prično z delom. Docela preuredijo vhod v mesto na Gorenjih vratih, zgradijo spominsko ložo in postavijo spomenike. Staro kresijo namenijo za študijsko knjižnico in obnovljeno križatijo za muzej. Na Glavnem trgu odprejo mnoge arkadne hodnike in obnovijo staro dvonadstropno hišo z arkadnim dvoriščem. Po stavbah odkrivajo arhitekturne detajle. Na trgu zraste kamniti vodnjak, pred mestno hišo pa postavijo doprsni bronasti plastiki Trdine in Ketteja. V neposredni bližini študijske knjižnice se dvigneta mogočna Savinškova spomenika Talcu in Svobodi, ki ju v loži dopolnijo še spominske plošče padlih in bronasti doprsji Kidriča in Rozmana.

Arhitekt Mušič vidi, da se mesto širi in zato skušajo vsi trije ta razvoj usmeriti na pravo pot in rešiti nekatere žgoče probleme, na primer grad Grm in njegovo okolico. Vendar jim vse ne uspe. Novi čas in industrializacija zahtevata svoje. Navadno brez pravega posluha za naravne, urbanistične, zgodovinske in estetske vrednote mesta in okolice.

Vseeno je tu veliko uspehov. In ko je v obnovljeni križatiji leta 1953 odprt Dolenjski muzej, je tudi tam narejen prvi pomembni korak. In zato profesor Jarc naslednje leto prijatelju Mušiču ob njegovi petdesetletnici napiše v Dolenjski list članek, ki ga zaključí z naslednjimi prišrčnimi besedami:

Dragi Marjan! Ne zameri mi teh nekaj vrstic, ki še zdaleč ne zajamejo vsega, kar bi s tvojim delom v zvezi bilo treba povedati. So le bolj prijateljske reminiscence. Saj veš, kako je, če srečaš prijatelja iz mladih dni, pa mu čestitaš k petdesetemu rojstnemu dnevu. Tako je, kot da bi se zazrl v tolmun, v katerem žari še vse bleščava mladih let, nad njim pa se že nosi otožni krik jesenskih ptic. Pa ne takih zvokov, prijatelj! Da bi še dolgo bil ohranjen tvoj mladi žar in vsa velika tvornost zrelih let, tudi v korist našemu mestu, ti voščimo vsi tvoji prijatelji.

*

In v tisto prvo leto, ko se je profesor Jarc vrnil v Novo mesto, je padlo tudi najino prvo srečanje. Jeseni 1951. leta. V proštiji, pred vrati tiste skromne sobe, ki mu jo je prepustil Slavko Strajnar.

Profesor se je tistikrat kar nekam nelagodno povzpел po treh, štirih nekakih tabernakelskih stopnicah in odklenil vrata, na katerih je bila z

oljnimi barvami naslikana velika slovenska zastava.

»Na, to je vsa naša muzejska krama!« je nekako v zadregi povedal in na stežaj odprl vrata. Potem je odložil aktovko.

»Tole mizo mi je priskrbel Komelj, sicer bi moral pisati na kolenih,« je rekel. »Zdaj pa delaj, če moreš.«

Seveda je mogel in moral. Saj ni kazalo drugega, zdaj ko so ga napravili, kot je sam šaljivo dejal, za »cirkus direktorja« Dolenjskega muzeja.

Prav s svojo vedrino, sproščenostjo in humorjem je Jarc obvladoval začetno in tudi kasnejše, včasih zares težavno in odgovorno delo. O, saj so ga pri tem katerikrat razpalili, tisti, tam zunaj, da je potem zaropotal, malo zbesnel, kot je sam ugotovil. Da je potem spet vse v redu steklo.

In tako sva si tisti dan stisnila roki in postala prijatelja. In ostala vse do danes. Muzejstvo, ta najin novi poklic, naju je združilo. Naju, ki sva postala ravnateljica dveh muzejev: Janko kot Belokranjec, Dolenjskega, jaz, Dolenjec, pa Belokranjskega! Že zato sva se morala razumeti. Kdo pa naj bi delal sam proti sebi!

In oba sva postala tudi častna zaupnika Zavoda za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Ljudske republike Slovenije! Zavod s takrat najdaljšim naslovom v naši domovini. Štirinajst besed!

Pa ne mislite, da je bil to kak časten naslov. Ne! Samo to, da smo mogli in morali Zavodu pomagati in dopolnjevati njegovo delo na terenu. Brezplačno, seveda! Potnine in dnevnice nismo poznali.

Pa smo se tako odpravili po dolenjski, posavski in belokranjski deželi. Peš, s kolesom pa tudi z avtom, če so nam ga kdaj s šoferjem vred priskrbeli na občini ali okraju. Ali pa celo s tisto »letečo drvarnico«, če se je tovariš Primož iz republiškega Zavoda pripeljal med nas. Z avtom, na katerem je bilo menda več lesa kot železa.

Bili so pač tisti prvi povojni časi, ko nas še niso pretirano vznemirjali avtomobili in smo muzejski ljudje svoja pota opravili s preprostimi vozili, večinoma pa kar peš. »Per pedes apostolorum« po skoraj dva tisoč let stari življenjski modrosti.

Na obisku pri etnografski ekipi v Mokronogu leta 1951. Od leve: Ivan Romih, Boris Orel, Milko Matičetov, Sergej Vilfan, Fanči Šarf, dr. Radoslav Hrvatin, Marija Jagodič, Janko Jarc, Jernej Šušteršič

Pa sva se tako z Jarcem družno opravila na prvo skupno pot. Z vlakom do železniške postaje v Mokronogu in od tam po dolgi prašni cesti peš v trg, kjer je v Devovi gostilni taboril ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja Boris Orel s svojo delovno ekipo. Da vidiva, kako tam mladi ljudje raziskujejo, nabirajo etnografske predmete, skratka, da spoznava, kako se »tež muzejski reči streže«. Prav s kraja sva začela. No, res, nekaj svojih izkušenj sva pa tudi že imela.

In potem je bil naslednji korak v Brežice, kjer je akademski slikar, kolega Franjo Stiplovšek kar krepko zaoral v Posavskem muzeju. V muzeju, ki je že leta 1940 zaživel v Krškem, pa so ga po vojni iz dotedanjih tesnih prostorov preselili v brežiški grad. Seveda se je tudi on gnal za nadaljnje prostore in skušal pridobiti kakega muzejskega sodelavca. Pa so bile težave kot povsod. Malo denarja in skoraj nič posluha pri vodilnih, merodajnih ljudeh.

Pa smo se muzealci povezali in na tvoj predlog, Janko, osnovali »dolenjsko muzejsko konfederacijo«. Prijateljsko delovno zvezo treh muzejev, ki ni bila nikjer registrirana, pa je delovala skoraj dve desetletji. Zagnano, uspešno. Lepe spomine imamo na naše skupno delo, na naša srečanja. Resna, koristna, pa tudi sproščena in vesela.

Pa saj smo romali tudi drugod in se udeleževali poučnih ekskurzij, ki jih je tista leta prirejalo Društvo slovenskih muzealcev in konservatorjev. Po Sloveniji in takratni Jugoslaviji pa tudi po sosednjih državah.

Veliko smo videli. Marsičesa se naučili. Skušali tudi naše muzejstvo in konservatorstvo približati tistemu v svetu. Tudi veliko vsega smo doživeli. Resnega pa tudi manj resnega.

Ali naj mimogrede, kot intermezzo, obnovim nekaj dogodov in pripetljajev s strokovnih ekskurzij. Na primer na tistega v Kostanjevici na Krki. Pravzaprav zunaj mesta. V kostanjeviškem klostru!

*

Da, šli smo. Z dvema avtobusoma, da vidimo razdejanje v kostanjeviškem samostanu, ki ga je za sabo pustila zadnja vojna. Da pogledamo, kako napreduje obnova tamkajšnje evropsko pomembne gotske cerkve. Celo iz Beograda so tistikrat iz spomeniškovarstvene centrale obljubili nekaj denarja in tudi strokovno pomoč. Konservatorico dr. Milko Čanakovo, ki ji je pomagal naš novomeški rojak dr. Ivan Komelj. Lotili so se dela, vendar malo prepozno. Leta pa tudi zime in vegetacija po zidovju so opravili svoje. Cerkveni stolp se je sesul, še preden so dobro poprijeli. Do minute natanko imajo ta nesrečni datum zapisan v ljubljanskem spomeniškovarstvenem zavodu:

14. april 1956, 12 minut pred 9. uro!

Muzejci in konservatorji pa smo tisti čas z avtobusoma že prodirali proti Kostanjevici. In pri tem imeli srečo, da smo se ravo dovolj dolgo zadržali v gostilni na Hrastju. Pri kozarčkih žganja ali črni kavi. Kar si je pač kdo zaželel.

Ko smo se namreč malo kasneje ustavili pred velikim samostanskim arkadnim dvoriščem — seveda smo si hoteli ogledati tudi cerkev! — je v zraku še lebdel prah sesutega stolpa. Da, rešeni smo bili grenke smrti! In kaj smo hoteli drugega, ko da smo ta prah in strah kmalu potem poplaknili v veliki samostanski kleti, ki se je še kar trdno držala nedaleč od ruševin. In bilo je prav naravno, da so se briškemu poetu Ludviku

Jože Dular
BRUŠENA ČAŠA JANKA
JARCA

Zorzutu, ki je takrat skrbel za Goriški muzej, s polno čašo v roki utrnili tile prigodni (elkajoči) verzi:

*Komelj je strmel,
kot bi ga zadel en strel.
Ker je bil premalo uren,
se mu je podrl – tale turen!*

Ko pa so zvedeli za to novico na novomeškem okraju, je nekdo (najbrž nekoliko zlobno) pripomnil: »Mogoče pa le ne bi bilo take škode, če bi zasulo to muzejsko in konservatorsko žloto! Bi imeli vsaj mir pred njimi!«

*

Vidiš, Janko, tudi hudobni, privoščljivi ljudje so na svetu. Mi pa se nismo dali, kajneda!

In tako smo že naslednje leto na motorni barki »Burja« odpluli proti Benetkam. V maju 1957, ko nas bog Neptun, potem ko smo si muzejci že skoraj cel teden ogledovali to imenitno mesto in okolico, skoraj ni hotel spustiti domov. Ko smo tri dni zama poskušali izpluti iz pristanišča pred Giudecco, pa so nas vihar in visoki valovi prisilili, da smo se vsakič znova vrnili v pristan. Saj smo nekako pririnjili do izliva Piave v morje, naprej pa ni šlo. Kakšno vreme pa je tudi bilo takrat v tej laški deželi, tam proti koncu maja! Sneg po okoliških gorah, po nas na morju pa je nebo zlivalo cele sode vode. Na srečo se je »Burja« kar dobro držala v tistem neurju. Samo pomislite: 26 metrov dolga, motor 120 KS, 2 rešilna čolna, primerno število rešilnih pasov, 10 mož posadke in 22 preplašenih muzealcev in konservatorjev! Pač, kapitan Naglič je imel tudi signalno trobento. Za primer, če bi bilo treba klicati na pomoč. Imenitno bi bilo slišati tisto trobento v tulečem nočnem viharju! Skratka: oddahnili smo se, ko smo se po devetih dneh te »poučne ekskurzije« zasidrali v domačem Piranu.

*

Na morju takrat res ni bilo kaj prida. Pa saj veš, da tudi v zraku ni bilo dosti bolje, ko smo se muzejci malo kasneje z žičnico peljali na Svete Višarje. Na nekako božjo pot bi lahko rekli. Pa se je med potjo začelo v žicah nekaj zatikati in je zato kustos Andrej petdeset metrov nad skalnim pobočjem prav energično zahteval: »Ustavite to škatlo! Grem ven! Nekaj trese!« – No, pa smo se le srečno pritresli na vrh in tudi v dolino.

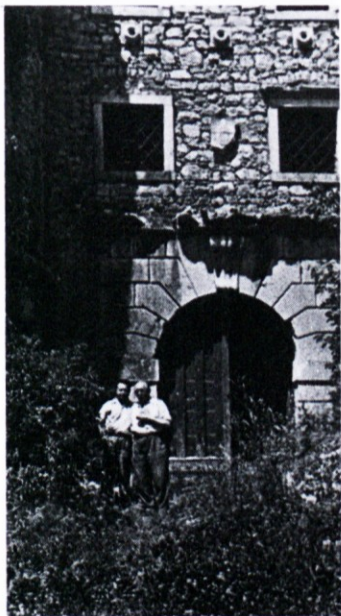
Naj ostanejo te zgodbe zapisane, da se bo videlo, kaj vse je lahko v tistih časih doletelo muzealce. Pa ne samo na zemlji, tudi na vodi in v zraku!

*

Pa se vrnimo k resnejšim rečem. Na primer k reševanju starih arhivov. Arhivov, ki so temelj zgodovine, ki so dokaz o obstoju in življenju naroda.

In Jarc jih je reševal. Že v stari Jugoslaviji pa ob razpadu italijanske vojske, ob nemškem vdoru na osvobojeno ozemlje in v partizanih, ko je bil v Rogu arhivar pri takratnem Znanstvenem inštitutu. Skratka: povsod tam je bil, kjer je bilo arhivsko gradivo v nevarnosti in ga je bilo treba spraviti na varno.

Jože Dular in Janko Jarc pod gradom Rihenberg v Vipavski dolini
julija 1956

NAŠ POGOVOR
Rast 7–8/1993

Začelo pa se je takrat, ko mu je univerzitetni profesor dr. Milko Kos leta 1936 kot mlademu gimnazijskemu suplentu v Novem mestu dal nalogo, da za profesorski izpit pregleda in popiše tamkajšnji mestni arhiv.

Jarc je sprejeto nalogo vestno opravil. Poiskal je na podstrešju mestnega rotovža ta arhiv in ga popisal. Rezultati popisa pa niso bili le skromni, bili so porazni. Arhiv je bil namreč do kraja zanemarjen in v dolgih letih so ga dodobra uničili dež, vlaga, miši, prah, predvsem pa površni in brezvestni ljudje, ki bi morali skrbeti zanj. Raznašali so ga, uničevali in s papirji kurili. Najpomembnejše listine, opremljene z voščenimi pečati, pa so nekateri stražniki celo prodajali zbiralcem starin. Tako je mogel Jarc tistikrat rešiti le ostanke ostankov.

In te ostanke sta s tedanjim dijakom Milanom Dodičem znosila v kletno sobo v novi meščanski šoli.

Ta šola pa je v aprilu 1941 ob nemškem bombnem napadu zagorela in le profesorju dr. Alojzu Turku in dvema njegovima dijakoma gre hvala, da je bil ta arhiv z nekaterimi muzealijami vred rešen.

Veliko bolj žalostna usoda pa je doletela arhiv nekdanjega okrožnega urada, ki je bil shranjen v poslopju takratnega ljudskega odbora (prejšnjega okrajnega glavarstva).

Do kraja je bil namreč profesor Jarc zaprepačen, ko je komaj mesec dni po svojem prihodu v novomeški muzej v Dolenjskem listu 1. julija 1951 prebral naslednji POZIV:

Podjetja, posnemajte Okrajni ljudski odbor v Novem mestu, ki je lani oddal Odpadu 1374 kg starega papirja, od leta 1949 do novembra 1950 pa celo 6133 kg starega papirja v vrednosti 8576 din!

Obisk članov partizanskega Znanstvenega inštituta v Dolenjskem muzeju leta 1964. Od leve: dr. France Avčin, Janko Jarc, dr. Fran Zwitter, inž. Lojze Dular, Lojze Ude, dr. Dragotin Cvetko

NAŠ POGOVOR
Rast 7–8/1993

Zdaj ni bilo časa, da bi se novi ravnatelj razburil ali celo malo pobesnel. Bil je nemočen. Prepozno je bilo vse skupaj. Samo do kraja razočaran je kasneje v nekem intervjuju novomeškemu novinarju povedal:

In tako je za 8576 dinarjev šlo v nič 150 let novomeške zgodovine! In to kljub temu da je na pomembnost arhivskega materiala, ki je bil v poslopju okrajnega ljudskega odbora samo shranjen, Osrednji državni arhiv Slovenije večkrat opozarjal. Narejena je bila nepopravljiva kulturna škoda, za vedno smo izgubili vse regeste, indekse in druge poslovne knjige terezijanskega okrožnega urada od leta 1749 z urbarialnimi zapisi in drugimi arhivalijami vred.

Samo ugibati moremo, kako je bilo tistikrat pri srcu človeku, ki je do tedaj že dve desetletji in več živel tesno povezan z arhivalijami. Tu pa so za nekaj tisočakov uničili tako veliko arhivsko bogastvo. In se pri tem celo javno pohvalili!

In morda je zato profesor Jarc čutil skoraj kot ironijo usode, ko je ob svoji osemdesetletnici prejel sporočilo, da ga je Arhivsko društvo Slovenije kot prvega arhivarja Znanstvenega inštituta imenovalo za svojega častnega člana.

Že, že! Pa saj takrat, ko se je pripetilo to vandalsko uničevanje arhivalij, Jarca še ni bilo v Novem mestu. Vendar pa je ostal v njem grenak priokus, da se je lahko kaj takega, nekulturnega in neodgovornega, zgodilo tudi potem, ko smo v svobodi že nekaj let bili sami svoji gospodarji. Ali pa prav zato!

*

Profesorju Jarcu je bilo že spočetka jasno, da je križatija preskromna, da bi mogla sprejeti vse oddelke, ki naj bi sestavljali kompleksni ali pokrajinski muzej. Vedel je, da sodobni muzej ne sme biti samo razstavišče zanimivih in dragocenih predmetov, ampak tudi kulturna, izobraževalna in do neke mere celo znanstvena ustanova. Zato pa je bilo treba pridobiti strokovni kader, predvsem prostore, bodisi v kaki sosednji stavbi ali pa zgraditi nove.

Leta 1953 so namreč v obnovljeno križatijo namestili le tedanjo kulturnozgodovinsko zbirko in skromni del arheologije, medtem ko je pritličje zasedel arhiv. Ni pa bilo razstavnega prostora za etnološko zbirko, ne za umetnostno zgodovino in ne za oddelek osvobodilnega boja. Da ne omenimo prepotrebnih depojev in tudi kake restavratorske delavnice.

Kot so bile težave, pa je Jarc s svojo vztrajnostjo le uspel. Že leta 1964 je po načrtih arhitekta Franca Filipčiča v neposredni bližini muzeja zrasla nova galerija. Naslednje leto je muzej pridobil še meščansko Ropasovo hišo, kamor so spočetka namestili oddelek osvobodilnega boja, kasneje pa je tam našla prostore etnološka zbirka. Jarc je v tem času tudi poskrbel, da sta bili urejeni in odprti krajevni zbirki osvobodilnega boja v Dolenjskih Toplicah in Pletterjah.

Leta 1975 je odšel Jarc v pokoj, videl pa je še nadaljnji razmah muzeja, v katerega so bila vtkana tudi njegova dolgoletna prizadevanja in minulo delo.

Leto prej se je namreč arhiv, ki je prišel v sklop Zgodovinskega arhiva Slovenije, preselil iz muzeja v prostore nekdanje gimnazije v Jenkovi ulici in tako sprostil nekaj prostorov za druge zbirke. Leta 1978 pa je nasproti križatije zrasla nova stavba, kjer je oddelek osvobodilnega boja našel dokončne razstavne in študijske prostore in kamor se je preselila tudi muzejska uprava.

Še en nov uspeh je upokojeni profesor videl, ko je muzej leta 1984 v Sokolski ulici v nekdanji Jakčevi hiši oziroma hotelu odprl umetniško

Častni člani Belokranjskega muzejskega društva v Novi gori pri Draščih leta 1959. Od leve: Ivan Drobnič, dr. Niko Županič, Janko Jarc

zbirko Božidarja Jakca, v kateri je razstavljeno čez osemsto del, ki jih je umetnik podaril rojstnemu mestu. Tako danes na nove večje prostore čaka edinole bogata arheološka zbirka.

Seveda je v teh dobrih triindvajsetih letih svojega ravnateljevanja profesor Jarc poskrbel tudi za dober strokovni kader. Naj omenimo samo arheologa Toneta Kneza, ki je z novo odkritimi in publiciranimi najdbami ponesel sloves dolenske arheologije daleč preko domačih meja. Uveljavila sta se tudi etnologa Danica Zupančič-Zevartova in dr. Janez Bogataj pa klasični filolog dr. Jože Mlinarič, ki je prevzel skrb za arhiv. Pa še zgodovinar za novejša obdobja Anton Štampohar je bil tu in hišnik Mirko Muhič, ki je kot večš mizar uspešno restavriral mnoge razstavne predmete. Ne smemo pa pozabiti tudi nekaterih prizadevnih zbiralcev muzejskega gradiva na terenu, kot sta bila na primer Slavka Ložar in Franc Avsec.

Seveda pa so to le skopi podatki, ki se ne dajo zaobjeti v kratkih, suhoparnih besedah. Za vsako gradnjo in adaptacijo so bili potrebni meseci in leta dela, da so bili prostori urejeni, opremljeni in napolnjeni s strokovno predstavljenimi zbirkami. Potrebno je bilo delo na terenu, potrebna izkopavanja in raziskovanja pa tudi prizadevnost raznih ekip in zunanjih sodelavcev.

Delo je bilo pač dobro zastavljeno in upokojeni ravnatelj je lahko mirno gledal v prihodnost Dolenjskega muzeja.

*

Pri vsej tej skrbi za širjenje muzejske, galerijske, arhivske in spomeniškovarstvene dejavnosti pa še z delom v raznih komisijah, odborih, na sejah, uredništvih in drugod, je Jarcu ostalo le malo časa za pisanje. Vendar pero, ki ga je uspešno zastavil v Ljubljani, tudi v Novem mestu ni obmirovalo. Tudi ne v pokoju. Še vedno se je v svojih člankih in razpravah posvečal medvojnim partizanskim dogodkom, seveda predvsem dolenskim. Ti so potem postali osnova za njegovo tovrstno najpomembnejše delo Partizanski Rog, ki je izšlo leta 1977, nato pa deset let kasneje še v razširjeni izdaji. Zlasti v zadnji, dopolnjeni, vsestransko pretehtani in poglobljeni izdaji, je avtor posegel prav v začetne poselitve tega velikega roškega pogorja. Od prve slovenske v prejšnjem tisočletju in kasnejše nemške kolonizacije v 14. stoletju pa v dogodke vse do konca druge svetovne vojne.

Kulturni delavci na Dolenjskem spomladi 1960. Od leve: Jože Dular, Stanko Škaler, Janko Jarc, Franjo Stiplovšek, Bogo Komelj

V Novem mestu pa je Jarc začel znova preučevati tudi zgodovino tega mesta. Že leta 1958 je publikacijo Josipa Westra Novomeški spomini pospremil na svetlo z daljšo uvodno besedo in zanimivimi pripombami in podatki o tedanjem novomeškem življu. Objavil je prispevke o pisatelju Prežihovem Vorancu (v zvezi z njegovo aretacijo v Ljubljani) pa o medaljerju Novomeščanu Šegi, o izumitelju Ressleru, spomnil se je življenjskih jubilejev dolenjskih rojakov Jakca, Mušiča, Zwittera in drugih. O mestu ob Krki je pisal v treh kulturnozgodovinskih vodnikih (skupaj s Knezom in Mlinaričem). Vrh svojih dognanj o tem mestu pa je objavil v obsežnem spremnem tekstu h Claricijevi Knjigi moje mladosti (1981), kjer je pod njegovim peresom prepričljivo in plastično zaživel zgodovinska in kulturnopolitična podoba Novega mesta v drugi polovici 19. stoletja.

*

Pa da si pri vsem tem strokovnem in publicističnem pisanju sem in tja našel čas tudi za kake verze? Seveda si ga našel. Saj si nekje omenil, da je v tvojih gimnazijskih letih skoraj v vsakem kotu sedel kak »pesnik« in koval verze. Bila je pač takrat taka moda.

Tudi ti si jih pisal. Toda kasneje si preveč spoštoval poezijo, da bi se po vsej sili hotel vriniti med službanike pesniške muze, čeprav bi to lahko storil.

Preveč razsoden, kritičen si bil, pa si v sebi zatrl to nagnjenje. Pa tudi modrica zgodovinopisja te je vse bolj pritegovala.

Vendar si v sebi vedno nosil cela naročja verzov. Če ne svojih, pa tiste drugih mojstrov. Tiste iz domačih logov, ki so ti bile najljubše. In latinske, nemške, italijanske (mnoge v originalu) pa one vzhodnjaških modrecev, ki so bajali o smislu življenja in smrti.

In potem se je včasih tudi v tebi zganilo. Ob srečanjih s prijatelji in znanci, ob življenjskih obletnicah, ob smrtih...

Pa je zapelo, se zlilo na papir.

Ali naj prisluhnemo eni teh lepih, iskrenih pesmi?

Mariji ob osemdesetletnici

*Eheu fugaces, Maria, labuntur anni!**
bi pel Horac, ko bi te bil poznal.
Tako za njim pa zdajle kar Johannes
ti tole skromno, tiho bo zašepetal:

da je na tem najlepšem vseh svetov
tako vse modro napeljeno,
da sredi vseh grozot, nesmislov in lepot
ne sanja človek več si raj – le še nirvano.

Pa da do tja bila bi ti še dolga pot,
in če zdaj morda vseč ti je Emona,
srce še dolgo po dolensko poje naj,
*ti, draga nam Vittoria Colonna!***

(Eheu fugaces, Maria, labuntur anni!)

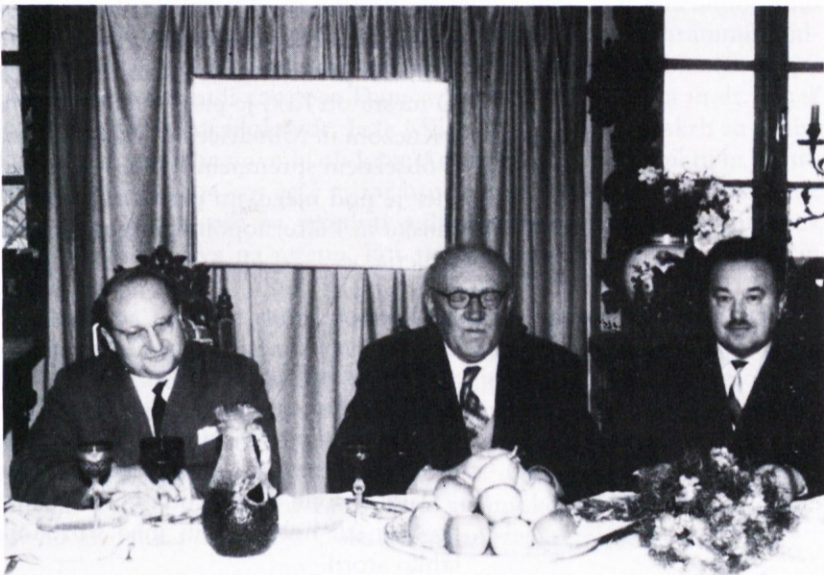
* Joj, Marija, minevajo bežna leta!

** Vittoria Colonna (1492–1547), duhovita italijanska renesančna pesnica, prijateljica Michelangelova, ki ji je tudi posvetil niz stihov.

Jože Dular
BRUŠENA ČAŠA JANKA
JARCA

se sonce vedno bolj niža in da je tudi tiste poznojesenske svetlobe v neprijaznem svetu vse manj. Vendar naj jo človek zajame čim več! In v njeni svetlobi hodi do skrajnih meja!

Skratka, pesem, ki človeku resnično ostane v spominu.

Ob 60-letnici Janka Jarca v Dolenjskem muzeju decembra 1963. Od leve: Stanko Škaler, Janko Jarc, Jože Dular

Eheu, Janko, tudi nama so vse prehitro ubežala mlada leta. Zlasti tista prva muzejska, ki so bila morda težka, a vendar tako optimistično zanesena. Za katera bi lahko ponovili besede literarnega zgodovinarja dr. Ivana Prijatelja, ki je dejal, da je bil čas ustanavljanja narodnih čitalnic v prejšnjem stoletju »otroško lepa doba brstenja in cvetja.«

Kaj niso bila tudi petdeseta leta našega muzejstva polna brstenja in cvetja? Samo da je bilo tedaj v cvetju tudi precej trnja. Niso nas sprejemali z radostjo in navdušenjem. Prenekatero poleno nam je priletelo pod noge. Zlasti od tistih nerazgledanih, pritlehnih ljudi. Saj je tudi o tebi, ob tvoji osemdesetletnici magister Granda zapisal, da si se »zlasti pri spomeniškovarstveni dejavnosti pogosto srečeval z neverjetnim primitivizmom, ozkostjo in neznanjem.«

Zato pa so šli po vojni do kraja po zlu gradovi v Zalogu, Bajnofu, Ruperčvrhu, Draškovcu, Klevevžu, Soteski, mnogi v Mirenski dolini in še marsikje. Tudi stoletne cerkve in znamenja. Mnogo tega, čemur je vojna prizanesla. Moralo je iti, novi brezumni čas je to zahteval.

Pa si vendar pri svojih prizadevanjih mnogokje uspel. Dopovedal si jim. Prepričal si jih.

Na srečo je bilo takrat tudi med vodilnimi nekaj ljudi, ki so imeli vsaj malo posluha za zgodovinske, arhitektonske in umetnostne vrednote. Sam si s temi ljudmi hodil po terenu, pregledoval in potem z njimi vred odločal. In pričeli so obnavljati, kar je še bilo mogoče oživiti. Prekrili so ruševine, obnovili kak stolp. V Kostanjevici in na Prežeku na primer, pa v Žužemberku in na Hmeljniku, kjer si se med pretikanjem po ruševinah poškodoval in si potem, ko si obvezan šepajoč stopal po mestu, ugotovil, da ti je »kos fevdalizma na noge padel«.

Eh, Janko, vsega je bilo! Pa se je nekaj le ohranilo, bodisi pod milim nebom ali pa v muzejih in muzejskih zbirkah. Zadovoljni smo bili, da smo vsaj ponekod uspeli, da se nam je posrečilo vsaj nekaj teh zgodovinsko pomembnih lepot zapustiti zanamcem.

Člani »dolenjske muzejske konfederacije« na metliški »Veselici« leta 1965. Od leve: Janko Jarc, Jože Dular, Slavka Ložar, Angela Mihelčič, Stanko Škaler, Ivan Drobnič

Pa da te znova spomnim še na petdeseta leta, ko je zares rodovitno zaživela naša »dolenjska muzejska konfederacija«. Zveza treh muzejev, združenih v novomeškem okraju, ki so kljub skromnim denarjem, ki smo jih imeli na voljo, opravičili svoj obstoj.

Peščica ljudi, ki smo se srečevali na skupnih delovnih sestankih z željo, da izmenjamo svoje poglede in dosežke v muzejskem in spomeniškovarstvenem delu, da si postavimo delovni program za akcije in razstave, za natis muzejskih publikacij, objave v dnevnem in strokovnem časopisu in še kaj. Vsaj enkrat letno pa smo se vsi člani teh muzejev zbrali na »plenumu«, ki je izmenoma zasedal v enem od muzejev. Sestanek je bil vsakič združen tudi s strokovnim izletom v ta ali oni muzejsko pomemben kraj v bližnji okolici ali pa tudi kam dalj, na primer v Trakošan, Varaždin ali Karlovac v sosednji Hrvaški.

Vendar je vse prehitro med nas usekala nemila usoda. Že v aprilu 1963 nas je za vedno zapustil naš brežiški kolega, akademski slikar Franjo Stiplovšek. Nastalo vrzel v Posavskem muzeju je za njim zapolnil takratni kustos zgodovinar Stanko Škaler. Pa tudi ta je prehitro odšel od nas. Že spomladi 1973, potem ko sredi svojega uspešnega muzejskega in strokovnega dela še ni dopolnil štiriinštirideset let življenja.

Bežijo leta, bežijo! Pa saj tudi nekaterih drugih naših muzejskih kolegov ni več med nami. Na primer treh honorarnih muzejskih arhivarjev: novomeških Otmarja Skaleta in Jožeta Jakliča pa metliškega Ivana Drobniča. Zapustili so stare, zaprašene arhivske fascikle, regeste in listine pa tudi arhiv svojega življenja so zaprli.

Eheu, fugaces labuntur anni, fugaces!

*

Res, tudi mnogo drugih ni več. Tistih, ki sicer niso bili muzealci, pa so vendar tesno sodelovali z nami. Arhitekti, slikarji in kiparji, umetnostni zgodovinarji, bibliotekarji, literati, publicisti, novinarji... Dolga je njih vrsta. Potrebna nam je bila njihova pomoč. V knjižnicah, arhivih, pri razstavah in drugod. Bili so prizadevni, dragoceni ljudje. Lahko smo se zanesli nanje. Marsikaj brez njih ne bi zaživelo. Zato se hvaležno svetijo njihova imena v kulturni rasti Novega mesta. Tudi Dolenjske, Posavsja in Bele krajine.

Janko Jarc s sodelavci pred muzejem. Od leve: Janko Jarc, Slavka Ložar, dr. Jože Mlinarič, Mirko Muhič

Naj se spomniva samo na Vlada Lamuta, slikarskega poeta dolenjske zemlje in skrivnostne Krke, ki ga je usodno sprejela 11. marca 1962 in ga šele naslednji mesec vrnila domači zemlji. Ljubitelja vsega lepega okoli nas, predvsem Novega mesta, tudi tistega, med zadnjo vojno porušenega in znova vstalega iz ruševin. Pa tistega s svojo svetlobo in žarom v svobodni domovini!

Ali pa se ustaviva pri spominu na Boga Komelja, prvega upravnika Študijske knjižnice v Novem mestu, navzočega pri vseh kulturnih akcijah v prvih povojnih letih. Bil je priča nezadržne rasti knjižnice, ki jo je vodil, pa ljudskih knjižnic na podeželju, vneto je sodeloval pri rojstvu Dolenjskega muzeja, prizadeval se je, da bi v mestu spet zaživela tiskarna in amatersko gledališče, da bi ljudskoprosvetna organizacija dobila svoje glasilo, da bi se uveljavile Trdinove nagrade, ki naj bi ljudi spodbudile k delu za duhovno in umetnostno rast Dolenjske. Skratka: sodeloval je povsod, kjer je slutil, da bi mogel starim vrednotam dodati nove. Bil je razgledan, neutrujen, garaški!

Ali pa njegov mlajši brat umetnostni zgodovinar dr. Ivan Komelj, sicer konservator pri ljubljanskem Zavodu za spomeniško varstvo, ki je prizadevno skrbel za obnovo dolenjske spomeniške posesti, zlasti v vojni prizadetih gradov. Prvi dolenjski kastelolog, pisec pomembnih razprav, ki je raziskal in dokumentiral vrsto srednjeveških in kasnejših graščin.

Pa obudiva, Janko, še spomin na kiparja Jakoba Savinška, ki sicer ni bil Dolenjec, saj je bil doma iz gorenjskega Kamnika, pa je vendar s svojim delom velik del umetniške dediščine zapustil prav Dolenjski in Beli krajini. Predvsem mestu ob Krki, kjer nenehno živi s svojimi plastikami v spomeniškem predelu Na vratih, zlasti v Talcu in Pevcu o svobodi, pa še v Miranu Jarcu v Študijski knjižnici in Trdini in Ketteju pred mestnim

Jože Dular
BRUŠENA ČAŠA JANKA
JARCA

rotovžem. In ali še veš, kako se je v majski noči leta 1961, polni mesečine, v Črnomlju na Gričku poslavljaj od svojega spomenika belokranjskim partizanom. Poslavljaj v temni slutnji, da ga v svojem življenju gleda zadnjič. In da se je ta slutnja izpolnila že dobra dva meseca po tistem, daleč od doma, na kiparskem simpoziju v nemškem Kirchheimu.

Joj, mnogo prezgodaj so šli naši sodelavci in prijatelji!

Muzejski ravnatelji Jože Dular, Janko Jarc in Franjo Stiplovšek na dvorišču Dolenjskega muzeja leta 1962

*

Pa je prišlo leta 1983 in malo pred njegovim zatonom si dopolnil svojih osemdeset let. 25. decembra!

Seveda so se te spomnili. S publikacijo, s prijaznim Vezilom, v katerem je o tebi in tvojem delu spregovoril zgodovinar Stane Granda. Lepe besede je povedal, poklonili so se tvojim bogatim življenjskim prizadevanjem in uspehom. V Vezilu so tudi predstavili tvojo dotedanjo bogato bibliografijo. In pesnik Severin Šali ti je v Osončeni elegiji zapisal:

*V žareči jeseni obiraš zdrave sadove svojih let.
Sprejemaj jih dobrotno in s hvalo,
to so živi sadovi iz sadovnjaka in cvetnika
tvoje življenjske poti!*

NAŠ POGOVOR
Rast 7–8/1993

Tudi mi smo ti z dobrimi željami stisnili roko, pri tem pa mislili, kot navadno mislimo o jubilarjih v tako visokih letih: opravil je človek svoje, hvala mu, in čas je, da se odpočije. Spomladi na blagem soncu, poleti v senci in pozimi ob topli peči.

Ob 70-letnici Janka Jarca v novomeškem muzeju leta 1973. Od leve: Anton Štampohar, Tone Knez, novomeški župan Avgust Avbar, Jože Dular, Janko Jarc, inž. arh. Franc Filipčič

Pa smo se zmotili. Kaj ni magister Granda v tistem Vezilu, ko je v tebi še videl toliko življenjske in ustvarjalne moči, na koncu zapisal:

»Če za koga velja izrek, da je človek star toliko, kolikor se počuti, potem smo se pri Janku Jarcu očitno ušteli pri štetju njegovih let«.

Verjetno smo se. Nisi jih kazal toliko. Pa da bi se pri teh svojih letih umaknil ljudem in delu? Da bi se zaprl vase? Ne, nikakor ne!

In si spet prijel za pero in pričel pisati. Ko da bi hotel nadomestiti, česar v prejšnjih letih zaradi drugega neodložljivega dela nisi mogel narediti.

Pa so začele izhajati nove tehtne razprave in članki, v katerih si strnil svoja zadnja dognanja. V Dolenjskem zborniku, Rasti, Kroniki, Mohorjevem koledarju, Dolenjskem listu, v zborniku Novo mesto skozi čas. Tudi drugim si v njihove publikacije prispeval spremne besede.

Tako si nas v svojih ponekod kar obsežnih tekstih znova seznanjal z zgodovino Novega mesta, z Gospodi Črnomaljskimi, z gradnjo novomeškega Narodnega doma in njegovim stavbenikom. Pa o pomembnih Dolenjcih si pisal, na primer o novomeškem letopiscu dr. Leopoldu Picigasu, o pobudniku zidanja Narodnega doma dr. Žigi Bučarju, o piscu spominov iz prve svetovne vojne dr. Jožetu Marjetiču, o zgodovinarju dr. Franu Zwitteru v osvobodilni vojni, o slavistu dr. Alojzu Turku pa o pesniku Jožetu Cvelbarju in še o kom.

Ne, nisi se zaprl vase. Nisi obsedel prekrizanih rok. Nove sadove svojega, še vedno mladostno snujočega uma si razgrnil pred nas.

*

Včasih pa se človek le ustavi pred samim seboj in naredi obračun s svojim delom.

Saj so bile težave, bili pa so tudi uspehi. Sami smo to spoznali pa tudi drugi. Če ne tistikrat, pa kasneje, ko je čas vse razčistil in postavil na svoje mesto.

Saj si verjetno bral, kaj je dr. Mitja Guštin leta 1990 v zborniku Arheološka najdišča Dolenjske zapisal o naših muzejih. Zares nekoliko

pretirano pohvalo, vendar nekaj od tega bo držalo. Tisto, da smo kljub vsem težavam uspeli. Profesor Guštin je namreč dejal, da so ravnatelji dolenjskih muzejev v petdesetih letih »s pomočjo stanovskih prijateljev iz Ptuja in Ljubljane z izjemno vztrajnostjo in zagnanostjo, po načelu: en človek – en muzej, dosegli, da je na nastajajoče zbirke tudi takratna oblast začela gledati kot na nepogrešljiv del človekovega ustvarjanja in kulture.« In da so zato »iz muzejskih zbirk v Brežicah, Metliki in Novem mestu ustvarili sodobne pokrajinske muzeje, ki so poslej lahko uveljavljali zgodovinsko zavest in raziskovalno vrednotili dediščino preteklosti na svojih območjih.«

Lepe besede – ni kaj! Pa smo vse storili le iz svoje dolžnosti in svojih sposobnosti, kolikor smo jih pač imeli.

Nekaj pa je bilo tudi res. Pričeli so ceniti naše delo. Tudi to in ono priznanje so komu podelili. Na primer Valvasorjevo nagrado za posebne dosežke v muzejstvu. Med prvimi nagrajenci si bil tudi ti.

To pa je že kar zanimiva zgodba.

Tisto prvo nagrado, ki jo je leta 1971 prejelo pet muzealcev (kasneje so njihovo število letno skrčili na dva oziroma na enega člana), pa pravzaprav ni bila nagrada, ampak le natisnjeno priznanje brez kakega denarnega prispevka. Pa si takrat v imenu vseh petih nagrajencev grenkoveselo vzdihnil:

*Ko njega dni je umiral Valvasorjev Janez,
je revež bil, kot so njegovi nagrajenci danes.*

Kajpak, Janko, tudi tak duhovit humor je nekaj vreden!

So pa trenutki, ko človeka življenje preizkusi. Ko zaman išče moči v sebi in ko je tolažba, da čas vse ozdravi, prazna.

Ko človeka tudi zlomi. Vendar ne do kraja. Samo upogne ga, da se potem spet dvigne. Življenje to zahteva!

Pa naj preberemo še eno tvojih zadnjih pesmi. Upam, prijatelj Janko, da mi te predrznosti ne boš zameril, če jo razkrijem tudi drugim. Lepa je, iz srca napisana.

Sneži *V samotni, tih, brezupno žalosten večer
spovrača se spomin na davne dni:
v privide jasne zazrto bilo je oko
in mladi, polni drznih sanj,
nazdravljali smo radosti življenja.*

*Potihnil je že davni spev.
Do dna izpita kupa je trpljenja
in le spomin drhti
v samotni, tih, brezupno žalosten večer.*

Marija!
*Zdaj sneg zapada ti gomilo,
kjer tvojega življenja tek je našel mir...*

*Kar se nekda v duha ostrini je isknilo,
zdaj prah je in pepel,
in le srce ihti
v samotni, tih, brezupno žalosten večer.*

5. december 1951

Tisti večer (predvčerajšnjim) sem spoznal tudi Janka Jarca kot zelo razgledanega in bistrega človeka. Ostrmel sem nekega hipa, ko sem zaslišal njegove sodbe in ga poslušal, kako je čutil mistike, Wassermanna, Rilkeja, Platona in razne sodbe o slovenstvu. Zdaj je šef muzeja v Novem mestu.

(Iz Dnevnika Edvarda Kocbeka 1951/II.)

Pri delu v muzeju

Seveda, Janko, zdaj si v Novem mestu že nepretrgoma čez štirideset let. V tej hiši na Grmu, kamor sta se oče in mati preselila leta 1919, pa živiš že več kot sedem desetletij. Semkaj si se vračal kot ljubljanski študent in kot profesor v Murski Soboti in na Ptujcu pa iz roških gozdov in potepanj po svetu.

Semkaj na Grm, v hišo, ki stoji pod rahlo vzpetino, na kateri je dal leta 1675 bližnji grmski graščak baron Wolfgang Ferdinand Mordax sezidati svoj mavzolej oziroma kapelo Božjega groba. Tudi grad stoji prav tam blizu, komaj dva streljaja proč, vmes pa je bil še pred nekaj desetletji velik sadovnjak. In tišina je bila in ptice so pele. Danes pa je tam veliko tlakovano parkirišče z množico avtomobilov in onkraj brega je velika industrija motornih vozil z več tisoč zaposlenimi.

Zato se danes iz svoje sobe nerad ozreš na to parkirišče. Rajši ti pogled obstane na rdečih bukvah pred hišo, kamor se še zateče ta ali ona ptica. In ti je žal, da kratkovidni povojni veljaki niso poslušali nasvetov prijatelja Marjana Mušiča in avtomobilsko industrijo premaknili kam daleč iz mesta. Proti Cikavi ali proti Prečni.

Tako pa si rajši odženeš neprijetne misli in se zatopiš v odprto knjigo. Tudi pero primeš včasih v roke ali pa sedeš za pisalni stroj. Še zmerom so namreč v tebi iskre snujočega in ustvarjalnega duha, še vedno bi nam mogel marsikaj povedati. Si kot izkušen modrec, blag, prizanesljiv humanist, rahlo osenčen z melanholijo preteklih časov, pri tem pa večkrat zaskrbljen nad prihodnostjo tega nemirnega, norega sveta. Kot po tisti najdaljši silvestrski noči, ko si utrujen, sam samcat obsedel pri mizi. In zapisal:

V novoletnem jutru 1991

*Le ura, ki čas mi odšteva,
in vince, ki skozi čašo preseva,
nocoj sta mi drug.
Polnoč se mi v jutro preliva,
na tisoč vprašanj ni odziva...
Nad vsem se razgrinja obup!*

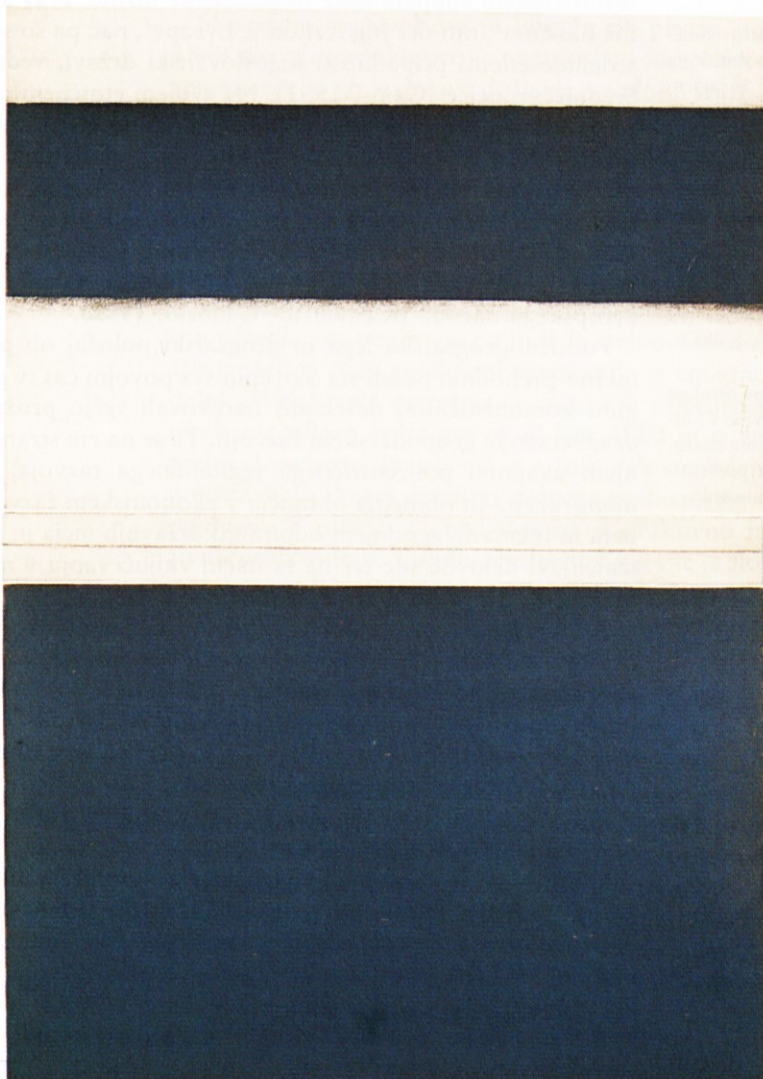
Razumem te, dragi Janko! Toda ne obup nad svojim življenjem, nad svojim delom. To je obup nad svetom, nad nesmisli, prepiri, nad morijami, ki se nam bližajo... Ki si jih ti morda že takrat slutil.

Toda nekje je vendar tudi mir, je življenje za ustvarjanje.

Zato le izpij to čašo, skozi katero preseva zlahtno vino! Tisto drugo, brušeno, ki si jo do vrha napolnil z delom in uspehi, pa si že poklonil drugim.

Naj iz nje še dolgo pijejo!

Bogdan Borčić: -92-7-, aqvatinata
in suha igla, 1992

Marjan Ravbar SLOVENIJA MED IZOLACIJO IN EVROPSKIMI INTEGRACIJSKIMI IZZIVI

(Skica nekaterih sodobnih problemov regionalnega razvoja nove države)

Uvod

S Slovenci poseljeno ozemlje je bilo v vseh zgodovinskih obdobjih pomembno prehodno območje. Posebno veljavo mu daje lega med štirimi velikimi evropskimi pokrajinskimi enotami: na severu je alpsko visokogorje z obsežnimi dolinami, na jugozahodu severnojadransko – primorski svet, na jugovzhodu dinarsko-kraške planote in na vzhodu in severovzhodu subpanonske in panonske nižine. Prav zato Slovenija ni del Balkana¹, niti del Jugovzhodne Evrope², pač pa so se Slovenci, kljub sedemdesetletni pripadnosti jugoslovanski državi, **vedno uvrščali med Srednjeevropejce** (Gams, 1991). Na svojem etničnem ozemlju so se od vsega začetka, torej od sedmega stoletja dalje, borili za svoj poselitveni prostor in za svojo kulturo ter obstoj z večjimi germanskimi, romanskimi, ugrofinskimi ter slovanskimi narodi. Ta političnogeografska prehodnost in križanje interesnih sfer večjih sosednjih narodov na relativno majhnem prostoru sta skozi stoletja, kljub številčni majhnosti, prispevala k postopnemu oblikovanju slovenskega naroda kot modernega evropskega naroda (Klemenčič–Genorio, 1992).

Političnogeografska lega in geografski položaj ob pomembnih prometno-prehodnih poteh sta Sloveniji ves povojni čas (v primerjavi z drugimi komunističnimi deželami) narekovali večjo prožnost pri njenem družbenem in gospodarskem razvoju. Ta se na eni strani kaže že v zgodnjem uvajanju policentričnega regionalnega razvoja, skrbi za lastna manj razvita in obmejna območja v ekonomskem razvoju ter v postopnem in relativno zgodnjem odpiranju državnih meja in povezavi s tem v izmenjavi delovne sile ter na ta način vključevanju v mednarodne pretoke ljudi, blaga, informacij in kapitala.

Za razliko od večine dežel realsocialističnega bloka je Slovenija vsaj deloma zadržala (ideološko sicer močno podrejeno) zasebno gospodarstvo in zasebno lastnino, vendar v glavnem le v kmetijstvu in drobni obrti. Tako je ostalo v zasebni lasti okrog 90 odstotkov vseh kmetijskih in več kot dve tretjini gozdnih površin, obrt pa se je obdržala v glavnem v gostinstvu in uslužnostnih dejavnostih.

Pri odpiranju Slovenije Evropi je v zadnjih dveh desetletjih igrala pomembno vlogo njena vplivna vloga pri oblikovanju skupnosti Alpe-Jadran, ki so jo spočele obmejne dežele Avstrije, Italije, Madžarske in Južne Nemčije. Zaradi teh prizadevanj in prepletenosti centralizma in federalizma v okviru socialistične ureditve je Slovenija v svojem družbenem, političnem, gospodarskem in kulturnem razvoju ter tudi pri svojem povezovanju z Evropo in regionalnem razvoju prehitevala in tudi prehitela nekdanje jugoslovanske republike pa tudi druge nekdanje socialistične države iz Vzhodne Evrope.

¹ Večina evropskih geografov omejuje namreč Balkanski polotok na severu s podonavskim nižavjem oz. točneje z ravnino ob Donavi in Savi in Karlovško kotlino. Izraz »Balkan« je poleg tega bolj pojem kot zemljepisno ime. Da se Slovenija razlikuje od Balkana, so ugotavljali tudi tuji pisci geografskih monografij o Jugoslaviji: npr. Pec-houx, 1971, str. 215, je uporabil naslednje besede: La Slovenie n'a que bien peu des traits balkaniques...

² Za JV Evropo so značilne ostaline večstoletne turške vladavine v kulturni pokrajini in zamotana nacionalna ter verska sestava prebivalstva z mnogimi etničnimi otoki.

Poglavitne značilnosti regionalnega razvoja Slovenije

Slovenija je v povojnem razvoju bistveno spremenila gospodarsko in prebivalstveno strukturo. Prebivalstvo se je v tem času povečalo za četrtno. Iz dežele z okoli 50 odstotkov kmečkega prebivalstva in z le okoli 16 odstotkov zaposlenih je ob dinamičnem razvoju hitro dosegla polno zaposlenost in je že v začetku osemdesetih let dosegla raven srednje razvite industrijske države.³ Delež kmečkega prebivalstva se je zmanjšal na komaj dvajsetino. Od prevlade primarnega sektorja smo prišli v strukturi aktivnega prebivalstva v prevlado sekundarnega sektorja, sočasno se je – posebej v zadnjih letih – povečal delež terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Premiki so značilni za vse zaposleno prebivalstvo, še najbolj pa v visokem deležu zaposlenih žena, ki je kljub naraščajoči brezposelnosti – značilni za zadnja leta – še vedno med najvišjimi v svetu. Industrializacija pa ni povzročila le povečanja materialne proizvodnje in zaposlenosti, marveč ima tudi daljnosežne posledice v degradaciji okolja (Plut, 1987), poslabševanju bivalnih razmer, ker preventivni ukrepi zaostajajo.

Slovensko prebivalstvo je bilo že ob prvem povojnem popisu leta 1948 precej neenakomerno razporejeno in spričo socialnoekonomskih sprememb, ki jih je država doživela v zadnjih štirih desetletjih, se je neenakomernost poselitve le še povečevala. Tako kot v ostali Evropi je tudi v Sloveniji prišlo do močnih prostorskih prerazporeditev v poseljenosti in ekonomskem razvoju. V zgodnji fazi so bile to selitve iz podeželja v mesta – in kraje, kjer so se odprle možnosti zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih nasploh – ki so tako dodatno sprožale koncentracijo prebivalstva. Zlasti v zadnjih desetletjih se je pojavil, kot povsem nov, močan dotok priseljencev iz južnih jugoslovanskih republik. Najprej so se začasno naselili, vse pogostejše pa tudi za stalno. Slovenija se je tako po letu 1961 prvič v svoji zgodovini spremenila iz emigracijske v imigracijsko deželo. Višek vala pretežno ekonomskih priseljencev, ki so v glavnem iskali zaposlitev, beležimo okoli leta 1980 in je znašal okoli pet tisoč prebivalcev letno. Priseljenci iz južnih delov nekdanje Jugoslavije danes predstavljajo skoraj desetino stalnega prebivalstva države. Naseljeni so predvsem v mestih s prevladujočo ekstraktivno in/ali delovno intenzivno proizvodnjo. V zadnjem desetletju pa se je slovensko prebivalstvo pričelo razseljevati iz mest na širša in ožja območja, kar pomeni, da je tudi Slovenijo zajel intenzivni proces suburbanizacije in periurbanizacije.

Za potrebe pričujočega prispevka smo izbrali nekaj faktorjev, ki po našem mnenju sooblikujejo razvojne potenciale in istočasno omogočajo merjenje regionalnih disparitet. V ta namen smo izbrali demografske in zaposlitvene razmere, kazalce gospodarske moči in njene strukture, infrastrukturne razmere ter izobrazbeno raven prebivalstva. Analiza je pokazala, da ima visoko nadpovprečne razvojne potenciale le Ljubljana. V kategoriji nadpovprečnih regionalnih središč pa so obalna mesta (Koper, Izola in Piran), Nova Gorica, Celje, Maribor, Velenje, Kranj, Postojna, Sežana, Logatec in ob določenih pogojih še Novo mesto ter »sateliti« Ljubljane: Domžale, Kamnik in Škofja Loka. Zanje je značilna mešanica ugodne gospodarske ali kvalifikacijske strukture nasproti nezadovoljivi infrastrukturni opremljenosti ali obratno. Močno nadpovprečna in nadpovprečna območja skupaj predstavljajo le dobro

³ Gospodarska moč, merjena s stopnjo nacionalnega produkta, dosega komaj dve tretjini povprečne gospodarske razvitosti dvanajsterice. Po ocenah iz leta 1990 pa je bil slovenski nacionalni produkt kljub vsemu višji od portugalskega, grškega in irskega pa tudi od zahodnih regij Španije, južne Italije in večjega dela nekdanje Vzhodne Nemčije.

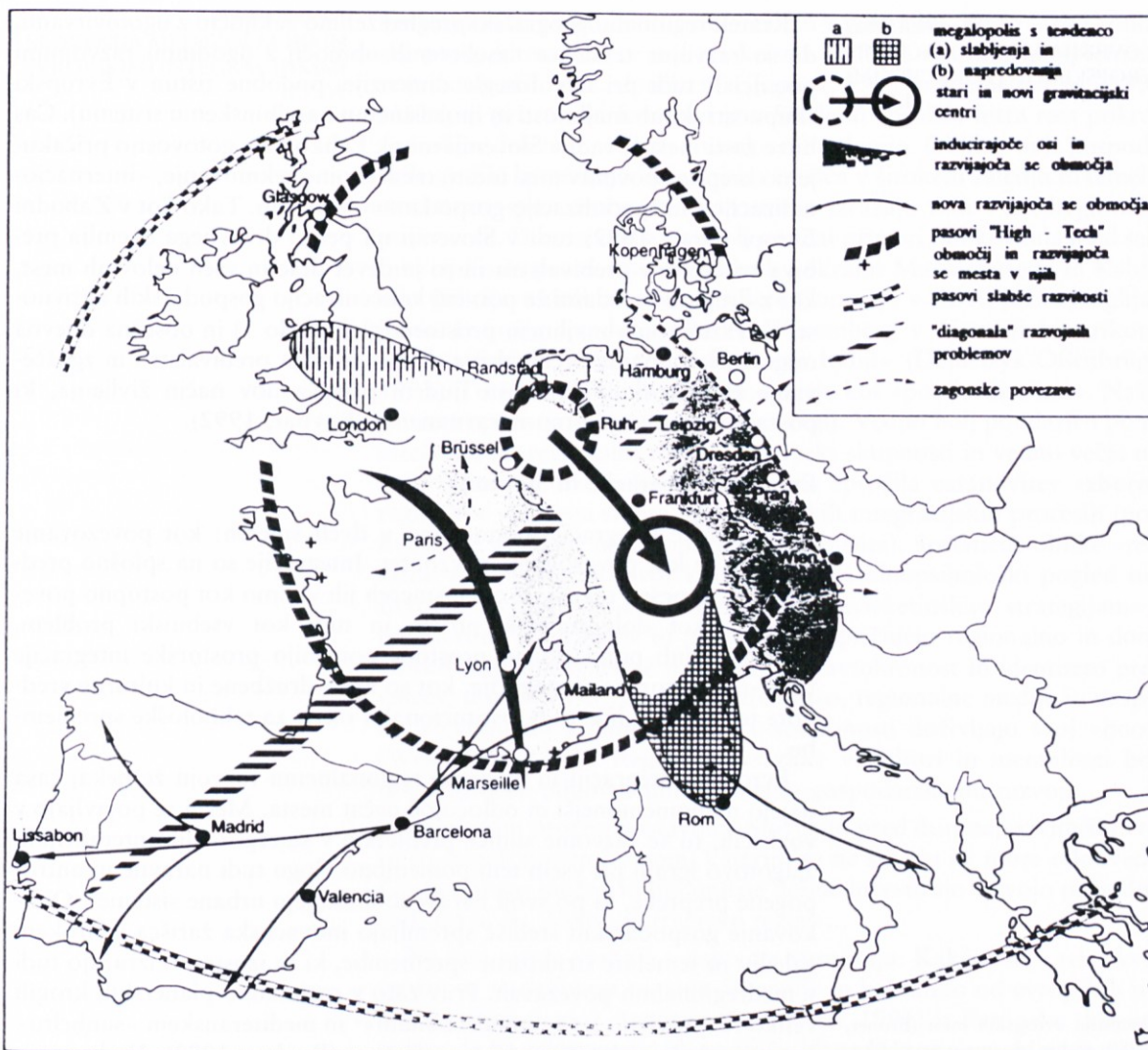
četrtno državnega ozemlja (gl. sliko 1). Nosilno ogrodje ekonomske moči tvori štirinajst mestnih regij. Skupaj so zavzemala 309 tisoč ha površine, kar predstavlja 15,4 odstotka ozemlja republike. V njih je prebivalo skoraj 1,5 milijona prebivalcev ali tri četrtine slovenske populacije. V teh mestnih regijah je 70 zaposlitvenih središč z več kot tisoč delovnimi mesti v industriji, kar predstavlja 88 odstotkov vseh slovenskih zaposlitvenih kapacitet. Izrazito prednjačita ljubljanska (s skoraj pol milijona prebivalcev) in mariborska (s skoraj četrt milijona prebivalcev) metropolitanska regija, ki sta po številu zaposlenih trikrat oziroma dvakrat večji od Kranja, ki je na tretjem mestu. Tudi sicer prevladujejo trije bazeni: osrednjeslovenski (27 % zaposlenih), mariborski (15 %) in celjski (10 %). Tem pa si potem po vrstnem redu sledijo še druga središča: Novo mesto, Nova Gorica, mesta v Zasavskem revirju, obalna mesta, Ravne-Slovenj Gradec-Dravograd, Krško, Jesenice, katerih delež skupaj dosega 22 odstotkov delovnih mest. Našteti centri so sočasno tudi podlaga policentrično zasnovanemu razvoju, s tem pa tudi nosilci razvoja gospodarskih, oskrbnih, storitvenih in kulturnih dejavnosti.

Zlasti po letu 1970 so se praviloma hitreje razvijale regije, katerih raven razvitosti je bila podpovprečna, počasneje pa nadpovprečno razvite regije. To je omogočalo postopno zmanjševanje razlik glede življenjskih in delovnih pogojev prebivalstva. Zato ima policentrično snovanje razvoja v Sloveniji posebno težo. Ni spodbujevalo »superkoncentracije« v mestih, hkrati pa je zadrževalo poselitev na podeželju. Manj pa je bila takšna politika uspešna v hribovitih, kraških in/ali obmejnih območjih.

Urbanizacija in industrializacija sta doslej postopno oblikovali dvojce območij s povsem specifičnimi razvojnimi problemi. Na eni strani razlikujemo »sorazmerno močno urbanizirana ravninska in dolinska območja, katerih teritorij se na obrobju območij gospodarske in populacijske koncentracije postopno širi proti hribovju«, na drugi strani pa so »periferna območja, ki vse bolj zapadajo depopulaciji in razkroju kulturne pokrajine« (Klemenčič, 1991). Ta diferenciacija je bila spontana, pa naj gre za depopulacijo perifernih in hribovitih vasi ter zaselkov ali pa za stihijsko koncentracijo prebivalstva v obmestnih naseljih, ki jo spremlja razpršena stanovanjska gradnja individualnih stanovanjskih hiš, pogojena z liberalnim nakupom zemljišč in premalo selektivno urbanistično politiko. Prvo se dogaja v odročnih, prometno slabše dostopnih in hribovitih območjih, drugo pa v radiju ugodne dostopnosti do delovnih mest. V zaledju zgostitvenih območij imajo podeželska območja vsestransko ugoden gospodarski razvoj in relativno napredno tržno usmerjeno kmetijstvo. Na drugi strani pa so periferna in strukturno šibka podeželska območja brez gospodarskih razvojnih nastavkov. Zanje je značilna dekoncentracija prebivalstva in razkroj klasičnih ekonomskih gibal agrarne pokrajine. Prebivalstvo živi način življenja, ki ostaja podoben klasično agrarnemu.

Tabela 1: Razvoj prebivalstva v Sloveniji 1971 – 1991 v mestih in na podeželju (štev. preb. = v 000)

DRUŽBENA VPRAŠANJA	kategorije	1971	1991	% pov.	% preb.	% del. m.	spr. preb.
Rast 7–8/1993	mesta	750,3	1000,5	4,4 %	50,2 %	77,6 %	1,4 %
	zgost. območ.	351,2	478,1	17,4 %	30,3 %	17,6 %	1,5 %
	ostalo pod.	625,3	512,1	78,2 %	19,5 %	4,9 %	-3,2 %
546	SKUPAJ	1727,1	1998,9	100,0 %	100,0 %	100,0 %	0,9 %

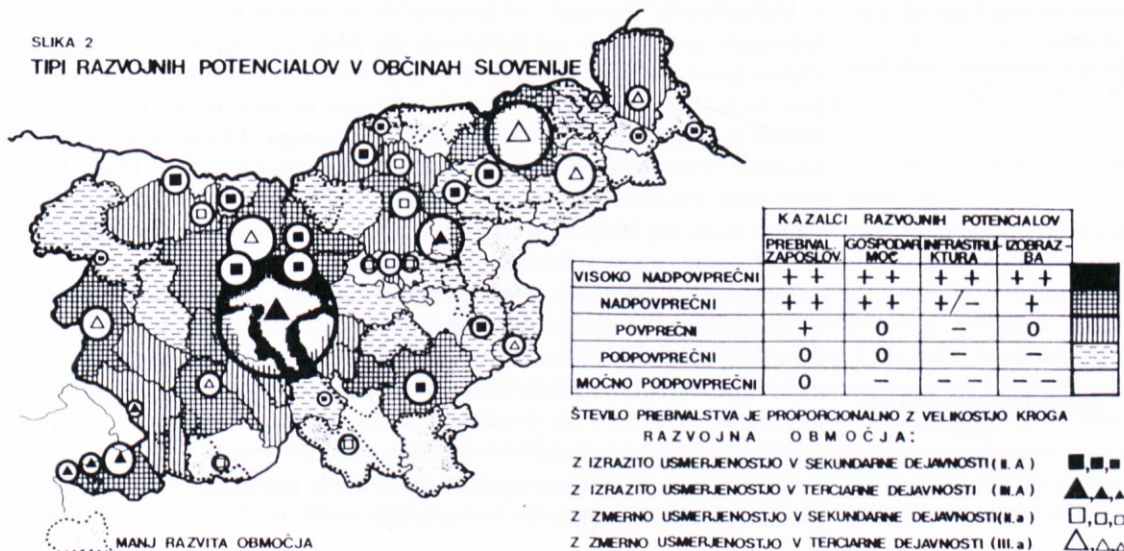

Slika 1: Razvojna območja v Evropi ("modra banana")

vir: Brunet, 1989

SLIKA 2

TIPI RAZVOJNIH POTENCIALOV V OBČINAH SLOVENIJE

Kratek regionalnogeografski pregled želimo zaključiti z ugotovitvami, da so razvojne tendence naselitvenih območij z ugodnimi razvojnimi potenciali tudi pri nas dosegle dimenzije, podobne tistim v Evropski skupnosti (kljub majhnosti in mozaičnemu naselbinskemu sistemu). Čas hitre rasti mest je tudi v Sloveniji minil. Lahko pa z gotovostjo pričakujemo krepitev povezav med mesti, medsebojno tekmovanje, »internacionalizacijo« in specializacijo gospodarstev v mestih. Tako kot v Zahodni Evropi (Drey, 1992) tudi v Sloveniji na petini državnega ozemlja prebiva tri četrtine prebivalstva in tu je devet desetih vseh delovnih mest, kar z drugimi besedami že pomeni koncentracijo gospodarskih aktivnosti na razmeroma majhnem prostoru (glej tabelo 1) in obsežna dnevna migracijska gibanja prebivalstva. Koncentracija prebivalstva in zgoščevanje ekonomskih aktivnosti ljudem prinaša nov način življenja, ki postaja identičen mestno naravnemu (Ravbar, 1992).

Evropske integracije in Slovenija

Prostorske integracije pojmuje v dveh smereh: kot povezovanje navzven in kot povezovanje navznoter. Integracije so na splošno predpogoj za uspešen razvoj. V obeh smereh jih vidimo kot postopno povezovanje, kot dolgotrajnejši proces in tudi kot vsebinski problem. Namreč kljub poudarku in prostoru pomenijo prostorske integracije tudi »neprostorske« kategorije, kot so npr.: družbene in kulturne vrednote ter ne nazadnje tudi institucionalni okvir za tehnološke spremembe.

Evropski integraciji in njenemu regionalnemu razvoju že nekaj časa dajejo najpomembnejši in odločujoč pečat mesta. Mesta se pojavljajo v vozliščih, tu se razvojne silnice prepletajo v sinergističnih interakcijah. Zagotovo igrajo pri vsem tem pomembno vlogo tudi naravne in antropogene prepreke, ki po svoji naravi sooblikujejo urbane sisteme⁴. Oblikovanje gospodarskih središč spremljajo inovacijska žarišča v širokem zaledju in temeljite strukturne spremembe, ki se izostreno izražajo tudi v medregionalnih povezavah. Prav zato v regionalno-planerskih krogih veliko razpravljajo o t.i. »modri banani«⁵ in mediteranskem »sunbeltu« kot razvojnih oseh nove združene Evrope (Ravbar, 1993). V »banani« in »sunbeltu« naj bi se po nekaterih scenarijih v prihodnje osredotočila vsa gospodarska rast Evrope.

Utemeljitelji »banane« so pozneje tej enostavni in ukrivljeni razvojni hrbtenici, potekajoči od Londona do Milana, najprej dodali še dve vzporednici. In sicer vzporednico med Parizom, Lyonom in Marseillem in po spremembah v vzhodni Evropi še najnovejša gravitacijska vozlišča, ki potekajo od Berlina preko Leipziga, Dresdna in Prage do Dunaja. Poimenovali so jih kot »inducirajoča« ali »High-Tech« območja. Ves ostali del Evrope pa sestavljajo periferne in slabše razvite regije. In to naj bi bila po mnenju članov komisije pri evropskem svetu slika jutrišnje razvite Evrope (glej sliko 2).

»Padec« in ponovno gospodarsko odpiranje vzhodnega bloka povzroča »prestavljanje« gravitacijskih središč proti vzhodu in jugu – v trikotnik Frankfurt – Trst – Valencija. Jochimsen je v svojih predvidevanjih še določnejši in predvideva zelo močne razvojne impulze v vzhodnih delih »banane« in predvsem v najvzhodnejšem delu »sončnega pasu«, ki naj bi po njegovem mnenju segal do Trsta.

Že dalj časa je splošno znano, da so imele naraščajoče nacionalne in multinacionalne integracije v ekonomiji iz 60. in 70. let svoj »odsev« v

⁴ Analitiki evropskih mest (Brunet, 1989) sodijo, da imajo pri oblikovanju mestnih funkcij odločilno vlogo: mednarodne in komunikacijske povezave, ekonomska moč, znanstveni in tehnološki ter kulturni pomen.

⁵ Po Brunetu imenovana tudi kot »TISSUS DE VILLES«

funkcijskih in prostorskih spremembah v pokrajini. Za to fazo ekonomske prosperitete, kakor tudi za krizno obdobje strukturnih sprememb, se je udomačil izraz »fordizem« (Lipietz, 1991 in Klemenčič M., 1992). Nadaljnji prostorski fenomen je v 80. letih sprožila hitra rast pokrajin z visokim deležem podjetij z visoko tehnologijo. Oblikovanje gospodarskih središč spremljajo inovacijska žarišča v širokem zaledju in temeljite strukturne spremembe, ki se izostreno izražajo tudi v medregionalnih povezavah. Domnevno so najbolj poučni primeri oblikovanja med seboj funkcijsko in prostorsko povezanih pokrajin Massachusetts in Kalifornija (Silicijeva dolina – Santa Clara Country) v ZDA, južna Anglija in južna Francija ter dežela Baden-Württemberg v Nemčiji ter trikotnik Milano-Torino-Genova v t. i. »tretji Italiji« (Danielzyk-Oßenbrügge, 1993). To obdobje ekonomisti imenujejo kot »postfordistično«. Našteti primeri opozarjajo na rastoč pomen **regij**. Vedno bolj poudarjen pomen integracij na regionalni ravni v Evropski skupnosti in vedno večja moč regij v politiki Evropske skupnosti sta sprožila ustanovitev »zbornice regij« kot »tretjega stebra« pri evropskih integracijskih procesih (poleg Evropske komisije in Evropskega parlamenta). Specifične oblike »renesanse regij« izražajo svoj kulturni in socialnopsihološki pogled nove Evrope. So tudi svojevrsten odgovor »marketinškim strategijam« za potencialne investitorje in priseljence. Izpričujejo regionalno in domovinsko pripadnost ter se naslanjajo na avtohtonost in identiteto prebivalcev, domovinska združenja, literaturo, regionalne medije in nasploh na »regionalno kuhinjo«. Prav v sodobnosti doživljajo svoj »boom« (Weichhart, 1992). Regionalne razlike v kulturi in mentaliteti bodo tako razločen odgovor unificiranemu gospodarskemu razvoju.

Imenovani procesi postavljajo Slovenijo pred duri najrazvitejši Evropi in so temelj novim izzivom, katerim se ne sme in ne more odpovedati. Gospodarsko močne in dinamične dežele investirajo v svojo prihodnost tudi tako, da iščejo »partnerske regije«...

Na tem mestu stopajo v ospredje vprašanja: Kakšne so v teh okvirih možnosti nadaljnjega razvoja Slovenije in kaj lahko od evropskih integracij pričakujemo? Analitiki (Jochimsen, 1991) iz Evropske skupnosti trdijo, da bo tekmovanje na področju blaga in storitev med podjetji znotraj ES še pospešilo dvoje sicer že začelih procesov: Znotraj skupnosti enotnega trga je na eni strani pričakovati nadaljnje koncentracijske tendence v polih rasti – torej znotraj »modre banane in sunbelta«. Na drugi strani pa je zaradi vse hujše konkurence pričakovati tudi povečan trud tamkajšnjih podjetij, da si najdejo (ali obdrže) trge izven skupnosti. Tiste firme, ki že doslej izvažajo (ali kako drugače poslovno sodelujejo s podjetji izven ES), se bodo še nadalje trudile obstati na regionalnih trgih izven Skupnosti ter predvsem v sosednjih državah in na podlagi »know-how« še naprej izkoriščati svoje prednosti.

Skupaj z mesti pridobivajo na pomenu tudi zaključene regionalne skupnosti. Rastoči pomen regij, vedno bolj poudarjen pomen integracij na regionalni ravni in vedno večja moč regij v politiki Evropske skupnosti so sprožili ustanovitev »zbornice regij« kot »tretjega stebra« pri evropskih integracijskih procesih (poleg Evropske komisije in Evropskega parlamenta). Specifične oblike »renesanse regij« izražajo svoj kulturni in socialnopsihološki pogled nove Evrope. So tudi svojevrsten odgovor »marketinškim strategijam« in izpričujejo regionalno in domovinsko pripadnost ter se naslanjajo na avtohtonost in identiteto prebivalcev, domovinska združenja, literaturo, regionalne medije in nasploh

na »regionalno kuhinjo.«

Pri raznovrstnih raziskavah imajo zato izrazito prednost prav dežele Srednje Evrope. Pojem Srednje Evrope, ki je bil dolga (povojna) desetletja zgolj geografski pojem, dobiva v sodobnosti – poleg novih političnih razsežnosti – ponovno regionalnogeografske in gospodarske funkcije, kakršne je nekoč (v drugih pogojih) že imel. Prav zaradi »novega razvoja odnosov« in evropskega sodelovanja se pri Svetu Evrope pripravlja serija raziskovalnih projektov, ki žele razsvetliti »nove poglede« za skupni regionalni razvoj Evrope.

Slovenija se je v zadnjih dvajsetih letih, ob vsaj delnem upoštevanju njene prehodnosti, postopoma vendarle vključevala v evropske integracijske tokove, s tem da je izkoriščala svoje geografske prednosti. Med prednostne dejavnike sodijo: visoka stopnja odprtosti meje, že nekajkrat izpostavljen policentrični koncept družbenega razvoja in vsaj do določene mere ustrezna regionalna razvitost obmejnih območij ob pomembnejših mednarodnih poteh (obalno-kraško in goriško območje, Gorenjska in severna Štajerska in ob določenih »rezervah« tudi Krško-brežiško polje). Nekatera od imenovanih obmejnih območij so zaradi zgodovinskih in geografskih razlogov celo močnejše povezana z okolji v sosednjih državah kot s centri v slovenskem poselitvenem sistemu. S krepitvijo povezav med Slovenijo in Evropsko skupnostjo se na mejnih območjih lahko razvijejo »transnacionalne metropolitanske regije« (npr. Maribor – Graz, obalna mesta – Trst, Gorica – Nova Gorica ter ob izpolnitvi določenih pogojev tudi Krško – Brežice – Zagreb). Slovensko-italijanska, slovensko-avstrijska in slovensko-madžarska meja sodijo po številu mejnih prehodov ter pretoku blaga, ljudi in informacij med bolj odprte meje v Evropi, čeprav so bile še do leta 1990 to meje med deželami z različnimi političnimi sistemi in deželami, ki so pripadale različnim vojaškim blokom.

Geostrateški položaj Slovenije omogoča torej povezovanje tako na ravni mestnih regij kot tudi na ravni različnih evropskih regij. Svojo geografsko lego mora uporabiti kot osrednji marketinški argument, tej naj prilagaja svojo gospodarsko strukturo in za izboljšanje le-te poskuša pridobiti mednarodno pomoč. Prav slaba povezanost z modernimi avtocestami in dotrajanost železniškega prometa predstavlja velik problem pri oblikovanju funkcije Slovenije kot mednarodno tranzitne evropske regije. Zavedajoč se tega, Slovenija načrtuje različna prometna in druga omrežja do leta 2000, ki so predpogoj za gospodarsko in politično integracijo z Evropo.

Ne glede na relativno ugodne gospodarsko-geografske kazalce razvitosti Slovenije pa ostajajo še številni problemi regionalnega razvoja. Slovenija šele zdaj premaguje slabosti ekstenzivne industrializacije in še posebej težke industrije, kar je povezano z zmanjševanjem števila zaposlenih v industriji in hitro rastjo brezposelnosti. Drobno gospodarstvo, obrt in trgovina se sicer še razvijajo in pridobivajo na gospodarskem pomenu, pa tudi kot zaposlitveni dejavnik, vendar pa z rastjo števila delovnih mest ne morejo dohitevati rasti števila nezaposlenih. Veliki problemi se odpirajo tudi v kmetijstvu, saj je bil razvoj zasebnega kmetijstva zaradi ovir, ki jih je predstavljal desethektarski maksimum, močno okrnjen. Posesti so razdrobljene (povpr. velikost je 5,5 ha) in razmetane na številne, do dveh arov velike parcele, ki so v veliki meri že prešle v roke polkmečkih in nekmečkih gospodinjstev (Klemenčič, 1992). Brez dvoma pa sodita kmetijstvo in tudi drobno gospodarstvo med tiste dejavnosti, ki dajeta prebivalstvu Slovenije možnost hitrega

Uporabljena literatura:

- Brunet, R., et. al. 1989: Les villes »européennes« – Rapport pour la DATAR, Délégation à l'Aménagement du Territoire et à l'Action Régionale. Reclus, Montpelier–Paris.
- Danielzyk, R. – Oßenbrügge, J., 1993: Perspektiven geographischer Regionalforschung. Geographische Rundschau 45, Heft 4, str. 210–217.

Uporabljena literatura

- Drey, F., 1992: Europäische Raumordnungspolitik. Geographische Rundschau št. 44, zvezek: 12, str. 682–685.
- Gams, I., 1991: The Republic of Slovenia – Geographical Constants of the New Central-European State. GeoJournal, 24. 4., Dordrecht/Boston/London.
- Jochimsen, R., 1991: Finanz- und Wirtschaftspolitische Rahmenbedingungen der europäischen Integration und ihrer räumlichen Entwicklung. Forschungs- und Sitzungsberichte der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover, Band. 190, str. 40–61.
- Klemenčič, V., 1991: Tendence spreminjanja slovenskega podeželja; Geografski vestnik LXIII, str. 25–39, Ljubljana
- Klemenčič, V., 1992: Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. Zbornik 12. Sedlarjevega srečanja. Potočina, 28. in 29. maj 1992.
- Klemenčič, V., – Genorio, R., 1992: The New state of Slovenia and its Function within the Frame of Europe, Symposium on Future, Constructions of the World Political Map; Underlying Factors, Washington D.C. p.1.
- Klemenčič, M., 1992: Nove smeri razvoja industrije. Geografski vestnik, 64, Ljubljana, str. 135–150.
- Lipietz, A., 1991: Die Beziehungen zwischen Kapital und Arbeit am Vorabend des 21. Jahrhunderts. Leviathan, str. 78–100.
- Pechoux, R., Y., 1971: Les Balkans. Press Universitaires de France, Paris.
- Plut, D., 1987: Slovenija – zelena dežela ali pustinja? Ljubljana.
- Ravbar, M., 1992: Suburbanizacija v Sloveniji – odnosi, struktura in težnje v njenem razvoju. Doktorska disertacija, Ljubljana, 325 str.
- Ravbar, M., 1993: Na periferiji »modre banane«. Delo, 16. 1. 1993, sobotna priloga.
- Weichhart, P., 1992: Heimatbindung und Welverantwortung. Geographie heute, Nr 100, str. 30–44.

vključevanja v Evropo. Obe dejavnosti sta preživel socialistično gospodarstvo po drugi svetovni vojni in dajeta ob intenzivni komunikaciji prebivalstva preko meje – predvsem s sosednjimi območji – podlago za psihološke predispozicije dojemanja življenjskih navad družbe zahodne demokracije.

SedANJI geopolitični položaj Slovenije je sam po sebi pomemben dejavnik razvoja, vendar pod pogojem, da bo aktivna politika izkoristila njegove razvojne prednosti. Za uspešno vključevanje Slovenije v procese evropske integracije je v naslednjih letih nujno prilagoditi prostorske strukture sodobnemu evropskemu razvoju. Pri tem se prednosti oz. negativni učinki ocenjujejo z vidika gospodarskega razvoja, narodno-kulturne identitete, varovanja okolja in z vidika zmožnosti socialno vzdržati pritiske, ki jih narekujejo družbene spremembe oz. »modernizacija« Slovenije. Oviro za takšen razvojni proces predstavlja neustrezna kmetijska politika, ki za obstoječo kmetijsko in zemljiško strukturo ni sposobna ustrezno razvijati najprimernejših kmetijskih površin. Tudi dosedanj ekstenzivni razvoj industrije z industrijskimi giganti, ki s preživetom strukturo zaposlenih ne ustvarjajo po sodobnih tržnih zahtevah, z zdajšnjimi cilji razvoja. Začetno prestrukturiranje sekundarnega sektorja sproža v sedANJI fazi predvsem hitro večanje brezposelnosti. Zaradi dolgoletne gospodarske recesije se regionalne disparitete povečujejo. Pričakovati je, da bosta funkcija in pomen mestne aglomeracije proti njenemu zaledju v okvirih selektivne ekonomske rasti v prihodnje še bolj neenakomerna. Zato bo tudi v prihodnje potrebno posebno pozornost posvečati manj razvitim in demografsko ogroženim območjem.

Pomembna pomanjkljivost pri snovanju razvoja slovenskih regij zadeva njihovo samozadostnost. Regionalna središča so rastla iz obstoječega, ne pa iz svojih načrtno zasnovanih vlog v širšem prostoru. Dediščino in ostanke takšne logike regionalnega razvoja je mogoče prepoznati v vseh urbanih, še posebej pa regijskih središčih. Pri tem je še posebej opazna ekonomska šibkost pa tudi kulturna osveščenost in vrstni red vrednot. Velja opozoriti, da v pogojih tržne ekonomije dobivajo tekmo tista mesta, ki imajo poleg transportne in komunikacijske opreme še kulturne, arhitektonske in rekreacijske kvalitete. Omenjeni »lokacijski« pogoji v Evropi pridobivajo na pomenu. Zato je toliko pomembnejše sočasno snovanje regionalne gospodarske in prostorske strategije. Ti dve sta v Evropski skupnosti identični, kajti regionalno planiranje je zgolj prostorski izraz gospodarske, socialne, kulturne in ekološke politike. Prilagajanje Slovenije evropskim normativom gospodarskega in tehnološkega razvoja, ki izhajajo iz integracijskih procesov v Evropi, bo nujno vplivalo tudi na modifikacijo njenega prostorskega razvoja.

Politika v Evropski skupnosti temelji na tem, da znotraj pokrajin iščejo kohezivne razvojne nastavke. V zadnjem času veliko govore o »sustainable development«, izrazu, ki na eni strani pomeni samonosilni razvoj območja – v pomenu izrabe endogenih potencialov. Na drugi strani pa uravnotežen razvoj pomeni decentralizacijo regionalnega razvoja in odgovornost do sonaravnega gospodarjenja. Poglavitna naloga regionalne politike depresivnih območij bi morala prispevati k »miseselnemu« preobratu. »Periferno«, »podeželsko« oz. »agrarno« ne bi več smelo avtomatsko pomeniti nekaj strukturno šibkega. Prav tako kot centralna lega v sodobnem svetu ne zagotavlja več vsesplošnega regionalnogospodarskega uspeha.

Igor Vizjak LASTNINA IN LASTNINJENJE

Tretji del

Revija Rast je v prejšnjih dveh številkah opozorila na proces, ki bo (že) temeljito spremenil družbeno stratifikacijo na Slovenskem in od katerega je (zelo) odvisen izhod iz globoke družbene in ekonomske krize. Zdi se, da »velike teme in dileme«, povezane z lastninskim zakonom, postajajo povsem konkretne. Takšno zaporedje »lastninskih dogodkov« je pričakovano in razumljivo.

Najprej smo se dolgo dvoumili o razmerju med poudarjenim in odplačnim. Argumente strok(e) smo v glavnem nadomestili s kompromisom med političnimi strankami. Vmes je padla vlada in tekmovalje v »kdo da več in bolj poceni« je pustilo rezultat tudi v spremembi zakona.

Ravnokar smo vsi Slovenci, ki smo bili to tudi na dan 5. decembra 1992, dobili lastninske certifikate, z opozorilom in premislekom ministrskega predsednika Janeza Drnovška. Nastopilo je vznemirjenje, ki je značilno ob odločitvah z negotovim izidom. Nekateri pravijo, da gre za prevaro, drugi, teh je manj, vidijo v »papirjih« svojo priložnost, tretji so se že odločili, da se jih čimprej znebijo, največja večina pa je še naprej v pričakovanju. Reakcije so v pogojih omejenih možnosti povsem razumljive.

Če so bili pred časom ljudje še prepričani, da bodo kupili »svoje« podjetje, se sedaj razgledujejo tudi po drugih možnostih. V tem času se je podjetje znašlo v reviziji, izguba se povečuje, žiro račun je blokiran, podjetje je vredno komaj še toliko, da ga bomo »kupili« s certifikati. Ljudje so se začeli za svojo možnost zanimati, slišali so o hipotekah, upnikih, hkrati pa so se začeli zavedati tudi svoje podrejenosti. Sploh ni vseeno, ali si tam, ali si poleg, ali pa med anonimno večino. Po daljšem času se tokrat računa tudi z delavci. Ni vseeno, ali bo dobilo podjetje razpršene lastnike, ki jih je mogoče držati atomizirane, ali pa bo dobil sedanji menedžment (ta je v poziciji, da pripravi predlog) čvrstejši nadzor zunanjih lastnikov, katerih edini cilj je dobiček. Anketerjanja delavcev o tem, kako kanijo porabiti certifikate, ne da bi jim razložili možnosti, kako jih lahko porabijo, potrjujejo previdnost, h kateri smo bili pozvani. Kako bi bili šele »obrajtani«, če bi imeli prave tolarje? Toda, ali bi jih potem investirali v nakup delnic? V nakup delnic svojega podjetja? Glede na življenjsko raven večine prebivalstva je nesmisel razmišljati, da bi Slovenci svoje rezerve porabili za to, da bi se šli finančno investiranje.

Vedno bolj pogosta so prava in določna vprašanja. O nekaterih želim spregovoriti.

Notranji odkup, da ali ne?

Da, vendar ne kar tako. Notranji odkup ima določene prednosti. Samo zaposleni in bivši zaposleni imajo možnost kupovati delnice podjetja s popustom v razmerju 1 : 2. Hkrati sklad, če gre za notranji odkup na obroke, zniža ceno neodkupljenih delnic še za vrednost dividende, ki presega 2 odstotka. Torej velja najprej razmisliti o možnosti, ki ponuja največ.

Tveganja, morda naše prve poslovne odločitve, se moramo potruditi čimbolj zmanjšati. To napravimo tako, da pridobimo čimveč pravih informacij, preden se bomo odločili.

Če nam je ponujen notranji odkup družbenega kapitala, potem je ta vedno kombiniran tudi z zamenjavo certifikatov (do 20 odstotkov družbenega kapitala) in prenosom 40 odstotkov družbenega kapitala na sklade (10% pokojninski sklad, 10% odškodninski sklad in 20% sklad za razvoj). Če nam certifikati od razdelitve ostanejo, potem jih lahko uporabimo za notranji odkup, za katerega je na razpolago 40 odstotkov družbenega kapitala. Idealno je, če lahko s certifikati dobimo oz. kupimo vseh 60 odstotkov družbenega kapitala podjetja. V tem primeru državo (sklad) olajšamo za kupnino. Če je vrednost družbenega kapitala večja, kot imamo certifikatov, potem lahko za notranji odkup uporabimo denarna vplačila, obračunane, toda ne izplačane osebne dohodke, vrednostne papirje, ki jih lahko zamenjamo za delnice, če se s tem strinja podjetje, pa tudi potrdila za neizplačane osebne dohodke (do 80 odstotkov osnovnih plač po pogodbi o zaposlitvi).

Pri notranjem odkupu bi bilo potrebno zagotoviti načelo enakih možnosti, ki ga zakon ne zahteva. Zakon določa, da ni mogoče nobene upravičenca iz notranjega odkupa izriniti in da je potrebno, da se za notranji odkup odloči najmanj tretjina zaposlenih. Ne govori pa o tem, koliko vrednosti iz certifikata je potrebno zamenjati za delnico iz razdelitve, kar dopušča, da eni udeleženci notranjega odkupa porabijo za razdelitvene delnice celoten certifikat, drugi pa ravnajo bolj pametno in prihranijo del vrednosti certifikata za delnice iz odkupa, ki so s popustom in si tako zagotovijo enkrat več delnic. Da do tega ne bi prihajalo, se je v programu notranjega odkupa potrebno dogovoriti tudi o tem, da vstopajo v notranji odkup najprej (prvič) vsi udeleženci pod enakimi pogoji in šele v nadaljevanju, kolikor kdo more in želi.

Za odločitev o vključitvi v notranji odkup je pomembna lastninska slika podjetja. V bilanci stanja podjetja je razvidna vrednost podjetja pa tudi, s kakšnimi sredstvi je to pokrito.

Obveznosti že imajo svojega lastnika. Lastniki se le družbeni kapital. Novi lastniki prej družbenega kapitala bodo prevzeli tudi vse obveznosti, zato ni vseeno, kakšno je razmerje med obveznostmi in družbenim kapitalom na pasivni strani bilance stanja podjetja.

Vsekakor je potrebno pridobiti tudi informacijo o tem, če ima v podjetju druga pravna ali fizična oseba že svoj vložek (lastninski delež) in o tem, ali program lastninskega preoblikovanja predpostavlja spremembo terjatev v lastninske vloške. To ne zmanjšuje naših možnosti za lastninjenje, ima pa velik vpliv na bodočo lastninsko sliko in predvsem na upravljalška razmerja. Pri takšnih možnostih je potrebno upoštevati tudi bivše lastnike po zakonu o denacionalizaciji.

Enako potrebna informacija, kot sta sedanja in predvidena lastninska slika, je za odločitev o udeležbi v notranjem odkupu tudi perspektiva podjetja. Gre za oceno resursov (trgi, programi, izdelki, delavci in njihova kvalifikacijska struktura, potrebna osnovna in obratna sredstva) in razdelitev teh po programih oz. izdelkih. Za odločitev o udeležbi v notranjem odkupu je potrebno navesti vsaj nekatere cilje, npr. dobiček v prodaji (ROS), dobiček na povprečno uporabljena poslovna sredstva (ROA), dobiček na lastne vire (ROE) in razmerje med vrednostjo prodaje in stroški proizvodnje. Brez ocene o perspektivi investicije (kar delavski odkup je) je naložba lahko tudi zgrešena. Če mora podjetje opravičiti najem kredita, ki pomeni manjši rizik, kot pa ga predstavlja lastninski vložek, potem se mora potruditi in prepričati svoje delničarje, če so ti v njegovi perspektivi.

Na misel mi prihaja razgovor tujega partnerja, ki je bil povabljen, da vloži kapital (dokapitalizacija) v enega izmed podjetij. Mož je prišel na razgovor s prenosnim računalnikom in zaprosil za nekaj podatkov. Izazalo se je, da podatki, ki mu jih je podjetje posredovalo, ne izražajo tistega, kar je tujec hotel. Pojasnil je, da želi ugotoviti prag rentabilnosti programa in pričakovano donosnost vlaganj posameznih programov in podjetja. Potem je povprašal, kaj predstavlja podjetje med evropsko konkurenco. Verjetno je pričakoval odgovor o tržnem deležu. Predstavniki podjetja je odgovoril, da je »njegovo« podjetje drugo med konkurenco. Tuji partner je vprašal, kdo je prvi. Ko je dobil odgovor, ki ga ni zadovoljil, se je začel iz vljudnosti pogovarjati o drugih stvareh. Za vložek, ki ga je podjetje hudo potrebovalo, se ni odločil.

Glede na to, da so certifikati vredni precej manj kot tolarji (saj gre vendar samo za papir in ne za denar!), bo verjetno tudi razgovor z notranjimi lastniki manj resen. Ker je interes za njih precejšen, imajo ti vsekakor možnost, da že na začetku povedo, da ne mislijo več samoupravljalati, temveč upravljati, pa četudi z delnicami za podarjene certifikate.

Če nič drugega, potem je že spoznano, da so v kapitalizmu delojemalci in delodajalci. In zakaj bi si želeli delojemalci postati tudi delodajalci? Ne gre toliko za željo, kot za pot v kapitalizem z vmesno fazo ljudskega kapitalizma. Edino vodilo ljudi je, da darilo omejene vrednosti uporabijo, tako da bodo lahko čimbolj vplivali na odločitve o svoji usodi, ki pa je za večino Slovencev povezana z delom. Kaj je pravi motiv? Pred časom sem izvedel analizo motivov med zaposlenimi v enem izmed podjetij in ugotovil, da delavci zelo razločujejo med pogoji in posledicami. Najvišje so vrednotili sposobno vodstvo. Sledili pa so odgovori: dobri odnosi in tovarištvo, dobra organizacija, zanimivo delo in šele nato dobra plača. Če bi vprašali zunanje vlagatelje, zakaj bi vložili kapital v podjetje, potem bi bil odgovor zagotovo – zaradi koristi. To pa pomeni, da imajo notranji lastniki praviloma dolgoročnejši interes, večina drugih pa vidi v vlaganjih predvsem svoje koristi. Menim, da bo vplivalo na odločitev zaposlenih, da postanejo delničarji svojega podjetja, prav spoznanje, da lahko le tako vplivajo na zadeve, ki so zanje izredno pomembne in so povezane z delom. Prav iz tega razloga so tudi v Ameriki delavci prevzeli nekatera slaba podjetja, jih sanirali na račun nizkih stroškov (plač) in jih potem prodali ter tako zaslužili in ohranili delo.

Ali bi vi vlagali certifikate v podjetja, ki poslujejo z izgubo, ki so ekološko sporna, ki nimajo trgov, v katerih ni sposobnega menedžmenta? Takšno vprašanje se pogosto postavlja. Kar zadeva poslovanje z izgubo, je potrebno ločiti breme pretekle izgube od tekočega poslovanja. Če je tekoče poslovanje pozitivno in če so bremena preteklosti takšna, da jih je mogoče servisirati z reprogramom, potem velja to možnost uporabiti. Ali ne bi bilo ustrežnejše sanirati z javnim dolgom ta podjetja, kot pa banke, namesto da gospodarstvo usiha in postaja vse bolj nekonkurenčno?

Če podjetje nima tržne perspektive, potem gre za izgubo razloga, zaradi katerega je nastalo. Ekološko sporni programi bodo tudi pri nas postali zelo dragi in zato neprofitabilni. Če podjetje nima sposobnega menedžmenta, potem mu dobri obeti nič ne pomagajo. Postavlja se vprašanje, ali vemo za ustrezne kadrovske rešitve.

V že omenjeni analizi motivov je bilo tudi vprašanje o namerah zaposlenih s certifikati. Analiza je bila izvedena v podjetju, ki ves čas posluje pozitivno in v katerem se je program lastninskega preoblikovanja šele pripravljaj.

Tistih, ki se še niso odločili, kaj bodo s certifikati ukrenili, je bilo toliko kot onih, ki bi vložili certifikate v svoje podjetje, samo če bodo ugotovili, da bo naložba zanesljiva. Skoraj četrtno delavcev je priznalo, da z lastninjenjem ni seznanjeno, desetina se je odločila za posnemanje večine. Zanimivo pa je, da ni bilo nikogar, ki bi odgovoril, da se ne bi odločil postati delničar podjetja, v katerem je zaposlen.

Najemni delničarji se bodo morali učinkovito organizirati

Negativne izkušnje samoupravljanja so lahko resna ovira za prevzem vloge titularja. Če smo se v sistemu samoupravljanja kot anonimni lastniki še lahko odpovedali vlogi upravljalca brez posledic, bo imela takšna odločitev v spremenjenih lastninskih razmerah povsem razpoznavne učinke oz. posledice. Mik, za nekatere pa obremenitev, je upravljanje z lastnino. Prav v razpolaganju in upravljanju z lastnino se odraža vloga aktivnih lastnikov.

Model delavskega delničarstva pomeni razpršeno lastništvo, ne pa tudi nujno neučinkovito upravljanje. Vsekakor bi bilo potrebno, da se razpršeni »majhni delničarji« upravljalско povežejo s sporazumom delničarjev, v katerem opredelijo pristop k takšnemu sporazumu, cilje povezovanja delničarjev, skupno zastopanje oz. izključitve. Brez takšnega sporazuma bo pravzaprav izredno težko uresničiti že delavski odkup, če se ta izvaja na obroke. Zakon namreč ne ureja izstopanje oz. kasnejše pristopanje k programu delavskega odkupa.

Vsekakor drži, da se bo potrebno na upravljanje podjetja spoznati veliko bolje kot na samoupravljanje. V sistemu, kjer ima posameznik toliko glasov kot delnic, je možno glasove učinkovito povezati in na ta način obvladovati podjetje, sprejemati odločitve in rizike. Večina ljudi ni usposobljenih za upravljanje s podjetjem, zato se lahko drobni delničarji dogovorijo in pooblastijo za zastopanje njihovih interesov osebo, ki je temu vešča. Ko bo prišel na skupščino delniške družbe predstavnik drobnih delničarjev in predložil pooblastilo, na katerem bo pisalo, da zastopa 51 odstotkov delničarjev, bodo postali sicer nepomembni, majhni delničarji močni. Četudi bodo obvladovali samo kontrolni paket delnic, bodo združeni in poenoteni predstavljali »pomembnega delničarja«, brez katerega ne bo mogoče sprejeti pomembnejše odločitve.

Takšnih sporazumov je lahko več, saj lahko delnice razdelimo v več razredov. Ker gre v naših razmerah za delavskomenedžerski odkup (to ni čisti ESOP), je razumljivo, da vsi drobni delničarji ne bodo imeli istih vlog in tudi ne istih interesov, zato je smiselno, da se s sporazumom zavežejo za skupen nastop samo tisti delničarji, ki imajo skupen cilj svojih vlaganj.

Razpršeni delničarji lahko sklenejo sporazum tudi s ciljem, da bodo čez dve leti ali dlje večinski ali kontrolni paket delnic prodali skupaj in naenkrat. Sami bodo torej naredili to, kar sedaj počenja Sklad Republike Slovenije za razvoj – ponudili svoje delnice v prodajo in tako še kaj zaslužili. Do takrat pa bi morali zagotoviti upravljanje, ki bi ceno podjetja vsaj ohranilo, če ne povečalo.

Menim, da je odločitev, ali vlagati v lastno podjetje ali ne, prej povezana z opredelitvijo skupnega cilja bodočih notranjih delničarjev in

predlogom učinkovite organiziranosti notranjih delničarjev kot pa z odločitvijo posameznikov o zamenjavi certifikatov za delnice svojega podjetja. Če bodo razpršeni delničarji pri sprejemanju pomembnih poslovnih odločitev tako tudi nastopali, potem bodo mnogo tvegali.

Dolenjska investicijska družba in skladi

In kam naj vložijo svoje certifikate državljani, ki ne zaupajo v svoje ali svoje bivše podjetje in ki niso bili nikjer zaposleni oz. so zaposleni v zavodih, državni upravi, pri zasebnikih? Kam naj vložijo certifikat tisti, ki niso pripravljeni tvegati, in se torej odreka vlogi aktivnega lastnika?

Možnosti so omejene, zagotovo pa bodo najpogostejša vlaganja izven podjetij v pooblaščenke investicijske družbe. Takšna vlaganja naj bi bila bolj varna in tudi povprečno donosna.

Za kaj pravzaprav gre? Večini (tudi meni) še ni povsem razumljivo, kako bomo z vloženim certifikatom v investicijsko družbo prišli do denarja.

Sklad Republike Slovenije za razvoj bo dobil v procesu lastninskega preoblikovanja 20 odstotkov delnic družbenega kapitala, ki nosijo dividendo oz. udeležbo na rezultatu poslovanja. Na sklad so lahko prenesene tudi prednostne delnice, ki nosijo 2-odstotno fiksno dividendo.

Pooblaščenke investicijske družbe bodo ustanovljene z namenom, da:

- zbirajo lastniške certifikate,
- odkupujejo delnice, ki jih prodaja sklad,
- upravljajo s tako pridobljenim premoženjem, kar pa naj bi delala posebna družba za upravljanje, ki ima omejeno svojo dejavnost izključno na upravljanje z investicijskimi družbami.

Skladi bodo 20 odstotkov prenesenih delnic družbenega kapitala razdelili pooblaščenim investicijskim družbam v zameno za certifikate, ki jih bodo te zbrale. Tako dobijo investicijske družbe premoženje, s katerim bodo upravljale.

Donosnost delnic tako imenovanih privatizacijskih družb naj bi bila odvisna od tega, kako bo upravljana takšna družba, od tega, katere delnice (delnice dobrih ali slabih podjetij) bo dobila, po mnenju mnogih pa tudi od mahinacij in špekulacij.

Ne glede na to, kakšna vloga se pripisuje privatizacijskim družbam, bi bilo pomembno, da jo Dolenjska dobi (ustanovi). Če nič drugega, bo vsaj zadržala odtekanje kadra, ki ga potrebujemo za smelejše podjetniške podvige (tujci danes kupujejo pod ceno tudi slovensko pamet, da zastopa njihove interese kar na tujem (domačem) dvorišču, omogočila Dolenjcem lastninjenje tistega, kar jim je še ostalo oz. česar ne bodo uspeli kupiti s certifikati, preprečila odlivanje kapitala. Sicer pa, nikar se ne slepimo, privatizacija je spreminjanje državne lastnine v zasebno, pomeni pa tudi izkoriščanje človeka po človeku.

Trenutni donos je enak nič

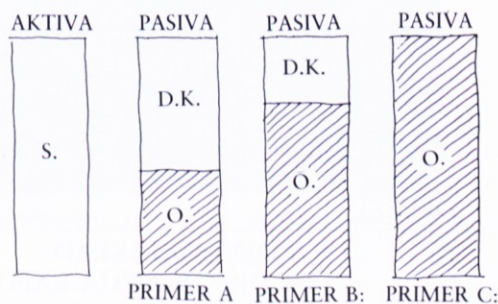
To velja tako za Slovenijo in za Dolenjsko. Ne velja sicer za vsa podjetja na Dolenjskem, vendar je takšnih, ki bi že takoj na začetku zagotavljali dividendo in jo lahko tudi izplačali, malo. Pričakovanja gre odložiti za nekaj let. Pri odločitvi bo potrebne tudi nekaj sreče. Tudi pri tiski in prevare bodo. Vse to je in bo potrebno, da se znebimo družbene lastnine. Kako se bo to natančno zgodilo, večina ne bo nikoli zvedela.

Bržčas imajo še najbolj prav tisti, ki menijo:

1. ničesar, kar ni tvoje, ni mogoče podariti – potrebna je nova nacionalizacija (lastninska reforma), da bi lahko razdelili darila v obliki certifikatov;
2. če kaj vzameš, moraš biti vsak toliko politika, da tudi kaj obljubiš – s tem si dal vsaj možnost, da se nekaj zgodi, tako kot to predvidevaš sam;
3. govoriti o divjem lastninjenju in hkrati dovoliti vse, kar ni prepovedano, je prav(n)i nesmisel;
4. če imajo tujci denar, mi pa »mrtvi kapital«, je lahko, kaj se bo zgodilo, uganka za predšolske otroke;
5. da smo nasledli darilom, se nam bo še maščevalo. Zlepa ne bomo vrnili dolga, ki to sploh ni;
6. glede na to, kar se bo zgodilo, je pri nas možna tudi vsaka politična koalicija – oblast brez denarja to ni;
7. računa se s sebičnostjo in preračunljivostjo osebkov ter odsotnostjo »nevidne sile«, ki bi uspela razpršene lastnike povezati s skupnimi cilji – naš kapitalizem namreč ne bo skandinavskega tipa;
8. za lastnino gre, prestrukturiranje gospodarstva, vzpostavitev učinkovitosti poslovnih funkcij – to se bo zgodilo samo po sebi.

SKICA 1

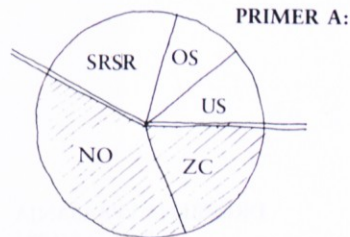
LASTNINSKA SKICA PODJETJA

S. SREDSTVA PODJETJA
D.K. DRUŽBENI KAPITAL, KI SE LASTNINI
O. OBVEZNOSTI, KI ŽE IMAJO LASTNIKA

SKICA 2

NAČRTOVANA LASTNINSKA SLIKA PODJETJA

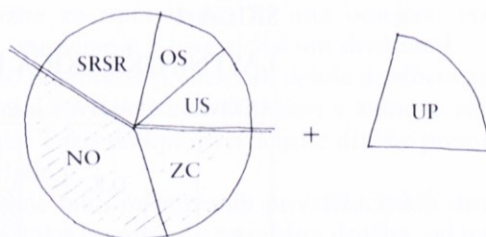

DELEŽI			GLASOVI
PS	...	POKOJNINSKI SKLAD 10% DRUŽBENEGA KAPITALA	10%
OS	...	ODŠKODNINSKI SKLAD 10% DRUŽBENEGA KAPITALA	10%
SRSR	...	SKLAD RS ZA RAZVOJ 20% DRUŽBENEGA KAPITALA	20%
Σ		INSTITUCIONALNI LASTNIKI 40% DRUŽBENEGA KAPITALA	40%
ZC	...	ZAMENJAVA CERTIFIKATOV 20% DRUŽBENEGA KAPITALA	20%
NO	...	NOTRANJI ODKUP 40% DRUŽBENEGA KAPITALA	40%
Σ		NOTRANJI LASTNIKI 60% DRUŽBENEGA KAPITALA	60%

PRIMER B:

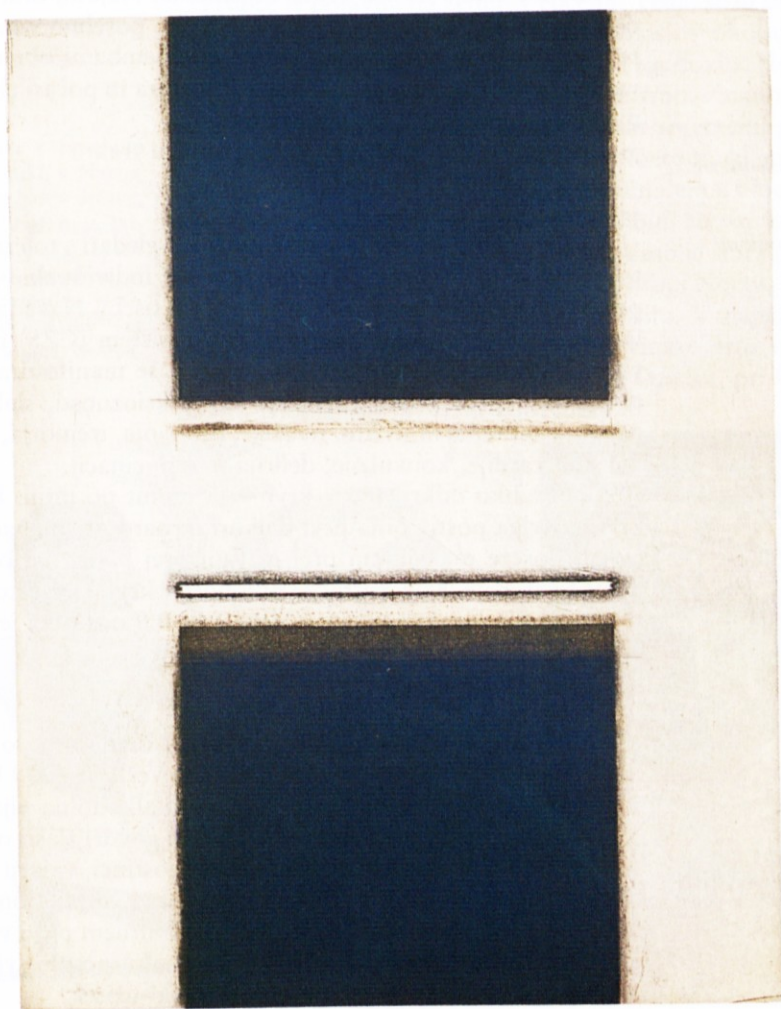
KOT V PRIMERU A IN ZAMENJAVA TERJATVE UPNIKA PODJETJA V LASTNINSKI DELEŽ

PRIMER B:

DELEŽI			GLASOVI
PS	...	POKOJNINSKI SKLAD 10% DRUŽBENEGA KAPITALA	8,33'
OS	...	ODŠKODNINSKI SKLAD 10% DRUŽBENEGA KAPITALA	8,33'
SRSR	...	SKLAD RS ZA RAZVOJ 20% DRUŽBENEGA KAPITALA	16,66'
Σ		INSTITUCIONALNI LASTNIKI 40% DRUŽBENEGA KAPITALA	33,32'
ZC	...	ZAMENJAVA CERTIFIKATOV 20% DRUŽBENEGA KAPITALA	16,66'
NO	...	NOTRANJI ODKUP 40% DRUŽBENEGA KAPITALA	33,33'
Σ		NOTRANJI LASTNIKI 60% DRUŽBENEGA KAPITALA	49,99'
UP	...	UPNIK – ZUNANJI VLAGATELJ 20% NA DRUŽBENI KAPITAL	16,66'

Bogdan Borčić: –BI–93–I–, barvna aquatinta, 1993

Peter Kapš VINO IN ZDRAVJE

*En starček je živel
tam v vinskih gorah,
so djal', da je b'lo na Dolenjskem.
Prav pridno je držal
kozarček v rokah,
zahajal k prijat'om je pivskim.
Pred smrtjo še enkrat
je kupico vzel,
zahvalil se Bogu,
tako je zapel:*

*»Oče nebeški, glej,
še ta kozarček zdej,
hvalo bom vekomaj,
vekomaj pel.«*

Slovenska narodna

Etilni alkohol

Uporaba alkohola je postala sredstvo za vzdrževanje družabnosti in integralni del raznih ceremonialov, kot tudi način, da se odnosi med ljudmi napravijo formalni ali neformalni. Njegova uporaba se giblje od zdravic, svečanih zaobljub, sklepanja pogodb in verskih obredov. Njegova prekomerna uporaba dovede do resnih medicinskih in nevropsihiatričnih bolezni.

Alkoholne pijače se uporabljajo od vsega začetka zgodovine človeštva. Bila so tudi obdobja, ko so alkoholne pijače uporabljali kot zdravilo za praktično vse bolezni. Danes pa je znano, da družbena vrednost alkoholnih pijač daleč presega njihove koristi kot zdravila. Alkohol je vreden kot antiseptik, tkivni preservans, sredstvo za čiščenje kože, anestetik, ki ga uporabljamo za blokado živca, in kot sredstvo za hlajenje kože. Alkohol je dobro sredstvo za izboljšanje apetita, za relaksacijo in sporazumevanje v družbi. Kljub tem prednostim je njegova nevarnost, če ga pretirano ali indiskriminirano uporabljamo, večja od prednosti. Nekateri ekonomisti v svojih raziskavah navajajo, da se sedmina nacionalnega dohodka troši za alkohol.

Alkohol deluje na vse celice organizma. Najbolj dramatični rezultati delovanja alkohola so na živčnem sistemu, posebno v možganskih in na perifernih živcih, s konsekvativnimi spremembami obnašanja. Alkohol, vnesen per os (skozi usta), se hitro absorbira in počasi eliminira. Hitrost njegovega prehoda v kri je odvisna od:

- prisotnosti hrane v gastrointestinalnem traktu
- hitrosti vnašanja (pitja)
- koncentracije alkohola

Koncentracijo alkohola v krvi moramo gledati s toleranco, navado in toksikomanijo. Toleranca je odvisna od individualne občutljivosti in predstavlja kvaliteto, svojstveno določeni osebi. Navada je reakcija prilagajanja, zaradi katere centralni živčni sistem (CŽS) manj reagira na pitje alkohola. Alkoholna toksikomanija se manifestira z efekti, ki po prenehanju pitja lahko privedejo do anksioznosti, slabosti, motnje v gastrointestinalnem traktu, nauzeje, bruhanja, tremorja, znojenja, tresenja, tahikardije, konvulzije, delirija in halucinacij.

Alkohol lahko odkrijemo v krvi 4–5 minut po pitju. Koncentracija v krvi se dviga postopoma prvi dve uri in nato prične padati. Pri stalnih pivcih doseže maksimum prej in tudi prej pade, pri čemer so individualne variacije. Koncentracija alkohola v krvi 0,2 odstotka je lahka do srednje težka intoksikacija; več kot 0,5–0,8 odstotka je navadno fatalna.

Vino

Vino je v večini držav, razen nekaterih islamskih, dovoljena in prav vsem dostopna pijača. Človek uživa vino več kot 4000 let. Vino je življenje. Lahko rečemo, da je več kot samo alkoholna pijača.

Literature o vinu je razmeroma malo in govori zlasti o vinu kot alkoholni pijači. Literatura, ki so jo napisali gostinci, vinarji ali vinogradniki, obravnava zlasti tehnologijo pridelave vina, ponudbo oziroma potrošnjo vina. Še manj je literature o kulturnem pitju vina in človekovih reakcijah na takšno pitje. Zmerno in kulturno pitje vina ni škodljivo in je za poznavalce vin pravi gastronomski užitek.

»Vino je najbolj zdrava in higienska pijača«, je napisal Louis Pasteur.

Higiena kot medicinska veda preučuje vplive okolja na človekovo zdravje. Dobre vplive skuša okrepiti, slabe pa čim bolj odpraviti. Vino je, hočemo ali nočemo, glede na tisočletno tradicijo že del našega okolja s svojevrstnim vplivom na naše zdravje.

Vino je z nami, okoli nas in je tudi neposredno prepleteno z našim vsakdanjim življenjem. Včasih so te povezave tako močne, da si že kar težko zamišljamo življenje brez dobre kapljice – vina. Uradna medicina vina ne more obravnavati kot hrano in zdravilo, temveč le kot poživilo ali celo drogo s specifičnimi učinki na organizem. Zato je naloga higiene prav v tem, da prikaže tiste svetle točke kulturnega pitja vina, ki še ne ogrožajo zdravja oziroma čimboljše vplivajo na človekovo zdravje.

Znanost še ni potrdila, da bi kulturno pitje vina vplivalo na boljše zdravje ljudi. Vsak alkoholik pa je bil nekoč prav gotovo zmeren in kulturn pivec.

Akcije proti pitju vina so lahko povsem nesmiselne, imajo pa lahko tudi izredno gospodarsko škodo in svojevrsten odmev pri potrošnikih, zmernih pivcih. Če bi prepovedali pitje vina, bi ljudje iskali užitke in omamo v žganih pijačah in drugih drogah, zdravilih, ne pa v vinu, ki je med vsemi drogami za zdravje še najmanj škodljivo.

Trta se je pojavila na zemlji v eocenu. Tedaj še ni bilo človeka. Odtise listov trte iz prazgodovinskih časov so našli v okolici Pariza.

Zgodovina vina se prav nič ne loči od zgodovine človeštva. Prva alkoholna pijača na svetu je bila neke vrste vino. Znano je, da je ta močni katalizator čustvene razgibanosti večkrat spremenil potek zgodovine.

Pisana zgodovina vina se začne z Noetom, ki mu biblija pripisuje odkritje vinske trte in začetek pridobivanja vina. Noe naj bi bil prvi človek, ki se je napil do onemoglosti. V bibliji so več kot petstokrat omenjeni vino, vinska trta in vinogradniki. Vino je stara pridobitev človeka; eni so jo pripisovali Dionizu ali Bakhu, drugi Noetu, tako da je ta pijača v poganskem in tudi v biblijskem izročilu. V najstarejših mitologijah mediteranskih civilizacij so odkritje vinske trte in vina pripisovali pobudnikom kmetijstva: pri Egipčanih Ozirisu, pri Grkih in Rimljanih Bakhu-Dionizu in pri Izraelcih Noetu.

Slika levo: Služabniki z žrtvenimi darovi. Slikarija na štuku v Nakto-
vem grobu v Tebah. Nova država,
18. dinastija, ok. 1420 pr. n. št. Pri-
pis ob služabniku, ki podaja dari-
tveni pladenj s sadeži, grozdem in
šopek papirusovih cvetov, se glasi:
»Prinašanje žrtvenih darov za
pisarja Nakta.« (iz knjige Westen-
dorfa: Stari Egipt)
Slika desno: Dioniz

Michelangelo Buonarroti: Pijani Bakhos, 1496/97, Firenze

Vinogradništvo je bilo že v Grčiji in starem Rimu zelo pomembno. Mediteranski bazen je še dandanes največji proizvajalec vina na svetu. Kako je bila že pred našim štetjem v Grčiji razvita vinska kultura, dokazuje Sokrat, ki se je na enem od običajnih simpozijev obrnil k poslušalcem in rekel: »Kar se pitja tiče, prijatelji moji, imate moj pristanek. Vino prepoji dušo, blaži naše bridkosti in hkrati prebuja naša čustva.«

Človek mora spoznati vino tako, kot spozna prijatelja: ne zgodovina ne literatura mu ne bosta v pomoč. To znanje mora osvojiti sam, samostojno iz svoje notranjosti in ne od zunaj.

Alkajev nasvet: »Ne sadi nobenega drevesa, dokler nisi sadil vinograda. Pij ga po želji, da se zaščitiš pred mrazom.« Anakreotov izrek: »Ljudje ljubijo staro vino in nove pesmi.« Pitagora je opredelil vino kot Venerino mleko. Teokrit je svaril: »Vino razgali človeško misel.« Sokrat o Platonu: »Pri pitju je vse premagal, a vendar ni bil nikdar pijan.« V bibliji piše: »Vino zbuja navdih, čudovito obarva ustvarjalnost, daje človeku moč najti samega sebe, da je do sveta močan in pristrčen. Tako dobi boječi pogum, molčeči besedo in živahnost, melanholik smeh. Obupani se prerodi in močnejši se giblje s koraki zmagošlavja.« Kitajski pregovor: »Vino ne opije človeka, ampak se človek opije sam.« Ruski pregovor: »Ne preklinjaj vina, preklinjaj slo po vinu.« Japonski pregovor: »S prvim kozarcem človek popije vino, z drugim vino sebe, s tretjim vino pije človeka.« Ljudski pregovor, v katerem spregovori vino: »Jaz sem dobro, dokler ti mene zmoreš, kadar pa jaz tebe, gorje tebi.« Vino utopi skrb. Židovski pregovor: »Če človek pije malo, je dober kot ovca, če pije malo več, postane hraber kot lev, če prekorači mero, je okrut kot tigr, če pa mu pijača postane strast, je podoben svinji.« Latinski pregovor: »V vinu je resnica.«

Vino je bilo zelo pomemben katalizator človekovega napredka. Med velikani človeštva je bilo malo abstinentov in upamo si celo trditi, da vino prispeva k izostritvi duha. Zgodovina ugotavlja, da se je kultura hitreje razvijala tam, kjer je človek gojil trto.

Če vse pozitivne lastnosti primerjamo z negativnimi, ki jih vino lahko ima, lahko trdimo, da je drugih veliko manj.

Arabski zdravnik Avicena (980–1037) je v svojem slavnem delu Kanon medicine opominjal, da bi morali vino uživati samo pametni ljudje. Neumni, malodušni, naivneži, neizkušeni ne znajo piti vina brez zlih posledic.

Plutarh je zapisal: »Vino je med pijačami najkoristnejše, med zdravili najokusnejše in med hrano najprijetnejše.«

Vino je bilo vselej povezano s človekovim zdravjem, počutjem, boleznijo, veseljem in žalostjo. Najstarejši zapis o vinu kot zdravilu je iz leta 2230 pr. n. š. Iz njega vidimo, da so vino uporabljali pri pripravi različnih zdravilnih zeliščnih napitkov. Uporabljali so ga tudi kot opojno pijačo, anestetik pri operacijah, porodih in pri razkuževanju ran. To »medicinsko« metodo zasledimo še danes v nerazvitih področjih ali v izrednih razmerah, ko ni na voljo sodobnih zdravil.

Vino je marsikje in marsikdaj ljudi obvarovalo tudi pred številnimi hudimi infekcijami. Mnogi osvajaški pohodi v zgodovini, ki so bili povezani s pitjem vina, so se skoraj izognili pogubnim epidemijam tifusa, paratifusa, griže, kolere in drugim boleznim. Danes vemo, da nekatere vrste vina delujejo antivirusno in baktericidno. Fenolne spojine, tanini v rdečem vinu, naj bi imeli pri tem najpomembnejšo vlogo. Mešanica higiensko oporečne vode z vinom ima lahko v okolju brez ustrezne pitne vode pomembno higiensko vrednost. Po nekaterih avtorjih je dovolj, da

Z živalskimi figurami okrašena bronzasta vedrica – situla iz Novega mesta (4. stol. pred n. št.). Višina 21 cm. (Iz: Tone Knez, Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja, Dolenjski muzej, Novo mesto 1987)

v kozarec vode kanemo le nekaj mililitrov rdečega vina z dovolj tanina, pa že uničimo viruse v njej.

Številne sestavine vina, ki jih danes poznamo (rdeče barvilo, antociani, flavoni, flavonoidi, levkoantociani, fenolne kisline, tanini), imajo že dognan učinek na organizem. Poleg antivirusnega in baktericidnega delovanja tanini v nekaterih vinih zavirajo izločanje želodčnega soka in vplivajo protivnetno.

Če pijemo vino kulturno, samo ob hrani, ima za človekovo počutje ugodne vplive. Velika vrednost nekaterih naših vin, npr. cvička, je prav nizka stopnja alkohola in prijetna kislost, ki daje vinu še poseben gastronomski pomen.

Alkohol se razmeroma zelo hitro absorbira iz prebavil. Absorbcija se začne že v ustih, nadaljuje v želodcu (celo 20 odstotkov vsega popitega), konča pa v tankem črevesju, kjer je absorbcija zelo hitra. Pri pitju med uživanjem hrane je absorbcija zelo počasna in znatno manjša kot pri pitju na prazen želodec. Del zaužitega vina se izloči z izdihanim zrakom (okoli 0,5 – 1 odstotek), okoli 5 odstotkov se ga izloči z znojenjem, nekaj pa tudi z urinom. Skoraj 80 odstotkov vsega zaužitega vina pa se v jetrih razgradi s pomočjo encima alkoholdehidrogenaze in katalaze (okoli 100 mg alkohola na kg telesne teže na uro).

Vemo, da je alkohol neposredno strupen za jetrni parenhim (tkivo), verjetno pa tudi za tkivo trebušne slinavke. Njegova strupenost pa je relativno zelo majhna. Po mnenju Wallnorferja in sodelavcev ter Thomsona je za razvoj jetrne ciroze potrebnih kar 1500 l etilnega alkohola (4 leta po 1 l/dan 70-odstotnega etilnega alkohola).

Pomembna je tudi količina naenkrat popite alkoholne pijače in čas pitja, dalje, ali gre za rednega, zmernega, kulturnega pivca ali pivca, ki pije že čez mero. Najpomembnejša pa je genetika ali konstitucionalna predispozicija za razvoj alkoholne okvare (iz kakšnega »testa« si narejen). Tudi prehrana z malo beljakovinami in drugih življenjsko pomembnih hranil (vitaminov in elementov) pospešuje nastanek jetrne ciroze in drugih bolezni, ki jih povzroča redno in čezmerno pitje alkoholnih pijač.

Prvi presnovni produkt razgradnje alkohola v jetrih je acetaldehid. Ta je verjetno najbolj strupen presnovek, ki vpliva škodljivo na jetrni parenhim. Po mnenju nekaterih avtorjev vpliva tudi na tvorbo nekaterih snovi (morfinu podobnih snovi), ki pri človeku čez čas povzročijo zasvojenost z alkoholom. Acetaldehid v jetrih popolnoma zgori v vodo in CO₂, to je v povsem nenevarne fiziološke produkte organizma.

Alkoholno vnetje jeter in maščobna infiltracija jeter nastaneta le po večji količini zaužite alkoholne pijače.

Le redno in dolgotrajo čezmerno pitje alkoholnih pijač lahko okvari še druge organe, vključno s CZS (alkoholni polinevritis, alkoholna demenca itn.), zlasti pa lahko alkohol pušča hude posledice na srcu. Prištevajo ga k dejavnikom tveganja za pojav koronarne bolezni in cerebrovaskularnega insulta (možganske kapi).

Alkoholna pijača lahko škoduje tudi »moškosti«, so ugotovili znanstveniki iz New Yorka, ko so na prostovoljcih merili razmerje med količino popitega alkohola in zmanjšanim delovanjem moškega spolnega hormona testosterona. Ta se je po pitju vina očitno zmanjšal.

Tudi popivanje na prazen želodec, pa četudi gre le za »kulturno« pitje, lahko pospeši nastanek ciroze jeter. Pitje na prazen želodec je lahko še drugače škodljivo. 1,5 l popitega vina lahko povzroči pri odraslem človeku že očitno pijanost (0,8 do 1,5 odstotka alkohola v krvi)

Okrašena steklena čaša iz rimskega groba v Bršljinu. Pod zgornjim robom je vbrusen grški napis »Na mnoga leta« (4. stol. n. št.) Višina 27 cm. (Iz: Tone Knez, Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja, Dolenjski muzej, Novo mesto 1987)

RASTOČA KNJIGA
Rast 7-8/1993

564

s pomanjkljivo pozornostjo in voljo, s podaljšanim refleksnim časom in nehotenimi gibi itn. Znižana koncentracija sladkorja po zaužitju vina na prazen želodec lahko povzroči nezavest in misel, da gre za težko pijanost. Če je človek dalj časa brez hrane, se zaloge OH (glikogena) v jetrih in mišicah povsem izčrpajo. Popito vino oziroma alkohol na prazen želodec zavre procese glukoneogeneze (tvorbe glukoze iz aminokislin) in s pomočjo katere se tvori življenjsko pomemben sladkor glukoza: Padec krvne glukoze zaradi zavrtje glukoneogeneze v jetrih je lahko za človeka življenjsko nevaren. Nezavest, alkoholni zadah, ki je lahko očiten tudi po popitem kozarcu vina na prazen želodec, lahko pri ljudeh izzove misel, da gre za zelo težkega pijanca. Padec krvnega sladkorja po popitju alkoholne pijače se lahko pojavi tudi tedaj, če pijemo močna sladka vina na prazen želodec. Sladkor povzroči izločanje inzulina, alkohol v krvi pa ta proces še pospeši. Insulin lahko tako močno zniža krvni sladkor, da se pojavi utrujenost, slabo počutje, znojenje, lahko pride celo do nezvesti. Zmerno pitje vina ob jedi pa nima vseh navedenih škodljivih učinkov na človeka.

Če popijemo močno žgano pijačo na prazen želodec, se raven alkohola v krvi dvigne precej hitreje in više, kot če popijemo žganje na poln želodec ali če alkohol razredčimo in ga popijemo v več manjših obrokih v daljšem časovnem obdobju. Zmerna količina vina, popita med obrokom hrane, ne učinkuje vidno v primerjavi z enako količino vina, ki ga popijemo kot aperitiv na prazen želodec.

Kako delujejo posamezne koncentracije alkohola v krvi na človeka:

0,5%		dobro razpoloženje
1%		pijanost
3%		nezavest
5%		smrt

Vino je več kot samo alkoholna pijača. Alkohol v vinu je samo ena izmed 600 različnih, nekaterih še ne ča. Alkohol v vinu je samo ena izmed 600 različnih, nekaterih še ne povsem raziskanih sestavin.

Prvotno so vino obravnavali predvsem kot poživilo, zdravilo, opojno pijačo, čeprav so ga pili predvsem ob jedi. Šele kasneje, ko so kemiki analizirali vino, so ugotovili, da je pravzaprav tudi hrana, ker vsebuje številne energijske in življenjsko pomembne snovi, hranila.

HRANILNI SESTAV VINA

Aminokisline	— 0,03 — 0,04 g/l
Ves sladkor	— 0 — 150 g/l
Kalij	— 100 — 2000 mg/l
Kalcij	— 50 — 200 mg/l
Natrij	— 20 — 50 mg/l
Magnezij	— 50 — 140 mg/l
Mangan	— 1,5 — 2,5 mg/l
Železo	— 2,4 — 20 /teran 10,59 refošk 20,0 malvazija 12,06 cviček cca 10,0
Baker	— 0,2 — 0,3 mg/l
Kobalt	— v sledovih
Cink	— 0,1 — 6,0 mg/l
Fluor	— 0,1 — 2,0 mg/l
Jod	— 4 — 24 mg/l

Vitamin C	– do 10 mg/l	Pantotenska	
Vitamin B1	– 7 do 10 mg/l	kislina	– 1,2 do 1,5 mg/l
Vitamin B2	– do 0,5 mg/l	Vitamin B6	– do 0,5 mg/l
PP faktor	– 1 do 2 mg/l	Vitamin B12	– do 0,16 mg/l
		Biotin	– 5 mg/l

Keramični narebreni pokal iz keltškega groba v Novem mestu (1. stol. pred n. št.). Višina 32 cm. (Iz: Tone Knez, Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja, Dolenjski muzej, Novo mesto 1987)

Keramični pivski škorenjček iz halštatskega groba v Novem mestu. Višina 13 cm. (Iz: Tone Knez, Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja, Dolenjski muzej, Novo mesto 1987)

RASTOČA KNJIGA
Rast 7–8/1993

Vino vsebuje, čeprav res v zelo majhnih količinah, vseh 20 aminokisljin, to je sestavin beljakovin, seveda vključno z vsemi osmimi življenjsko pomembnimi (esencialnimi) aminokislinami. Poseben pomen vina je v njegovi bogati energijski vrednosti. Alkohol, etanol, ob popolnem razpadu v organizmu sprosti 29 kJ/g alkohola. Po raziskavah švicarskih avtorjev pa lahko trdimo, da hranilna vrednost etanola ni povsem enaka hranilni vrednosti ogljikovih hidratov. Če del sladkorjev v obrokih hrane, ki v energijsko enakovredni prehrani vzdržuje našo normalno telesno maso, zamenjamo z alkoholno pijačo, se telesna teža zniža. Zmerno ali tudi nekoliko večje pitje vina med dnevnimi obroki hrane, ki predstavljajo energijsko uravnoteženo prehrano, pa bistveno ne vpliva na povečano telesno maso. Poskus švicarskih strokovnjakov je pokazal, da so zaužite alkoholne pijače energijsko manj vredne v primerjavi z enako količino zaužite energije v obliki ogljikovih hidratov.

Energijske vrednosti vina ne daje samo alkohol, temveč tudi sladkor in nekatere kisline (vinska, mlečna, citronska itn.).

Fober je dajal morskim prašičkom vino in čisti alkohol v enaki koncentraciji kot v vinu. Živali, ki so pile čisti alkohol, so dobile težke motnje, nekatere tudi s smrtnim izidom. Pri živalih, ki so pile vino z enako količino alkohola, pa se motnje niso pojavile. Iz poskusa lahko sklepamo, da vino vsebuje neke še neznane snovi, ki zmanjšujejo škodljiv vpliv alkohola na organizem.

Tudi poskusi na podganah kažejo, da ima pitje vina drugačen vpliv na jetra kot čisti alkohol v enaki koncentraciji, kot je v vinu. Živali, ki pijejo čisti alkohol, dobijo znatno prej alkoholno vnetje jeter kot živali, ki pijejo vino.

Alkohol v vinu pa lahko vpliva na absorpcijo nekaterih hranil iz črevesja, tako npr. skrči absorpcijo vitamina B12, vitamina B1, folne kisline, maščobe in nekaterih aminokislin.

Mc Donald in Margen sta študirala vpliv vina na beljakovinsko in energijsko ravnotežje pri ljudeh, ki so dnevno popili liter vina (9,3 vol. %), liter brezalkoholnega vina in 9,3 vol % čistega alkohola. Vse pijače so poskusne osebe pile štirikrat dnevno med obroki hrane. Vse osebe, ki so pile alkoholne pijače v obrokih hrane z enako energijsko vrednostjo, so shujšale, ker alkohol v poskusnih obrokih ne more nadomestiti energijskih hranil. Prav tako sta opazila, da je bila razgradnja beljakovin, izločena količina dušika z urinom pri pivcih alkoholne pijače večja kot pri pivcih brezalkoholnega vina. Pri pivcih alkohola se je povečala tudi sečna kislina v krvi in urinu. Poskus je pokazal, da ima alkohol v vinu neposreden učinek na presnovo beljakovin. Prav zaradi tega ne priporočamo vina pri gihtu in ledvični insuficienci.

Raziskave Pirola in Liberja kažejo, da vključitev alkoholne pijače v obrok hrane lahko zniža telesno težo. Vino lahko vpliva tudi na ravnotežje vode, kalija, natrija, klora, fosforja, magnezija in cinka pri človeku, verjetno pa še na druge prvine. Eggleton je opazil pospešeno izločanje urina po pitju žgane pijače; Mc Donald in Margen pa nista opazila

Steklene posode iz rimskih grobov v
Pristavi pri Trebnjem – Praetorium
Latobiorum (1.–2. stol. n. št.). (Iz:
Tone Knez, Arheološka zbirka
Dolenjskega muzeja, Dolenjski
muzej, Novo mesto 1987)

Dragotin Kette Pijanec

Glej, kak se peni
kapljica zlata,
glej, kak mi vreje
kapljica živa,
kak se mi smeje
in nagajiva
pripoveduje
čarobne bajke
od kučamajke
in o princesi
dežele tuje...

RASTOČA KNJIGA
Rast 7–8/1993

pospešenega izločanja urina po pitju litra vina v primerjavi z litrom vode. Po pitju vina je bilo v urinu več natrija kot pri brezalkoholnem vinu, prav tako tudi kalija. Vino ne vpliva na izločanje kalcija in magnezija, vpliva pa na izločanje fosforja. Vino in dealkoholizirano vino sta tudi pospešila absorbcijo kalcija, fosforja in magnezija iz črevesja v primerjavi s čistim alkoholom in vodo. Poskusi Mc Donalda in Margena kažejo, da lahko vino, če ga uživamo med obrokom hrane, zaradi nekaterih sestavin v vinu, pospeši absorbcijo nekaterih hranil.

Vsa ugotovljena dejstva o vplivu vina bodisi ugodnem ali neugodnem, na organizem, pa pri zmernem ali kulturnem pitju vina, npr. enem do dveh decilitrih ob obroku hrane, skoraj ne pride v poštev.

Nosečnicam pa odsvetujemo vsakršno uživanje vina.

MAURY: Vino je najboljše zdravilo.

Danes zdravniki predpisujejo vino celo v okvirih »uradne« medicine pri tehle stanjih: pri zmanjšanem teku in slabi prebavi oziroma izločanju želodčnega soka, pri slabokrvnosti, zlasti zaradi pomanjkanja železa; pri debelosti oziroma kot del shujševalne diete, kjer del ogljikovih hidratov v dnevnem obroku hrane nadomestimo z vinom; pri povišanih lipidih oziroma za zviševanje posebnega varovalnega holesterola v krvi (HDL holesterol: holesterol, vezan na lipoproteine zelo visoke gostote); kot baktericidno sredstvo (mešanica higiensko sumljive vode in vina za pitje).

Če zdravnik priporoča bolniku vino, je to priporočilo mišljeno le kot dodatek vsakdanji prehrani in kot gastronomski užitek. Zdravnik je ob tem priporočilu skoraj gotov, da bolniku zmerna količina vina ob obroku hrane ne bo škodila oziroma da bo gastronomski učinek vina bolniku bolj koristil kot škodil.

Že leta 1902 je mednarodna konvencija v Bruslju prepovedala uporabljati izraz vino za zdravilo, da ne bi s tem izrazom bolnika zapeljali k prevelikemu uživanju alkohola. Kljub temu nekatere farmakopeje še vedno uporabljajo vino pri izdelavi medicinskih vin. Vino raztaplja nekatera zdravila in je prijetnega okusa.

Zaradi tisočletne uporabe vina imajo še danes različna priporočila o uporabi vina v zdravilne namene med ljudmi »uporabno« vrednost.

Velikokrat govorimo le o tem, ali bolnik lahko pije vino pri določenem obolenju ali ne, ne da bi pri tem mislili, da ima vino tudi zdravilni učinek. Navedli bi samo primer bolnika s sladkorno boleznijo: Ker alkohol za svojo presnovo ne potrebuje inzulina, bi ga diabetiki lahko pili, vendar ga odsvetujemo zaradi energijske vrednosti in ker pospešuje nastanek trigliceridov (maščob) v krvi.

Zdravilni učinek nekaterih naših vrst vin (povzeto in prilagojeno po Mauryju, 1974)

Vrsta in karakteristika vina	Pri katerih boleznih jih uporabljamo	Dnevna količina
Beli burgundec, suho, 11–12 % al.	bronhitis, gripa	3 x 1 dl na dan
Beli burgundec, sladko	rekonvalescenca	3 x 1,5 dl na dan
Bizelsko belo, suho, kiselkasto, 10–11,5 % al.	kronični revmatizem, ledvični kamni	3 x 1 dl na dan

*France Prešeren
Zdravljica*

*Spet trte so rodile,
prijet'ljí, vince nam sladkó,
ki nam oživlja žile,
srce razjasni in okó,
ki utopí
vse skrbi,
v potrlih prsih up budi.*

Vrč za vino. Na desnem boku je letnica 1860, ime naročnika Jožefa Zagorca in inicialki lončarja F.(ranc) P.(iletič). Na levem boku je napitnica. Iz Senthjerneja na Dolenjskem. Žgana glina, rjav, zelen in bel lošč. Višina 26 cm. Slovenski etnografski muzej, inv. št. G 11757

Cviček, suho, kiselkasto, 9,5 – 11,5 % al.	slab tek, malo kisline v želodcu, kronični ekcemi, povečani pritisk, sladkorna bolezen	3 x 1,5 dl na dan
Haložan, suho, 10,5 – 11,5 % al.	kronični revmatizem, ledvični kamni, kolitis slab tek	3 x 1,5 dl na dan
Ljutomerčan, suho, 11 – 12 % al.	kronični revmatizem, ledvični kamni, kolitis, slab tek	3 x 1,5 dl na dan
Metliška črnina, suho, kiselkasto, 9,5 – 11,4 % al.	kronična in akutna vnetja črevesja, slabokrvnost, utrujenost	3 x 1 dl na dan
Merlot, suho, kiselkasto, 11,5 – 12,5 % al.	rekonvalescenca, utrujenost slabokrvnost	3 x 1 dl na dan
Rebula, suho, kiselkasto, 10 – 12 % al.	slaba prebava, dispepsije	kozarec po obroku
Rumeni muškát, polsuho, 10,5 – 11,5 % al.	obolenje žolčnika, rekonvalescenca	1 – 2 kozarca po obroku
Portugalka, mošt, 8,5 – 10,5 % al.	dispepsije gnitja, slab tek	kozarec pred obrokom
Kraški teran, suho, kiselkasto, trpko, 8,5 – 11,5 % al.	kronična in akutna vnetja črevesja, utrujenost, slabokrvnost	kozarec po obroku hrane
Traminec, polsuho, 11 – 13 % al.	gripa, prehladna obolenja	3 x 1 kozarec na dan
Peneča suha vina	vročina, povešen želodec, premalo kisline v želodcu, po srčnem infarktu	kozarec pred glavnim obrokom

Sploh pa mnenja o uporabi alkohola pri sladkornih bolnikih še niso enotna. Pri bolnikih, ki jemljejo inzulin, lahko večje količine alkohola (vina) celo povzročijo hipoglikemijo (padec krvnega sladkorja). Alkoholne pijače (sladka vina) vsebujejo tudi sladkor in zaradi tega jih sladkorni bolnik ne sme piti. Če diabetik pije vino, naj z njim nadomesti energijsko enakovredne maščobe.

Vino v varovalni dieti pred aterosklerozo

Ljudski pregovor: Pitje in kajenje krajšata življenje.

Med številnimi bolezenskimi dejavniki, ki povzročajo aterosklerozo z vsemi posledicami, so najpomembnejši plazemski lipoproteini. Za vse aterosklerotične spremembe pa je značilno znotraj in zunaj celično kopičenje lipidov. V aterosklerotičnih lelah so našli holesterol, lipoproteine nizke gostote (LDL), različne beljakovine (apoproteine B in C), niso pa

Maksim Gaspari: V Obrščakovi
krčmi, risba s tušem, 1947

našli trigliceridov. Raziskave na ljudeh so pokazale, da sta celotni plazemski holesterol in LDL holesterol zelo pomembna dejavnika tveganja za nastanek in razvoj ateroskleroze.

HDL holesterol (holesterol vezan na lipoproteine visoke gostote) je lipoprotein, ki ščiti organizem pred aterosklerozo. HDL holesterol v nasprotju z LDL holesterolom ščiti endotelijsko celico pred okvaro in povečuje nastanek tkivnih hormonov – prostaciklinov. Znižana koncentracija HDL holesterola v plazmi je močan dejavnik tveganja za razvoj koronarne bolezni in ateroskleroze. Pri koncentraciji pod 0,65 mmol/l je ogroženost človeka trikrat večja kot pri vrednosti med 1,4 do 1,7 mmol/l.

Hurt in sodelavci opisujejo, da so že leta 1918 znanstveniki opozorili, da je akutni in kronični alkoholizem lahko povezan s povečano koncentracijo lipidov v plazmi. Kasneje so opisali zvišane plazemske trigliceride in povečano koncentracijo VLDL (lipoproteini zelo visoke gostote) po zaužitju večje količine ogljikovih hidratov ali samo alkoholne pijače.

Pet svetovno znanih študij (Albany, Evans Contry, Framingham, Honolulu in San Francisco) o vplivu alkoholnih pijač (piva, vina in likerja) na aterosklerozo je dokazalo, da je uživanje alkoholnih pijač v pozitivni povezavi z višjim HDL holesterolom v plazmi kulturnih pivcev, torej varovalnim holesterolom, ki ščiti pred nastankom ateroskleroze in obratno sorazmeren z LDL holesterolom, to je holesterolom, ki poveča nastanek ateroskleroze. Pri zmernih pivcih je študija dokazala povečano koncentracijo trigliceridov v plazmi.

Hennekens in sodelavci so v obsežni študiji na 568 poročenih moških prikazali povezavo med dnevno količino zaužitega alkohola in smrtjo zaradi koronarne bolezni. Preiskovance, umrle zaradi koronarne bolezni, je razdelil v zmerne pivce alkoholnih pijač, ki so popili manj kot 59,2 ml čistega alkohola v različnih pijačah (vino, pivo, žganje), in v težke pivce, ki so popili nad 59,2 ml čistega alkohola, ter v abstinentne. Ugotovil je, da je bilo med zmernimi pivci, ne glede na vrsto pijače, manj smrti zaradi koronarne bolezni v primerjavi s težkimi pivci ali abstinenti. Hennekens in sodelavci so mnenja, da je varovalni učinek imel popiti alkohol v pijači, ne pa posebne sestavine alkoholne pijače. Ugotovili so tudi, da ima povišan HDL holesterol pri zmernih pivcih lahko pomembno vlogo pri preprečevanju srčnega infarkta. Pitje alkoholnih pijač naj bi tudi preprečevalo zlepljanje trombocitov. Po podatkih Hurta in sodelavcev imajo alkoholiki (od alkohola odvisni ljudje) v krvi povišane trigliceride kot tudi holesterol, HDL holesterol pa je nižji v primerjavi s kulturnimi pivci in abstinenti.

Alkohol intenzivno poveča jetrno sintezo trigliceridov in hkrati preprečuje hitrejšo izgorevanje maščob (trigliceridov) iz plazme (krvi). Vino zato prepovedujemo bolnikom z motnjo v presnovi maščob, debeluhom oziroma ljudem, ki so preboleli vnetje trebušne slinavke ali imajo jetrno okvaro.

Bolniki z idealno telesno maso in povečanim plazemskim holesterolom lahko še naprej ostanejo kulturni pivci vina, če jim zdravnik ne svetuje drugače.

Alkoholna pijača je lahko le sprožilni faktor, ki pripelje do družinsko (primarno) pogojene motnje v presnovi maščob. Etanol povzroči porast trigliceridov zaradi zavrte oksidacije maščob in pospešene sinteze maščobnih kislin v jetrih. Povečana količina maščob se zaradi obilice maščobnih kislin nabira v jetrih in povzroči značilno zamaščenje jeter, v

Severin Šali
Na Trški gori

*Le cvéti ajda,
le zóri brajda,
svet po jeseni diši...
Življenje je kratko,
naj s kapljico sladko
nam gorca prežene skrbi!
Čri, čri, čri...*

krvi pa pride do kopičenja VLDL.

Zmerno pitje vina ima torej lahko varovalni vpliv pred nastankom ateroskleroze oziroma srčnih in žilnih bolezni, ki so na prvem mestu med vzroki umrljivosti. Lahko trdimo, da ima kulturni pivec vina ob vsesplošnem zdravem načinu življenja, ki vključuje tudi redno in zdravo prehrano ter vsakodnevno telesno aktivnost, vsekakor manj možnosti za nastanek ateroskleroze kot tisti, ki živi nezdravo in v popolni abstinenci od vina (Pokorn).

Gastronomski vidiki pitja vina

Poupon: Vino je treba vključiti v obrok hrane kot diamant v prstan.

Vsak narod ima nekoliko drugačen odnos do pitja vina. Pri tem je zelo pomembno, ali je vinogradništvo razvita gospodarska panoga ali ne. Tudi poraba vina na prebivalca je različna v različnih državah, kar je odvisno zlasti od standarda in kulture pitja.

Gastronomija ali stroka o okusni hrani in pijači ter sploh mednarodna in zlasti klasična kuhinja uvršča v svoje jedilnike številna vina glede na določene, zlasti empirične predpise. Prava kultura pitja vina, ki jo lahko še štejemo za zdrav način življenja in prehrane, spada prav tako v gastronomijo. Hrana in vino skupaj zaokrožita obrok hrane v svojevrstno gastronomsko celoto. Težko pa bi trdili, da dodatek vina (do 3 dl na obrok) bistveno spremeni hranilno in energijsko vrednost obroka hrane. Namen pitja vina med obrokom hrane ni v tem, da bi obrok hrane energijsko in hranilno obogatili.

Vino pijemo ob jedi izključno zaradi gastronskega užitka in bolj-sega teka.

Vsak užitek ob pitju vina pa lahko nudi tudi nekaj omame. Pitje lahko povzroči rahlo omamo, ob kateri se človek sprosti, ne čuti več težav in odgovornosti, ampak zadovoljstvo v megli zamaknenosti. Iskanje omame je sploh človekova posebnost. Kulturni pivec, ki redno pije vino ob obrokih hrane v zmerni količini, ki še ne povzroči omame, se na alkohol počasi privaja. To pomeni, da se nauči prenašati vedno večje količine alkohola, pri čemer ostane učinek alkohola skoraj enak. Nenačrtovani pivec lahko zmerno količino vina hitro občuti, navajenega kulturnega pivca pa ta zmerna količina sploh ne moti in še ne čuti omame. Če ta kulturni pivec želi rahlo omamo ob obroku hrane, mora popiti že večjo dozo vina.

Ravno čedalje večja odpornost proti alkoholu (toleranca) je kriva za to, da številni kulturni pivci trdijo, da so še vedno zmerni pivci vina, ker tudi ob večji količini popitega vina še ne čutijo omame.

Čistih vin ne pijemo za žejo, čeprav nekateri »sladokusci« to počno. Strinjamo se z nekaterimi enologi, da v vročem in soparnem vremenu najbolj odžaja in osveži brizganec. Mnenja pa smo, da razredčeno vino z vodo ali sodavico ni pravo vino in izgubi okus, čeprav je le namizno vino. Brizganec naj bi pili prav tako med jedjo, za žejo seveda. Še bolje pa je, da vodo (sodavico, slatino) pijemo posebej in vino razredčimo šele v želodcu.

Pravzaprav ni vina, ki ga ne bi mogli piti ob jedi.

Stroga mednarodna gastronomska oziroma gostinska ali druga pravila, da ob posameznih jedeh pijemo le določene sorte vina, ne morejo veljati za najboljšega poznavalca vina. Taka pravila so namenjena izključno nepoznavalcem vin, ki zaradi neznanja izbirajo vino k jedi s pomočjo pravil ali sugestij drugih. Ne glede na ta pravila bo poznavalec

Vrč za vino (petelin),
Groblje pri Prekopi

vin izbral tisto, ki ga dobro pozna in mu ob določeni hrani najbolj ustreza. Vsa opisana pravila so le osnovno vodilo pri izbiri in postrežbi vina.

Pravi poznavalec vin in tudi gastronom bo ob vsaki jedi, že ob okušanju jedi izbral sebi primerno vino. Vino namreč dopolnjuje in izboljša kakovost jedi, in ker je zaznava okusa zelo osebno obarvana, zlasti pa še mešanica vina in hrane v ustih, je izbira vina ob ponudeni hrani zelo individualna.

Kakovost vina se stalno menja, odvisna je od sorte, letnika, kraja, kjer je vinograd, tehnologije predelave grozdja in nege vina.

Glede na vsebnost nepovretega sladkorja v vinih le-ta delimo v suha, polsuha, posladka ali sladka; glede na aromo pa v aromatična in nevtralna. Ob jedi najbolj prija suha in ne preveč aromatična vina, še posebno ob slanih jedeh. Sladke jedi oziroma sladice pa lahko dopolnimo z bolj sladkimi in aromatičnimi vini, seveda pa gre tu za osebni okus.

Vina delimo tudi po barvi: bela, rdeča in rdečkasta (roze).

Bela vina, ki vsebujejo manj fenolnih snovi in so brez rdečega barvila – antocianov, so običajno lažja vina, še zlasti, če vsebujejo malo alkohola. Dobro se podajo k lažjim jedem, perutnini ali ribam.

V rdečih vinih je več ali manj rdečih barvil – antocianov in so tudi bogatejša s fenolnimi snovmi, zato so tudi težja in včasih bolj trpka. Bolj se prilegajo k mesnim jedem. Rdečkasta vina so običajno dobro pitna, in če vsebujejo malo alkohola, jih lahko popijemo tudi večjo količino.

Črnih vin ni, so le rdeča; prav tako kot ni črnega kruha, pa o njem govorimo.

Pomemben prehrabeni in gastronomski podatek, ki ga razberemo iz vinske karte, je vsebnost alkohola. Glede na to delimo vina v močna (vsebujejo več kot 100 g alkohola na liter vina), srednje močna (80 do 100 g alkohola na liter) in v lahka (manj kot 80 g alkohola na liter vina).

Cviček: Po naših zakonskih predpisih lahko nosi naziv »dolenjski cviček« samo vino, ki je zraslo v dolenjskem vinorodnem okolišu in je sestavljeno iz sort v določenem razmerju. Cvičku dajejo značilnost modra frankinja, modra portugalka, žametovka, kraljevina, za izboljšanje kakovosti se jim pridružuje še šentlovrenka, laški rizling, zeleni silvanec in rumeni plavec. Temeljna značilnost cvička je svetlo rdeča barva (zaradi deleža belih vinskih sort), sorazmerno visoka kislina in zelo nizek alkohol. Tako je z zakonskim predpisom za cviček izjemoma dovoljeno 7,5 vol. % alkohola kot spodnja meja, ki znaša za vsa ostala vina v prometu 8,5 vol. %.

Pitje vina ob obrokih hrane, seveda v zmerni količini, je za organizem še najmanj škodljivo. Rekli smo, da je tak način pitja vina zdrav v primerjavi s pitjem na prazen želodec. Sladokusci pijejo vino le iz pravilno izbranega kozarca. Zelo pomembna je prav oblika kozarca. Biti mora na visokem peclju, da ga lažje primemo in da z dlanjo vina ne segrevamo, ko kozarec držimo v roki. Kupasti del kozarca je v obliki jabolka ali tulpe in je zgoraj nekoliko zožen.

Ko pijemo vino, je praviloma nos usmerjen v odprtino kozarca, ne pa v roko.

Belo vino ponudimo v manjšem, tulpi podobnem kozarcu, rdeče vino pa pijemo v nekoliko večjem kozarcu, ki je lahko nekoliko bolj trebušast. Sladka in desertna vina serviramo v manjših, prav tako pecljatih kozarcih. Peneča vina praviloma postrežemo v visokih, ozkih kozarcih

z visokim pecljem.

Pomembna sta tudi nalivanje in temperatura vina. Bela vina ponudimo hladna, rdeča pa so lahko toplejša. Rdeča vina naj bi imela 14 do 17 stopinj C oziroma naj bodo za okoli 2 stopinji C hladnejša, kot je prostor, v katerem vino serviramo.

Bela vina z izraženo kislino in brez nepovretega sladkorja lahko ponudimo zelo hladna, pri 8 do 10 stopinj C; pozna trgatev in jagodni izbor z naravnim ostankom sladkorja pa pri temperaturi 13 do 14 stopinj C.

Tudi peneče vino strežemo pri temperaturi 6 do 8 stopinj C, z neprevretim sladkorjem pa pri 8 stopinjah C.

Poznamo tudi pravila glede nalivanja vina. Kozarce z belim vinom nalijemo do dveh tretjin, kozarce z rdečim vinom pa do polovice. Predjedi in glavne jedi dopolnjujejo predvsem suha vina, nikakor pa ne sladka. Sladka vina ponudimo le k sladkim jedem.

Od alkoholnih pijač je za aperitiv najbolj primerno vino, ne pa žgana pijača. Vino za aperitiv mora biti z manj alkohola, s prijetno kislino in po možnosti z rahlo grenkobo, ki še zlasti vpliva na spodbujanje teka.

Osnovna pravila glede izbire vina k hrani

1. K vsem jedem, razen k sladicam, ponudimo samo suha vina.
2. Na začetku obroka vedno začnemo z lahkimi, na koncu pa pijemo težka, z ekstraktom bogata vina.
3. Lahke jedi dopolnjujemo z lahkimi, težke pa s težkimi vini.
4. K belemu mesu sodijo bela, k črnemu pa rdeča vina.
5. Čim bolj izbrane so jedi, toliko zahtevnejša je pravilna izbira vina.
6. K sladicam praviloma ne postrežemo vina. Če si ga kdo vseeno želi, mora biti vino sladko, vsebovati mora malo kisline in malo alkohola. Nekateri priporočajo k sladicam desertna, sladka vina zvrsti sherry ali porto, ki jih pri nas ni.
7. H kavi se odlično poda vinjak ali konjak.
8. K mehkim ali topljenim sirom ponudimo bela vina.
9. K pikantnim močnim sirom postrežemo težja rdeča vina.
10. Za aperitiv je primerno zelo suho peneče vino, suho pozne trgateve ali lahke grenčice oziroma vermuti, nikakor pa ne žganje ali vinjak.

»Maček« po pitju vina

Kdor ga veliko pije, ga kmalu zvije

Tudi »mačka«, bolezenski pojav po prekrokani noči, so strokovnjaki znanstveno obravnavali in prišli do zanimivih ugotovitev. Poskusnim osebam so dajali piti čisti špirit, pa jih ni bolela glava, niso imeli gnusa po jedi, torej niso imeli vseh tistih znamenj, ki jim s skupnim imenom pravimo maček. V drugem poskusu je ena skupina pila vino, druga pa vodko. Ugotovili so, da je bilo med pivci vina znatno več mačka kot pri pivcih vodke. Vse kaže, da so za to krive sestavine vina, ne pa alkohol sam. Alkohol in številne sestavine, ki so v vinu, zlasti pa še tiste sestavine, ki pridejo v vino med proizvodnim procesom, lahko pri nekaterih ljudeh povzročijo mačka, to je slabo počutje, glavobol, siljenje na bruhanje, utrujenost mišic, bolečine v želodcu itn. Nekatere snovi so za organizem v majhnih količinah lahko zelo pomembne, čeprav so po naravi toksične. Človekovo telo razgrajuje, nevtralizira in izloča strupene snovi iz organizma, če njihova koncentracija ne prekoračuje mejnih vrednosti.

Acetaldehid, kot delni presnovek etanola v jetrih, tudi ni za organizem tuja snov. Acetaldehid dobimo tudi v vinu. Nastane kot vmesna snov pri alkoholnem vrenju, podobno kot v jetrih pri zgorevanju alkohola. Acetaldehid se lahko veže z SO_2 (žveplovim dioksidom) v aldehid žveplaste kisline, npr. v močno žveplanih belih vinih, ki vsebujejo tudi do 300 qg acetaldehida/l (črna vina pa le izjemoma do 60 qg/l), ki tudi sodeluje pri nastanku mačka. Danes so številni avtorji mnenja, da etilni alkohol ni neposredni krivec za slabo počutje, slabost in glavobol po zaužitju večjih količin vin. Mačka naj bi povzročile druge snovi v vinu, zlasti SO_2 oziroma njegove spojine s sestavinami vina, zlasti že omenjeni acetaldehid. Dodaten vpliv pa naj bi imeli še preutrujenost človeka, stres, neprespanost, preobčutljivost človeka na posamezne sestavine, opojni vpliv etilnega alkohola in še zlasti biogeni amini v vinu. Schander omenja, da se pod vplivom kislega želodčnega soka sprošča iz različnih žveplovih spojin SO_2 , ki po absorpciji zavira vezavo kisika na krvno barvilo – hemoglobin. To naj bi bil še naslednji vzrok za pojav mačka po pitju belih vin.

Zastrupitev s sulfiti, spojinami žveplovega dioksida v vinu, je tudi možna, če v organizmu primanjkuje encima sulfitoksidaze, npr. zaradi dednega pomanjkanja tega encima, ali pri pomanjkanju molibdena v prehrani, ali tudi pri večji količini zaužitih sulfitov (npr. pri močno žveplanih belih vinih).

Znane pa so tudi alergije na sulfite, ki jih lahko povzročijo izredno majhne koncentracije žveplovega dioksida ali njihovih spojin v vinu (urtikarija, ekcem, astmatični napad, srbečica, oteženo požiranje, slabost, glavobol itn.). Ti bolezenski pojavi se lahko pokažejo že deset minut po zaužitju vina.

Veseli hribček
(Štajerska)

*En hribček bom kupil,
Bom trte sadil,
Prijet'lje povabil,
Še sam ga bom pil.*

*Tam gori za hramom
En trsek stoji,
Je z grozdem obložen,
Da komaj drži.*

*Že čriček prepeva,
Ne more več spat';
V trgatav veleva,
Spet pojdemo brat.*

*Konjički škrebļjajo
In voz'jo težkó,
Ker vince peljajo,
K'je močno sladkó.*

*Prelepo rumeno
Kak' čisto zlató;
Le pijmo pošteno
Prezlahтно blagó.*

Slomškov zapis

Biogene amine (presnovni produkti aminokislin) tudi dobimo v vinu. V nekaterih vinih, ki jih posamezniki slabše prenašajo, so ugotovili do 2,2 mg biogenega amina – histamina na 100 ml alkohola v vinu. Zaužite biogene amine lahko človek v organizmu zelo hitro razgradi. Škodljive posledice po zaužitju opazimo, če jih zaužije preveliko količino ali če ima zmanjšano sposobnost razgradnje biogenih aminov (pomanjkanje encimov: mono- in diaminooksidaz). Znaki, ki so lahko podobni mačku, so pravzaprav posledica neustreznega razmerja med količino biogenih aminov v organizmu (zaužitih ali v organizmu nastalih) in sposobnosti organizma, da te snovi razgradi. Ugotovili pa so, da etanol v alkoholni pijači tudi zavira delovanje prav tistih encimov, ki razgrajajo biogene amine. Tudi različna zdravila lahko preprečujejo delovanje teh encimov.

Pri kronični zapeki lahko nastanejo v organizmu pod vplivom črevesne flore večje količine biogenih aminov. Pri teh ljudeh lahko po pitju vina in jemanju nekaterih zdravil pogosteje pride do mačka.

Meja med zmernim, kulturnim pitjem alkoholne pijače in med že pretiranim pitjem je zelo nejasna. Izredno težko jo postavimo, saj je odvisna tako od človeka kot tudi od neposrednega in širšega okolja človeka.

V svetu obstajata v grobem dve razmejitvi: prva, zelo stroga, ki jo zagovarjajo zlasti psihiatri, pravi, da je vsakodnevno pitje kakršnihkoli količin vin (alkohola) že pretirano pitje, ki je že zloraba alkohola; druga, manj stroga, ki jo zagovarjajo zlasti enologi in tudi številni potrošniki vina, pravi, da vino lahko pijemo redno, v zmerni količini med vsakim obrokom hrane. Priznana francoska enologa in higienika Morouze in Yoyeux sta predpisala normativ vina za kulturnega pivca: ta dnevno zaužije 5 do 10 MJ, to je 18 do 20 odstotkov energije v obliki alkohola, glede na dnevno zaužito energijo oziroma 966 do 1932 kJ, kar znese okoli 0,45 do 0,9 litra vina z okoli 9 odstotkov alkohola oziroma le 0,28 do 0,75 litra vina z 12 odstotki vol. alkohola. Številni priročniki omenjajo, da zdrav in odrasel človek lahko brez škode za zdravje dnevno zaužije od 0,6 do 0,7 litra srednje močnega vina, ženske pa le okoli 0,2 do 0,3 l vina na dan. Seveda naj bi vino pile le odrasle osebe, pri katerih sta rast in razvoj že končana.

Ameriški avtorji priporočajo v zdravi prehrani odraslega človeka le do 6 odstotkov energijske vrednosti alkoholne pijače glede na celodnevne energijske potrebe odraslega moškega, to je največ od 504 do 756 kJ vina na dan (približno 0,3 l 9%).

Pri razpravljanju o pitju vina pa ne smemo mimo dejstva, da abstinenca ni nič posebnega. Nihče še ni resno znanstveno dokazal, da je alkoholna pijača človeku potrebna. Zato so priporočeni normativi le zgornja, še dopustna meja kulturnega pitja vina, ki tudi pri pitju do konca življenja ne bo povzročila funkcionalnih in patoloških sprememb v organizmu. Zavedati pa se moramo, da to »kulturno« pitje vina lahko v neugodnih življenjskih razmerah postopoma preide v resnično zlorabo z vedno večjo dnevno količino popitega vina in lahko tudi preseže tisto količino, ki pripelje v odvisnost z vsemi posledicami.

Nihče, ki »kulturno pije«, ne misli, da je alkoholik. Obvladovanje pitja vina pomeni, da smo sposobni izdelati takšen pivski ritem, ki nam bo omogočil vsaj približno varnost pred odvisnostjo od alkohola. Vemo, da povsem zanesljivega pitja, ki bi bilo varno, pravzaprav ni. Ugotovljeni normativi alkoholne pijače so pravzaprav tista količina pijače, ki je še varna, da človek ne dobi ciroze jeter. Žal pa ta odmerek

Literatura

1. Pokorn D. – Vino in življenje. GR Ljubljana, 1989
2. Šikovec S. – Za vsakogar nekaj o vinu. ČZP Kmečki glas, Ljubljana 1984
3. Simčič Z. – Vino. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1987
4. Likar J. – Naš cviček. Ljubljana 1955
5. Bajc E. – Pregovori in reki na Slovenskem. DZS, Ljubljana 1980
6. Thompson RPH – Measuring the damage—ethanol and the liver. Gut 1986
7. Iber FL. Alcohol and the gastrointestinal tract. Gastroenterology 1971
8. Mc Donald JT, Margen S. Wine versus ethanol in human nutrition. I. Nitrogen and calorie balance. Am J Clin Nutr 1976
9. Maury EA. Wine is the Best Medicine. Corgi Books, London 1974
10. Hennekens CH, Willet W, Rosner B, Cole DS, Mayrent SL. Effect of beer, wine, and liquor in coronary death. JAMA 1979
11. Csатели WP, Hjortland MC, Kagan A, Doyle JT, Hames GG, Hulley SB, Zukel WJ. Alcohol and blood lipids. Lancet 1977
12. Hurst JW – The Heart. McGraw-Hill 1986
13. Thomson GR. A Handbook of hyperlipidaemia MSD; Current science Ltd 1990: 164–6
14. Turk J, Antolič G. Vpliv alkohola na lipide; Lipidi 2 1993: 30–33

Detajl z Bakhusove posode, gravura na steklu. Prvi primerek je vgraviral Gustav Abels. Reprodukcijsko iz kataloga je graviral Simon Gate za pariško razstavo 1925.

dnevno zaužitega alkohola ni zanesljiv, kar zadeva odvisnost od alkohola, ker marsikdo, ki je odvisen od alkohola, ne dobi ciroze. Alkohol v alkoholni pijači deluje na vsakega človeka povsem drugače. Delovanje alkohola na človeka je odvisno od njegovega duševnega in telesnega ustroja, načina življenja in okolja ter od reakcije človeka na to okolje.

Sklep

Imamo srečne in manj srečne ljudi. Eni imajo srečo, ker je taka njihova usoda; drugi imajo srečo, ker znajo izkoristiti priložnosti. Mi pa imamo srečo, ker pijemo vino, ki nas osrečuje in povzroča veselje. Poživitve čutnega in duševnega ugodja se različno kaže od človeka do človeka. Nekaterim poživitve sploh ni treba, a teh je zelo malo. Najbolj dobrodošli so učinki vina pri tistih, ki tako poživitve potrebujejo. Navsezadnje so se tudi geniji posluževali vina, a ne toliko zaradi poživitve kot za sprostitve idej in navdiha.

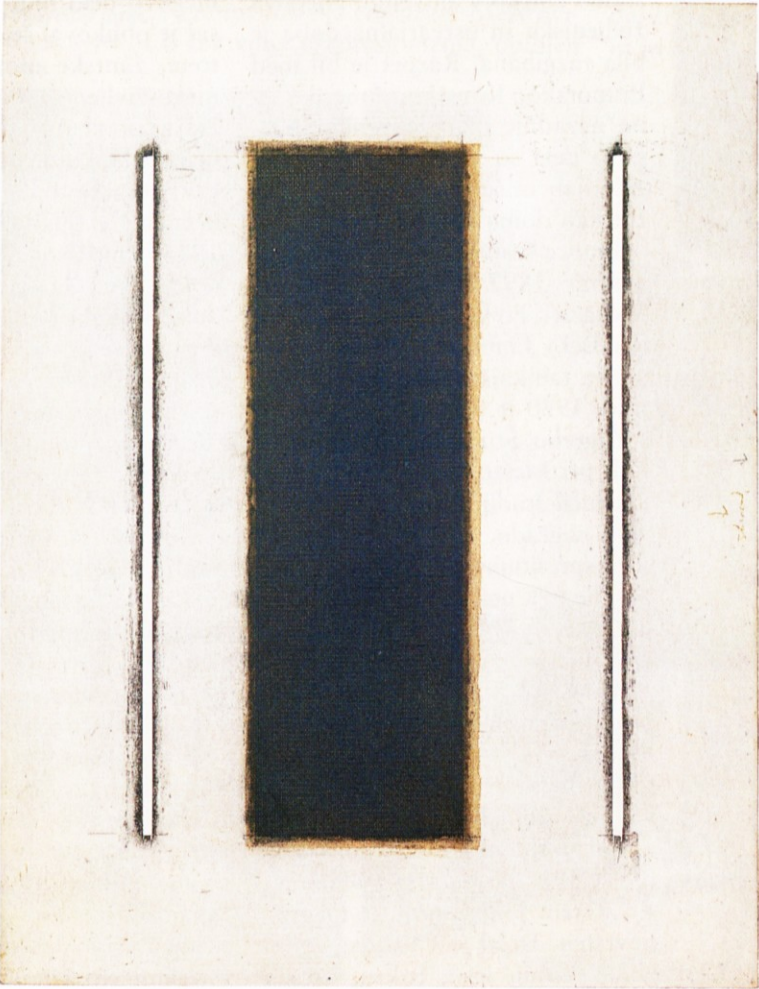
Vino je brez madeža. Veliko krivico mu delajo tisti, ki ga obrekujejo, kako je nevarno in škodljivo. Ni potrebno dokazovati, da to ni res, saj sta zgodovina in znanost dokazali, da je vino sredstvo, ki ga je dala narava in je po tolikih tisočletjih še vedno dragoceno in nenadomestljivo. Sodobna znanost to čedalje bolj utemeljuje.

Po številnih znanstvenih študijah in tudi po vsakdanjih življenjskih izkušnjah o pitju vina lahko rečemo, da je vino predvsem odličen dodatek k obroku hrane. Izbrana sorta vina k določeni jedi je za poznavalca in ljubitelja vin svojevrsten užitek.

Ljudski pregovor: Po pameti ga pijmo, da glave ne izgubimo.

Bogdan Borčić: –BI–93–2–, barvna aquatinta, 1993

Ida Tomše KOSTANJEVIŠKI RAZSTAVNI UTRIP

Fotografija starega stolpa kostanjeviške opatiije. 1956. leta se je stolp podrl

STALNA ZBIRKA GORŠE, GORJUP

16. oktobra 1992 smo v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki odprli stalno zbirko kiparja Franceta Goršeta in slikarja Jožeta Gorjupa. Zbirka šteje 47 umetnin. Razstava del Franceta Goršeta bi morala biti odprta že 1972. leta, saj so bile umetnine že zbrane, razstavni prostor preskrbljen in prav tako natisnjena katalog in plakat, a je bila razstava zaradi ideoloških pomislekov prepovedana. Tako je Gorše moral počakati še dvajset let, da je dobil svojo stalno zbirko v Sloveniji. Njegova življenjska in ustvarjalna doba je bila razgibana. Razpet je bil med Primorsko, Koroško, Ameriko in ne nazadnje ožjo Slovenijo. Njegova dela so v številnih muzejih, galerijah in še posebej v zasebnih zbirkah doma in po svetu.

France Gorše se je rodil 26. septembra 1897 v Zamostecu pri Sodražici. Po končani osnovni šoli je odšel v Ljubljano, kjer se je vpisal na tamkajšnjo Umetno obrtno šolo. 1920 je odšel na Akademijo v Zagrebu. Študiral je med drugim tudi pri Meštroviču. 1925. leta je zaključil študij in prejel Meštrovičevo nagrado.

Ekspresionizem, ki je bil tako značilen za nas v zgodnjih dvajsetih letih, se je dotaknil tudi Franceta Goršeta, vendar ni bil vanj izrazito usmerjen. Goršetu se pozna, da je bil Meštrovičev učenec, saj se je pogosto zatekal v učiteljev monumentalizem, čeprav se v poznejših letih ni izogibal tudi intimizmu. Lahko rečemo, da je bil večkrat protisloven. Material, v katerem je ustvarjal, je bil raznovrsten. Delal je v mavcu, žgani glini, bronu, lesu, bakru, orešču

(ta material je sam izumil – to je mešanica orehovega žaganja in močnih lepil, s katerimi je dobil gnetljivo snov in jo potem oblikoval kot glino – pomagal si je tudi z žičnim ogrodjem).

Na razstavi zasledimo največ del iz obdobja, ko je bival v Ljubljani, to je od 1931. do 1945. leta, čeprav so zastopane umetnine tudi iz njegovega ameriškega in ne nazadnje koroškega obdobja, kamor se je naselil leta 1971. V večini njegovih del čutimo dva impulza – religioznost in erotiko – in v takem razponu je ustvarjal svoja dela. Ikonografsko je bilo njegovo delo tudi zelo razgibano, saj je oblikoval številne akte, portrete, žanrske motive iz vsakdanjega življenja, religiozne motive. Na razstavi so tudi prvič razstavljena dela, kot je to na primer portret pesnika Balantiča, ki je bil izdelan v patiniranem mavcu 1943. leta. Usoda tega portreta je dokaj vijugava, saj je bil po vojni dolga leta skrit na zakotnem podstrešju in se je tako izognil uničenju iz ideoloških razlogov.

Monumentalni portret je rjavordeče patiniran in nadnaravne velikosti. Zelo znana umetnina je iz leta 1937. leta in predstavlja plesni par Pie in Pina Mlakarja. Kip je izdelan v naravni velikosti in v svoji idealizirani podobi človeških teles spominja nekoliko na nemško kiparstvo tridesetih let ali pa na čas heroičnega socrealizma v Rusiji. Visoko umetniško kvaliteto je dosegel v žanrskih motivih, kot so Kmetica, Pastirček, Krokarji..., v katerih se je približal ljudski tradiciji in jo pregnetel v ekspresivno, intimno ali monumentalno kiparsko izpoved, ki jo odlikuje neposrednost. Med najpomembnejšimi strukturami sta: Mati z

otrokom iz 1966. in Duše iz 1968. leta, se pravi obe iz ameriškega obdobja. Gre za tako imenovano »gotsko« obdobje njegove življenjske poti. Material, v katerem je oblikoval svoji »gotski« plastiki, pa je orešec.

Tako smo se sprehodili med plastikami Franceta Goršeta, vendar ne smemo pozabiti tudi na prezgodaj umrlega slikarja, kiparja in grafika Jožeta Gorjupa. Na razstavi je zastopanih devet njegovih slik in ena plastika – avtoportret v bronu. Umetnik je umrl 1932. leta, star komaj 25 let. Po rodu je bil domačin – Kostanjevičan, kiparstvo je študiral v Zagrebu pri Meštroviču in slikarstvo v Firencah pri Celestinu Celestiniju in Feliceju Careni. V njegovih delih srečujemo dva glavna momenta. Na eni strani Meštrovičev vpliv ekspresionizma, oplojen

s secesijo, na drugi strani pa neoklasizem 20. stoletja Feliceja Carene. Umetnik je našel posrečeno sintezo med obema in tako je nastal njegov sorazmerno velik opus, ki šteje več kot 500 enot. Leta 1931 je ustvaril svoje največje in najbolj monumentalno delo – poslikava prezbiterija v kostanjeviški cerkvi sv. Miklavža. Jože Gorjup ni imel dovolj časa, da bi se vključil v kakšno slovensko umetniško skupino ali gibanje. Deloval je sam in se vsestransko preizkušal na različnih področjih.

Za to, da imata oba umetnika svoji stalni zbirki v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki gre velika zasluga Ladu Smrekarju, ki je z zbiranjem, nakupom, darili in volili ustvaril obe zbirki in ju javno prezentiral.

Slika levo: Slikar Vladimir Lamut je večkrat obiskal Kostanjevico. Na sliki z ravnateljem Ladom Smrekarjem poleti 1957

Slika desno: Slikar, kipar in grafik Jože Gorjup je v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani nekaj pred svojo smrtjo priredil samostojno razstavo. Obiskal ga je akad. kipar France Gorše in zapisal: »Midva z Jožetom Gorjupom na njegovi razstavi. Čestital sem mu k njegovemu umetnostnemu podvigu. France Gorše.«

PLETERSKA ZBIRKA

Ena najpomembnejših pridobitev Galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki je Pleterska zbirka starih mojstrov. Samostan Pleterje je galeriji izposodil 42 slik, ki so bile restavrirane leta 1976, v letu 1992 pa ponovno razstavljene v prenovljenih prostorih. Razstava je bila kot stalna zbirka odprta 26. junija 1992. Slike je restavriral prof. Viktor Povše, restavrator iz Celja. Slike datirajo v glavnem v 17. in 18. stoletje; prevladujejo sakralni motivi. Med njimi sta tudi dve upodobitvi bitk in dve krajini. 1900. leta je bil v Boservillu v Franciji razpuščen kartuzijanski samostan in patri so se na povabilo cesarja Franca Jožefa zatekli v Pleterje. S seboj so prinesli tudi omenjene slike. Točne datacije, atribucije in ekspertize umetnin so zelo otežkočene, saj nimamo ohranjenih tako rekoč nobenih arhivskih dokumentov. Kljub temu pa jih lahko pripišemo francoskemu, italijanskemu, flamskemu in nemškemu krogu umetnikov.

Izmed vseh umetnin so verjetno najbolj znani apostoli po Van Dycku. Serija 12 doprskih podob apostolov je bila celo v časopisju nekoliko razpita, tako da so jo nekateri že razglašali za avtentična van Dyckova dela. Do takšnih površnih primerjav je prišlo zaradi primerjave burghausenske serije, ki je tudi sama sestavljena iz kopij. Slike so bile kar dvakrat preslikane, tako da je moral restavrator preslikave odstraniti pod mikroskopom s pomočjo skalpela. Slike apostolov originalne serije so nastajale dalj časa, sprva kot posamezne študije, pozneje jih je Van Dyck združil v zaključno serijo. Njegovi sodelavci so serijo kopirali in tako je nastala v 17. stoletju tudi Pleterska zbirka. Zanimivo pa je, da so bile te serije

namenjene za zasebna stanovanja in ne za cerkvene potrebe. S tem pa je natančna provenienca še dodatno otežkočena. Pleterski apostoli so po kvaliteti neenotni, tako da je mogoče določiti kar več različnih rok, udeleženih pri kopiranju. Kljub vsemu pa je serija dragocena pridobitev za našo dediščino evropskih mojstrov na slovenskem ozemlju.

Slika, ki je v zbirki najbolj kvalitetna, je vsekakor slika iz bližine ustavarjalne delavnice mladega genovskega mojstra Domenica Piola (1627–1703) iz okoli leta 1750 – Jeremija ukaže skriti tempeljski ogenj. Gre za eno najlepših slik, kar jih premore zakladnica evropskih mojstrov. Umetnina je tako zanimiva, da sta jo tudi znani italijanski umetnostni zgodovinar Federico Zeri in slovenska umetnostna zgodovinarica Ksenija Rozman vključila na razstavo Evropski slikarji iz slovenskih zbirk v Narodni galeriji v Ljubljani aprila 1993. leta.

Slika je doživela tudi svojo novo atribucijo, saj jo je Boris Lossky še opredeljeval kot delo francoskega mojstra iz prve polovice 17. stoletja in jo je šele Federico Zeri označil z novo, že zgoraj imenovano atribucijo.

Prav tako je znana in priljubljena slika tudi pri širšem občinstvu Madona z otrokom po Van Dycku. Slika se je udomačila pri obiskovalcih in je bila reproducirana tudi na vabilu ob otvoritvi razstave, saj nosi v sebi nek privlačen šarm, ki deluje na široke množice in tudi na manj razvijen okus.

Slika, ki zavzema prav tako odlično mesto in je bila tudi izbrana za že omenjeno razstavo o evropskih mojstrih iz slovenskih zbirk je Sv. Bruno v ekstazi. Sliko je Lossky opredelil kot umetnino iz bližine francoskega slikarja Jeana Restouta, ki je v prvi polovici 17. stoletja deloval v Parizu.

Slika je kompozicijsko precej razgibana in je sedaj na novo atribuirana rimskemu slikarju Filippu Lauriju (1623–1694).

Na razstavi ne manjkata tudi dve umetnini alzaškega slikarja Dolhamerja iz leta 1771. To sta sliki Mučeništvo sv. Katerine in pa Mučeništvo sv. Barbare. Sliki sta majhnega formata in sta v bistvu osnutka za večje stvaritve.

Ob tem kratkem sprehodu po zbirki naj spomnim na dejstvo, da se je povojna generacija slovenskih umetnostnih zgodovinarjev v glavnem posvetila raziskavam slovenskih umetnikov in tako so evropski mojstri morali nekaj časa

počakati. Upamo pa, da bodo tudi »pleterski mojstri« dočakali svoje natančne opredelitve, še posebej spričo dejstva, da tudi Narodna galerija v Ljubljani s svojo razširitevijo načrtuje postavitve stalnih zbirk evropskih mojstrov znotraj svojega programskega konteksta. S postavitvijo stalne zbirke v Kostanjevici, do katere je prišlo po sporazumu že v sedemdesetih letih med priorjem samostana patrom Janezom Drolcem in galetrijskim ravnateljem Ladom Smrekarjem, potrjujemo misel, da je za našo prezentacijo kulturne dediščine pomemben tudi delež evropskih mojstrov.

Lamutov likovni salon v Kostanjevici na Krki

RAZSTAVA IVANE KOBILCE IN FERDA VESELA V LAMUTOVEM LIKOVNEM SALONU

Ob 35. obletnici neprekinjenega delovanja Lamutovega likovnega salona je Galerija Božidarja Jakca iz Kostanjevice v sodelovanju Narodne galerije iz Ljubljane odprla razstavo Ivane Kobilce in Ferda Vesela. Pripravil jo je kustos Narodne galerije Ferdinand Šerbelj, ki je razstavo tudi postavil v sodelovanju z delavci galerije. Razstava je obsegala 31 del – 16 umetnin Ivane Kobilce in 15 umetnin Ferda Vesela – vse iz zbirke Narodne galerije. Otvoritev razstave je bila kombinirana z

otvoritvijo razstave Toneta Lapajneteta v grajski cerkvi Galerije Božidarja Jakca. Ob tej priložnosti so imeli koncert Ljubljanski madrigalisti.

Ivana Kobilca in Ferdo Vesel pripadata skupini mlajših slovenskih realistov in spadata v tisto generacijo, ki se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja šolala na münchenski akademiji. Tam sta prevzela ateljejski način slikanja in šele konec osemdesetih let sta začela s slikanjem plenerističnega načina – to je slikanja svetlobe in

Slika levo: Slikar Maksim Gaspari v Lamutovem likovnem salonu

Slika desno: Otvoritev razstave akad. slikarja p. Gabrijela Humeka iz Stične v Lamutovem likovnem salonu 8. maja 1987

zraka — čeprav se ateljejskemu načinu slikanja nikoli nista odrekla.

Oba umetnika sta se rodila 1861. leta, Ivana Kobilca je umrla že leta 1926., Ferdo Vesel pa 1946. leta.

Ivana Kobilca se je odločila za poklic svobodne umetnice, za kar je bilo treba dovolj poguma in zaupanja vase. Sama se je prebijala na področju, ki je veljalo in pripadalo moškim, saj ne samo pri nas, ampak tudi na tujem naletimo na značilni pojav, da so slikali predvsem moški in le izjemoma tudi ženske. V impresionistična in poimpresionistična raziskovanja se Ivana Kobilca nikoli ni napotila, ampak je vztrajala v realistični tradiciji zadnje tretjine 19. stoletja in največ, kar je tvegala, je bil plenerizem. Svoj umetniški stil je izoblikovala na svoji poti po številnih mestih Evrope, kot so Dunaj, München, Berlin, Pariz, Firence itd. Že zelo zgodaj se je odločila za portrete, cvetlična tihožitja in pristrčne žanre. To je slikala vse svoje življenje in ugajala meščanskemu občinstvu. Kljub temu da je kot formirana slikarka dobivala številna naročila, je v bistvu živela od podpore, ki jo je sprejemala od doma, saj je izhajala iz premožne meščanske družine. Za slikarko je značilno, da številnih svojih slik ni dokončala, ampak jih je pustila nezgotovljene in jih označila kot študije. To velja tudi za njene portrete,

izmed vseh portretov ji je najbolj ležalo portretiranje otrok. Izbor slik priljubljene umetnice je komoren in na razstavi ni njene priljubljene Kofetarice ter znanega plenerističnega žanra Poletje, je pa kljub temu pristrčna razstava, ki privablja številne obiskovalce.

Ferdo Vesel je umetnik, ki je dočakal visoko starost in bil ves čas zvest prijatelj Ivane Kobilce, čeprav se je vmes dvakrat poročil — najprej s svojo učenko, Angležinjo Jessy Case, in potem še s Sonjo Lesjak, hčerko kamnoseka. Po vihravi mladosti in številnih potovanjih po Evropi se je umetnik ustalil v stari graščini Grumlof blizu Šentvida pri Stični na Dolenjskem. Umetnik je veljal za čudaka, saj je hodil okrog ves zaraščen, v starih oblekah in se le občasno pojavljal v Ljubljani. Razstavljal je sorazmerno malo, tako da ljubljansko občinstvo ni bilo vedno seznanjeno z njegovo ustvarjalnostjo.

Tudi slikar Ferdo Vesel nikoli ni zapustil področja evropskega realizma in je ostal zvest meščanskemu okusu, čeprav je slikal številne motive iz kmečkega življenja in narodne običaje, vendar so bili motivi prilagojeni okusu meščana. Slikanja na prostem se je dolgo izogibal, kar je opravičeval s trditvijo, da pleneristično lahko slika tudi notranjščino sobe ali kleti. Njegov najbolj značilen plener z domačim motivom je gora Kanin. Zanimivo je, da se je lotil tudi

socialne motivike, kot je na primer slika Likarice, vendar se zdi, da tudi pri njem gre bolj za eksotični žanr kot pa za revolucionarno razumljeno problematiko proletariata.

Vesel je bil razgiban in silovit umetnik – večni iskalec znotraj voda meščanskega realizma, čeprav se je odtrgal meščanski Ljubljani in živel po svoje. Zbiral je starine in etnografske predmete.

Do sebe je bil zelo kritičen, a je kljub temu veliko zaupal vase in v svoj talent.

Razstava v Lamutovem likovnem salonu je pritegnila na ogled tudi številne obiskovalce iz drugih krajev Slovenije, saj veljata oba umetnika za priljubljen slovenski umetniški par in njuna dela sodita v temelje slovenske likovne tradicije.

RAZSTAVA TONETA LAPAJNETA V GRAJSKI CERKVI

Tone Lapajne je bil rojen 16. junija 1933. leta v Ljubljani na obrobju Ljubljanskega barja in prav to Barje ga je zaznamovalo za vse življenje, saj je velik del svoje ustvarjalnosti črpal od tod in je svoj likovni izraz končno našel prav v barjanski zemlji.

Tone Lapajne je diplomiral na oddelku za kiparstvo ljubljanske Akademije. Ustvaril je številne kipe in se je prebil skozi različne tehnološke preizkušnje lesa, mavca, betona, železobetona in različnih stilnih smeri, do vključno njegovega značilnega neokonstruktivizma. Leta 1978 je odkril samega sebe in svoj stil. Odkril je barjansko zemljo in začel ustvarjati iz zemlje in z zemljo. Tako nastajajo njegove umetnine že petnajst let. Izbor slik, ki jih je Lapajne ustvaril v Kostanjevici v stari grajski cerkvi, šteje 32 umetnin in so iz obdobja 1992/93. Gre za značilne nanose barjanske zemlje na juto. Pri nastajanju njegovih umetnin je značilen tudi sam ustvarjalni proces in ne zgolj končni izdelek, saj gre za nenavaden »organski« način ustvarjanja, za umetniško kreacijo, ko se umetnik vrača staremu grškemu tehné.

Umetnik prebije nešteto ur na Ljubljanskem barju in nabira različne vzorce zemlje v različnih bar-

vnih odtenkih, jih razvrsti, označi, zmelje, preseje in tako dobi pigmentno osnovo. Vse skupaj spominja na stare alkimistične delavnice, ko je alkimist čaral svoje tvorbe. Presejani zemlji dodaja PVC lepila in tako dobi pastozno maso, ki jo potem nanaša na juto. Masa se sorazmerno hitro suši, včasih piha še vroči zrak, tako da na platnu nastanejo značilne razpoke. Slike imajo dvojni vzorec – enega, ki ga naredi umetnik sam, ko nariše določene motive v pastozno maso, in druge, ki nastanejo pri sušenju zemlje in se pri tem pojavijo značilne razpoke. Ne glede na značilno ekspresijo razpok, se zdi, da so prav barve tiste, ki najbolj pritegnejo gledalca, saj gre za tipične zemeljske barve.

Razstavo v grajski cerkvi je umetnik zelo skrbno pripravil, saj jo je tudi dokumentiral z vrečkami mlete zemlje in z zemljevidom Ljubljanskega barja z označenimi najdišči zemlje, tako da gledalec lahko spozna delček njegovega likovnega ustvarjanja.

Lapajne je zanesenjak in trdno verjame v to, kar dela, verjame v umetniško poslanstvo in svoje odkritje barjanske zemlje. Je človek neverjetne energije, ki jo usmerja v svojo umetniško kreacijo.

Janko Kralj OB PREDSTAVITVI KNJIGE DOLENJSKA IN BELA KRAJINA*

* Nagovor ob predstavitvi knjige Dolenjska in Bela krajina — nove ideje za novo tisočletje v Novem mestu 1. oktobra 1993

V branje so nam ponudili zanimivo in izredno lepo knjigo, bolje knjižico, saj ima le 56 strani, o Dolenjski in Beli krajini z novimi idejami za novo tisočletje, ki so jo v spoju kulture in ekonomije napisali, uredili in opremili pesnik Tone Pavček ter ekonomista dr. Janez Gabrijelčič in Joža Mikličeva, fotografije je prispeval študent arhitekture Matjaž Mehle, oblikoval pa Romeo Zalokar, tudi študent arhitekture. Če začnemo z zadnjima, lahko ugotovimo, da se ni treba bati za prihodnost, če že študentje zmorejo tako lepo delo. Seveda pa so najbolj pomembni avtorji.

Gospod Pavček je tako poznan in priljubljen, da ga ni treba posebej predstavljati, sploh pa se je s svojim žlahtnim nagovorom pokazal sam. Posebno blestijo njegovi zapisi k slikam, ki povečujejo njihovo lepoto, predvsem pa samo besedilo v Bajanju o Dolenjski, ki je čudovit zapis o tej čudoviti deželici.

Dr. Gabrijelčič je viden strokovnjak tudi v mednarodnem merilu in se je v znanosti zlasti uveljavil s prispevki k teoriji organizacijskega razvoja, katerega bistvo sta inovativnost in napredek, zasnovana na inovativnem sodelovanju ljudi v organizaciji. Vse to že dolga leta potrjuje tudi v praksi podjetja Pionir s programom Pionireka (več in boljše, vsaj 5 odstotkov!), pa tudi v regiji Dolenjske in Bele krajine, s projektom »Dolenjeka« za njun napredek, ki se nadaljuje tudi v tej knjižici.

Gospa Joža Mikličeva, diplomirana ekonomistka, pa s svojim organizacijskim talentom in pronicljivim analitičnim duhom ter

solidnim ekonomskim znanjem, ki ga izpričuje tudi v praksi, v polni meri podpira vse zamisli za napredek Dolenjske in Bele krajine, kar se tudi odraža v njenem besedilu o praksi organizacijskega razvoja v projektu tega razvoja ter organiziranosti zanj.

Naglasiti je treba, da so razsežnosti zamisli — novih idej za novo tisočletje — mnogo širše od potreb regije ter da so take, da bi jih morala prepoznati in sprejeti ter vgraditi v svoj, žal še ne opredeljeni razvoj država Slovenija.

Knjižico so založili Društvo ekonomistov Dolenjske in Bele krajine, Dolenjska založba in Zavarovalnica Tilia, ki je delo tudi sponzorirala in potrdila, da so možne vezi med ekonomijo in kulturo.

Naboj knjige je v tem, da je to zapis o motivacijskem razvojnem programu o sedanjih dosežkih in o zamislih za prihodnost, ter da se bo širila in večala dobesedno kot rastoča knjiga, ki bo rasla z dodajanjem novih zamisli. Te se bodo objavljale v reviji Rast. Ta knjižica se bo tako z dodatnimi zamislami povečevala, njen odraz pa bo ob pravem odzivu »boljše in še boljše« z dejavnostmi 2 K projektov: kultura in kakovost, kaj še in kdo še, Kolpa in Krka, krajina in kruh.

Bistvo knjižice lahko povzamemo po razmišljanju dr. Gabrijelčiča, ki meni, da smo v vsestransko zaostrenih časih, ko gre v mnogočem tudi za ključna vprašanja »biti ali ne biti« za ugotovitev, da bo preživel in se tudi razvijal le tisti, ki bo znal izkoristiti svoje potencialne vire in sposobnosti. Viri pa so, poleg konvencionalnih

Naslovnica knjige Dolenjska in Bela krajina

kapitalov tudi takoimenovani nevidni kapitali, talenti, ki pa so v bistvu človeški možgani in njihova sposobnost domiselnosti. Ti so skriti in nevidni, in žal tudi najbolj zapostavljeni resursi in s tem žal tudi neizkoriščeni. To pa pomeni, da so možgani tisti vir, ki je tudi v svetovnih merilih največja rezerva za učinkovito in uspešno življenje uspešno poslovanje. V naših glavah se skriva velika potencialna energija, ki jo lahko preoblikujemo v razne vrste ustvarjalnosti, v inovativnost in inventivnost. To pa mora biti naša strateška opredelitev za zadnje desetletje tega tisočletja.

K ustvarjalnosti mora prispevati prav vsakdo, saj so v vsakem od nas skrite neizmerne sposobnosti in možnosti razvoja. Sami in pa povezano z vzdušjem, ki ga lahko gradimo v okoljih, kjer delujemo, moremo doseči, da se ta velika moč tudi udejani. Tudi male izboljšave, če jih znamo udejanjati neprestano in o njih razmišljati, lahko pomenijo veliko.

Pot v Evropo, ki si jo želimo, je pot učinkovitega in uspešnega dela in gre samo preko nenehnega uveljavljanja novih zamisli ter razvojnega razmišljanja. Na tej poti pa moramo biti vztrajni in domiselni. V težkih gospodarskih časih ne pomagajo veliko razni pozivi in tudi ni dosti koristi od »pobožnih« želja ali nedomišljenih hitrih akcij. Težave se srečujejo učinkovito in uspešno le z dobro zasnovanimi in strokovno utemeljenimi programi, ki obravnavajo problematiko celovito, sistematično, dolgoročno in poglobljeno.

Na takih osnovah so ekonomisti v regiji zasnovali dolgoročni strateški program organizacijskega razvoja, ki izraža dolgoročna hotenja in usmeritve k boljši kakovosti življenja in dela ter so ga predstavili v tej knjižici.

Zato je knjižica Dolenjska in Bela krajina – nove ideje za novo tisočletje priročnik, ki usmerja k potem in načinom, kako se je treba približati razvojnim dosežkom na Zahodu in Vzhodu in kako jih je mogoče v nekaterih sestavinah tudi preseči. To je izraz iskanja novih razsežnosti Dolenjske in Bele krajine v okviru nove države Slovenije, ki mora postaviti okvire svojega delovanja na raven evropskih pa tudi svetovnih meril. Knjiga predstavlja izziv vsem dolenjskim in belokranjskim strokovnjakom pa tudi širše slovenskim, da sprostijo svoje ideje in zamisli, da se vključijo v ustvarjalno delo in da se lotijo sedanjih in prihodnjih velebnikov nenehnih sprememb. Knjiga je spodbujevalni dejavnik vseh ljudi v regiji, lahko pa tudi širše v Sloveniji, katerim se daje po eni strani vizija, bolje rečeno program pospešenega razvoja in boljšega jutrišnjega dneva, po drugi strani pa gre za zahteve in naloge, ki jih je treba nujno izpolniti, da bi predvidene cilje tudi dosegli.

Gotovo se lahko vsi strinjamo, da je še dosti rezerv in da bi mogli z boljšim organiziranjem doseči bolj kakovostne učinke, in prav to so področja, kjer se je treba aktivirati.

Poti in rešitve za boljši jutri so torej v nas samih ter v povezavah z ostalimi dejavniki. Prav tu pa je mesto programa organizacijskega razvoja, opisanega v knjigi Dolenjska in Bela krajina – nove ideje za novo tisočletje.

Lahko se ozremo na napotila iz te knjige:

1. Svoje delo bomo opravljali vsak dan boljše in več.
2. Stremeli bomo k temu, da bo naš proizvod ali storitev vsaj za 5 odstotkov nad povprečjem v Evropi ali pa celo v svetu.

3. Naši cilji so, da pri prehodu v novo tisočletje ponudimo slovenskemu trgu, pa tudi širše, nov, izboljšan izdelek ali storitev.

4. Pri svojem poslovanju bomo skrbeli za ohranjanje zdravega okolja.

5. Pri svojem delu se bomo navezovali na navadno in univerzalno kulturo.

6. Gojili bomo skupinsko delo.

7. Svoj osebni razvoj bomo povezovali z razvojem Dolenjske in Bele krajine ter Slovenije. Skušali bomo bogatiti svoje življenje v svoji družini ter v organizacijah, kjer delamo.

* 8. Vsak dan bomo povečevali svoje znanje na strokovnem in splošnem področju. Nikoli ne bomo mislili, da je vsega konec.

Vedno je neka rešitev! Svoje zamisli in razmišljanja bomo objavljali v »Rastoči knjigi«, ki jo je voljna objavljati revija Rast v Novem mestu.

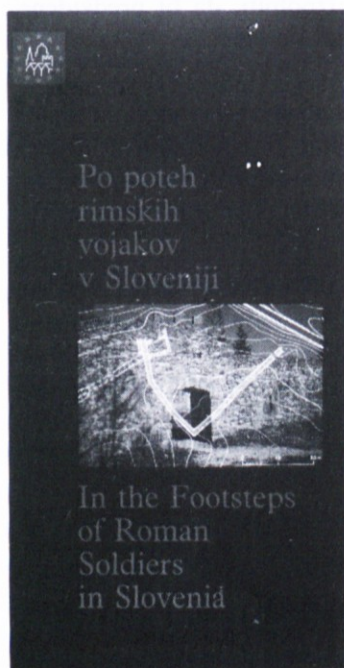
9. Dejavno bomo prispevali k ugodni delovni klimi, kjer delamo.

10. Sebe in svoje sodelavce bomo usmerjali k mojstrstvu in k odličnosti.

Te zamisli so tako široke, da jih lahko sprejme tudi država Slovenija po viru Dolenjske in Bele krajine.

Vsem avtorjem in drugim sodelujočim priskrbo čestitam za izredni dosežek pri tej knjižici, strokovni pa tudi širši javnosti pa jo iskreno priporočam v branje in uresničevanje.

Danilo Breščak PO POTEH RIMSKIH VOJAKOV V SLOVENIJI

Naslovnica knjige Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji

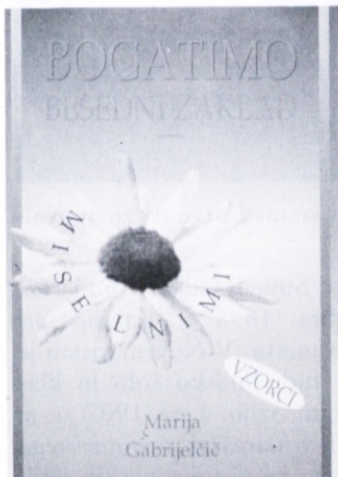
Nedavno je v založbi Zavoda Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine izšel droben vodnik Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji. Droben le na videz. V njem se skrivajo bogati in zgoščeni podatki o krajih in najdbah, ki jih v Sloveniji povezujemo s prisotnostjo rimskih vojsk. Po kratkem pregledu bistvenih zgodovinskih podatkov, povezanih z rimsko armado na naših tleh, in orisu poznoantičnih vojaških utrdb v Sloveniji, sledi katalog najdišč z osnovnimi podatki. Že na priloženi karti je videti, kako so najdišča vezana na osnovno cestno mrežo tistega, pa tudi današnjega časa. Glavna rimska cesta, imenovana tudi Via militaris, saj so jo gradile rimske regije, je tekla od Aquileie na severni obali Jadranskega morja preko Ajdovščine, Hrušice, Logatca, Vrhnike do Ljubljane, odtod pa se

razcepi v dva kraka, štajerskega, ki vodi preko Celja in Ptuja proti Donavi, takratni meji rimske države, in dolenjskega, ki vodi preko Ivančne Gorice, Trebnjega in Drnovskega proti Sisku, Sremski Mitrovici in dalje proti vzhodu. Ob teh cestah so nastale glavne mestne naselbine, vojaški tabori, upravne benificijske postaje, v njih pa se je odvijalo tako vojaško kot civilno življenje. Tako kot je rimska vojska, z njo pa vpliv tedanje najbolj mogočne in bogate države Sredozemlja prodirala z zahodne meje današnje Slovenije, si sledijo tudi opisi, ki naj tako ljubitelju kot poznavalcu vzbudijo tudi željo po obisku na terenu. Mogočno obzidje antične Castre–Ajdovščina, alpske zapore na Hrušici – Ad pirum, obzidje antične Emone–Ljubljane, ostanki pristanišča na Drnovem–Nevidunum, antični mesti Celeia in

Petovio pa kasnoantične utrdbe na Korinjskem hribu nad izvirom Krke, na Zidanem gabru nad Mihovim ali na gradišču pri Velikih Malencah so kraji, kjer se je mogoče srečati s preteklostjo, spoznati nekaj novega iz bogate slovenske zakladnice starega. Avtor-

jem, dr. Ivi Mikl-Curk, dr. Slavku Ciglenceckemu in Davorinu Vugi, je uspelo z večšo besedo, fotografijami, načrti in navedbo osnovne literature pripraviti zanimiv vodnik, ki se je s prevodom dr. Phila Masona v angleščino pridobil širši krog bralcev.

Slava Mencin **MARIJA GABRIJELČIČ:** **BOGATIMO BESEDNI ZAKLAD** — z miselnimi vzorci

Naslovnica knjige Marije Gabrielčič: Bogatimo besedni zaklad z miselnimi vzorci

Župančič — eden največjih mojstrov naše besede — je napisal: »V slovenščini je shranjena vsa skrb in gorečnost naših reformatorjev, ves up in strah Prešernov, vsa šegavost mladega Levstika in grčavost njegovih poznejših let, eleganca Stritarjeva, otožnost Gregorčičeva, borbenost in tišina Cankarjeva, jecljanje Aleksandrova, melodioznost Kettejeva.«

Da bodo tudi mladi, vedno novi rodovi naših otrok, začutili v sebi ljubezen in spoštovanje do matere jezika, pa je treba dati učencem priložnosti in časa. Zato mora biti komuniciranje med učitelji in učenci živo in kultivirano pri vseh jezikovnih stikih, ne glede na področja in naloge vzgojno-izobraževalnega dela šole. Učitelji pa z učenci vred kljub trudu vedno nekoliko zaostajamo za tem, kar naj bi uresničili. Včasih pri vseh učencih, včasih pri manj sposobnih. Kadar učitelj ne zmore vsega zahtevnega dela, mu pomagajo tudi logopedi, pedagogi in psihologi. Pa vendar: kolikokrat naletimo na učence, ki ne razumejo učiteljevih vprašanj pri pouku in ne vedo, kaj terjajo od njih pisna navodila v učbenikih.

V knjigi **BOGATIMO BESEDNI ZAKLAD** — z miselnimi vzorci je Marija Gabrielčič zbrala svoje dolgoletne izkušnje pri delu z učenci, ki imajo manj razvite

govorne, bralne in pisne zmožnosti.

V prvem delu knjige je predstavila učenčeve sposobnosti pod štirimi sklopi: **POSLUŠANJE**, **BRANJE**, **GOVOR** in **PISANJE**, opozorila na njihove vrste in pomen le-teh za otrokov ne samo besedni zaklad, ampak za njegovo celotno osebnostno rast.

V drugem delu je prikazana raziskava o besednem zakladu 170 učencev 5. razredov osnovnih šol na Dolenjskem. Rezultati kažejo, da v šoli ne bi smeli prezreti bogatosti oziroma revnosti njihovega besednega zaklada in zahtevati »od vseh enako« znanje.

V tretjem delu pa postavi pred nas kupček miselnih vzorcev, ki so nastajali ob delu učencev, ko jim je pomagala širiti njihovo besedišče.

Sama knjiga bo vsem, ki delajo z otroki in jim ni vseeno, kakšen je rezultat njihovega prizadevanja, pomemben in skoraj nepogrešljiv pripomoček za vsakdanjo rabo.

Promocija knjige je bila 27. oktobra 1993 na Osnovni šoli Šentjernej, kjer jo je v prijetnem vzdušju pospremila na pot veliko prosvetnih delavcev z vseh šol novomeške občine in otroškega vrta v Šentjerneju ter mnogih drugih javnih delavcev. Avtorici gre zahvala za vzrok srečanja in želja, da bi se zaradi takih povodov še večkrat dobili.

Zdenko Picelj RAZSTAVA OB 95-LETNICI LEONA ŠTUKLJA

Leon Štukelj, Bojan Božič, ravnatelj
Dolenjskega muzeja, in Zdenko
Picelj, avtor razstave (iz fototeke
Dolenjskega muzeja)

Leon Štukelj, legenda svetovnega športa, je zapisan v zgodovini slovenskega športa kot tekmovalec z največ uspehi na velikih mednarodnih športnih tekmovanjih, kot so svetovna prvenstva in olimpijske igre. Kot enemu redkih slovenskih športnikov mu je uspelo uvrstiti se v sam vrh svetovnega športa med obema vojnama, kjer je bil vse od olimpijskih iger v Parizu leta 1924 do olimpijskih iger v Berlinu 1936. leta, ko je sklenil svoje aktivno nastopanje na telovadnem orodju.

V času med obema vojnama je duh prebujajočega slovenskega naroda ponesel po vsem svetu. Kot pripadnik malega evropskega naroda si je na prsi ponosno pripenjal olimpijska odličja, ki so bila dosegljiva le najboljšim med najboljšimi. Leta 1938 je za časnik *Avto in šport* izjavil: »V zavesti plemenite borbe med tisočermi izbranci vsega sveta za ugled svojega naroda in države, kot celota pa za kulturo vsega človeštva, tedaj vsi za isti smoter, ne glede na vero, narodnost ali pleme, ne more biti za posameznika osebno močnejšega doživetja na olimpijah, morda tudi v življenju, kakor

uvrstiti se med prve tri zmagovalce.«

Leon Štukelj se je rodil 12. novembra 1898 v Kandiji pri Novem mestu. V Novem mestu je končal tudi ljudsko šolo in klasično gimnazijo. Leta 1907 se je vključil v naraščaj novomeškega Sokola in že v gimnazijskih letih zaslovel kot odličen telovadec. Med 1. svetovno vojno je bil mobiliziran in je služil na Dunaju kot vojaški pisarniški uslužbenec. V tem času je opravil vojaško maturo in se vpisal na pravno fakulteto na Dunaju. Po končani vojni je študij nadaljeval v Zagrebu in kasneje na novi univerzi v Ljubljani, hkrati pa je nadaljeval vadbo kot član novomeškega sokolskega društva.

Leta 1922 ga je povabil dr. Viktor Murnik k skupni vadbi kandidatov za VII. tekmo Mednarodne telovadne zveze, ki je bila tega leta v Ljubljani. Leon Štukelj se je uvrstil v tekmovalno vrsto. Dosegel je velik uspeh, saj je osvojil tri prva in dve drugi mesti. S tem se je začela pot velikega in do današnjih dni najuspešnejšega slovenskega tekmovalca.

Leon Štukelj kot vodič po razstavi
(iz fototeke Dolenjskega muzeja)

Po uspehu v Ljubljani je v začetku leta 1924 diplomiral in dobil pripravniško službo na okrožnem sodišču v Novem mestu. Istočasno se je pripravljaj na svoje prve olimpijske igre v Parizu 1924. Čeprav je bil poškodovan, je dosegel imeniten uspeh in osvojil zlati kolajni v mnogoboju in na drogu.

Leon Štukelj je tako prišel v sam vrh predvojne telovadbe, ki ga je branil vse do svojega zadnjega nastopa na olimpijskih igrah v Berlinu leta 1936, kjer je osvojil še zadnjo olimpijsko kolajno – srebrno na krogih.

Od Pariza do Berlina je sodeloval še na dveh svetovnih prvenstvih, in sicer v Lyonu 1926. leta, kjer je osvojil dve zlati, eno srebrno in eno bronasto kolajno, in v Luxemburgu 1930. leta z dvema bronastima kolajnama ter olimpijskih igrah v Amsterdamu 1928. leta, kjer je osvojil eno zlato na krogih in dve bronasti kolajni za mnogoboj in ekipo. Tako je na velikih tekmovanjih, svetovnih prvenstvih in olimpijskih igrah skupaj osvojil osem zlatih, štiri srebrne in pet bronastih kolajn.

Olimpijske igre v Berlinu pomenijo konec aktivne športne poti za Leona Štuklja, enega velikanov

svetovne telovadbe. Odtlej se je bolj posvetil družini in delu, leta 1939 pa je še sodeloval kot vodnik jugoslovanske vrste na prijateljskih srečanjih z vrstama Francije in Poljske v Parizu ter Varšavi.

Po svetovnem prvenstvu v Lyonu 1926 je opravil sodniški izpit in 1. novembra 1927 nastopil službo na okrožnem sodišču v Mariboru. Sodniško službo v Mariboru je opravljal do začetka 2. svetovne vojne, ko je bil vpoklican v jugoslovansko vojsko. Po demobilizaciji je odšel v Ljubljano in med vojno služboval v Žužemberku, Črnomlju in Novem mestu ter proti koncu vojne v Ljubljani.

Po vojni je deloval v gospodarstvu, predvsem v gostinstvu in trgovini. Leta 1965 je odšel v pokoj kot uslužbenec Gospodarske zbornice Maribor.

Poleg vrste priznanj, diplom in plaket, ki jih je dobil za svoje velike športne dosežke, je prejel tudi najvišja priznanja v obeh svojih mestih. 1968. leta je postal častni občan Novega mesta, 1989 pa je v Mariboru prejel »zlato grb«. Z olimpijskim redom, ki mu ga je izročil Juan Antonio Samaranch leta 1987, ga je odlikoval tudi Mednarodni olimpijski komite.

Sam je, kot pravi, še vedno bolj Novomeščan kot Mariborčan, saj so njegove korenine v Novem mestu, kjer je preživel svoja otroška leta in mladost, maturiral na gimnaziji in po diplomi opravil sodniško prakso ter po imenovanju za sodnika tudi najprej služboval. V Novem mestu je preživel tudi tri velika mednarodna tekmovanja, med njimi najuspešnejše olimpijske igre v Parizu 1924.

Seveda pa je njegov tudi Maribor in on Mariborčan, kamor se je preselil leta 1927 in kjer živi še danes. Mariborčani so ga prav tako sprejeli za svojega in od tam je odšel še na štiri velika svetovna tekmovanja. Poleg tega pa je tam osnoval svojo družino in zaključil telovadno in delovno pot.

Razstava ob njegovi 95-letnici, katere avtor je bil kustos zgodovinar Zdenko Picelj, in je bila odprta 11. novembra 1993, je prikazovala Leona Štuklja od rojstva do današnjih dni. Najprej je bila prikazana njegova mladost do prve svetovne vojne, potem pa njegova uspešna športna pot med obema svetovnima vojnama, kjer

je bil poudarek na olimpijskih igrah, na katerih je sodeloval in osvajal kolajne. Razstava se je zaključila s fotografijami, ki so prikazovale Leona Štuklja vse do današnjih dni.

Na zanimivi in poučni razstavi je bilo mogoče videti vse njegove olimpijske kolajne, predvojna odlikovanja, vrsto poveljnih priznanj, plaket in diplom, ki jih je prejel za svoje dosežke v športu, vključno z odlikovanjem Mednarodnega olimpijskega komiteja. Za popestritev pa je bil na ogled še 20-minutni televizijski portret Leona Štuklja, ki je bil posnet aprila 1993. leta, avtorja Frančka Jauka s TV studia Maribor. Film je bil tudi nagrajen na mednarodnem festivalu v Palermu.

Otvoritve razstave se je udeležil tudi slavjenec Leon Štukelj, ki je zbranim spregovoril o spominih, ki ga vežejo na Novo mesto in osvojene olimpijske kolajne.

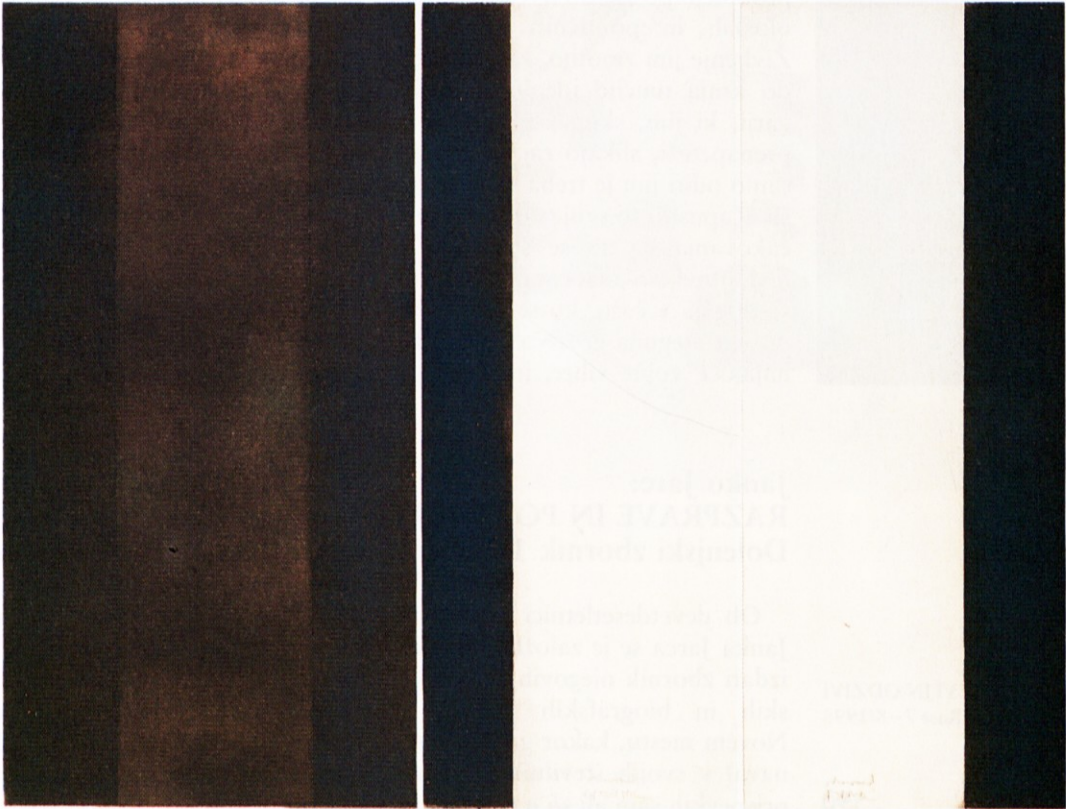
Ob tej priložnosti je Dolenjska založba izdala publikacijo Leon Štukelj – ob 95-letnici, ki jo je predstavil novinar Marko Rožman.

Marko Rožman predstavlja knjigo Leon Štukelj – ob 95. letnici (iz fototeke Dolenjskega muzeja)

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 7–8/1993

Bogdan Borčić: Vrezi —3—, barvna
aqvatinta, 1992

Franci Šali NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE

Vilko Urek: MOJ SINTETIZATOR

Vilko Urek, učitelj glasbe, je po uspehu svojega prvega priročnika za sintetizator pripravil gradivo za svoj drugi, izpopolnjeni priročnik. V uvodu je povzetek teorije iz prvega učbenika, nato nekaj teorije o omenjenem glasbilu oziroma njegovi uporabi ter še 100 znanih domačih in tujih skladb, prijetnih za uho in vabljenih za učenje in izvajanje. To je tudi

važna in mikavna pedagoška in didaktična vrlina priročnika, saj v ničemer ne spominja na suhoparne učbenike glasbenih vaj. Učenje z njim je torej že uživanje v lepoti glasbe. Priročnik toplo priporočamo šolam in glasbenim skupinam, ki uporabljajo ta glasbeni instrument, in seveda vsem, ki jim je sintetizator ali synthesizer že domači družinski »razvedrilni prijatelj«.

France Fajdiga: ŠKRLATNI SIJ Zbirka UTVA, 9. knjiga

Pripoved črpa snov iz polpretekle zgodovine. Tragedija Kočvarjev je njen srž. Govori o tem, kaj se zgodi ljudem, etniji, če postanejo/postane žrtve/žrtv ideoloških in političnih interesov. Življenje jim zmotijo, zagrenijo in do kraja uničijo ideološki pridigarji, ki jim, skupaj z domačimi prenapeteži, slikajo raj na zemlji, samo oditi jim je treba vanj. In so šli. Zapustili so svoje domove, pričakovanja pa so se sprevrgla v nepopravljivo razočaranje. Vse to se dogaja v času, ko se je tudi že do nas stegnila grozeča senca prihajajoče vojne vihre, in seveda v

času njenega divjanja, ki so ga tudi na Kočevskem doživljali v vseh svojih socialnih (proletarskih) in nacionalnih razsežnostih. Pisateljeva pripoved je dokaj živa, plastična, večkrat precej pretresljiva, jezik pa tak, kakršnega so bili vajeni ljudje, nagnjeni k rabi precej sočnega izrazoslovja.

Roman ali romansirana kronika Franceta Fajdige je lahko v marsičem aktualizirana zgodba današnjih dni, ko se razni politiki ne le hoče, ampak ji je tudi dejansko uspelo zasejati med ljudi žgoča in grozljivo tragična socialna in nacionalna nasprotja, ki jih bodo pomnili še mnogi rodovi Balkana in cele Evrope, če ne človeštva sploh.

Janko Jarc: RAZPRAVE IN PORTRETI Dolenjski zbornik 1993

Ob devetdesetletnici profesorja Janka Jarca se je založba odločila izdati zbornik njegovih zgodovinskih in biografskih zapisov o Novem mestu, kakor ga je obravnaval v svojih številnih revialnih prispevkih sam ali so o njem pisali

nekateri drugi zbiratelji gradiva oziroma kronisti dogajanja in dogodkov v tem mestu, v času zadnjih dvesto let, povezujoč in navezujoč vse to na evropske razmere in na našo dolenjsko prisotnost v njih. Nehote tako bralec spozna ne le čas in razmere, v katerih je mesto živelo, pač pa

tudi ljudi, ki so to domačo zemljo in njene kraje nosili v svojih srcih in hrepenenjih, pa čeprav večkrat daleč stran od doma. Še posebej so pretresljivi zapisi življenjskih zgodb mladih fantov, ki jih je zanesla usoda prve svetovne vojne na primorska bojišča in tudi druge konce sveta. Živo so opisane tudi politične težnje in trenja v samem mestu, prebujanje in uveljavljanje slovenske nacionalne zavesti in neprecenljivi deleži posameznih intelektualcev, dijaške mladine in drugih meščanov pri tem.

Precejšen del zbornika je posvečen tudi ljudem, ki so tako ali drugače dragoceni v mozaiku duhovne in politične zgodovine

Novega mesta. Tako se srečamo pobljše z osebnostmi, ki so temu mestu z osebno, srčno krvjo pisali strani njegovega današnjega mesta in veljave v domačem in evropskem prostoru.

Zbornik je uredil avtor sam ob sodelovanju s sourednico Natašo Petrov, ki mu je dodala še bogato avtorjevo bibliografijo. O Janku Jarcu spregovori v uvodu Jože Dular, podoba o njem pa še dopolni fotograf Zvone Pelko z dokumentarnimi fotografijami in portreti Janka Jarca. Zbornik je oblikoval oblikovalec Peter Simič. Dal mu je osebno noto, ki jo zmore dati knjigi le dober in mestu srčno zavezan oblikovalec.

Naslovnica: Janko Jarc, Razprave in portreti

KRONIKA

September — november 1993

SEPTEMBER NOVO MESTO — Po podatkih Republiškega zavoda za zaposlovanje, enota Novo mesto, je bilo v juniju na Dolenjskem (štiri občine) zaposlenih 34.636 oseb, kar je 2,9 odstotka manj kot leto prej. Julija je bilo na zavodu prijavljenih že 5.168 nezaposlenih.

2. septembra je praznovala 75-letnico Mara Rupena-Osolnik, po rodu iz Mirne Peči. Njena aktivnost je povezana z delom otrok, mladine in žensk, zlasti s prosvetljevanjem podeželja. Še vedno je strokovna svetovalka programa FAO v Sloveniji, zlasti v občini Trebnje. Ob 50-letnici I. kongresa Slovenske protifašistične ženske zveze, — Mara Rupena-Osolnik je bila tedaj med organizatorji tega kongresa in tudi njegova prva sekretarka — so jo izvolili za častno predsednico odbora za proslavitev tega jubileja.

NOVO MESTO, 3. septembra — V atriju kapiteljske proštije je imel koncert pihalni orkester Novoles iz Straže. Prireditev je bila v okviru Novomeških poletnih večerov 93 in jo je ob 90-letnici novomeškega vodovoda poklonila Komunalna Novo mesto.

NOVO MESTO — V Galeriji Krka so odprli prodajno razstavo art printov (umetniških odtisov ali industrijske grafike) Galerije Arteum iz Ljubljane.

TREBNJE — Ob letošnjem občinskem prazniku je bila 4. septembra slovesnost pri spomeniku Gubčeve brigade na Trebelnem. Na slavnostni seji občinske skupščine so podelili plakete občine Ignaciju Bukovcu in Francu Polanku iz Trebnjega, Ivanu Gorencu s Hrastnega in Božidarju Krištofu z Mirne. Poleg tega se je zvrstilo v občini še nekaj kulturnih in športnih prireditev, med temi tudi praznovanje 25-letnice Turističnega društva Šentrupert.

GOSPODIČNA (Gorjanci) — Petnajst srednješolcev, Zoisovih študentov, se je v Pionirjevem domu udeležilo enotedenskega tabora nadarjenih učencev, ki sta ga organizirala novomeški Zavod za zaposlovanje ter novomeški Klub za nadarjene učence. Vodili so ga sociologa Bojan Pucelj in Helena Smrtnik ter učitelj transcendentalne meditacije Aleš Lavrič.

NOVO MESTO, 5. septembra — Na Gorjancih (Gospodična, Trdinov vrh) je bilo 3. srečanje planincev, ki ga je pripravilo Planinsko društvo Novo mesto.

MIRNA — Na evropskem tekmovanju za Grand Prix Chimique, ki je bilo od 31. avgusta do 5. septembra v Strasbourgu, je Vesna Kramar z Mirne, dijakinja Srednje kmetijske šole v Ljubljani, dosegla prvo mesto. Marjan Jereb iz Cerkelj, dijak iste šole, pa se je uvrstil na 4. mesto. Tekmovalo je 20 učencev iz 10 držav.

VELIKA LOKA — Tesnilom, tovarni motornih tesnil Trebnje, so podelili certifikat ISO 9001, listino o kakovosti poslovanja, ki jo podeljuje TUV iz Bonna.

PRISTAVA (KOČEVJE) — Od 6. do 17. septembra je bila na Pristavi Gozdnega gospodarstva Kočevje likovna delavnica za kiparje. Njihova dela so bila razstavljena 8. oktobra

KRONIKA
Rast 7—8/1993

592 ŠENTJERNEJ, 6. septembra — Iskra Hipot d.o.o. Šentjernej je prejela certifikat za kakovost ISO 9001, ki ji ga je priznala nemška certifikacijska družba DQS. Iskra je 2. slovensko podjetje, ki je prejelo certifikat omenjene nemške družbe, in 25. podjetje v Sloveniji, ki je dobilo certifikat za kakovost.

NOVO MESTO, 8. septembra – V knjižnici frančiškanskega samostana so odprli razstavo Plečnikovi kelihi pri frančiškanih. Ob tej priložnosti je bila tudi predstavitev monografije Plečnikovi kelihi, ki so jo avtorji Peter Krečič, Rok Kvaternik in Edvard Primožič izdali letos spomladi. Otvoritev razstave je bila ob sodelovanju Arhitekturnega muzeja iz Ljubljane.

ČRNOMELJ, 10. septembra – Skupščina občine Črnomelj je pripravila srečanje ob 80-letnici pesnika in pisatelja, belokranjskega rojaka, prof. Vinka Beličiča. V Ljudski knjižnici je bila razstava o njegovem literarnem delu, v hotelu Lahinja pa srečanje s kulturnim programom. Življenje in delo prof. Beličiča je predstavil direktor in glavni urednik založbe Mladika iz Ljubljane, prof. Janez Mušič.

KOSTANJEVICA, 10. septembra – Ob 300-letnici smrti Janeza V. Valvasorja je bil v grajski cerkvi orgelski koncert.

V Lamutovem likovnem salonu je bila otvoritev pregledne razstave vodilnega slovenskega grafika Bogdana Borčiča. Razstavo je odprl direktor Slovenskega etnografskega muzeja dr. Ivan Sedej. Spominski dan je bil zaključen v grajski cerkvi s koncertom orgelskega mojstra prof. Filipa Krišnika in s spominskim nagovorom ravnatelja Lada Smrekarja.

19. septembra, na dan Valvasorjeve smrti, je v grajski cerkvi vokalna skupina Ave iz Ljubljane izvedla koncert pod vodstvom dirigenta Andraža Hauptmana.

METLIKA, 10. septembra – V Ganglovem razstavišču v metliškem gradu je bila otvoritev del 3. belokranjskega likovnega bienala Črnomelj 1993, ki jih je predstavil akademski kipar Jože Vrščaj.

PIŠECE, 10. septembra – Ob 70. obletnici smrti jezikoslovca, tukajšnjega rojaka, prof. Maksa Pleteršnika so v njegovem kraju pripravili vrsto prireditev.

V osnovni šoli so odprli razstavo o njegovem življenju in delu. Naslednji dan je bila komemoracija na obnovljenem Pleteršnikovem grobu, nato kulturni program na njegovi domačiji, blagoslov obnovljene kapelice in ogled rojstne hiše.

Prireditve se je udeležilo večje število predstavnikov družbenega in kulturnega življenja iz republike in občine Brežice, člani častnega odbora in drugi. Na slovesnosti so spregovorili Marjanca Ogorevc, predsednica odbora Maksa Pleteršnika, dr. Franc Jakopin, predstavnik Slovenske matice, dr. Jože Toporišič, predstavnik jezikoslovcev, dr. France Bernik v imenu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, brežiški župan Teodor Oršanič in Jože Strgar, župan mesta Ljubljane, katerega častni občan je bil Maks Pleteršnik.

SEVNICA, 10. septembra – Zveza kulturnih organizacij Sevnica je ob zaključku Poletnih grajskih večerov priredila na grajskem dvorišču koncert zbora Pro musica Tibicina iz Maribora, ki letos praznuje 10-letnico delovanja.

DOLENJSKE TOPLICE, 11. septembra – Ob 40-letnici krvodajalstva so občinske organizacije Rdečega križa iz občin Črnomelj, Novo mesto in Trebnje pripravile skupno srečanje. Po kulturnem programu in slavnostnem govoru Igorja Bavčarja so podelili številna priznanja. Najvišje republiško odlikovanje sta prejela Transfuzijski oddelek novomeške bolnišnice in Dolenjski list.

TRŠKA GORA, 12. septembra – V okviru tradicionalnega slavlja ob mali maši pri cerkvi Marijinega rojstva je nadškof dr. Alojzi Šuštar blagoslovil obnovljene orgle. Te so v cerkvi že od leta 1853, ko jih je postavil Josip Mandlin iz okolice Trebnjega.

LJUBLJANA, 14. septembra – Igor Lukšič s Fakultete za družbene vede v Ljubljani je doktoriral z disertacijo Neokorporativizem. Novi doktor je dolenjski rojak iz Dolenjskih Toplic.

SEPTEMBER NOVO MESTO, 14. septembra – Skupina poslancev državnega zbora s predsednikom Hermanom Rigelnikom in vodjo gospodarskega odbora Ferijem Horvatom se je sestala z novomeškimi direktorji.

ČATEŽ OB SAVI – Terme Čatež so že drugič zapored zmagale v akciji dnevnika Delo Lipov list za najpriljubljenejši turistični kraj v Sloveniji.

BREŽICE, 16. septembra – V galeriji Posavskega muzeja so odprli razstavo akademskega slikarja Jožeta Marinča. Slikarja in njegovo delo je predstavila Ida Tomše, kustodinja Galerije Božidarja Jakca iz Kostanjevice, v kulturnem programu je nastopila Polona Vetrh.

NOVO MESTO, 16. septembra – Člani foto krožka z osnovne šole Center so v Dolenjskem muzeju predstavili knjigo Utrinki časa, ki prinaša izbor 140 fotografij, nastalih od leta 1971. Izbor fotografij sta opravila Jelena Pelko in Bojan Radovič. Največ zaslug za uspešno delo foto krožka gre dolgoletni mentorici Jeleni Pelko, učiteljici tehnične vzgoje na tej šoli.

Martin Strel iz Mokronoga je zmagal na plavalnem maratonu preko reke Yangtze na Kitajskem, kjer je nastopilo 76 plavalcev iz 38 držav. Po zmagi je postal kitajski narodni junak, tja so ga povabili prihodnje leto, ko bodo odprli največji most na svetu. Takrat naj bi po tej reki preplaval 200 km.

Vilma Bebler-Pirkovič je praznovala 75-letnico življenja. Čeprav po rodu ni Dolenjka, je pa z njo tesno povezana. V času aktivnega delovanja je imela veliko zaslug za razvoj Dolenjske, zlasti na kulturnem in političnem področju.

FARA, 17. septembra – V prostorih Ljubljanske banke so odprli razstavo fotografij z naslovom Narava Kočevske mladega avtorja Marka Masterla iz Kočevja.

KRŠKO, 17. septembra – V počastitev 300-letnice smrti Janeza V. Valvasorja so v cerkvi sv. Križa odprli arheološko razstavo o Ajdovski jami. Osrednja kulturna prireditev pa je bila v Kulturnem domu, kjer so nastopili: dramski umetnik Slavko Cerjak, ženski pevski zbor Čemšenik iz Zagorja, folklorna skupina Javorje iz Litije, moški pevski zbor Snežnik iz Cerknice in pihalni orkester Videm iz Krškega. Slavnostni govornik je bil dr. Matjaž Kmecl. V knjižnici pa je bila ves mesec na ogled razstava Valvasorjevi tiski.

ŠENTRUPERT, 17. septembra – Učence tukajšnje osnovne šole je obiskala dramska igralka Milena Zupančič.

DOLENJSKE TOPLICE, 18. septembra – Krka je dogradila in obnovila Zdravilišče Dolenjske Toplice, kar je največja letošnja investicija v zdraviliški turizem v Sloveniji.

DOBREPOLJE – Tukajšnja godba na pihala je praznovala 50-letnico uspešnega delovanja.

STIČNA, 18. septembra – Tu je bilo vseslovensko srečanje mladih, ki ga vsako leto organizira Medškofijski odbor za študente. Letos je srečanje potekalo pod geslom Da bi imeli življenje. Udeležilo se ga je okoli osem tisoč mladih. Nagovor je imel nuncij Pier Luigi Celata.

LJUBLJANA, 20. septembra – V knjižnici Prežihovega Voranca so odprli razstavo slik novomeškega slikarja Janka Orača. Slikarja in njegovo delo je predstavil France Zupan.

KRONIKA
Rast 7–8/1993

BLLED, 23. septembra – Združenje slovenskih poslovnih delavcev Manager je podelilo tradicionalno priznanje menedžer leta. Med tremi priznanji sta šli dve

na naše območje, in sicer sta ju prejela direktorica novomeške Krke—Kozmetike Metka Wachter ter generalni direktor podjetja Term Čatež Borut Mokrovič. Nagrado za podjetje, prijazno do žensk, sta letos dobila firma Komet iz Metlike in njen direktor Anton Tomc.

CERKLJE, 23. septembra — V tukajšnji vojašnici so v sodelovanju z galerijo Meke iz Brežic oblikovali stalni razstaveni prostor, kjer je bila ta dan odprta razstava slik akademske slikarke Erme Ferjančič-Fric iz Celja. V kulturnem programu so nastopili vojaki glasbeniki, učenci brežiške glasbene šole in člani cerkljanskega kulturno-prosvetnega društva. Slikarko je predstavil akademski slikar Alojz Konec, o galeriji pa je spregovoril Janez J. Švajncr.

MARIBOR, 23. septembra — Med letošnjimi petimi dobitniki Čopove diplome, najvišjega slovenskega knjižničarskega priznanja, ki so ga podelili v Mariboru, je tudi bibliotekarka novomeške Knjižnice Mirana Jarca prof. Nataša Petrov, nekdanja ravnateljica te osrednje knjižničarske ustanove in sedanja voditeljica Dolenjske bibliografije.

ČRNOMELJ, 24. septembra — V Galeriji Mini art je bila otvoritev razstave Glasbila sveta, na kateri je zbiralec glasbil Mladen Škrbič iz Novega mesta predstavil primerke iz svoje zbirke.

DOBRNA — Od 24. do 26. septembra je tu potekal mednarodni slikarski eks-tempore, ki se ga je udeležilo 19 slikarjev, med njimi Danja Bajc iz Novega mesta.

NOVO MESTO, 24. septembra — V Dolenjski galeriji so odprli razstavo ameriške grafike, ki pod naslovom Crossing over changing places potuje po svetu. V Sloveniji se je ustavila samo v Novem mestu. Med gosti so bili na otvoritvi ameriški veleposlanik Allan Wendt, odpravnik poslov Eugene Santoro, republiški minister za kulturo Sergij Pelhan, ameriška umetnica Allen Lynne in novomeški župan Franci Koncilija.

KOČEVJE, 25. septembra — Tu je bila proslava 100-letnice kočevske železnice. V mesto sta pripeljala dva slavnostna vlaka, Slovenskih železnic in združeni vlak železnic iz Hrvaške, Madžarske in Avstrije. Osrednja proslava, na kateri so nastopili godbeniki in pevci, govornika, župan Kočevja Mihael Petrovič in minister za promet in zveze Igor Umek, ter številni drugi, je bila podobna tisti pred sto leti. V posebnem vagonu so pripravili razstavo o gradnji kočevske proge.

KRŠKO, 25. septembra — V hotelu Sremič je bila otvoritev razstave del udeležencev slikarske kolonije Valvasorjevo Krško.

Isti dan je mariborski škof Franc Kramberger v gradu Brestanica odprl stalno razstavo Trapisti v Rajhenburgu. Pred tem je bil na dvorišču gradu koncert Ljubljanskih madrigalistov.

NOVO MESTO, 25. septembra — V Domu kulture so se zaključili letošnji Novomeški poletni večeri s koncertom, na katerem sta nastopila flvtistka Irena Grafenauer in nemški kitarist Klaus Jäckle.

STIČNA, 26. septembra — V cistercijanskem samostanu je v 87. letu starosti umrl slikar in duhovnik p. Gabrijel Humek. Rodil se je 17. junija 1907 v Bohinjski Bistrici. Diplomiral je na Bogoslovni fakulteti Ljubljani. Ljubezen do likovne umetnosti ga je med duhovniškim službovanjem na Poljskem zvalila, da je študiral na akademiji v Krakovu, kasneje pa je študij nadaljeval še na zagrebški in ljubljanski akademiji, kjer je leta 1947 diplomiral. P. Gabrijel Humek je bil član Zveze društev slovenskih likovnih umetnikov, večkrat je razstavljal in za svoje stvaritve prejel več nagrad.

SEPTEMBER KOČEVJE, 27. septembra – V tukajšnjem muzeju so odprli razstavo Partizanska plačilna sredstva, ki so jih uporabljali med NOB, vsa pa so iz zbirke Zmaga Jelinčiča.

NOVO MESTO, 29. septembra – V galeriji Dolenjskega muzeja so odprli razstavo novejših grafik in risb Dubravke Babič, akademske slikarke in prorektorce hrvaške likovne akademije v Zagrebu. Razstava vrhunske hrvaške grafičarke je bila v organizaciji Hrvaškega kulturnega doma.

BREŽICE, 30. septembra – V dvorani Posavskega muzeja je nastopil Slovenski oktet s celovečernim koncertom. Pokrovitelja sta bila občinska skupščina in občinska turistična zveza.

NOVO MESTO, 30. septembra – V Dolenjski galeriji sta nastopila violinistka Petra Gačnik in harmonikar Branko Rožman.

SEVNICA, 30. septembra – V galeriji na sevniškem gradu so odprli razstavo italijanskega slikarja Piera Conestaba.

RIBNICA – Ves mesec je bila v župnijski cerkvi odprta razstava z naslovom Umetnine iz cerkva ribniške župnije. Razstavo je odprl dr. Jure Mikuž.

OKTOBER Ob stoletnici rojstva Lovra Kuharja–Prežihovega Voranca je bilo v oktobru in novembru na slovenskem in avstrijskem Koroškem več kulturnih prireditev. Prežih je napisal tudi potopis Od Mokronoga do Pijane gore.

FARA, 1. oktobra – V prostorih Ljubljanske banke so odprli razstavo Kostelski sakralni objekti na nov način. Naivni umetnik zgornje Kolpske doline Marjan Leš iz Gerova je v les izrezljal cerkve in kapele, ki stoje na Kostelskem.

KRŠKO, 1. oktobra – V Galeriji Krško so odprli razstavo Slava vojvodine Kranjske – 1991 akademskega slikarja Jožeta Marinča. Razstavo je odprla kustodinja Galerije Božidarja Jakca iz Kostanjevice Ida Tomše. Kulturni program pa so izvedli Karolina Vegelj-Stopar, Sanja Selak in Robert Pirc.

NOVO MESTO, 1. oktobra – V novomeški zavarovalnici Tilia so predstavili knjigo Dolenjska in Bela krajina, odprli Valvasorjevo razstavo in predstavili knjižne izdaje Dolenjske založbe iz Novega mesta. Avtorji knjige Dolenjska in Bela krajina so Tone Pavček s pesniško zanesenim esejem o Dolenjski, dr. Janez Gabrijelčič, ki piše o Organizacijskem razvoju, in Joža Miklič o Organizacijskem razvoju v praksi. Knjigo so založili Društvo ekonomistov Dolenjske in Bele krajine, Zavarovalnica Tilia in Dolenjska založba. O novi knjigi sta pohvalno spregovorila prof. dr. France Bernik, predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in prof. dr. Janko Kralj.

Knjižnica Mirana Jarca je postavila razstavo ob 300-letnici smrti Janeza V. Valvasorja, ki jo je predstavila bibliotekarka prof. Nataša Petrov.

ČRNOMELJ – Na povabilo Glasbene mladine Danske in glasbene šole v Esbjergu je gostoval na Danskem od 2. do 10. oktobra znani solist na elektronski harmoniki, glasbeni pedagog in kulturni delavec Silvester Mihelčič.

KRONIKA Rast 7–8/1993 LANŠPREŽ – Tu so predstavili turistični prospekt V objemu Temenice in Mirne. Marko Kapus je avtor zasnov in fotograf, soavtor je dr. Marko Marin.

KOČEVJE, 2. oktobra – Tu je bila proslava v počastitev 50-letnice Zbora odposlancev slovenskega naroda. Proslave so se udeležili nekateri današnji

OKTOBER poslanci in odposlanci izpred 50 let, predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, veleposlaniki nekaterih držav, predstavniki partizanskih enot in drugi. V bogatem kulturnem programu so sodelovali Partizanski invalidski pevski zbor, recitatorji Štefka Drovc, Polde Bibič in Pavel Ravnohrib. Uvodni nagovor je imel predsednik občinske skupščine Kočevje dr. Mihael Petrovič, slavnostna govornika sta bila Herman Rigelnik, predsednik državnega zbora, in Bogdan Osolnik, delovni predsednik kočevskega zbora pred 50 leti. Dolenjska založba je ob tej priložnosti izdala publikacijo Narod si bo pisal sodbo sam, ki jo je pripravil Bogdan Osolnik.

NOVO MESTO, 2. oktobra – V knjižnici novomeške proštije so odprli razstavo v spomin 50-letnice smrti Novomeščana Jožeta Gregoriča, umetnostnega zgodovinarja in konservatorja, ki je prvi odkrival in raziskoval arhitekturo kapiteljske cerkve. O njegovem življenju in delu je spregovoril akademik dr. Emilijan Cevc.

Na razstavi so bili predstavljeni dokumenti, pisma in zapiski – gradivo je bilo doslej neznano in so ga odkrili šele letos, hrani pa ga družina Soban iz Ljubljane. V Knjižnici Mirana Jarca je bila odprta razstava Gregoričevih objavljenih del.

3. oktobra 1943, pred petdesetimi leti, je umrl med nemškim bombardiranjem Novega mesta umetnostni zgodovinar Jože Gregorič (roj. leta 1912).

SEMIČ, 4. oktobra – Tu se je pričela 7. slikarska kolonija, ki se je je udeležilo 15 slikarjev iz Slovenije, Italije in Hrvaške in je trajala do 8. oktobra, ko so v hotelu Smuk odprli razstavo njihovih del.

NOVO MESTO, 6. oktobra – V Novem mestu se je pričela vrsta prireditev, ki jih prireja Hrvaški kulturni klub pod nazivom Tribuna ob osemnajstih. Prvo v tej sezoni je bilo predavanje dr. Alojza Jembriha, profesorja s Filozofske fakultete v Ljubljani, ki je govoril o sloviti bitki pri Sisku pred 400 leti.

NOVO MESTO, 6. oktobra – V prostorih Službe družbenega knjigovodstva so odprli razstavo Vilinska prosojnost kristala. Prikazana so bila dela brusilcev rogaške steklarne.

NOVO MESTO, 7. oktobra – V avli poslovnih prostorov Tovarne zdravil Krka je bila otvoritev razstave del 5. likovne delavnice mladih.

ČRNOMELJ – Občinska zveza prijateljev mladine je pod pokroviteljstvom podjetja Unior organizirala 12. slikarski Ex tempore mladih likovnikov Bele krajine na temo Odsev jeseni v Poljanski dolini. Njihovi izdelki so bili razstavljeni v avli Kulturnega doma v Črnomlju od 8. do 15. oktobra.

KOČEVSKA REKA, 9. oktobra – V tukajšnji šoli je bila proslava 50-letnice prvega kongresa Zveze slovenske mladine.

TRŠKA GORA, 10. oktobra – V cerkvi Marijinega rojstva je imel orgelski koncert prof. Tone Potočnik.

NOVO MESTO, 11. oktobra – V avli Pionirjeve poslovne stavbe v Bršljinu sta razstavili 16 svojih akvarelov dipl. arh. Jelica Kupec in Jožica Škof, obe iz Novega mesta.

KRONIKA
Rast 7–8/1993 NOVO MESTO, 13. oktobra – V Domu kulture so nastopili Slovenski kantatorji, vokalna skupina, sestavljena iz devetih glasov.

597 BISTRICA PRI MOKRONOGU, 14. oktobra – Pod Blažetovim kozolcem je bila predstavljena monografija Slovenski kozolec avtorjev fotografa Jaka Čopa

OKTOBER in etnologa dr. Toneta Cevca založbe Agens iz Žirovnice.

KOČEVJE, 14. oktobra – Ob 600-letnici župnije Kočevje so postavili v cerkvi kip sv. Jerneja, delo domačega kiparja Staneta Jarma.

17. oktobra je bila slovesna maša, ki jo je vodil slovenski metropolit dr. Alojzij Šuštar.

LJUBLJANA – Pri zasebni založbi Skledar v Ljubljani je v zbirki Iz roda v rod izšla knjiga Bela krajina v običajih in zgodbah. Avtor pisnega kot fotografskega gradiva je belokranjski rojak Jožef Škof.

NOVO MESTO, 14. oktobra – V Mali dvorani Dolenjskega muzeja je bila razstava del, izbranih na natečaju revije Lukas z naslovom Mali unikat na papirju.

ARTIČE, 16. oktobra – Člani tamburaškega zbora Kulturno-umetniškega društva Oton Župančič iz Artič so proslavili 25-letnico svojega delovanja in občinski praznik.

ŠMARTNO PRI LITJI, 16. oktobra – V Kulturnem domu je bilo 13. srečanje malih pevskih skupin, ki so ga priredili Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Slovenska pevska zveza in Zveza kulturnih organizacij Litija.

DOBRNIČ, 17. oktobra – Tu je bila proslava ob 50-letnici 1. kongresa Slovenske protifašistične ženske zveze, katere se je udeležilo okoli dva tisoč ljudi, med njimi tudi podpredsednik državnega zbora dr. Vladimir Topler, ministrica za delo in socialno politiko Jožica Puhar, predsednik ZZB Ivan Dolničar. Od 112 delegatk 1. kongresa jih je v Dobrnič prišlo 70. Kulturni program sta popestrili Jerca Mrzel in Iva Zupančič.

Izbrane je najprej pozdravil predsednik KS Dobrnič Silvester Perpar, nato predsednik trebanjske občine Ciril Pungartnik in podpredsednik državnega zbora dr. Vladimir Topler.

Ob tej priložnosti je Dolenjska založba izdala publikacijo.

KOČEVJE, 17. oktobra – Ob 600-letnici kočevske župnije je izšla knjiga Cerkev na Kočevskem nekoč in danes, ki je delo predvsem Gojka Zupana in Mitje Ferenc, uvod in oris zgodovine kočevske župnije pa je prispeval prof. dr. France Dolinar.

VINJA VAS, 17. oktobra – V cerkvi Marije Pomočnice je bila maša in slovesnost ob dokončanju obnovitvenih del na tej podružnični cerkvi.

KRŠKO, 19. oktobra – V Valvasorjevi knjižnici so predstavili knjigo To majhno, a dolgo mesto. Izbor in ureditev gradiva je opravil Silvo Mavsar. Knjigo je izdala založba Opus Krško in je izšla ob 300-letnici Valvasorjeve smrti.

RIBNICA, 21. oktobra – V Galeriji Miklova hiša so v sodelovanju z Narodno galerijo iz Ljubljane odprli razstavo dveh slovenskih slikarjev, Ivane Kobilca in Ferda Vesela. Razstavo je odprl kustos Narodne galerije Ferdo Šerbelj.

METLIKA, 22. oktobra – V Ganglovem razstavišču v metliškem gradu je bila odprta razstava Krajinski park Lahinja, edini zavarovani park v Beli krajini. Razstavo sta pripravila Belokranjski muzej iz Metlike in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Novega mesta. Razstavo je odprl direktor ZVNKD Novo mesto Danilo Breščak, park pa je predstavila biologinja in samostojna konservatorica Mira Ivanovič.

STIČNA, 22. oktobra – V Slovenskem verskem muzeju v cistercijanskem samostanu so v sodelovanju z Društvom Exlibris Sloveniae odprli razstavo ekslibrisov z versko vsebino.

OKTOBER ŠENTRUPERT, 22. oktobra – V počastitev 25-letnice Turističnega društva Šentrupert in 600-letnice začetkov gradnje tamkajšnje cerkve je bil v tem kraju bogat kulturni program.

V telovadnici osnovne šole je bila razstava akademskega slikarja Veljka Tomažna. Ravnatelj šole prof. Jože Zupan je spretno povezoval spored. Osnovnošolci so predstavili nekaj utrinkov iz knjižice Drobci iz kulturne dediščine, ki jo je izdala šola. Slavnostni govornik je bil pesnik Tone Pavček. Nato je spregovoril predsednik Turističnega društva Bojan Brezovar.

V cerkvi sta prof. Stane Okorn in Marko Kapus predstavila restavrirano Wolfovo sliko sv. Ruperta, ki jo je 21. novembra blagoslovil škof Uran.

METLIKA, 23. oktobra – V atriju metliškega gradu je bila otvoritev razstave kiparke Dragice Čadež iz Ljubljane. Njeno delo je predstavil Martin Skoliber, ki je skupaj z metliško Ljudsko knjižnico tudi pripravil razstavo. Ob otvoritvi je nastopil mladinski orkester glasbene šole Metlika pod vodstvom Ivana Jeriha.

NOVO MESTO, 23. oktobra – Pri Bazi 20 je bilo tovariško srečanje nekdanjih borcev NOV, aktivistov OF v spomin na ustanovitev Novomeške partizanske čete 29. oktobra 1941 na Frati. Slavnostni govornik je bil Zoran Polič, v kulturnem programu je nastopil pevski zbor Dušan Jereb.

KOSTANJEVICA, 26. oktobra – V Lamutovem likovnem salonu so odprli razstavo Antona Repnika. Razstavo je odprl dr. Ivan Sedej, po otvoritvi pa je dramski igralec Tone Gogala predstavil dramo dr. Matjaža Kmecla Andrej Smole, znameniti Slovenec. Prireditev je bila v počastitev 50-letnice streljanja talcev, 35-letnice delovanja Lamutovega salona in 40. obletnice prihoda Lada Smrekarja v Kostanjevico.

NOVO MESTO, 26. oktobra – V Domu kulture so slavnostno predstavili monografijo Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993, ki jo je napisal dr. France M. Dolinar.

Na predstavitvi sta spregovorila avtor in urednik Dolenjske založbe, ki je knjigo izdala. V kulturnem programu so nastopili Kamniški koledniki in oktet bratov Pirnat iz Jarš, program je povezovala Mojca Zajc.

ŠENTVID PRI STIČNI – Pred 200 leti, 26. oktobra 1793, se je v Šentvidu pri Stični rodil Franc Ksaver Kutnar, kasnejši knezoškof lavantinski, prvi Slovenec na takratnem sedežu (tedaj v Šent Andražu današnje mariborske škofije. Umrli je 8. marca 1846.

NOVO MESTO, 28. oktobra – V razstavnem prostoru lokala Pri slonu so odprli razstavo Svetlane Jakimovske-Rodič, študentke grafične specialke pri prof. L. Logarju na Akademiji za likovne umetnosti v Ljubljani.

NOVO MESTO, 28. oktobra – Zveza društev upokojencev novomeške občine je pripravila revijo pevskih zborov upokojencev v Domu kulture. Nastopili so pevski zbori iz Črnomlja, Šentjerneja, Žužemberka in Novega mesta ter instrumentalna skupina godbe iz Metlike in harmonikar Slavko Žnidaršič iz trebanjske občine.

NOVO MESTO, 28. oktobra – V počastitev dneva reformacije so v evangelijski cerkvi (Mordaxovi kapeli) na Trdinovi ulici odprli razstavo izbranega knjižnega gradiva z naslovom Kulturna podoba slovenske reformacije in njeni sado- vi. Pripravila jo je Knjižnica Mirana Jarca oz. njen bibliotekar Tone Pogačnik.

NOVO MESTO, 29. oktobra – V Dolenjskem muzeju so odprli mednarodno likovno razstavo, na kateri so se predstavili Franc Berger, Robert Primig in Hugo Wilz iz Avstrije, Giorgio Celiberti iz Italije in Franc Železnik iz Slovenije.

OKTOBER CERKLJE OB KRKI – V galeriji cerkljanske vojašnice so odprli razstavo intarzij vojaka Aleša Veneta iz Maribora.

KRŠKO, 30. oktobra – V avli Kulturnega doma se je predstavil ansambel Pro musica Tibicina iz Maribora.

Tu so tudi odprli razstavo del akademskega slikarja in grafika Rajka Čubra iz Brestanice.

KRŠKO, 30. oktobra – V avli Kulturnega doma se je predstavil ansambel Pro musica Tibicina iz Maribora.

NOVO MESTO, 30. oktobra – V frančiškanskem samostanu so odprli razstavo Dela in gradovi Dolenjske Janeza V. Valvasorja. Razstavo so lepo popestrile makete gradiv, ki jih je izdelal Igor Sapač iz Maribora. O Valvasorju in njegovem delu je govoril mag. France Baraga. Razstavo je odprl stiški opat p. dr. Anton Nadrah, posvečena pa je bila 300-letnici smrti Valvasorja.

SENOVO – Pihalni orkester Senovo je sodeloval na predstavitvi Slovenije v nemškem mestu Regensburg, kjer je imel več koncertov. Pihalni orkester ima že 65-letno tradicijo. Vse od leta 1976 jih vodi Janez Ceglar.

Igor Kogoj, novomeški triatlonec, je na svetovnem prvenstvu v triatlonu na Havajih postal svetovni prvak v kategoriji od 30 do 34 let in bil proglašen za najboljšega amaterja v absolutni kategoriji.

OTOČEC – V lovski sobi grada Otočec je bila predstavitev knjige Harlekin, prve pesniške zbirke Patricie Gerbec iz Novega mesta. Knjigo je izdala Dolenjska založba, ilustriral pa Boris Zajc.

BREŽICE – V Galeriji Meke so odprli razstavo del slikarja Piera Conestaba iz Trsta. V kulturnem programu je nastopila harfistka Marija Mlinar.

LJUBLJANA – Na Filmartfestu v Cankarjevem domu so premierno predvajali polurni filmski kolaž Filmsko popotovanje Božidarja Jakca, ki je nastal v produkciji Kanala A. Gre za izbor iz filmske zapuščine našega znanega slikarja in grafika.

NOVEMBER PLETERJE, 1. novembra – Po 55 letih menišтва in 47 letih duhovništva je umrl p. Ciril Zver, dolgoletni skrbnik samostana Pleterje.

Rodil se je v Odrancih v Prekmurju 1919. leta. Maše zadušnice se je udeležilo okoli 50 duhovnikov, med njimi tudi nadškof dr. Alojzij Šuštar.

KOČEVJE, 3. novembra – Združena lista socialnih demokratov in založba Mihelač sta organizirali literarni večer z dr. Cirilom Ribičičem ob ponatisu njegove knjige Rad sem jih imel.

ŠENTJERNEJ, 3. novembra – V tukajšnji osnovni šoli je bila predstavitev nove knjige prof. pedagogike Marije Gabrijelčič iz Novega mesta z naslovom Bogatimo besedni zaklad z miselnimi vzorci. Avtorica je o miselnih vzorcih napisala že tri knjige. Pri pisanju slednje je uporabila dolgoletne izkušnje pri delu z učenci, ki imajo manj razvite govorne, bralne in pisne zmožnosti. Gradivo je zbirala 17 let.

KRONIKA
Rast 7–8/1993

KOČEVJE, 5. novembra – V mali dvorani Muzeja Kočevje je bila predstavitev knjige Cerkve na Kočevskem nekoč in danes. Avtorji so Gojko Zupan, Mitja Ferenc in dr. France M. Dolinar.

NOVEMBER NOVO MESTO, 5. novembra – V avli poslovne zgradbe Tovarne zdravil Krka so odprli razstavo slikarskih del, ki so nastala na 14. Krkinem srečanju slikarjev. Razstavljali so: Marin Berović, Jože Centa, Roberto Faganel, Janez Kovačič, Janez Ošaben, Dora Plestenjak, France Slana, Domen Slana in Božidar Starman.

SEVNICA, 5. novembra – Na sevniskem gradu je direktorica ljubljanske založbe Viharnik predstavila načrte založbe. Dr. Ivan Stopar je predstavil peto, zadnjo knjigo v topografski seriji Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Janez J. Švajncner pa svojo knjigo Obranili Slovenijo.

BREŽICE, 6. novembra – Na portalu brežiškega stadiona spet stoji kip sokola, delo slovenskega kiparja in medaljerja Vladimirja Štovička, ki so ga tam kot svoj simbol postavili člani brežiškega telovadnega društva Sokol ob vseslovenskem zletu leta 1939.

ČRNOMELJ, 7. novembra – Nadškof dr. Alojzij Šuštar je blagoslovil nov dom župnijske Karitas v Črnomlju, obnovljeno župnišče in temeljni kamen za veroučne učilnice.

ŠENTRUPERT – Tu je bila okrogla miza o kmetijski problematiki, ki so jo pripravili trebanjski krščanski demokrati in katere sta se udeležila med drugimi tudi dr. Slavko Osterc, minister za kmetijstvo, in Alenka Urbančič, državna sekretarka za kmetijstvo.

NOVO MESTO, 11. novembra – V okviru slovesne počastitve 95. rojstnega dne slavnega novomeškega rojaka Leona Štuklja so v Mali dvorani Dolenjskega muzeja odprli priložnostno razstavo. O slavlencu sta govorila direktor muzeja Bojan Božič in Marko Rožman, ki je ob tem predstavil tudi jubilejno publikacijo. Razstavo je pripravil kustos Dolenjskega muzeja Zdenko Picelj. Ob tej priložnosti je izdala Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba komplet, in sicer Štukljeve knjige Mojih sedem svetovnih tekmovalj (izšla pred štirimi leti) in novo publikacijo Leon Štukelj – ob 95-letnici.

SEVNICA, 11. novembra – V galeriji na sevniskem gradu so odprli razstavo Izgnani iz domovine. Pripravili so jo z gradivom, ki ga hranijo nekdanji begunci in izgnanci. Razstava bo na ogled do konca januarja 1994.

ČRNOMELJ, 12. novembra – V Galeriji Miniart so odprli razstavo v sodelovanju s črnomaljsko občinsko skupščino in Glasbeno mladino Bele krajine razstavo del, ki so nastala na mednarodni slikarski koloniji Semič 93. Otvoritev so popestrili harmonikarji črnomaljske glasbene šole.

NOVO MESTO, 12. novembra – Osrednja prireditev, s katero je rodno Novo mesto počastilo svojega slavnega rojaka, dobitnika šestih olimpijskih medalj in drugih visokih športnih odličij ter najstarejšega olimpijca na svetu, g. Leona Štuklja, na njegov 95. rojstni dan, je dosegla vrhunec v dvorani Marof, kjer je potekala artistično-gimnastična akcija Pariz–Amsterdam–Berlin–Novo mesto, ko je predsednik vlade Republike Slovenije dr. Janez Drnovšek izročil g. Štuklju medaljo ter mu podelil red sokolskega viteza. Prireditev je izvirno zasnoval inscenator Matjaž Berger, izvedli pa so jo – ob sodelovanju slovenskih telovadcev – artisti Oddelka za špektačelske umetnosti Novo mesto 1917.

JUGORJE, 12. novembra – V Badovinčevi gostilni so se spet pričeli petkovi večeri. Tokrat ga je vodil Toni Gašperič, svoja dela je razstavljala akademska slikarka Marija Rus, metliška rojakinja, Henček pa je predstavil novo kaseto.

DRAGATUŠ, 16. novembra – V tukajšnji župnijski cerkvi je za učence osnovne šole nastopila organistka Angela Tomanič.

NOVEMBER NOVO MESTO, 16. novembra – V Domu kulture je nastopil Zagrebški kvartet saksofonistov.

NOVO MESTO, 17. novembra – V prostorih Zavarovalnice Tilia je bilo predavanje Ali ima človek dušo, govoril je Zoran Mihajlovič. To je bilo prvo predavanje iz cikla predavanj na temo Človek kot duhovno bitje, ki jih pripravlja Center za duhovno kulturo iz Ljubljane.

NOVO MESTO, 18. novembra – V sejni sobi Zavarovalnice Tilia je bil ustanovni zbor društva Novo mesto, predsednik je odvetnik Tone Škerlj, tajnica pa pobudnica za ustanovitev tega društva prof. Eva Simič. Cilji in naloge društva so vzbujanje zanimanja javnosti za dogajanja v mestu in okolici, zlasti kar zadeva urejeno in kulturno podobo mesta, kakovostno in zdravo življenje, kulturne in družabne dejavnosti.

METLIKA, 19. novembra – Ob 120-letnici rojstva pesnika, pisatelja, dramatika Engelberta Gangla (rodil se je 12. novembra 1873 v Metliki, umrl 25. februarja 1950) sta v Ganglovm razstavišču pripravila slovesnost Belokranjski muzej in Belokranjsko muzejsko društvo. O življenjski poti Engelberta Gangla je spregovoril ravnatelj Belokranjskega muzeja prof. Zvonko Rus, njegovo delo pa so predstavile recitatorke iz metliške osnovne šole.

LJUBLJANA – Na 11. slovenskem knjižnem sejmu je bila v izboru za najlepšo slovensko knjigo tudi monografija Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993, ki je izšla pri Tiskarni Novo mesto – Dolenjski založbi, oblikovala jo je Maša Okršlar iz Studia Visio.

NOVO MESTO – V okviru praznovanj 500-letnice ustanovitve kolegialnega kapitlja v Novem mestu so z Dunaja pripeljali umetniški odlitek nagrobnega spomenika prvega dunajskega škofa in drugega prošta novomeškega kapitlja (od 1500 do 1522) Jurija Slatkonje, ki stoji v stranski kapeli levo od glavnega oltarja v katedrali sv. Štefana na Dunaju. Na njem je Slatkonja upodobljen v naravni velikosti. Odlitek bodo postavili ob zid v kripti kapiteljske cerkve. Odlitek je darilo dunajskega škofa in kardinala dr. Hermana Groerja.

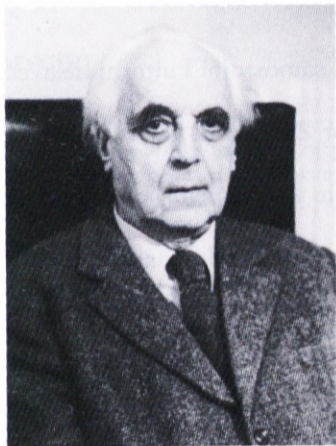
19. novembra je v prometni nesreči umrl v 52. letu Jože Plut, dolgoletni uspešni direktor Zdravilišče Dolenjske Toplice.

FELDBACH (AVSTRIJA), 20. in 21. novembra – Tu je potekalo mednarodno arheološko srečanje o noriško–panonskih gomilah. Med udeleženci iz Avstrije, Hrvaške, Italije, Madžarske in Slovaške je bil tudi slovenski predstavnik, in sicer arheolog in direktor Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu Danilo Breščak. Na srečanju je prebral referat o izkopavanju gomile na Medvedjeku pri Velikem Gabru.

RIBNICA, 20. novembra – Tega dne se je pričel v okviru 6. Linhartovega srečanja Festival tradicionalnih amaterskih gledališč, ki sta ga organizirali republiška in ribniška Zveza kulturnih organizacij. Nastopilo je sedem gledaliških skupin iz vse Slovenije (Bohinjske Bele, Trzina, Komende, Velenja, Rakovnika, Mislinje in Slovenske Bistrice). Predstave so bile v Ribnici, Sodražici in Dolenji vasi.

KRONIKA
Rast 7–8/1993

NOVO MESTO, 21. novembra – V frančiškanski cerkvi so se na koncertu predstavili znani zagrebški solisti: sopranistka Blaženka Milič, mezzosopranistka Margareta Milič, organistka Hvalimira Blatšnajder in Zagrebški baročni trio Ida. Koncert so pripravili slovenska in hrvaška Karitas ter Hrvaški kulturni dom pod naslovom Otroci Slovenije otrokom Hrvaške.

Dr. Drago Mušič

VELIKE LAŠČE, 21. novembra – Na trgu pred Levstikovim domom so odkrili doprni kip rojaku Jožetu Javoršku, pesniku, pisatelju, dramatiku in esejistu. Kip je delo akademskega kiparja Stojana Batiča iz Ljubljane. Na slovesnosti je o pisatelju govoril akademik in pisatelj Ciril Zlobec, v kulturnem programu so nastopili člani kulturnoumetniškega društva Primož Trubar. Jože Javoršek se je rodil leta 1920 v Velikih Laščah, umrl pa je leta 1990 v Ljubljani.

NOVO MESTO – Dolgoletni direktor Laboda Milan Bratož se je prejšnji mesec po daljši bolezni invalidsko upokojil, delavski svet pa je imenoval za novega direktorja Andreja Kirma.

MARIBOR, 26. novembra – V visoki starosti 94 let je umrl primarij dr. Drago Mušič, organizator zdravstvene službe in medicinski pisatelj.

Rodil se je 3. oktobra 1899 v Kandiji kot drugi od štirih bratov Alojza (organizator društvenega življenja in gozdarski strokovnjak), Jurija (polkovnik in vojaški pisec) in Marjana (arhitekt in strokovni pisatelj). Drago Mušič je služboval v Zagrebu, Sevnici, Celju, Mokronogu, Novi Gorici in po letu 1950 v Ljubljani. Pisal je članke in razprave s področja organizacije zdravstva in predvsem zgodovine zdravstva. Objavil je tudi v naši reviji Rast (o Defranchesciju).

BREŽICE, 27. novembra – V Posavskem muzeju je bila otvoritev razstave in prodaje umetniških slik. Organizator Galerija Meke se je odločil za dobrodelno zbiranje umetniških del in prodajo, katere izkupiček bodo namenili za nakup ultrazvočnega aparata v Splošni bolnišnici Brežice. Ob otvoritvi je spregovoril predsednik občine Teodor Oršanič, razstavo pa je odprl dr. Matjaž Kmecl. V kulturnem programu se je predstavil operni pevec Ladko Korošec, ki ga je spremljal pianist Leon Engelman.

Cita Potokar (iz knjige Jožeta Dularja: Pomembni Belokranjci)

BREŽICE, 28. novembra – Župnijska Karitas je organizirala v Prosvetnem domu dobrodelno prireditev. Koncert so pripravili učitelji in učenci brežiške glasbene šole in je bil posvečen tednu Karitas v Sloveniji. Nastopili so: pevka skupina glasbene šole pod vodstvom Marjetke Podgoršek, ki je nastopila tudi kot solistka, citrarka Mateja Ferenčak, pevski duet Križanič, harmonikar Uroš Vučajnk, flavtistka Andreja Zlatič, pianistka Metka Ferenčak, ansambel kitaristov pod vodstvom Berislava Cerinskega, pevski zbor KUD Brežice pod vodstvom prof. Dragutina Križaniča in kot gostja zagrebška harfistka Marija Mlinar.

LJUBLJANA, 28. novembra – V 78. letu starosti, prav na svoj rojstni dan, je umrla Cita Potokar, ena največjih slovenskih slikark.

Rodila se je leta 1915 v Dragatušu v učiteljski družini. Od leta 1947, ko je končala visoko šolo za slikarstvo v Ljubljani, je tu živela kot svobodna umetnica. Bila je mojstrica za slikanje pokrajine in figur. Temelj vsega njenega opusa je humanizem in iskanje lepote. Posvečala se je tudi ilustraciji.

KAPELE – Pri Dolenjski založbi iz Novega mesta je izšel drugi del priročnika Moj sintetizator, ki ga je pripravil učitelj glasbe Vilko Urek.

METLIKA – V tem mestu je odprla prodajno galerijo Olivera Šiširak, slikarka, ki je z možem pred poldrugim letom prišla iz obleganega Mostarja. Pred tem se je že uveljavila z nekaj uspešnimi razstavami.

Na otvoritvi je umetnico predstavila umetnostna zgodovinarica Andreja Brancelj-Bednaršek.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

France BARAGA, mag. teologije, arhivar, samostojni kulturni delavec, Ljubljana

Danilo BREŠČAK, dipl. arheolog, direktor Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto

Mitja BUKOVEC, dijak Srednje tehniške in zdravstvene šole v Novem mestu, Uršna sela

Emilijan CEVC, akademik, prof. dr., umetnostni zgodovinar, Ljubljana

Jože DULAR, prof., pisatelj, upokojeni ravnatelj Belokranjskega muzeja, Metlika

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na Osnovni šoli Mirna, Rakovnik pri Šentrupertu

Janko JARC, prof. zgodovine in slovenskega jezika, zgodovinopisec, upokojeni ravnatelj Dolenjskega muzeja Novo mesto

Branka JURCA, pisateljica, Ljubljana

Peter KAPŠ, dr., zdravnik specialist, Zdravstveni dom Novo mesto

Janez KOLENC, prof. slovenskega jezika, upokojen, pesnik, Novo mesto

Miklavž KOMELJ, študent umetnostne zgodovine, Ljubljana

Milček KOMELJ, dr., umetnostni zgodovinar, izredni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani na oddelku za umetnostno zgodovino

Lojze KRAKAR, dr. slavistike, pesnik, prevajalec, esejist, literarni zgodovinar, Ljubljana

Janko KRALJ, dr., zaslužni univ. prof., upokojen, Kranj

Milan MARKELJ, novinar—urednik pri Dolenjskem listu, Novo mesto

Slava MENCIN, prof. pedagogike, svetovalna delavka na Osnovni šoli Šentjernej

Drago NAHTIGAL, gradb. inž., Uprava inšpekcijskih služb Novo mesto, Trebnje

Franc ORNIK, duhovnik, župnik v Pišecah

Robert PESKAR, dipl. umetnostni zgodovinar, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Ljubljana

Zdenko PICELJ, prof. zgodovine in sociologije, kustos v Dolenjskem muzeju Novo mesto

Bogi PRETNAR, novinarka pri Delu v Ljubljani, Grosuplje

Marjan RAVBAR, dr. geografskih znanosti, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Novo mesto

Franci ŠALI, prof. sociologije, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, Vavta vas

Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika, predstojnik Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport — enota Novo mesto

Ida TOMŠE, dipl. umetnostna zgodovinarica, kustodinja v Galeriji Božidarja Jakca, Kostanjevica na Krki

Marijan TRŠAR, akad. slikar, likovni kritik, upokojen, Ljubljana

Igor VIZJAK, dipl. sociolog, Območna organizacija Zveze svobodnih sindikatov Slovenije za Dolenjsko, Straža

Sonja VOTOLEN, predm. učiteljica slovenskega in angleškega jezika na Osnovni šoli Slivnica

Jože ZUPAN, prof. slovenskega in srbohrvaškega jezika, ravnatelj na Osnovni šoli Pavla Lunačka Šentrupert

LETNO KAZALO

Letnik IV, leto 1993, št. 1(15)–8(22)

UVODNIKI

ŠKUFCA Jože: Z dvojno številko v četrti letnik	3–4
Kultura utrjuje in bogati razvoj	135–136
Spodbudnejše od pričakovanj	279–280
Četrti letnik nared	431–432

LITERATURA

GREGORČIČ Ivan: O »domu« in suverenosti	4–5
Pesmi štirih – vrnitev poezije v njen dom	138
Deset najprepričljivejših naše povojne književnosti	434–440
MENART Janez: Drobci spomina	139–140

Poezija

BUKOVEC Mitja: Ni več popoln	444
EA—BAT—B	444
Enigma	444
DANI Dragica: Ostajaš	7
Ne morem reči	7
Lakota	7
GREGORČIČ Ivan: Sredi te moje doline	147
Otroštvo	148
Rekla si	148
Si	148
KNEŽEVIČ Dušanka: Kar tako	9
Iskanje	9
Zakaj sem tu	9
KOČEVAR Marjanca: ... ne nosi mi ptic v zenicah	144
... preplivkam se na peščeno obalo	144
... ne morem doreči smrti	144
... spremenim se	144
KOLENC Janez: Sveta tišina govori	285
Točiva spomine	285
KOMELJ Miklavž: Tri pesmi	442
KOVIČ Jurij: Zvezde (ciklus)	282–283
KOVIČ Kajetan: Spominčice	141
Hiša	141
Vrt	141
MENART Janez: Pesem jesenske aleje	142
Spoznal sem	142
Apokalipsa	142
MIKUŽ Špela: Soba je tiha	9
Tišina noči	9
MIRVAR Polona: Zbito in iz ostankov zakrpano	10
Spet je minilo, tokrat težje	10
PAVČEK Tone: Lan	143
Belo	143
Pomladanska lahkotnost	143
REŽUN France: Med peklom in nebom	284
STOPAR Rudi: Slike letnih časov (Haiku)	148
SVETINA-TERČON Magdalena: Na cesti sta se lovila dva komarja	149
Prijatelj je odprl vrata	149
ŠALI Franci: Urškina pesem	8
Teti Mari	8
Marijimagdalen	286
ŠALI Severin: Luč mladosti	286

TROBIŠ Smiljan: Razodetje	10
Mir	10
VOTOLEN Sonja: Ko prihaja jesen (ciklus)	443
ZLOBEC Ciril: Ne primeraj	144
Oda golobom	144
Tvoj glas	144

Prevodi

ANIČIČ Milan: J	11
BAKSA-SRNEL Antonija: Dve roki	11
DEMARCHI Silvano: Mila noč	287
Trenutek	287
Večer	287
In mi tesnobno	287
Breme let	287
IVANOVIČ-TJUTČEV Fjodor: K.N.N.	149
Ljubezni tvoje nisem vreden	150
Sedela ona je na tleh	150
Nad Nevo zopet jaz stojim	150
MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka: Zemlja, zemlja na obzorju	12
Smerokaz, svetilnik	12
PEROVIČ Željko: Skozi okno prihaja	11
ŠKRBIČ Tomislav: Elegija	11
VERLAINE Paul: Jesenska pesem	445
Na mesto dež sladko prši	445
Čas ljubezni	445
Sagesse	445

Proza

KRAKAR Lojze: Malajc in malajstvo	447–451
MARKELJ Milan: Brazgotina	451–454
PRIMC Jože: Povojne zgodbe	290–291
RIFEL-FELAN Andrej: Gospodov dan – Jutro	151–152
ROBIČ Rudi: Trinajst stopnic in kaktus	22–24
ŠETINC Franc: Bom se slišal glas ponirka?	14–22
ZIDAR Anica: Boncar	152–155

KULTURA

BARAGA France: Petsto let novomeškega kolegiatega kapitlja v Novem mestu	31–40
Druge ustanovna listina cesarja Maksimilijana I	292–296
Novoodkriti Valvasorjev nagrobni napis	321
Nemška bombna napada na Novo mesto septembra in oktobra 1943	465–468
BERNIK France: Ob tristoletnici slovenskih akademikov	27–30
BOBNAR Milka: »Nihče ne ve ničesar o nikomer« (Pogovor s Stojanom Pelkom)	47–55
CEVC Emilijan: Jožetu Gregoriču v spomin	469–475
DRAŽUMERIČ Marinka: Vešča je nočni metulj in stara, shirana ženica	174–182
FILLI Marta: Srce, veliko za dve domovini (Pogovor s prof. Vinkom Beličičem)	312–320
GODEC Ivan: Tristo let po Valvasorju	322–327
GRANDA Stane: Znanstveni simpozij ob 500-letnici kolegiatega kapitlja v Novem mestu	167–172

GREGORČIČ Ivan: O literarnem mentorstvu	456–458
JAKOPEC Miloš: Volitve na Dolenjskem do leta 1914	184–191
JARC Janko: Dr. Alojz Turk (1893–1944)	298–310
KOLENC Janez: Balada o našem narodu, njegovem jeziku in kulturi	459–464
KOMELJ Milček: »Na nič odtisnjene radiranke samote« (Besede ob otvoritvi Borčičeve razstave v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki)	498–500
KURENT Tine: Število 237 v Gallusovi gematrični kompoziciji »VI. Gallus mat Venerem Cur?«	41–46
NAHTIGAL Drago: Jožef Rozman Trebanjski (1801–1871)	476–480
ORNIK Franc: O Maksu Pleteršniku (Iz župnijske kronike v Pišecah)	501–506
PESKAR Robert: Prezbitarij kapiteljske cerkve v Novem mestu	508–514
PRETNAR Bogi: Slovenska literarna nagrada Kresnik	486–489
ROŽMAN Marko: Zvestoba športu vse življenje (Pogovor z Leonom Štukljem)	327–331
SLEKOVEC Dagmar: Kratek povzetek avtobiografije dr. Milana Škerlja	156
ŠKERLJ Milan: Gimnazija v Novem mestu ob koncu 19. stoletja	158–167
ŠKUFGA Jože: Beseda o akademiku Francetu Berniku	26
TRŠAR Marijan: 2. bienale slovenske grafike Otočec 1992	491–497
ZUPAN Jože: »Pisanje, to je napor, delo in vztrajanje« (Branka Jurca o pisatelju Ivanu Potrču)	481–485

NAŠ POGOVOR

DULAR Jože: Brušena čaša Janka Jarca (Ob profesorjevi devetdesetletnici)	517–542
GOŠNIK Tone: »Še enkrat bi šel prav po tej poti v življenje« (Pogovor z dr. Alojzom Bohom)	192–200
MARKELJ Milan: Na poti znanja in ustvarjalnosti (Pogovor s prof. dr. Miho Japljem)	57–64
Zaupaj v človeka in veruj v razvoj (Pogovor z dr. Janezom Gabrijelčičem)	333–340

DRUŽBENA VPRAŠANJA

BAMBIČ Brane: Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
DUGOJNIČ Helena: Naša majhna – velika šola	77–80
FINK Iris: Kako otroci begunci doživljajo šolo, vojno in tuje okolje	81–83
JELENIČ Mirko: Ni preživetja brez solidarnosti	74–75
KOCBEK Edvard: Listina (iz Kocbekovih zapisov, vezanih na Kočevski zbor)	353–360
KOŠČAK Marko: Problemi stavbnega fonda na slovenskem podeželju	202–213
LEGAN Marjan: Dolenjskemu kmetu slabo kaže	386–387
MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka: V središču obrobnege	84–85
MATIJAŠEVIČ Mira: Osnovna šola za začasne begunce iz BiH v Novem mestu	76–77
MIKLIČ Jože: Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
OSOLNIK Bogdan: K izvirom slovenske državnosti (Ob 50-letnici Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju)	343–352

PEČENKO Bojan: Lastnina in lastninjenje	235–238
Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
PINTAR Emil M.: Lastnina in lastninjenje	229–232
Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
PIRKMAJER Edo: Lastnina in lastninjenje	232–235
Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
RAVBAR Marjan: Slovenija med izolacijo in evropskimi integracijskimi izzivi	544–551
REČNIK Ferdo: Razvoj srednjega izobraževanja v Republiki Sloveniji	214–225
REŽEK Jože: Preverjanje znanja v povezavi z uvodbo trimestrov	377–385
RUS Veljko: Lastnina in lastninjenje	226–229
Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
ŠALI Franci: Zrna znanja in ščepci srca za otroke nesrečne Bosne in Hercegovine	74
Lastnina in lastninjenje	225
Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
ŠTERBENC Alfonz: Volitve 92	66–72
VIZJAK Igor: Lastnina in lastninjenje (2. del: razprava)	360
Lastnina in lastninjenje (3. del)	552–558

RASTOČA KNJIGA

BANIČ Ivo: Pota slovenskega gospodarstva do preloma tisočletja	240–244
KAPŠ Peter: Vino in zdravje	560–574
MULEJ Matjaž in REBERNIK Miroslav: Soodvisnost kakovosti, inovacij in poslovnega uspeha	90–96
REPŠE Renato: Mokronog – kaj početi s trškim naseljem?	388–395

ODMEVI IN ODZIVI

BARBO Matjaž: Ignacij Hladnik – vokalno-instrumentalna dela	246–247
BOŽIČ Bojan: Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu	109–110
Slike izkušenj in upanja (Ob razstavi Jožeta Kotarja v Dolenjskem muzeju)	252–254
BREŠČAK Danilo: Krajinski park Lahinja	111–112
Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji	584
DOBOVŠEK-SETHNA Biba: Japonski obrabi	103–105
DRAŽUMERIČ Marinka: Študentska etnološka raziskovalna delavnica Šentrupert 93	401–402
DUŠIČ Martin: Pred bližajočima se obletnicama Maksa Pleteršnika	251–252
FLORIJANČIČ Stanislava: Znanost mladini	257–258
GABRIJELČIČ Janez in MIKLIČ Joža: Slovenija – kako v novo tisočletje?	255–257
HUDOKLIN Andrej: Krajinski park Gorjanci	397–400
HUMER Jože: Nesmrtni gledališki ples	403
JAKOPEC Miloš: Iz časnikarske preteklosti	247–249
KRALJ Janko: Ob predstavitvi knjige Dolenjska in Bela krajina	582–583
KRIŽ Borut: Prazgodovinsko grobišče na Kapiteljski njivi v Novem mestu	97–99
MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka: Ob 16. dolenjskem knjižnem sejmu	258–259

MARKELJ Milan: Osemnajst nageljnov	402–403
MENCIN Slava: Marija Gabrijelčič: Bogatimo besedni zaklad z miselnimi vzorci	585
MRZLIKAR Helena: Prebuja se turizem na kmetijah	102–103
PICELJ Zdenko: Reševanje zavezniških letalcev med NOB na Slovenskem	105–108
Razstava ob 95-letnici Leona Štuklja	586–588
SALI Franci: Novosti Dolenjske založbe	112–117, 259–261
	404–409, 590–591
ŠKUFCA Jože: Upanje v uspeh je pol zmage	100–101
TOMŠE Ida: Kostanjeviški razstavni utrip	576–581
ZUPAN Jože: Navček za materinsčino?	249–251

KRONIKA 1993

ŠTEFANČIČ Peter: Januar–marec	111–129
April–maj	262–272
Junij–avgust	411–424
September–november	592–603

REPRODUKCIJE LIKOVNIH DEL

BORČIČ Bogdan: –92–3–	441
–H–	455
Dve beli črti	500
–92–7–	543
–BI–93–1–	559
–BI–93–2–	575
Vrezi –3–	589
CERNIGOJ Avgust: Portret Srečka Kosovela	490
GODEC-SCHMIDT Jelka: ilustracija iz knjige Mokronožci	261
JAGODIČ Stane: Brez komentarja	155
JAKAC Božidar: Major Jones	348
F. Becele na Zboru odposlancev	348
J. Vidmar v bunkerju	348
E. Kocbek na Bazi 20	348
Janko Jarc	516
KOTAR Jože: Moje mesto	254
KRALJ Tone: Bežeca mati	409
KUMER Jože: ilustracija iz knjige Otroštvo	260
LAMUT Vladimir: Pod Gorjanci	174
MIHELIČ France: Metamorfoze	496
OBLAK Mojca: Brez naslova	493
PEČAR Borut: Ivan Potrč	483
PLEMENITAŠ Karel: Po 2	494
RIBIČ Nataša: Blue Moon	492
TINTORETTO: Sv. Nikolaj	507
ZELENKO Karel: Norčije v postelji	495

FOTOGRAFIJE OSEB

BOH Alojz	192, 200
BELIČIČ Vinko	312
DAROVEC-LAVRIČ Marija	100
GABRIJELČIČ Janez	322, 333, 339, 340
GASPARI Maksim	580
GORJUP Jože	577
GREGORIČ Jože	475
HLADNIK Ignacij	246
HUMEK p. Gabrijel	580
JAPELJ Miha	55–57
JARC Janko	517–542
KOTAR Jože	252, 253
LAMUT Vladimir	577
PELKO Stojan	47

PLETERŠNIK Maks	503
POTRČ Ivan	481–485
ŠTUKELJ Leon	327–331, 586–588
TURK Alojz	298, 309

TEMATSKE FOTOGRAFIJE

Motivi iz begunskih centrov (Čatež, Šmihel)	nasl. 1–2 št. 6., 13, 25, 65, 73 81, 86, 89, 118
Reka Krka v okolici Žužemberka	16, 20, 30
Ob 500-letnici kolegiatega kapitlja v Novem mestu	40, nasl. 3–4 št., 137, 145, 157, 169, 172, 173, 183, 201, 238, 239, 244, 245, 265, 293, 296, nasl. 7–8 št., 433, 507, 514
Raziskovalna izkopavanja prazgodovinskih grobišč na Kapiteljski njivi	97–99
Razstava Reševanje zavezniških letalcev med NOB	106, 108
Glavni trg in stara gimnazija	159
Stavbni fond na slovenskem podeželju	205–209
Ljudsko izročilo o Gorjancih	174, 175, 178–180, 182
Slovenska samobitnost in suverenost	nasl. 5–6 št., 281, 289, 297, 311, 341, 359, 375, 395, 396, 410
Janez V. Valvasor	325, 326
Kočevski zbor	342, 344, 345, 348, 352, 360
Gorjanci	397, 399
Mokronog	390, 391, 393, 395
Zemlja in človek	375, 386, 387, 424
Prireditev Kresnik na Muljavi	487–489
O Maksu Pleteršniku	501–506
Vino in zdravje	560–574
Kostanjeviški razstavni utrip	576–580

IMENSKO KAZALO AVTORJEV

ANIČIČ Milan: J	11
BAKSA-SRNEL Antonija: Dve roki	11
BAMBIČ Brane: Lastnina in lastninjenje (razprava)	360
BANIČ Ivo: Pota slovenskega gospodarstva do preloma tisočletja	240–244
BARAGA France: Petsto let novomeškega kolegiatega kapitlja	31–40
Druge ustanovna listina cesarja Maksimilijana I.	292–296
Novoodkriti Valvasorjev nagrobni napis	321
Nemška bombna napada na Novo mesto septembra in oktobra 1943	456–468
BARBO Matjaž: Ignacij Hladnik – vokalno-instrumentalna dela	246–247
BERNIK France: Ob tristoletnici slovenskih akademikov	27–30
BOBNAR Milka: »Nihče ne ve ničesar o nikomer« (Pogovor s Stojanom Pelkom)	47–55
BOŽIČ Bojan: Dragotine kapiteljske cerkve v Novem mestu	109–110
Slike izkušenj in upanja (Ob razstavi Jožeta Kotarja v Dolenjskem muzeju	252–254
BREŠČAK Danilo: Krajinski park Lahinja	111–112
Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji	584
BUKOVEC Mitja: Ni več popoln	444
EA–BAT–B	444
Enigma	444
CEVC Emilijan: Jožetu Gregoriču v spomin	469–475

DANI Dragica: Ostajaš	7	KOMELJ Milček: »Na nič odtisnjene radiranke samote« (Besede ob otvoritvi Borčičeve razstave v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki)	498–500
Ne morem reči	7	KOŠČAK Marko: Problemi stavbnega fonda na slovenskem podeželju	202–213
Sejalca ni	7	KOVIČ Jurij: Zvezde (ciklus)	282
Lakota	7	KOVIČ Kajetan: Spominčice	141
DEMARCHI Silvano: Mila noč	287	Hiša	141
Trenutek	287	Vrt	141
Večer	287	KRAKAR Lojze: Malajc in malajstvo	447–451
In mi tesnobno	287	KRALJ Janko: Ob predstavitvi knjige Dolenjska in Bela krajina	582–583
Breme let	287	KRIŽ Borut: Prazgodovinsko grobišče na Kapiteljski njivi v Novem mestu	97–99
DOBOVŠEK-SETHNA Biba: Japonski obrazi	103–105	KURENT Tine: Število 237 v Gallusovi gematrični kompoziciji »IV. Gallus mat Venerem Cur?«	41–46
DRAŽUMERIČ Marinka: Vešča je nočni metulj in stara, shirana ženica	174–182	LEGAN Marjan: Dolenjskemu kmetu slabo kaže	386–387
Študentska etnološka raziskovalna delavnica Šentrupert 93	401–402	MARKELJ Milan: Na poti znanja in ustvarjalnosti (Pogovor s prof. dr. Miho Japljem)	57–64
DULAR Jože: Brušena čaša Janka Jarca (Ob profesorjevi devetdesetletnici)	517–542	Zaup v človeka in veruje v razvoj (Pogovor z dr. Janezom Gabrijelčičem)	333–340
DUGOJNIC Helena: Naša majhna – velika šola	77–80	Osemnajst nageljnov	402–403
DUŠIČ Martin: Pred bližajočima se obletnicama Maksa Pleteršnika	251–252	Brazgotina	451–554
FILLI Marta: Srce, veliko za dve domovini (Pogovor s prof. Vinkom Beličičem)	312–320	MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka: Zemlja, zemlja na obzorju	12
FINK Iris: Kako otroci begunci doživljajo šolo, vojno in tuje okolje	81–83	Smerokaz, svetilnik	12
FLORIANČIČ Stanislava: Znanost mladim	257–258	V središču obrobne	84–85
GABRIJELČIČ Janez: Slovenija – kako v novo tisočletje?	255–257	Ob 16. dolenjskem knjižnem sejmu	258–259
GODEC Ivan: Tristo let po Valvasorju	322–327	MATIJAŠEVIČ Mira: Osnovna šola za začasne begunce iz BiH v Novem mestu	76–77
GOŠNIK Tone: »Še enkrat bi šel prav po tej poti v življenje...« (Pogovor z dr. Alojzom Bohom)	192–200	MENART Janez: Drobci spomina	139–140
GRANDA Stane: Znanstveni simpozij ob 500-letnici kolegiatnega kapitlja v Novem mestu	167–172	Pesem jesenske aleje	142
GREGORČIČ Ivan: O »domu« in suverenosti	4–5	Spoznal sem	142
Pesmi štirih – vrnitev poezije v njen dom	138	Apokalipsa	142
Sredi te moje doline	147	MENCIN Slava: Marija Gabrijelčič, Bogatimo besedni zaklad z miselnimi vzorci	585
Otroštvo	148	MIKLIČ Joža: Slovenija – kako v novo tisočletje?	255–257
Rekla si	148	MIKLIČ Jože: Lastnina in lastninjenje (razprava)	360
Si	148	MILIČ Jolka: Silvano Demarchi	288
Deset najprepričljivejših naše povojne književnosti	434–440	in prevod njegovih pesmi	287
O literarnem mentorstvu	456–458	MIKUŽ Špela: Soba je tiha	9
HUDOKLIN Andrej: Krajinski park Gorjanci	397–400	Tišina noči	9
HUMER Jože: Nesmrtni gledališki ples	403	MRVAR Polona: Zbito in iz ostankov zakrpano	10
JAKOPEC Miloš: Volitve na Dolenjskem do leta 1914	184–191	Spet je minilo, tokrat težje	10
Iz časnikarske preteklosti	247–249	MRZLIKAR HELENA: Prebuja se turizem na kmetijah	102–103
JARC Janko: Dr. Alojz Turk (1893–1944)	298–310	MULEJ Matjaž: Soodvisnost kakovosti, inovacij in poslovnega uspeha	90–96
JELENIČ Mirko: Ni preživetja brez solidarnosti	74–75	NAHTIGAL Drago: Jožef Rozman Trebanjski (1801–1871)	476–480
KAPŠ Peter: Vino in zdravje	560–574	ORNIK Franc: O Maksu Pleteršniku (iz župnijske kronike v Pišecah)	501–506
KNEŽEVIČ Dušanka: Kar tako	9	OSOLNIK Bogdan: K izvirom slovenske državnosti (Ob 50-letnici Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju)	343–352
Iskanje	9	PAVČEK Tone: Lan	143
Zakaj sem tu	9	Belo	143
KOCBEK Edvard: Listina (Iz zapisov, vezanih na Kočevski zbor)	353–360	Pomladanska bohotnost	143
KOČEVAR Marjanca: ... ne nosi mi ptic v zenicah...	146	PEČENKO Bojan: Lastnina in lastninjenje	235–238
... preplivkam se na peščeno obalo	146	Lastnina in lastninjenje (razprava)	360
... ne morem doreči smrti	146	PERHAJ Ivan: Jutro	284
... spremeniti se	147	PEROVIČ Zeljko: Skozi okno prihaja	11
KOLENC Janez: Sveta tišina govori	285		
Točiva spomine	285		
Balada o našem narodu, njegovem jeziku in kulturi	459–464		
Prevod pesmi Paula Verlainea	445		
KOMELJ Miklavž: Tri pesmi	442		

PESKAR Robert: Prezbitarij kapiteljske cerkve v Novem mestu	508–514
PICELJ Zdenko: Reševanje zavezniških letalcev med NOB na Slovenskem	105–108
Razstava ob 95-letnici Leona Štuklja	586–588
PINTAR Emil M.: Lastnina in lastninjenje	229–232
Lastnina in lastninjenje (razprava)	360
PIRKMAJER Edo: Lastnina in lastninjenje	232–235
Lastnina in lastninjenje	360
PRETNAR Bogi: Slovenska literarna nagrada Kresnik	486–489
PRIMC Jože: Povojne zgodbe	290–291
RAVBAR Marjan: Slovenija med izolacijo in evropskimi integracijskimi izzivi	544–551
REBERNIK Miroslav: Soodvisnost kakovosti, inovacij in poslovnega uspeha	90–96
REČNIK Ferdo: Razvoj srednjega izobraževanja v Republiki Sloveniji	214–225
REPŠE Renato: Mokronog – kaj početi s trškim naseljem?	388–395
REŽEK Jože: Preverjanje znanja v povezavi z uvedbo trimestrov	377–385
REŽUN France: Med peklom in nebom	284
RIFEL-FELAN Andrej: Gospodov dan – Jutro	151–152
ROBIČ Rudi: Trinajst stopnic in kaktus	22–24
Zapis o pesniku	151
in prevod pesmi Fjodorja Ivanoviča-Tjutčeva	149–150
ROŽMAN Marko: Zvestoba športu vse življenje (Pogovor z Leonom Štukljem)	327–331
RUS Veljko: Lastnina in lastninjenje	226–229
Lastnina in lastninjenje (razprava)	360
SLEKOVEC Dagmar: Kratek povzetek avtobiografije dr. Milana Škerlja	156
STOPAR Rudi: Slike letnih časov (Haiku)	148
SVETINA-TERČON Magdalena: Na cesti sta se lovila dva komarja	149
Prijatelj je odprl vrata	149
ŠALI Franci: Urškina pesem	8
Teti Mari	8
Marijimagdalen	286

Novosti Dolenjske založbe	122–117, 259–261, 404–409, 590–591
ŠALI Severin: Luč mladosti	286
ŠETINC Franc: Bom še slišal glas ponirka?	14–22
ŠKERLJ Milan: Gimnazija v Novem mestu ob koncu 19. stoletja	158–167
ŠKUFECA Jože: Z dvojno številko v četrti letnik	3–4
Beseda o akademiku Francetu Berniku	26
Upanje v uspeh je pol zmage	100–101
Kultura utrjuje in bogati razvoj	135–136
Spodbudnejše od pričakovanj	279–280
Četrti letnik nared	431–432
ŠKRBIČ Tomislav: Elegija	11
ŠTEFANČIČ Peter: Kronika – Januar–marec	119–129
April–maj	262–272
Junij–avgust	411–424
September–november	592–603
ŠTERBENC Alfonz: Volitve 92	66–72
TOMŠE Ida: Kostanjeviški razstavn	576–581
TROBIŠ Smiljan: Razodetje	10
Mir	10
TRŠAR Marijan: 2. bienale slovenske grafike Otočec 1992	491–497
VERLAINE Paul: Jesenska pesem	445
Na mesto dež sladko prši	445
Čas ljubezni	445
Sagesse	445
VIZJAK Igor: Lastnina in lastninjenje (razprava)	360
Lastnina in lastninjenje (3. del)	552–558
VOTOLEN Sonja: Ko prihaja jesen (ciklus)	443
ZIDAR Anica: Boncar	152–155
ZLOBEC Ciril: Ne primerjaj	144
Oda golobom	144
Tvoj glas	144
ZUPAN Jože: Navček za materinščino?	249–251
»Pisanje, to je napor, delo in vztrajanje« (Branka Jurca o pisatelju Ivanu Potrču)	481–485

Sestavil: Peter Štefančič

Za izid te številke RASTI so prispevali:

**MINISTRSTVO REPUBLIKE SLOVENIJE ZA KULTURO,
SKUPŠČINA OBČINE ČRNOMELJ
SKUPŠČINA OBČINE METLIKA
SKUPŠČINA OBČINE NOVO MESTO
SKUPŠČINA OBČINE TREBNJE**

KRKA

**tovarna zdravil, p.o.
NOVO MESTO**

**ZAHVALJUJEMO SE GLAVNEMU SPONZORJU TE
DVOJNE ŠTEVILKE**

Uredništvo

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**
Letnik IV., leto 1993, št. 7–8 (21–22)
ISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ

Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Franci Šali

SVET REVIJE

Janez Slapnik, predsednik, Albert Felicijan (Sevnica), Mihael Glavan (Grosuplje), Ksenija Khalil (Črnomelj), Tatjana Lampret (Grosuplje), Rosana Maček (Litija), Stane Peček (Trebneje), Nataša Petrov (odg. urednica), Jože Primc (Kočevje), Marko Štepan (Metlika), Jože Škufca (gl. urednik), Staša Vovk (Novo mesto), Boris Žužek (Litija)

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič (»rastoča knjiga«), Ivan Gregorčič (literatura), Milan Markelj (kultura), Marjan Ravbar, Lucijan Reščič, Rudi Stopar, Franci Šali (družbena vprašanja), Alfonz Šterbenc

LIKOVNI UREDNIK

Lucijan Reščič

LEKTOR

Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA

RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragovska 7 a (telefon: 068/321-134, 324-498)

TAJNIK

Peter Štefančič

Rokopise sprejema tajništvo revije, lahko pa jih pošiljate posameznim urednikom. Prispevki naj bodo pisani s širšim razmakom in širokim robom; priporočljiv obseg: največ 10 tipkanih strani. Rokopisov in drugega (nenaročenega) gradiva ne vračamo.

Naročnino sprejema tajništvo uredništva. Letna naročnina za fizične osebe je 1200 SIT, za pravne osebe 2000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 400 SIT.

Žiro račun: Tiskarna Novo mesto Dolenjska založba – za revijo Rast št.: 52100-601-10472

NAKLADA

1000 izvodov

TISK

Tiskarna Novo mesto

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (št. 415–325/92 z dne 1. julija 1992) je revija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA. Izhaja štirikrat letno (marca, junija, septembra in decembra)

82
RAST 1993

200701937,7/8

COBISS o

KNJARNICA M. JARCA
DOLNOMANSKI ODDELEK

TISKARNA NOVO MESTO

DOLENJSKA ZALOŽBA